OUP—556—13-7-71—4,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T954/V81N Accession No. T232

Author వీర / బ్రహ్మేంద్రము

Title నానారాజ సంచారము

This book should be returned on or before the date last marked below.

శ్రీరస్తు.

నానారాజన్యచరిత్రము.

ఇది

మదిరాసిపట్టణస్థ నోబిల్ కళాశాలాంధ్రోపాధ్యాయులును,

చంద్రకాంత, జపాసీయము, మార్కండేయవిలాసము,

నానసతిక, ప్రియదర్శిక, కృష్ణరాయల కొండవీటివిజయము

మున్నగు గ్రంథములకు కర్తలును

నగు

శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మము గారిచే

రచియింపఁబడి

శ్రీ వెంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరు లగు

శ్రీ రాజా వెలుగోటి గోవిందకృష్ణయాచేంద్ర బహద్దరు వారి

యంకితముగా

ప్రకటింపఁబడియెను.

1918.

Copy right reserved.

Printed by B. K. Swamy at the Vani Press, Bezwada

రాజపోషకులు.

శ్రీరాజా సీతారామచంద్ర శ్రీరంగభూపాల బాతేరాయనింగారు,
పెదపవని.

శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాద్ బహద్దరుగారు, ముక్త్యాల.

శ్రీరాజా నాయని వేంకటరంగారావు బహద్దరుగారు, మునగాల.

శ్రీమంతు రాజా యార్లగడ్డ అంకినీడుప్రసాద బహద్దరుగారు, [illegible],
కుమారరాజా ఆఫ్ చల్లపల్లి.

శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావు బహద్దరుగారు, నూజవీడు.

శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావు బహద్దరుగారు, నూజవీడు.

శ్రీరాజా [illegible] వేంకటనరసింహ రాజ శోభనాద్రిరావు బహద్దరుగారు, [illegible].

శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహద్దరుగారు, ఏలూరు.

శ్రీరాజా సూరానేని వేంకటపురుషోత్తమ జగన్నాథ గోపాలరావు
బహద్దరుగారు, [illegible].

శ్రీరాజా సూరానేని వేంకటపాపయ్యారావు బహద్దరుగారు, [illegible].

శ్రీరాజా బొమ్మదేవర సత్యనారాయణవరప్రసాదరావు
బహద్దరుగారు, వల్లూరు.

శ్రీరాజా [illegible] గంగరాజుగారు, [illegible].

శ్రీరాజా వత్సవాయి వేంకటసుభద్రయ్యమ్మ జగపతి బహద్దరుగారు, తుని.

శ్రీరాజా [illegible] రాజదేవ బహద్దరుగారు,
[illegible].

ప్రధానపోషకులు.

మ. రా. రా. శ్రీ చిరుమామిళ్ల లక్ష్మీనారాయణప్రసాద్ గారు, [illegible].
[illegible], గుంటూరు.

" దివాన్ బహద్దరు కలవల రామానుజము శెట్టిగారు,
మద్రాసు

" రావుబహద్దరు కలవల కన్నన్ శెట్టిగారు, మద్రాసు.

" రావుబహద్దరు [illegible] రావు నాయుడుగారు.

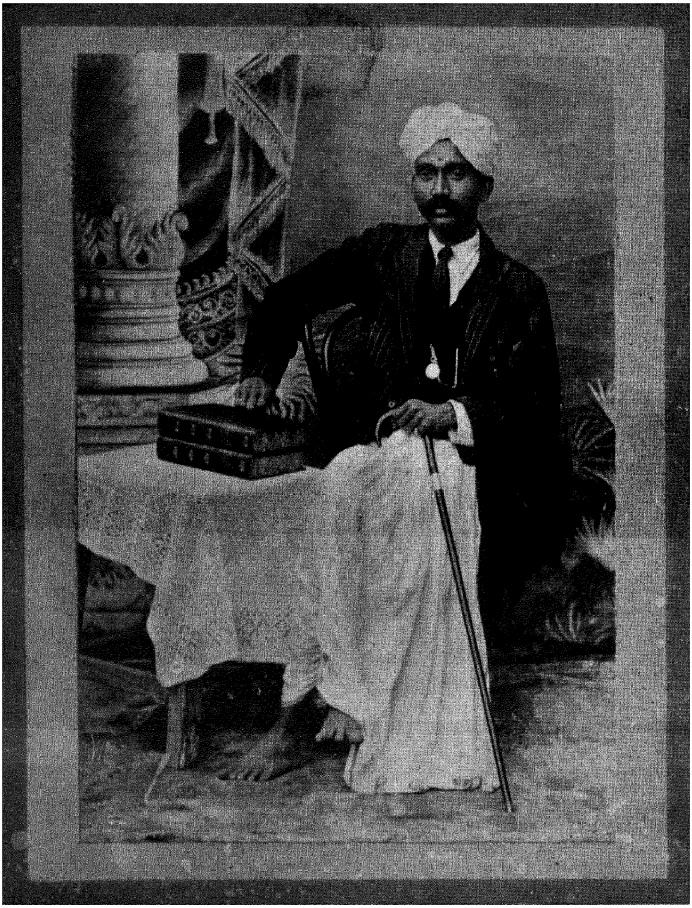

గ్రంథకర్త:
శ్రీ రామ్ వీరబ్రహ్మము,
మచిలీపట్నము.

Nana Rajanya Charitramu

Dedicated

Most Respectfully

To

SRI SRI SRI RAJAH VELUGOTI
GOVINDA KRISHNA YACHENDRA
BAHADAR GARU
RAJAH OF VENKATAGIRI

With Kind Permission

BY

THE AUTHOR.

విషయసూచిక.

		పుటసంఖ్య.
1.	వెంకటగిరిసంస్థానము.	1
2.	ముక్త్యాలపాటిసంస్థానము.	39
3.	వాసిరెడ్డిసంస్థానము.	46
4.	మునగాలసంస్థానము.	83
5.	దేవరకోటసంస్థానము.	93
6.	నూజివీటిసంస్థానము.	124
	(1) వ[illegible]ప్రెగడ.	153
	ముసునూరు.	156
	గన్నవరము.	157
	(2) ఉయ్యూరు.	158
	(3) మీర్జాపురము.	172
	(4) కపిలేశ్వరపురము.	174
	(5) తేలప్రోలు.	179
	(6) మేడూరు.	180
7.	చార్మహాల సంస్థానము.	182
8.	మంత్రిప్రెగడవారిసంస్థానము.	193
9.	మైలవరసంస్థానము.	212
10.	బొమ్మదేవరవారిసంస్థానము.	220
	దక్షిణవల్లూరు.	226
11.	పిస్సన్నపేటసంస్థానము.	231
12.	కొచ్చెర్లకోటవారిసంస్థానము.	242
13.	వత్సవాయసంస్థానము.	255
14.	మందసాసంస్థానము.	273

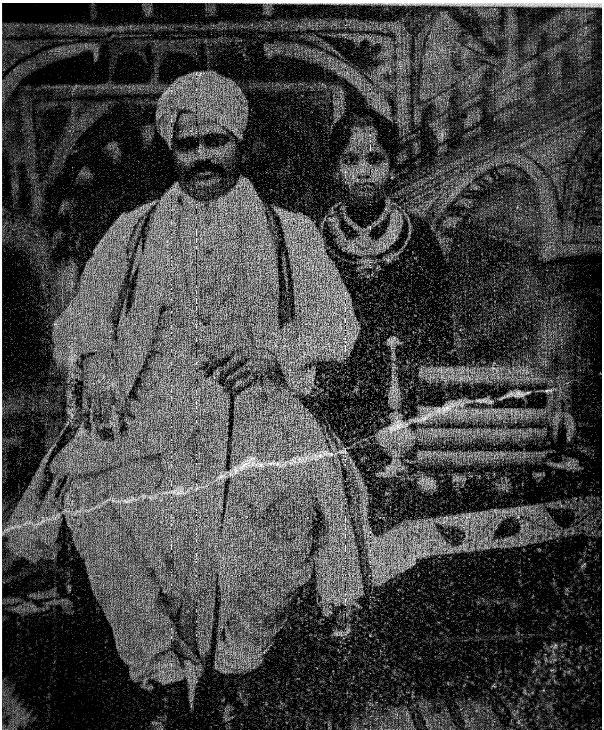

మ. రా. శ్రీ చిరుమామిళ్ళ లక్ష్మీనారాయణప్రసాద్, బి.ఏ.,
డిప్యూటీకలెక్టరు, గుంటూరు.

పీఠిక.

గుంటూరు డెప్యూటీకలెక్టరు లగు మహారాజరాజశ్రీ
చిరుమామిళ్ల లక్ష్మీనారాయణప్రసాద్ బి.ఏ. గారిచే వ్రాయఁబడినది.

మచిలీపట్టణవాస్తవ్యులును నోబిల్ కాలేజి యాంధ్రోపాధ్యాయులును నగు మ. రా. రా. శ్రీ శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మముగారు రచియించిన యీ 'నానారాజస్యచరిత్రము' లోఁ గొంతభాగముమాత్రము నే నిదివఱలోఁ జదువుట సంభవించినది. వీరివి యిదివఱలోఁ బెక్కు గ్రంథములు రచియించి యాంధ్రలోకమున కమితోపకారము గావించినవారిలో నొకరు గనుక వీరి విద్యయొక్క మాధుర్యమునుగూర్చియు శయ్యాపాటవమునుగూర్చియు నేను వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు. అదియునుగాక యాయా పటిమలను వెల్లడిసేయు గ్రంథము చదువరులకుఁ గరతలామలకముగ నున్నది. కనుక నందును గూర్చి చదువరులు దమకుఁ దామె గ్రహింప నవకాశము గలిగ యుండ నితరసాక్ష్య మనవసరము.

ఈగ్రంథ మాంధ్రప్రపంచమున కమూల్యమైన దని నొక్కి చెప్పు టతిశయోక్తి గాదు. మనహిందూదేశమున వేలకొలఁది సంవత్సరములు ప్రభుత్వభారము వహించి, దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాదక్షులై ప్రఖ్యాతి గాంచిన ప్రభువంశములు పెక్కు లంతరించినవి. కొన్ని యిప్పటికి వచ్చుచున్నను ప్రాముఖ్యతలఁ గోల్పోయి నామమాత్రావశిష్టములై యున్న సంగతి తెల్లంబు. అట్టివంశికులుగాని, యభిమానధనులగు వారి సంబంధికులుగాని, దేశాభిమానులగు దదితరులుగాని కొన్ని సంవత్సరములక్రింద నిష్కళంకముగఁ బరిపాలన మొనరించిన వంశములయొక్కయు నందలి దివ్యతేజోమయులగు మహాపురుషులయొక్కయు నిర్మలచరిత్రములను వినఁగోరకయు, విని యానందాబ్ధి నోలలాడకయు మనశ్శాంతి నొందఁగలరా? అట్టిస్థితిలో నిదివఱకుఁ బైనఁ జెప్పఁబడిన మహాద్భాగ్యమును గ్రోడీకరించి యనుభవయోగ్యముగఁ జేసినది స్వల్పవ్యక్తి లేకుండెను. అట్టిలోపమును నా... గ్రముగఁ బోఁగొట్టించిన మహాపురుషుఁడీ కవివరు

పవిత్రచరిత్రు లగు రాజవంశికుల పరాక్రమాతిశయచరిత్రా మృతమును జవిజూడవలయు నని యింతకుం బూర్వ మెవ్వరి కైనం గోరిక పుట్టియుండ నది చాటుధారగ విద్యాగంధబాహ్యు లగువారిచేత వినవలసి యుండెను. ఈగ్రంథ మట్టి కొఱతను దీర్చినది. ఈకవి యీ గ్రంథరచనకై సాధనసామగ్రిని గూర్చుట కమితప్రయాస నొందినసంగతి నాకు స్వయముగఁ దెలియును. ఎట్టిశ్రమల కైన నోర్చి తలపెట్టిన కార్యము నిర్వహించియేతీరవలె నని కంకణము గట్టి శ్రీకృష్ణానుగ్రహంబున నెఱవేర్పఁగలిగిన యీకవిపట్టుదలయు మనస్స్థైర్యమును గడు శ్లాఘనీయములు. ప్రస్తుతకాలస్థితినిబట్టి గ్రంథముద్రణంబున కగు వ్యయమునకును నెక్కుడు శ్రమ నొందవలసివచ్చెను. ఇట్టి యుత్కృష్టగ్రంథమును శ్రీమన్నారాయణగుణామృతనిబంధసందోహరత్నాకరస్థైర్యబీజాంకురహృదయుం డగు నీయాంధ్రసుధాపూర్ణభాండాగారంబగు నీగ్రంథరాజమును [illegible] నాంధ్రులు [illegible] చేయుదురుగాక.

ఇట్లు,

[illegible] నారాయణ[illegible].

— శ్రీ [illegible], [illegible].

AN APPEAL.

Every student of Indian History knows the present unsatisfactory condition of our knowledge of its early period.

Archaelogists have laboured incessantly to shed as much light as possible on it but all their efforts have only contributed a mere glimmer to guide us in the almost stygian darkness enveloping the subject. It gives us but a patch work where we except to find a well knit fabric. It gives us but the mere skeleton of history, names and dates, where we expect a more vivid and graphic account. Some portions of it have been irrecoverably lost to us partly through the efflux of time and partly through the frequency and severity of foreign conquest and domination. Other portions for which there is literary evidence have been obscured by want of historical perspicuity so that the works read like fairy tales rather than sober history. Under these circumstances our knowledge cannot but be imperfect, discontinuous, and uncertain.

But this imperfectness and uncertainity are increased tenfold owing to the peculiar character of our history. It presents to us a series of rapidly dissolving views of numerous empires. Throughout its course, the processes of integration and disintegration are always at work with almost kaleidoscopic rapidity and variety. A master-hand draws together and knits closer the congeries of minor states scattered broad cast throughout the country for a time, but soon after the master-hand is stilled in death, the bonds are broken, the states break away from their allegiance and pursue their own policy till another master-hand draws them again under the

In this process of incessant change, the only portions that remain unaffected throughout the period of the rise and fall of Empires are the minor states. They are the ultimate units of the Empires as well as their relics. They had formed portions of almost every Empire and had not lost their individuality in spite of it. In short, they are the only permanent fixtures in the ever shifting panorama of Indian History. These have continued to our own day and at present are flourishing and prospering as they never did before, under the aegis of the British Government.

A historical account of the minor states had long been a desideratum. For it is likely to be both interesting and instructive, interesting because, it gives us an insight into the history of past Empires and instructive because, it shows us the origin, the growth and the present conditions of these wrecks of these vast Empires. Moreover the rulers of these states from the aristocracy of In ia and occupy the same position as the "Peers in England." Hence a work like the "*British Peerage*" is essential on account of its many sided usefulness So when **Mr. Sreeram Veerabrahmam** informed us that he was going to write a historical account of the native princes and rulers of the Andhra Country, from the earliest times up to date, we felt that at last a move in the right direction was going to be made. So we promised to help him to the best of our ability and as a first step towards it have been induced to write this. clearly indicating the need for the importance of such a work. The author needs no introduction from us for he is very widely known from his Telugu Dramas, Novels and other works and is in every ·v well qualified to carry on his self-imposed task. Our ·st, therefore, is that he should be supplied with the

requisite information which will enable him to make his arduous undertaking a thorough and unqualified success.

M. SUBBARAO, M. A.

V. RAMADAS, B. A., B. L.

CH. SUNDARARAMIAH B. A., B. L.

V. V. SUBBAROW B.A.

P. RAMAYYA, B. A., L. T.

M. SAMBASIVARAO, B. A., L. T.

ఒక విజ్ఞాపన

హిందూదేశ చరిత్రకొఱకై పాటుపడువారు తద్దేశ పూర్వచారిత్రము దమకు బాగుగాఁ దెలియదను సంగతి నెఱింగియేయున్నారు. దానిని వ్యక్తీకరింపవలెనని యెన్నియో ప్రయత్నములు సేయుచున్నారు గాని యీవిషయికగాఢాంధకారము నిసుమంతయయినను దొలఁగింపఁ జేయలేక రసవంతమైన చరిత్రకు మాఱుగ జీవచ్ఛవంబులనఁదగినట్టియు, నసంబాధమైనట్టియు విషయములతోఁ బూరించిరి. మనోహరమైనట్టియు, శ్రావ్యమైనట్టియు చరిత్రమునకుమాఱుగఁ గేవల నామములు, సంవత్సరములు మున్నగువానితో నింపఁబడిన యస్థిపంజరము మాత్రము గాన్పించుచున్నది. ఈదేశచరిత్రముయొక్క కొన్ని భాగములు, కాలానుసరణముచేతను, బెక్కుతడవలు దటస్థ[illegible] [illegible] దేశస్థుల దాడులవలనను మన కలభ్యము లయ్యెను. తదితర [illegible]ములు గ్రంథప్రమాణాదులచే మన కొకింత లభించినను [illegible]త్కృతికర్తలకు జరిత్రరచనానైపుణ్యాలోపంబున నవి పుక్కిటిపురాణములవలెఁ బరిణమించుచున్నవి. ఈసందర్భములో మనకు చారిత్రాత్మకజ్ఞాన మసంపూర్తిగను, పరస్పరసంబాధవిరుద్ధముగను, ననిశ్చితముగను నుండక మానదు.

ఈ యవగుణంబులు మనచరిత్రలో నితర చరిత్రలలో కంటెం బెక్కుమడుంగు లధికములుగాఁగలవు. ఈచరిత్రమునం దనేక రాజ్యములు స్థాపింపఁబడి యంతలోనే యంతరించుటను జూచుచున్నారము. మఱియు నీచరిత్రవలన రాజ్యస్థాపనములు, దన్నాశనములు నెట్లు గలుగుచున్నవో తెలియఁగలవు. ఇట్లనేక రాజ్యములలోనికి విభజింపఁబడిన యీదేశము నొకానొకశూరాగ్రేసరుఁడు లోఁబఱచుకొని రాజ్యముల నెల్ల నేకఛత్రాధిపత్యముగ నేలుచుండఁ దత్సామంతరాజు లూరకుండి యతఁడు మృతుఁడైనతోడనే తిరిగి స్వతంత్రరాజు లగుచున్నారు. ఈ ప్రకారముగ నీదేశసామంతులలో నైకమత్య మొకప్పుడును గలుగ దయ్యెను. ఇట్లెన్నియో రాజ్యములు స్థాపింపబడినను, నాశన మొందింపఁబడినను నిశ్చలముగా నుండునవి చిన్నచిన్న జమీనులే. అవి రాజ్యముల యొక్క యుపాంగములుగ నుండుటయేగాక యీ రాజ్యభ్రష్టానంతరము మిగిలినభాగములై యున్నవి. ఇట్టి జమీనులు ప్రతి రాజ్యమునకు నాధారభూతములై యుండి యీకారణముచేతఁ దమ ప్రాముఖ్యమును గోల్పోవుచుండలేదు. వేయేల! ఈ హిందూదేశ రాజ్యస్థాపనముల యందలి మిగుల నుపయోగకరములుగ నుండి యిప్పుడాంగ్లేయ సామ్రాజ్యమునం దత్యౌన్నత్యము నొంది యున్నవి.

ఇట్టి సంస్థానముల యొక్క చరిత్ర చాలకాలమునుండి వ్రాయఁబడవలసిన గ్రంథమేయని యందఱు నెఱింగినవిషయమే. ఏలయనఁ గతించిన రాజ్యవిశేషములగూర్చి తెలియఁజేయఁగలదగుటచే నాహ్లాదకరముగను, రమ్యముగను నుండకతప్పదు. మఱియుఁ బూర్వసామ్రాజ్యముల యంకురము లనందగిన యీ సంస్థానముల యొక్క పుట్టుక, యభివృద్ధిలోనగువానినేగాక ప్రస్తుతస్థితినిగూడఁ దెలియఁజేయఁగల దగుటచే రస[illegible]తముగను, నవసర మైనదిగను నుండుననుట నిస్సంశయము. అంతియగా[illegible] యీసంస్థానాధిపతులు ధనాఢ్యులై యింగ్లాండు దేశములోని జమీందా[illegible]లకుఁ బోల్పఁదగియున్నారు. కావున 'బ్రిటిష్ ప్రభుచరిత్ర' (British Pe[illegible]rage) వంటి యొకచరిత్ర మనదేశమునకుఁ [illegible]ది. కావున బ్రహ్మశ్రీ శ్రీరామ్ వీర[illegible] గూడ ముఖ్యావశ్యముగ నున్న[illegible]

బ్రహ్మముగారు పురాతనకాలమునుండి యిప్పటివఱకుఁగల యాంధ్ర దేశమందలి స్వదేశసంస్థానాధిపతుల చరిత్రగ్రంథ మొకదానిని వ్రాయఁ బూనుటను మాకుఁ దెలిపినపు డిదియు సరియైన పంథయని యానందించి మాచేతనైనంతవఱకు సాహాయ్య మాయన కొనర్ప వాగ్దానమును జేసియుండి యందులకు మొదటి సోపానముగ నట్టి గ్రంథావసరమును దెల్పు నియుపోద్ఘాతమును వ్రాసితిమి. ఈగ్రంథకర్త బహు నాటకములకును, జమత్కారకథలకును, నితరములయిన తెలుఁగు పొత్తములకును కర్తయై ప్రసిద్ధిని గాంచి యుండుటచే నాయననుగుఱించి మే మీ యాంధ్రప్రపంచమునకు దెల్లముసేయ నవసరములేదు. ఆయన యీ స్వయంనియమితకార్యమును నెఱవేర్చుట కెల్లవిధముల సమర్థుఁడని మాత్రము చెప్పి విరమించు చున్నారము. మఱియు నీకార్యమును జయప్రదముగ నెఱవేర్పఁగలుగుటకు వలయు సహాయంబు లాయా జమీందారులచే ననుగ్రహింపఁ బడవలయు నని మాప్రార్థన.

ముత్తరాజు సుబ్బారావు, ఎం. ఏ.
వేమవరపు రామదాసు, బి. ఏ., బి. ఎల్.
చిట్టా సుందరరామయ్య బి. ఏ., బి. యల్.
వేమూరి వేంకటసుబ్బరావు బి. ఏ.
పెద్ది రామయ్య, బి. ఏ., ఎల్. టి.
మంత్రిప్రెగడ సాంబశివరావు, బి. ఏ., ఎల్. టి.

MEMO.

M. R. Ry. Sreeram Veerabrahmam Garu is a native of Masulipatam and is the author of “Japaneeyam” other Telugu works. For sometime past he has

engaged in writing excellent Telugu novels and other books and his style has been much commended by the readers of his books. He is capable of writing in an easy, readable and elegant style. Not only has his style been a matter for appreciation, his treatment of subjects is also worth mentioning, for he has the ability to deal with them in a critical, analytical and scientific way. Further, as he is fond of historical researches he deserves well to be entrusted with the work of writing a Telugu history of the Andhra Aristocracy for which he is gathering material from all sources.

MASULIPATAM, Y. ANKINEDU PRASAD, B.A.,
6-5-1913. *The Kumara Rajah of Challapalli.*

మ.రా.రా. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మముగారు బందరు వాస్తవ్యులును 'జపానీయము' మొదలుగాఁగల యనేకాంధ్రగ్రంథముల రచించిన వారును నై యున్నారు. కొంతకాలమునుండి శ్రేష్ఠములైన తెలుఁగు 'నవల' లను దదితరగ్రంథములను వ్రాయుటయందు బరిశ్రమ సేయుచున్నారు. మఱియు నాయనశైలి, యాయన పాఠకు లందఱిచే మిక్కిలి కొనియాడఁబడినది. తేట యగునట్టియు, సులభగ్రాహ్యమగునట్టియు, సుందర మగునట్టియు శైలియందు రచించుట కాయనకు సామర్థ్యము గలదు. ఆయనశైలి యాదరణకు బాత్రమగుటయగాక, విషయములఁ గూర్చి విచక్షణతోడను, బరిశీలనతోడను శాస్త్రపద్ధతిని వ్రాయఁగల నేర్పాయనకు గలుగుటవలన నాయన విషయమైన విమర్శన ప్రశంసనీయము. మఱియుఁ జరిత్రవిషయికశోధనలయం దాయనకు గడు ప్రేమగలదు. కావున నన్ని తావులనుండి విషయములఁ గ్రోడీకరించి యీ ప్రభువుల చరిత్రమును వ్రాయుట కాయనయె సమర్థుఁడు.

ఏ. అంకినీడు ప్రసాద్, బి.ఏ.,
కుమారరాజా ఆఫ్ చల్లపల్లి

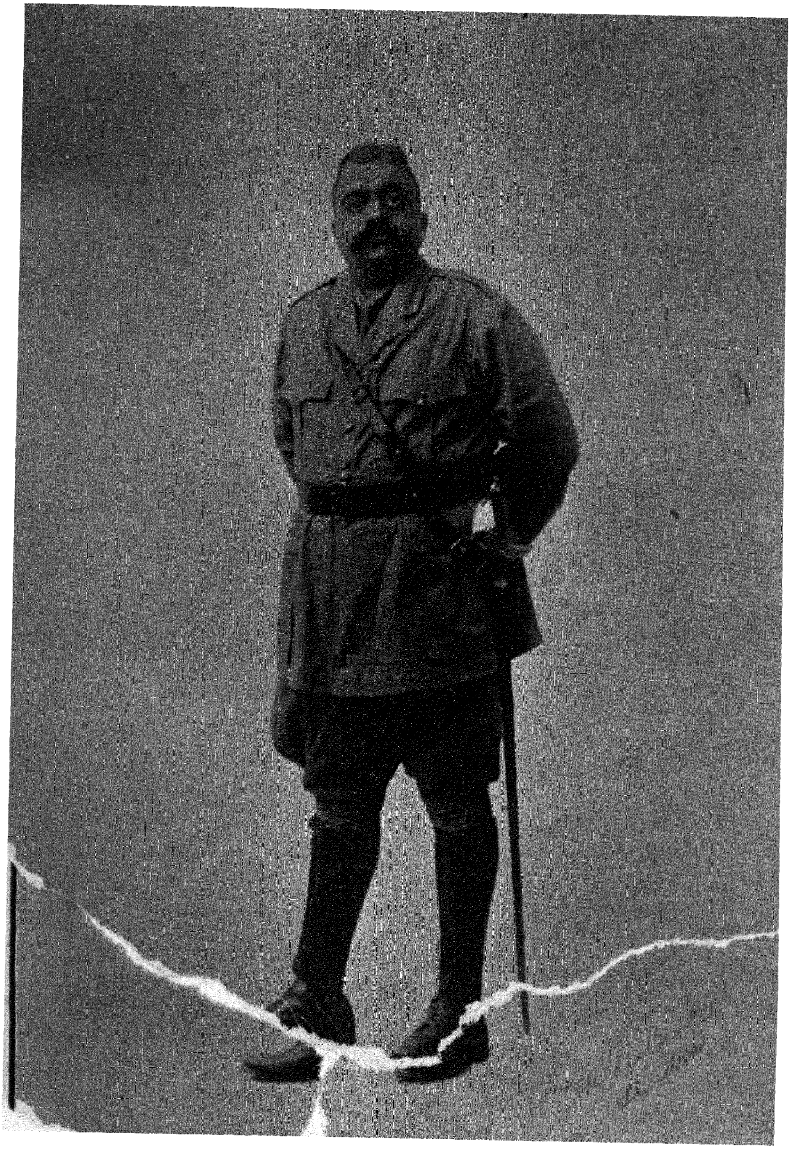

తులు

ష్ణయాచేంద్ర బహాదరుగారు,

శ్రీరస్తు.

వేంకటగిరి సంస్థానము.

(నెల్లూరు జిల్లా)

క॥ శ్రీ వెలుగోట్యన్వయపా
రావారశశాంక! సకల ♦ రమ్యగుణాంకా!
గోవిందకృష్ణయాచేం
ద్రా! వినుతరకీర్తిసాంద్ర! ♦ ధాత్రీశేంద్రా.

* సీ॥ పటుతరధీరులై ♦ భవదీయ పూర్వులు
తేజమొప్పఁగ యోద్ధ ♦ లై జయాంక
శాలురై తారకే♦శసమానకీర్తిని
ధానులై బుధగేయు♦లై శ్రితాంత
భక్తులై భూరికా♦వ్యసతీవిమోహిత
పూతసద్గుణధా♦ములై తదీయ
చరితచే ధారుణీ♦శ్వరకోటినగ్రతఁ
దాల్చిరాజిలి రాఁగ♦దాయటంచు

---

* ఈ పద్యము మత్తకోకిల కందగర్భ సీసమగుటచే నీదిగువ మత్తకోకిల సీసమునందును గందము గీతమునందును గాననగును.

మత్తకోకిల:—ధీరులై భవదీయపూర్వులు ♦ తేజమొప్పఁగ యోద్ధలై
తారకేశసమానకీర్తి ని♦ధానులై బుధగేయులై
భూరికావ్యసతీవిమోహిత ♦ పూతసద్గుణధాములై
ధారుణీశ్వరకోటి నగ్రత ♦ దాల్చిరాజిలి రాఁగదా.

తే॥ గీ॥ సుకవులు నుతింపఁ గోవిద ♦ నికరములర
నర్థిలోకనిర్జరతరు♦వై సతంబు
సకలసుగుణాశ్రయుఁడవయి ♦ ప్రకటిత వెలు
గోటివంశవర్ధనుఁడయి ♦ తెౕటఁదగదె ?

ఈ వేంకటగిరి సంస్థానము దక్షిణహిందూదేశ సంస్థానములలో మిగులఁ బురాతనములగువానిలో నొకటి. ఈసంస్థానము (1) వేంకటగిరి (2) సగుటూరు (3) మల్లాం (4) పోలూరు (5) మనుబ్రోలు (6) పెళ్లూరు (7) పొదిలె (8) దర్శి (9) కొచ్చెర్లకోట (10) మారెళ్ల అను బదితాలూకాలుగ విభజింపఁబడి యా యాయుద్యోగస్థులచే వ్యవహరింపఁ బడు.

ఈ సంస్థానము రయు 2,117 చదరపుమైళ్ల విస్తీర్ణము గలిగి 625 జిరాయితీ గ్రామములును 215 అగ్రహారములును 12 దేవాగ్రహారములును 10 అమరములును వెరశి 862 గ్రామములను గలిగియున్నది. ఈ సంస్థానము మొత్తముమీఁద రాఁబడి పదునొకండు లక్షలు. అందు రోడ్డుసెస్, మ చ్ఛకావలి రుసుములు మున్నగువానితోఁ జేర్చి పేష్కష్ గూడ నీ సర్కారుపెంటువారికి చెల్లింపఁదగిన మొత్తముకొంచె మించుమించుగా నాల్గులక్షల నలువదివేలు (4,40,000) అగుచున్నది. జాగీరిబ్బందిమీఁద సర్వఈఅుపఁబడినవగుటచే పేష్కషు ఇతర సంస్థానములకంటె నెక్కువగానున్నది.

ఈ సంస్థానములో స్వర్ణముఖి, ముసి, గుండ్లకమ్మ, కైవల్యనది మున్నగునదులు ప్రవహించుచుండును. ఆ యా గ్రామాదులలోఁ జేరువడసిన గొప్పతటాకములును గలవు. వేంకటగిరి తాలూకాలో గొప్ప యరణ్యముగలదు. అందు రక్తచందనము, ఏపె మొదలగు వృక్షములు విశేషించి కలవు.

క॥ సుకవులు నుతింపఁ గోవిద
నికరములర నర్థిలోక♦నిర్జరతరువై
సకలసుగుణాశ్రయుఁడ వయి
ప్రకటిత వెలుగోటివంశ ♦ వర్ధనుఁడయితౌ.

ఈ సంస్థానమునకు రాజధాని వేంకటగిరి యగుటచేతనే వేంకటగిరి సంస్థానమని పిలువఁబడుచున్నది. ఈ వేంకటగిరి చెన్నపురికి వాయవ్యభాగమున 100 మైళ్లదూరమునను నెల్లూరునకు దక్షిణమున 50 మైళ్లదూరమునను నున్నది. ఈ పురమునకు, బశ్చిమమున నెనిమిది మైళ్లదూరములోనున్న పర్వతములలో నభేద్యమగు నొకదుర్గము గలదు. దానిని 'కలిమిలి' దుర్గమందురు. అందు జలాశయములును సౌధరాజంబులును గలవు. యుద్ధప్రసక్తిగల పూర్వకాలమున నీదుర్గమందంతఃపురాంగనానివహమును, ధనాగారంబులును, గొప్పవస్తుసముదాయమును దాపఁబడుచుండెడిది. ఇది నేటివఱకును సుచితస్థితిలో నుండెను. ఈ వేంకటగిరిసంస్థానములోఁ బూర్వ మొక గొప్పకోట గలదు. ఇప్పుడది శిథిలమై యగడ్తమాత్రము శేషచిహ్నమైయున్నది. ఆభాగముననున్న గ్రామ మిప్పటికిని 'ప్రాఁతకోట' యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. మఱియుఁబూర్వమిందనేకములైన గొప్పశతఘ్నులు (ఫిరంగు) లుండెడివి. కాని మనదొరతనమువారిచేఁ బ్రస్తుతమున గౌరవార్థముపయోగించుటకై నాలుగు ఫిరంగులు మాత్ర ముంపఁబడి మిగిలిన వెల్లఁ గొంపోఁబడియెను.

ఈ పట్టణమున మిగుల రామణీయకములై, యత్యున్నతములగు పెక్కురాజమందిరములును, విజయమహాలు, రాజనివాసభాగ్, లంగర్ఖానాతోట (రాజోద్యానవనము) ఖాస్‌బంగ్లా, ఆట్ ఫైల్‌బంగ్లా, జూబ్లిగెస్టుహౌస్ (విశ్రాంతిగృహము) మున్నగునవెన్నియో బంగ్లాలు గలవు. మఱియు నిందు సబ్ మేజస్ట్రేటువారి యాఫీసు, పోలీసుస్టేషన్, సబ్ రిజస్ట్రారువారి యాఫీసు, తపాలతంతి యాఫీసు, శ్రీవేంకటకృష్ణయాచేంద్రులవారు కట్టించిన లోకల్‌ఫండు ఆసుపత్రియుఁ గలవు. సుందరములై శోభాయుతములైన దేవళములు బదికి మించియున్నవి.

ఈ పట్టణములోఁ జైత్రమాసమున శ్రీకోదండరామస్వామివారికిని, వైశాఖమాసమున శ్రీవరదరాజస్వామివారికిని, జ్యేష్ఠమాసమున శ్రీ కాశీవిశ్వనాథస్వామివారికిని, నాషాఢమాసమున శ్రీ చెంగల్వరా

యస్వామివారికిని, బ్రహ్మోత్సవములు జరుగుచుండును. మఱియు మిగిలిన యొనిమిది మాసములయందును నానాదేవతల కుత్సవములు మిక్కిలి వేడుకతో జరుపఁబడుచుండును. ఇందువలననే 'వేడుకకు వేంకటగిరి'యని పేరుగాంచియున్నది.

ఈ సంస్థానపరిపాలకుల మూలపురుషుఁడగు చెవిరెడ్డి ఘనతగాంచిన కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యకాలమునందు మహావీరుఁడై తన ధైర్యస్థైర్యాది గుణగణంబులచే నారాజువలన మిక్కిలి గౌరవింపఁబడుచుండెనుగాక పెక్కుబిరుదములను మఱికొంత రాజ్యమును సంపాదించియుండెను. వీనిజనకుఁడు కామరాజు, పితామహుఁడు కాటరాజు, ప్రపితామహుఁడు ముంజరాజు, అటుపైని రామలింగారెడ్డి, ముక్కంటిరెడ్డి, మహీపతిరెడ్డి, వీరభద్రారెడ్డి, విక్రమరెడ్డి, హేమాద్రిరెడ్డియని మఱికొందఱు పూర్వులును రాజ్యముచేసినట్లుండినను నవక్రవిక్రమంబున గణపతిదేవునొద్ద మిగుల మన్ననగాంచి పద్మనాయకకులోద్ధారకుండయి జగత్ప్రసిద్ధిగాంచినందున నీచెవిరెడ్డినే మూలపురుషుఁడుగ రేచర్లగోత్రజులగు వేంకటగిరి, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు, మైలవరము, మున్నగువారి చరిత్రములందు జెప్పఁబడియుండెను. ఈ రేచర్లగోత్రమునందు ముప్పదియాఱు తెగలవారుగలరు. ఆవివరము వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ గాననగును.

వీరి రాజ్యకాలారంభమునుగుఱించి యొకశాసనమందు—

* శ్లో॥ శ్రీమత్పద్మజ పాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులేకులే నరవరో భీమాభిధానో భవత్
యః కాంచీనగరీ కవాటహరణం కృత్వా ప్రచండాహవ
క్రీడశ్చోడ నరాధిపస్య కృతవా న్మానద్రుమోన్మూలనమ్."

---

* లోకత్రయపూజ్యంబగు కమలాసనుని పాదపద్మములనుండి యుద్భవించినకులమందు భీమరాజుండెను. అతఁడు కాంచీనగరకవాటమును ఛేదించి ప్రచండమైనరణము సలిపి చోళరాజునకు మానోన్మూలనంబుగావించెనని యర్థము.

"ఈరాజశిఖామణి యేకాలమునాఁటివాఁడో తెలియదు. భేతాళచరిత్రములోఁ జెప్పఁబడిన పదితరములవారిలో లేనందున నంతకుఁ బూర్వమువాఁడై వంశదీపకుఁడై యుండవలెను. ఇట్లు చూడఁగా నించుమించుగా శాలివాహనశకప్రారంభమునుండియు వీరిరాజ్యముండినట్లు తోఁచుచున్నది." అని చరిత్రకారులందుఁ గలదు. అయినను జెవ్విరెడ్డి రాజ్యకాలముమాత్రము వీనిసోదరుఁడగు నామిరెడ్డియొక్కయు భార్యయైన యెఱ్ఱక్కసానమ్మయొక్కయు శాసనాదులవలనఁ గ్రీస్తుశకము పండ్రెండవశతాబ్దము కడపటిభాగము పదమూడవశతాబ్దముయొక్క యాదిభాగమునని తేలుచున్నది. ఈశాసనములు నైజామురాజ్యములోని నల్లకొండజిల్లా సూర్యపేట తాలూకా పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమధ్యమునఁ గల దేవాలయమునందుగలవు. అందు నామిరెడ్డిశాసనములో—

"శ్లో॥ శాకాబ్దే శైలతారాంపతి భవగణితే వత్సరే రాక్షసాఖ్యే
వైశాఖే శుక్లపక్షే కుసుమశరతిథౌ వాసరే భాస్కరస్య
లింగాస్త్రీణిసోయం త్రిపురవిజయినస్సంప్రతిష్ఠాప్య వృత్తీః
ప్రాదాత్తత్పూజనార్థం సుకృతవితతయే స్వస్యమాతుఃపితుశ్చ."

అనియు నెఱ్ఱక్కసానమ్మశాసనమునందు

"శ్లో॥ శాకాబ్దే సురవర్త్మ రామ శశభృద్విశ్వంభరా సంఖ్యయా
సంయుక్తే విభవాఖ్య వత్సరవరే జ్యేష్ఠేమృడాన్యాస్తిథౌ
శుక్లాయాం శనివాసరే జననుతే శ్రీలింగమూర్తిర్విభో
స్సేయం హైమవతీపతేః కృతపతీశ్రేష్ఠ ప్రతిష్ఠాపనమ్."

అనియుఁ గలదు. అనఁగా మొదటిశాసనము శాలివాహనశకము 1117 రాక్షససంవత్సరమనఁగా క్రీ॥ శ॥ 1195 వ సంవత్సరమును రెండవశాసనము శాలివాహనశకము 1130 విభవసంవత్సరమనఁగా క్రీ॥ శ॥ 1208 సంవత్సరము నగుచున్నది.

వీరు పద్మనాయకకులజులు. పద్మనాయకుఁడనఁగా సూర్యునకును బద్మపతియను నొకరాజునకును నర్థముగలదు. కావున సూర్యవంశ

మువారగుటచేతను బద్మనాఁడను రాజువలనఁ జ్యుతసంస్కారులై యతని నాయకత్వమునకుఁ జిక్కినవారగుటచేతను నట్టియర్థమిచ్చునటుల వీరు పద్మనాయకవంశజులని వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి. అదెట్లనఁగా సూర్య చంద్రవంశజులగు క్షత్రియులలోఁ గొందఱను మహానందియను రాజునకు శూద్రస్త్రీయందు జనించిన మహాపద్మపతియనువాఁడు దుర్మదుండై తనకు వందనాదు లాచరింపుఁడని నిర్బంధించి వశపడనివారిని నిర్వక్రపరాక్రమమున లోఁబఱచుకొని కొన్ని వత్సరములు కారాగృహవాసులఁ జేసెను. అపుడు వారు స్వీయజాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండనోపక పద్మపతికి వందనాదు లొనరింప నంగీకరించి తదనుగ్రహంబునఁ జెఱనుండి విముక్తిగాంచి వెడలిరి. అట్టిశూద్రరూపధరులగు క్షత్రియులు తాము సూర్యవంశజుల మనియుఁ బద్మునకు లోఁబడినవారమనియుఁ దెలుపుటకుఁగాను దాము పద్మనాయకవంశజులమని చెప్పుకొనుచుండినట్లు తోఁచెడిని. కావున నీపద్మనాయకులు పూర్వము క్షత్రియులయ్యుఁ బద్మునికారణమున శూద్రావతారులైరి. ఇందులకు మార్కండేయ పురాణోత్తర ఖండములోని యీదిగువ శ్లోకములు నిదర్శనములుగాఁగలవు.

" శ్లో॥ మహానంది ర్మహారాజో రాజ్యంకుర్వన్మదోత్కటః
సరాజో రాజకన్యాంచ ఏకాం శూద్రకులోద్భవాం॥
కన్యాంగృహీష్యతి ముదా పత్నీత్వే నామతిచ్ఛతి
మహానన్ది సుతో రాజా శూద్రాగర్భోద్భవోబలీ॥
... ...
మహాపద్మపతిః కశ్చిన్నస్సః క్షత్రవినాశకృత్ "
... ...
... ...
క్షత్రవేషవిహీనాశ్చ శస్త్రాస్త్రపరివర్జితాః
స్నానసంధ్యావిహీనాశ్చ హోమకర్మవివర్జితాః॥

వేదోక్తాచారహీనాశ్చ శూద్రాచారైకతత్పరాః
శూద్రానీతోదకం సమ్యగ్గృహ్యమానాశ్చ భూమిపాః ॥

మత్స్యమాంసాదనాశ్చైవ శూద్రాఇవశిఖావృతాః
కారయిష్యంతి రాజానః శాసనాన్నందభూపతేః ॥

... ...

... ...

వింధ్యస్య దక్షిణేభాగే సముద్రప్రాంతమన్వితాన్
కళింగాంధ్రవిదర్భాంగదేశానాక్రమ్య భూమిపాః ॥
తదాది భూమిపాలాశ్చ సూర్యసోమ సముద్భవాః
పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ భవిష్యంతి నసంశయః ॥ "

జన్మమందు క్షత్రియులయ్యుఁ బూర్వోక్తకారణాంతరములచే శూద్రప్రాయులుగ నుండినంతమాత్రమున సామాన్యశూద్రులుగఁ జేర్చి వీరిని శూద్రులుగ వ్యవహరించుట యుచితముకాదని శ్రీనాథకవీంద్రుఁడు నైతము "సచ్ఛూద్రు" లని వచించియుండెను. మ॥ రా॥ శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ "రాష్ట్రవంశీయుల చారిత్రము" నందు 'సచ్ఛూద్ర' శబ్దార్థనిరూపణమును జేయుచు—"ద్విజాతులగు బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యులు ముప్పురును జన్మకాలమున శూద్రులేయనియును, వారికి గర్మచేత ద్విజత్వము కలుగుననియు 'జన్మనాజాయతే శూద్రః। కర్మణాజాయతే ద్విజః' అను శాస్త్రముంబట్టి చెప్పవలసియున్నది. వీర లేవలకుఁ గర్మలనుజేసిన నావలకును ద్విజులును దాని యభావమున శూద్రులు నగుదు రను దానికి దృష్టాంతముగా ద్విజులు కొన్ని తప్పుకార్యములుసేయునపుడు పతితులై పోవుదురనియు నట్టి పట్లఁ దిరుగ నుపనయనసంస్కారము చేసికొనవలయుననియు శాస్త్రి మున్నది. ఏకారణముచేనైన నదిలేనివాఁడు శూద్రుఁడై యటనుండి తమవంశము ననఁగా సంతానమును శూద్రులుగా నొనరించెదరు. అయిన నిట్లుగా శూద్రత్వముబొందిన ద్విజాతులు జన్మచేత శూద్రులుగా నుండెడివారికంటె నధికులై ద్విజులకంటెఁ దక్కువగా వ్యవహరింపఁ

బడుదురు. కావున నే యిట్టివారినిగూర్చి వ్రాయుచో వీరందఱును సచ్ఛూద్రులని గ్రంథాదులయందు ననుసంధించిరి" అని వ్రాసియుండిరి. కావున నీరహస్యమెఱింగియే సామాన్యశూద్రులట్లుగాక చ్యుతసంస్కారులైనకారణమున నీక్షత్రియులను శ్రీనాథకవీంద్రుఁడు సైతము తన భీమఖండమున —

"ఉ॥ కైటభదైత్యవైరిపద♦కంజమునం దుదయంబునొందె ని
న్నేటికి భూతధాత్రికిని ♦ నెంతయు నచ్చిన తోఁడబుట్టువై
హాటకగర్భముఖ్యనిఖి♦లామరమౌళి మహామణిప్రభా
పాటలవర్ణమైన యొక ♦ పావనవర్ణ ముదీర్ణసంపదన్."

వ॥ అప్పాణ్యావంశంబునఁ ...... బద్మనాయకులను వెలమలనఁ, గమ్మలన, సరిసర్లనఁ, బంటర్లన బహుప్రకారశాఖోపశాఖాభిన్నంబులయిన మార్గంబులఁ ద్రిమార్గ గంగాప్రవాహంబునుంబోలె గోత్రంబులెన్నియేనియు జగత్పవిత్రంబులై ప్రవహించుచుండ ... ... "

అని యీవంశమును "పావనవర్ణము, అప్పాణ్యావంశంబున, జగత్పవిత్రంబులై" యని వర్ణించియుండెను. వాస్తవమిట్లుండఁగఁ జిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు తమ 'యాంధ్రులచరిత్రము' యొక్క ద్వితీయ భాగ మధ్యయుగమునఁ బదవప్రకరణమునందు 'వెలమ, కమ్మ, కాఁపు తెగలవారు మిశ్రజాతివారనియు గొల్లజాతివారియుఁ బల్లెజాతివారియు సమ్మేళనమున నుదయించినా'రనియు నేమేమో ప్రమాణదూరంబైన విషయమును యథార్థమనునట్లు వ్రాసియున్నారు. ఇందునుగుఱించి శ్రీవెల్లాల సదాశివశాస్త్రిగారు తమ "వీరభద్రీయఖండన" మని నామాంతరముగల "యాంధ్రచరిత్రవిమర్శ" మనుగ్రంథమున విపులముగఁ జర్చించి యథార్థమును విశదీకరించియున్నారు. మఱియుఁ బరమతసహిష్ణుత లేమిం గాఁబోలు రావుగారు వేదాధ్యయనాధ్యాపకాధికారంబుగలిగి యజ్ఞోపవీతధారులై "శూద్రత్వం నాస్తి తద్వంశే గర్భబ్రాహ్మణ నిశ్చయం" అని విశ్రుతిగన్న విశ్వబ్రాహ్మణులను వృత్తినామంబు బురస్కరించుకొని — "కులవిచక్షణము లేక బ్రహ్మనాయఁడు మా

లలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు మొదలగు తెగలవారితోఁ గలిసి చాపకూడు గుడిచె"నని యున్నట్లు వ్రాసినారు. ఎందే నసంగతములున్నఁ జరిత్రకారు లట్టివానిని విమర్శించి యథార్థమును నిరూపింపవలెఁగాని పరమప్రమాణంబులుగ నంగీకరింపరాదుగదా! ఇట్లే వెలమ శబ్దోత్పత్తినిగుఱించియు నేమేమో వ్రాసినారు. ఈవిషయమంతయు శ్రీసదాశివశాస్త్రులవారిచే విమర్శింపఁబడియే యున్నది. కనుక నికఁ బ్రస్తుత మనుసరింతము.

ఈ సంస్థానాధిపులు పద్మనాయకవంశజు లయ్యు "వర్ణాంత నామాపిన రేంద్రచిహ్నమ్" అను వాక్యానుసారముగ నామాంతమందు వర్ణశబ్దముగలిగి తానురాను వర్ణశబ్దభవమగు వెలమలను వ్యవహార నామంబునఁ బ్రసిద్ధులైరి. ఈ విషయమును గుఱించి శ్రీ గురజాడ రామమూర్తిగారు తమ 'రాజవంశీయుల చారిత్రము' నందు "ఈ శాఖకు 'వెలమ'నామము, నియోగిబ్రాహ్మణులకు వ్యవహారనామముగ వచ్చిన 'కరణము'లను నట్లుగా, వ్యవహారకారణమున గతానుగతికపరిలబ్ధము" అని వ్రాసియుండిరి. ఈ వెలమవారింగూర్చి యిట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది:—

"సీ॥ మానంబుతగుగాఢ ♦ మహిమోన్నతిఁ జెలఁగు
మానంబుసాహిత్య ♦ మాన్యగుణము
మానంబున్నపతికి ♦ మన్నననొదవించు
మానంబుదాతకుఁ ♦ దానకంబు
మానంబువిశ్రాంతి ♦ మానధనంబును
మానంబుసాధ్వికి ♦ మంజువ్రతము
మానంబుసత్కుల ♦ మహిమసంపాదించు
మానంబుదేవ సా♦మాన్యపథము
తే॥గీ॥ అట్టిమానంబు వెలమల ♦ కాస్పదంబు
నమితపతిహిత సన్మాన♦మందు ఘనులు
గజపతి ద్రోహిగండాంక♦కలితయశులు
వీరులైనట్టి వెలమన్నె ♦ వెలమవారు."

ఇట్టి పద్మనాయక వంశోద్భూతుండయిన చెవిరెడ్డి వంశపరంపరాగతమై ప్రస్తుతము నైజాంరాజ్యమునకు జెందియున్న నల్లగొండమండలములోని యామనగల్లు రాజధానిలోను, దనచేఁ బ్రబలపఱుపఁ బడిన పిల్లలమఱ్ఱిరాజధానిలోను వసించి రాజ్యమేలెను. ఈ రాజునకుఁ జెవిరెడ్డియను జన్మనామము మాఱి భేతాళనాయఁడను పౌరుషనామము గలుగుట కీ క్రిందికథ కారణమై యుండెను.

వీరికి బూర్వము పదవతరమువాఁడైన హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమమున రాజ్యమేలుచుఁ గోట్లకొలఁది ద్రవ్యమార్జించి దానినొకచో నిక్షేపించి దానిపై నొకవేదిక గట్టించి యందొక వటవృక్షమును నాటించి దానిక్రింద నొక భైరవుని బ్రతిష్ఠించి—'స్వామీ! మీరీధనమును గాపాడి నాసంతతిలో నతిభుజబలపరాక్రమవంతుఁడును సత్కర్మరతుండును గుణయుతుండును నగువాని కందఁజేయవలయునని ప్రార్థించి నిజాభిప్రాయము దెలియునట్లు తత్సమీపమున రహస్యముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించిచనియె. అంతఁగొంతకాలమునకుఁ జెవిరెడ్డి రాజ్యపాలన మొనరించుచు మృగయార్థమై యీప్రాంతమునకు వచ్చుటయు నాసమయమునందే వీరిపోష్యవర్గములోనివాఁడగు రేచఁడను నొకమాలవాఁడు సేద్యముజేసికొన భూమిని దున్నుచుండ నాఁగేటికొనకు ఖంగుమని పూర్వోక్తశాసనము దగులుటచే విస్మయుఁడై యటునిటుఁజూచి తన యేలిక యాదారిన చనుచుండుటనుగాంచి సంతసించి తక్షణ మాప్రభుమ్రోలకువచ్చి యాయుదంతంబు నివేదించుటయుఁ దటస్థమయ్యెను.

అంత రాజాశిలాశాసనమును బఠించి తమపూర్వునిచే స్థాపితమైన ద్రవ్యంబును స్వీకరింపఁ బ్రయత్నించుచుండుతఱిని జెంతనున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుకొనియున్న భేతాళుండు వీరి ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మాయామయములగు మేఘములు, నుఱుములు, మెఱుపులు గల్పించి పిడుగులు పడునట్లుచేయుటయగాక యావటవృక్షమును వానియందు బడునట్లు కూలఁద్రోసెను. అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెఁగాని యావీరశిఖామణి మాత్రము ధైర్యముతో నిలవఁబడియుండఁ

గా భేతాళుఁడు వెండియు దద్ధైర్యపరీక్షకై ఘోరాకృతిం దాల్చి యావృక్షమునుండి చెవిరెడ్డిముందు దుముకగా నావీరుఁడు కోపోద్దీపితుండై నిజకరవాలంబునఁ దెగనఱుక నుద్యమింపఁగా భేతాళుండు నాశూరాగ్రణి ధైర్యసాహసాదులకు మెచ్చి నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తన్నాలింగించి వలయువరంబులఁ గోరుమనియె. అంత నారాజు తమ వంశమువా రనవరత రాజ్యభోగంబులును శౌర్యధైర్యాది సుగుణపుంజంబులును గలిగి యుండునట్లును, దాము యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు తమకు సాహాయ్యుఁడై భేతాళుండు ముందునడుచునట్లును రెండువరములఁ గోరుకొనెను. అంత భేతాళుం డనుగ్రహించి యంతర్ధానుఁడయ్యెను.

పిమ్మట నారా జానందపరవశుఁడై యా నిక్షేపంబును వెకలింపఁబోవుతఱి నాచెంగల భైరవమూర్తి యశరీరవాక్యములతో 'ఓరాజా! నీవీధనమును గైకొనుటకర్హుఁడవగుదు వైనను నిందుఁగొన్ని క్షుద్రభూతము లాసించియున్నవి. వానికి నరబలి యొసంగి గైకొనిన నీకు శ్రేయోభివృద్ధియగు'నని వచించెను. అందుల కారాజు నరహత్యాశంకకుఁ జింతింపుచుండ మూర్ఛాగతుఁడై చెంతఁబడియున్న చేచఁడు లబ్ధచేతనుఁడై జరిగిన యుదంతంబు దెలిసికొని తన్నుబలియిచ్చి యాధనమును గైకొనుమని చెప్పెను. అందులకు రాజు స్వీయపోష్యుని వధింప సంశయింపుచుండ మగిడి చేచఁడు— 'మీరీధనమువలన లోకహితము గావింపఁగలరు కావున నేఁ గోరినవరములొసఁగి నన్నుబలియిచ్చిన మీకు దోషము ప్రసక్తింప'దని పలుక నా రాజంగీకరించి చేచఁడు కోరినటుల వానివంశము వారిని దరతరములవఱకును శ్రీరాజావారివంశజులు పోషించునటులను, దమవారికి వివాహకార్యములు జరుగనుండినప్పుడు ముందుగ చేచని వంశజులకు వివాహములు జరిగించునటులను నంగీకరించి వానిని బలియిచ్చి యాధనమును గైకొనియెను. నాఁటనుండి భేతాళుని కారణమున వీరికి భేతాళరెడ్డియను బౌరుషనామము గలిగెను.

పిమ్మట నారాజశిఖామణి సర్వపాపఘ్నంబుగ నందొక శివాల

యమును గట్టించెను. ఈ యాలయమునకు నావలఁ బూర్వము వీరి సోదరుఁడు గట్టించిన మఱికొన్ని శివాలయములును వానికిఁ బశ్చిమ భాగమున నొక చిన్నగ్రామమును గలవు.

ఏకశిలానగరాధిపతియగు గణపతిదేవుఁ డీ భేతాళరెడ్డి వృత్తాంతంబును జారులవలనఁ దెలిసికొని వారిశౌర్య ధైర్యాదుల కచ్చెరువొంది యారాజును రావించి గౌరవించి యదివఱకేలుచున్న యామనగంటి రాజ్యమునకుఁ జేరువనున్న లక్కసీమను గజతురగాదులను గలికితురాయిని గండపెండెరమును బిరుదాభరణమును ఛత్రచామరాదులను మఱియు బంగారుపూఁతపనిగల మొకచొకళికత్తిని బహుమతిగనిచ్చి పిల్లలమఱ్ఱి భేతాళనాయఁడను బిరుదనామ మిచ్చి పంపించెను. ఈ కత్తియు భేతాళుని నఱికె నెత్తినకత్తియు సంస్థానమునం దిప్పటికిని బూజింపఁబడుచుండెను.

ఈ మొదటితరంపు భేతాళనాయనికి దామానాయఁడు, ప్రసాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు అను ముప్వురు పుత్రులుగలరు. ఈముప్వురిలోఁ బ్రథముఁడగు దామానాయఁడు ఖడ్గయుద్ధములో సమర్థుఁడైనందున "ఖడ్గనారాయణాంక" అనియు, శత్రువులను దఱిమి వారి రాజ్యసంపదను గ్రహించుటచేత "గాయగోవాళ" అనియు, బలాధికుఁడౌటచేత "బలభీముఁ" డనియు, బిరుదనామములను గండభేరుండమనెడు చిహ్నమును మఱికొన్ని బిరుదములను గాకతీయగణపతిరాయలవలనఁ బొంది మిగుల ధర్మశీలుఁడై ప్రతిరాజభయంకరుండగుటచేత "ప్రతిగండభైరవ" అను బిరుదమునుగూడ వహించి గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమైన క్రీ॥ శ॥ 1199 మొదలు 1257 వఱకు యామనగల్లు ప్రాంతరాజ్యము నేలుచుండెను.

ఈదామానాయని బిరుదావళులనుగుఱించి పూర్వకవులీరీతి వర్ణించియుండిరి.

"సీ॥ చటులఖడ్గాఖడ్గి ♦ సమరప్రవీణుఁడై
ఖడ్గనారాయణ ♦ ఖ్యాతినొందె

రణపరాఙ్ముఖరాజ ♦ రమనుజేకొని రాయ
గాయ గోవాళాంక ♦ కలితుఁడయ్యె
నాజి బలాధికుఁ ♦ డౌటచే నెంతయు
బలభీమవిఖ్యాతిఁ ♦ బొలుపుమీఱెఁ
బ్రథితారిరాజన్య ♦ భయదవిక్రమమునఁ
బ్రతిగండ భైరవ ♦ ప్రథవహించె

తే॥ గీ॥ మఱియుఁ బెక్కైన బిరుదనా ♦ మములఁదనరి
బాహువిక్రమదాన సం♦పదలఁబొడఁ
దనరుచుండె సమంచితో♦ద్దామయశుఁడు
భువనహితకారియగు దామ ♦ భూవిభుండు. ”

మిగిలిన సోదరు లిరువురును గాకతీయగణపతిరాయలవలన మిగుల గౌరవింపఁబడిరనియు నందు ద్వితీయుఁడగు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రాయలవారిపట్టణమును ముట్టడించిన తురుష్కులను బాఱఁద్రోలి రాయలవారిచే “కాకతీరాజపూజిత ” అను బిరుదమును, శ్వేతచ్ఛత్రధ్వజములను బొందుటయేకాక మిగిలిన డెబ్బదియాఱుగోత్రముల నాయకులచేత మ్రొక్కులంది ‘ కాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్య ’ అనియు మఱి కొన్ని బిరుదములందినట్లు ప్రశస్తిగలదు. ఈవంశజుల విక్రమాదులు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడియుండి నందునను గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను నిందు విస్తరించి వ్రాయఁబడక కేవలము వెలుగోటివంశకర్తలను గుఱించి మాత్రము వివరింపఁబడెడిని.

అట్లు రెండవతరములో జ్యేష్ఠుండగు దామానాయనికిఁ బెక్కురు పుత్రులు గలరు. వారిలో జ్యేష్ఠభార్యయైన జాయమ్మయందు ‘ వెన్నమనాయఁడు, సబ్బినాయఁడు ’ అను నిరువురు పుత్రులుగలరు. వీరు గణపతిదేవునిభార్యయైన రుద్రమహాదేవి రాజ్యకాలములోనున్న వారు కావున నాకాలము క్రీ॥ శ॥ 1258 మొదలు 1295 వఱకు నగుచున్నది. ఆమనగల్లు పిల్లలమఱ్ఱిరాజధానులకుఁ బశ్చిమభాగమున 60 మైళ్లదూ

రములోనున్న రాచకొండ రాజధానియందు వసించి యాప్రాంతపు దేశము నేలియుండిరి.

ఈదామానాయనికి దొడ్డనాయఁడను నామాంతరంబుండి యుండవచ్చుననియు వీనికిబైనఁ జెప్పఁబడ్డ 'వెన్నమనాయఁడు, సబ్బినాయఁడు' అను వారుగాక మఱియేవురుపుత్రు లుండినట్లును వారిలోని వాఁడే పల్నాటి వీరచరిత్రమునందు వర్ణింపఁబడిన బ్రహ్మనాయఁడని యు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వివరింపఁబడియున్నది. వెన్నమనాయని భార్యయైన పోచెమ దేవియందు 'ఎఱ్ఱదాచానాయఁ' డు ద్భవించెను.

"తత్ర రేచర్లవంశాబ్ధి శరద్రాకానిశాకరః
కలానిధి రుదారశ్రీ రాసీ ద్యాచమనాయకః"

అనుటంబట్టి వీరికి యాచమనాయఁడను నామాంతరముగలదని స్పష్ట మగుచున్నది. వీరు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని వశంవదులై వారి వలనఁ బాండ్యరాజులమీఁది కంపఁబడిరి గాన వీరి రాజ్యకాలము క్రీ॥ శ॥ 1295 మొదలు 1323 వఱకు నై యుండును. వీరిపాలితభూమి రాచకొండరాజ్యము.

ఈరాజశిఖామణి రెండవప్రతాపరుద్రమహారాజు నానతిచే 'వీర పాండ్య, విక్రమపాండ్య, సుందరపాండ్య, కులశేఖరపాండ్య, పరాక్రమపాండ్యులను పాండ్యరాజుల నైదుగురను వారాక్రమించుకొనియున్న కాంచీనగరప్రాంతముననే వారల నిర్జించి వారి శిరోభూషణమగు నఱచేతి వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను, సువర్ణమయమైన యొక గొప్పసింహాసనమును దీసికొనివచ్చి ప్రతాపరుద్రదేవున కర్పింపఁగా నామహారాజు వారివిక్రమమునకు సంతసించి 'పంచపాండ్యదళవిభాల' 'కంచి కవాట చూరకార' అను బిరుదములను వారుగొనివచ్చిన స్వర్ణసింహాసన మరకతాదులను జయచిహ్నములుగ వారికే మఱల నొసఁగి గౌరవించెను.

ఈయెఱ్ఱదాచానాయనికి 'సింగమనాయఁడు, వెన్నమనాయఁడు, యాచమనాయఁడు' అను ముగ్గురుపుత్రులు గలరు. వీరిలో జ్యేష్ఠుం డగు సింగమనాయఁడు ప్రతాపరుద్రునిచే నెనుబదివరములొందినందు వలన 'అశీతి వరాల సింగమనాయఁ' డని ప్రసిద్ధిగాంచెను. ఈసింగ భూవరుఁడు నైజాము రాజ్యములో దేవరకొండ తాలూకాయందు కృష్ణానదీతీరమున సిద్ధక్షేత్రముగానున్న యేలేశ్వరములో ననేకబ్రహ్మ ప్రతిష్ఠలు జరిగించియుండెనని సింగభూపాలీయమునందుఁ జెప్పఁబడి యె. మఱియు వీనివిక్రమమునుగుఱించి యందు—

* "శ్లో॥ తత్రసిద్ధ మహీపాలే పాలయత్యఖిలా మ్మహీమ్
నమతామున్నతిశ్చిత్రం రాజ్ఞా మనమతాన్నతిః"

అని వర్ణింపఁబడియున్నది.

ఈసింగమనాయనిఁ బూర్వకవు లిట్లు వర్ణించిరి—

"ఉ॥ లాలితశౌర్యశక్తి నవ ♦ లక్షతెనుంగు దళంబు నాజిలోఁ
ద్రోలిన పాండ్య భూవిభుని ♦ తోడి పెనంకువ కోర్చి సన్నుతిఁ
వ్రాలి ప్రతాపరుద్ర సభ ♦ వర్ణన కెక్కిన యెఱ్ఱదాచ భూ
పాలసుతుండు సింగని క♦భంగుని కేవిరుదైనఁ జెల్లదే."

"ఉ॥ దాచయసింగభూవిభుని ♦ దాడికి నోడి యరాతిసంఘముల్
వేచని యారముల్ పొదలు ♦ వృక్షచయంబులుదూఱ మేనులన్
దోఁచిన కంటకక్షతులు ♦ తోయజలోచన లాగ్రహంబుతోఁ
జూచి నిజేశులం దగిలి ♦ చూతురు పాయక దూఱు చుగ్రతన్"

ఈనృపాలుని రాజ్యకాలము క్రీ॥ శ॥ పదునాలవశతాబ్దపూర్వ భాగమైయుండును. ద్వితీయప్రతాపరుద్రు ననంతరమునఁ గొంతకాల

* సింగభూపతి రాజ్యకాలమునఁ దలవంచుకొనువారి కౌన్నత్యము తలయెత్తిన వారికి నప్రభావమును గలుగుచున్నది. అనఁగాఁ దన్నుఁ గొలిచినవారిని గాపాడుచు గర్వించినవారిని నడంచుచుండెనని భావము.

మునకు జల్లిపల్లి యను గ్రామమునొద్ద రాచవారిసింగమ నాయని మఱదియగు చింతలపల్లి సింగమనాయని జెఱబెట్టఁగా వీరువెళ్ళి జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించిరి. అంతఁ గోటలోని రాచవారు యుద్ధము జేయ వెఱచి తమ్మళ బ్రహ్మాజీయుఁడను మాయావిని బంపి మోసమున వీనిని జంపించిరి. స్నేహభావమునవచ్చిన బ్రహ్మాజీయుని నొక్క బాకుపోటు దిని సింగమనాయఁడు తన్ను మోసమునఁ బొడిపించిన శత్రురాజుల రక్తములోఁ దనకుఁ దిలతర్పణము జేయుఁడని కుమారులతోఁ జెప్పి స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. వీరిసోదరు లిరువురును ననేకయుద్ధములలో జయశీలురై పెక్కుబిరుదంబుల నందియుండిరి. వీరింగూర్చి—

"చ॥ అగణితకీర్తిశాలి సుగు ♦ ణాకర దాచయవెన్నతేని బ
ల్పగతురు కొండలెక్కఁ దమ ♦ భామలకోమలదేహదీధితుల్
మిగుల గుహాంతరంబులఁ ద ♦ మిస్రముఁ బాపినఁ దమ్ముగాంతురన్
దిగులునఁ గస్తురిన్ వెదకి ♦ నెత్తురు మేనులమెత్త నత్తఱిన్."

"చ॥ పగతుల కెఱ్ఱదాచ నర ♦ పాలుని యాచఁడు దాఁడివెట్టుచో
మొగువనిచేతులన్ దిగులు ♦ ముట్టనిగుండెలు కొంకిముంపులం
దగులని మేనులన్ బిరుదు ♦ దాఁచని తొమ్ములు మాఱుదేశముల్
నిగుడనికాళ్లు పూరి కబ ♦ ళింపనినోళ్లును గల్గ నెంచులన్."

సింగమనాయనికి 'అనపోతానాయఁడు, మాదానాయఁడు' అను నిరువురు పుత్రులుగలరు. వీరిరువురును జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించి పగతురఁబరిమార్చి తదీయరక్తంబుచేఁ బితృతర్పణంబుగావించి తండ్రికోర్కె నెఱవేర్చిరి. వీరు క్రీ॥ శ॥ 1380 వ సంవత్సరములో నుండినట్లు శాసనాదులు గలవు.

తదనంతరమున వీరు విజిగీషులై యినుకుర్తికోటను ముట్టడింపఁగాఁ గొండరాఘవరాజు, కొండ్రాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు మున్నగు రాచవారు నూటొక్క రఘుకులకులయుఱువదివేల బలంబులఁ గూర్చుకొని యనపోతానాయక మాదానాయకులను గదియగా సోదరులిరు

వురును ధీరులై 60,000 కాల్బలమును, 20,000 తురగములును, 7,000 గజములును, 10,000 సర్దారులైన పద్మజులును గల గొప్ప సైన్యము తోఁ బోరుసలిపి శత్రుమూకలఁ బాఱద్రోలి క్రీ॥శ॥ 1361 వ సంవత్సరమున జయమునుగాంచి తమ్ముఁడైన మాదానాయని దేవరకొండ రాజధాని నుండఁజేసి తాను—"రాజా సరాజాచలనామధేయా! మ ధ్యాస్తవంశక్రమరాజధానీమ్" అనునట్లు వంశపరంపరాగతమైన రాచకొండరాజధానియందుండి రాజ్యంబమందానందంబున నేలుచుండెను.

ఈ రాజధాని హైద్రాబాదురాజ్యమునకుఁ జేరిన నల్లకొండ మండలములోని ప్రస్తుత నారాయణపుర సంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమున నాలుమైళ్ళదూరమునను హైద్రాబాదునకుఁ దూర్పుగా ముప్పదిమైళ్ళ దూరమునను గలదు.

శ్రీమదనపోతానాయ మాదానాయలు దిగ్విజయయాత్రకుఁ జనుచు నోరుగంటికి దక్షిణభాగమున నైదుక్రోసులదూరమున నున్న యయ్యనప్రోలుగ్రామమును నాగ్రామముననుండు మైలారస్వామికిచ్చిన శాలివాహనశకము 1291సం॥నాఁటిదానశాసనమునందు వీరు ఓరుగల్లు, భువనగిరి, సింగపురము, రాజుకొండ మున్నగు నాంధ్రదేశములఁ బాలించినట్లున్నది. ఆ వివర మిట్లుగలదు—

"స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వర రేచర్లగోత్రచింతామణి గజదళవిఘాళభుజబలభీమ ఖడ్గనారాయణ ... ... జగత్ప్రసిద్ధ బిరుదనామధేయ ప్రశస్తిసహితులైన శ్రీ సింగమనాయని అనపోతానాయనింగారు ఓరుగల్లు, శ్రీభువనగిరి, రాజుకొండ, సింగపురము మొదలైన తెనుంగుదేశ మాచంద్రతారకము త్తరోత్తరాభివృద్ధిగాను ధర్మరాజ్యముచేయుచును దిగ్విజయయాత్రాప్రసంగానను ఓరుగంటిదక్షిణాన అయ్యనప్రోలి తీర్థస్వామిమైన శ్రీ మైలారదేవరను దర్శించి ఆ అయ్యనప్రోలు అనెడి గ్రామము మైలారదేవరకు అంగరంగభోగాది సకలసమారాధనసామగ్రి మెల్ల

వేళలందును సమకూరునట్లుగాను శకవర్షంబులు 1291 అగుచున్న సౌమ్యసంవత్సర శ్రావణశుద్ధ పంచదశీ శనివారమునాడు పవిత్రారోహణమహోత్సవ పుణ్యసమయమందు అష్టభోగసహితముగాను సమర్పించి చేసిన దిగ్విభాగ మెట్లన్నను ... ... ”

వీరి సోదరుడగు మాదానాయుడు శ్రీశైలమునకు సోపానములను గొంతవఱకు గోపుర మండపప్రాకారములను శ్రీశైలోత్తరద్వారమైన యుమామహేశ్వరక్షేత్రములో నాచంద్రార్కముగ దృఢమైన శిలామండపమును గట్టించినట్లు లా దేవాలయసమీపవితర్ధిపై శాలివాహనశకము 1298 (క్రీ॥ శ॥ 1376) వ సంవత్సరమున స్థాపింపఁబడిన శిలాశాసనమునఁ దెలియఁగలదు. అందు—

“శ్లో॥ ద న్త్య జ్యార్కార్క శకాబ్దశాలిని శివే వర్షేన లేఘాల్గునే
మాచేదాచయ సింగభూపతిసుత శ్రీమాధవో భూధవః
శ్రీశైలోత్తరతోరణే భువి మహేశస్యాలయం నూతనం
పాషాణై స్సుదృఢం సురాసురనుతం గమ్యమ్మదాచీకరత్ ॥”

అని కలదు. ఈ మాదానాయనింగారికి పుత్రుఁడు పెదవేదగిరినాయఁడు; పౌత్రులు రామచంద్రనాయఁడు, కుమారమాదానాయఁడు; ప్రపౌత్రులు సూరానాయఁడు, కుమారవేదగిరినాయఁడు, లింగమనాయఁడు అనువారుగలరు. వీరిలో లింగమనాయఁడు తనయన్నను సంహరించిన యనవేమారెడ్డిని వధించి యాతని ప్రతిరూపమును దమ తమ్ముపడిగెయందుఁ జెక్కించుకొనుటయేగాక వాని వంశబిరుదముగాఁ బ్రసిద్ధమైన ‘నందికంతపోతురాజు’ అను కటారిని గైకొని వచ్చెను. అనవేమారెడ్డి తమ్ముఁడైన వీరభద్రారెడ్డి లోనగువార లీకటారిని మఱల సంపాదింపనెంచి యాస్థానకవియగు శ్రీనాథుని బంపిరి. ఆ కవి లింగమనాయని యాస్థానంబునకుఁబోయి—

“సీ॥ జగమెచ్చుగండాంక♦సంగ్రామనిశ్శంక
జయమొందురాజ వే♦శ్యాభుజంగ

యవనికోటలగొంగ ♦ యరిరాజమదభంగ
మేలంసుధరణీశ ♦ మీనజాల
మూరురాయరగండ ♦ మురియురాజులమిండ
యభివృద్ధినీకుఁ జే ♦ హస్తిమల్ల
ఘనగాయగోవాళ ♦ కామినీపాంచాల
సిరిగల్గు శశివంశ ♦ పరశురామ

తే॥ గీ॥ దండిబిరుదుల సురథాను ♦ గుండెదిగుల
బళిర యల్లయ వేమభూ ♦ పతికి మిండ
రమణమించిన మేదినీ ♦ రాయబిరుద
సంగరాటోప మాదయ ♦ లింగభూప ॥

ఉ॥ బల్లరగండ లింగవిభు ♦ పాదమునం గాఁ బసిండియాదె దా
గల్లురు గల్లుగల్లురని ♦ గల్లని మ్రోయఁగ భీతి గుండియల్
జల్లురు జల్లుజల్లురని ♦ జల్లన నల్లలనాడుచుందు రా
యల్లయరెడ్డి వేమనృపుఁ ♦ డాతనితమ్ముఁడు వీరభద్రుఁడుఁన్ ॥

ఉ॥ వాగులు వాదవిద్యల సు ♦ వర్ణముగాంచుటయద్భుతంబె యీ
మాదయలింగభూవిభుని ♦ మార్కొని యల్లయవీరభద్రుఁడుఁన్
వాదముఁజేయ దేహము సు ♦ వర్ణమయంబగు వానియందియున్
ఖేదముదక్కియుండెఁ దల ♦ క్రిందగు వ్రేలుచు విట్టివీగుచున్ ॥"

అని స్తుతించి పారితోషికముగ నాకతారిని మఱికొంతధనమును గైకొనియె.

ఈలింగమనాయఁడు పెక్కుయుద్ధములు జేసి జయించి యనేక బిరుదముల నందియుండెను. ఇఁకఁ గథాంశమునకు వత్తము.

ఆఱవతరములోనివారగు ననపోతానాయనికి పెదసింగమనాయఁడు, ధర్మానాయఁడు నను నిరువురు పుత్రులుగలరు. వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ

డగు సింగభూపతి 'రసార్ణవసుధాకర' మను నామాంతరముగల 'సింగభూపాలీయ' మను నలంకారశాస్త్రమును, సంగీతరత్నాకరవ్యాఖ్యను, మఱికొన్ని సంస్కృతగ్రంథములను రచించి 'సర్వజ్ఞ' బిరుదమునంది నట్లు విస్పష్టము. వీరికింగల యార్గురుపుత్రులలోఁ జినసింగమనాయని (వేదగిరినాయఁడు)కి నపోతానాయఁడను పుత్రుఁడుగలఁడు. వీనిముగ్వురు పుత్రులలో సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డగ్రజుఁడు. ప్రథమసర్వజ్ఞసింగభూపతి కీయన ప్రపౌత్రుఁడగును. ఈసర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు మహాపండితుఁ డైయుంటచే వీరినిదర్శింపఁబోయిన శ్రీనాథుఁడు తన కేమిపరాభవము గల్గునోయని చింతించి వాగ్దేవి నిట్లు ప్రార్థించెను.—

"సీ॥ దీనారటంకాలఁ ♦ దీర్థ మాడించితి
దక్షిణాధీశు ము♦త్యాలశాల
పలుకుతోఁ డై తాంధ్ర♦భాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథ సం♦దర్భమునకు
పగులఁగొట్టించి తు♦ద్భటవివాదప్రౌఢి
గౌడ డిండిమభట్టు ♦ కంచుఢక్క-
చంద్రశేఖరక్రియా♦శక్తి రాయలమొద్దఁ
బాదుకొల్పితి సార్వ♦భౌమబిరుద

తే॥గీ॥ మెటులమెప్పించెదో నన్ను♦నింకమీఁద
రావుసింగన్నభూపాలు ♦ ఠీవిశాలు
నిండుకొలువున నెలకొని యుండి నీవు
సరససద్గుణనికురంబ ♦ శారదాంబ॥"

ఈపండితప్రభువే బమ్మెరపోతనామాత్యకృతభోగినీదండకకృతిపతియని యీాదిగువ పద్యమువలనఁ దెలియనగును.

"ఉ॥ పండితకీర్తనీయుఁ డగు ♦ బమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండకులాచలాంబునిధి ♦ తారకమై విలసిల్లు భోగినీ
దండకముం రచించె బహు♦దానవిహార్తకు రావుసింగభూ
మండలభర్తకుం విమత♦మానవనాథమదాపహర్తకుం॥"

ఇంకఁ బక్కృతమనుసరింతము. ఏడవతరములోని ధర్మానాయనకుఁ దిమ్మానాయఁ డను పుత్రుఁడును మఱికొందఱును గలరు. వీరు క్రీ॥ శ॥ 1426 వ సం॥ ప్రాంతములో నుండిరి.

ఈతిమ్మానాయనికి పుత్రులు ధర్మానాయఁడు, చిట్టిదాచానాయఁడు అనువారుగలరు. వీరిలోఁ జిట్టిదాచానాయనిసుతుఁడు 'అనపోతానాయఁడు. వీనిపుత్రుఁడు చిన్నమాదానాయఁడు. ఈచిన్నమాదానాయనిపుత్రులు—ఎఱ్ఱసూరానాయఁడు నల్లసూరానాయఁడు. ఈనల్లసూరానాయని సంతతివారు' మైలవరమువారగు సూరానేనివారైరి.

ఎఱ్ఱసూరానాయనికి మాదానాయఁడు, యాచమనాయఁడను నిరుపురుసుతులు గలరు. ఈమాదానాయనిసంతతివారు ప్రోలూరివారైరి. వీరే సురభివారికి మూలపురుషులు. రెండవవాఁడైన యాచమనాయని సంతతివారే వెలుగోటిశాఖవారు.

రేచర్లగోత్రజులలో ననేకశాఖాభేదంబు లేర్పడియుండినను నీ వెలుగోటిశాఖయే ప్రధానశాఖగఁ బ్రసిద్ధిగలిగియుండుటకుఁ గొన్ని కారణములు గలవు. అవేవనఁగా సార్వభౌముండగు కాకతిగణపతిదేవుండు వీరిమూలపురుషుండగు భేతాళనాయనికి బహుమతిగానిచ్చిన చౌకళికత్తియు, భేతాళనాయఁడు తనధైర్యపరీక్షకై భేతాళుఁడు ఘోరాకృతితోఁ బ్రత్యక్షమైనప్పుడు తద్గృహము మీఁదికెత్తినకత్తియుద్వితీయప్రతాపరుద్రుఁడు నాల్గవతరమువాఁడైన యెఱ్ఱదాచానాయని కిచ్చిన పాండ్యరాజజయలబ్ధమగు స్వర్ణసింహాసనము మున్నగునవియు నిప్పటివఱకు నీశాఖవారియొద్దనేయుండుట—సార్వభౌములుగానున్న విజయనగరాధిపుల సన్నిధినేయుండి వారివలన బలుమారు శత్రురాజులపైకిబంపఁబడుచు వారికి సాహాయ్యులుగా నుండుటయు నైయున్నవి.

ఈయాచమనాయనికి చిన'సింగమనాయఁడు' అను పుత్రుఁడు గలఁడు. వీనికి నిర్వాణరాయప్పనాయఁడు జనించెను. వీరికి పెద్దరాయఁడను నామాంతరము గలదు. ఈనృపాలుఁడు వంశపరంపరాగతమైన

దేవరకొండరాజ్యమును క్రీ॥ శ॥ 16 వ శతాబ్దిని నేలుచుండెను. ఆకాలమున సకలజగజ్జేగీయమానప్రతాపసముపేతుండైన శ్రీకృష్ణదేవరాయభూతలేంద్రుండు విజయనగరరాజ్యాధీశ్వరుండై యుండెను. అప్పుడొక తురుష్కుండు విశేషసేనాసమేతుండై వెలుగోడురాజ్యము నాక్రమించి కృష్ణదేవరాయల నెదిరింపఁజూచుచుండెను. ఈవృత్తాంతమును రాయలవారి సామంతుండైయున్న నిర్వాణరాయప్పనాయండువిని వాని నిర్జించిన రాయలవారిచే మెప్పొందనగునని యెంచి యప్పటికిగల స్వల్పసైన్యముతో నాతురుష్కునిపైఁ బడి వాని నత్యద్భుతపరాక్రమమున జయించి తద్రాజధానిని నాక్రమించి వానిప్రధానబిరుదమగు శ్వేతచ్ఛత్రము నాకోటపైఁ బట్టించుకొనెను.

ఈవృత్తాంతము రాయలవారికెఱుకపడఁగా నానందభరితుండై యీనిర్వాణరాయప్పనాయనివారిం రావించి యధికగౌరవముతో 'వెలిగోడుగురాయవిభుఁ' డను బిరుదమిచ్చి జయలబ్ధమైన యీవెలుగోడురాజ్యము నేలుచుండుమని యానతిచ్చి పంపించెను.

అంత నీవీరాగ్రణి యీవెలుగోడురాజధానిలో వసించి యందుఁ బూర్వమున్నకోటను బలపఱచి యనతిదూరమునఁ బర్వతప్రాంతమున పరరాజుల కభేద్యమగు నొకబలిష్ఠమైనకోటను యుద్ధసమయంబులం దంతఃపురజనావాసంబున కర్హంబులగు సౌధరాజంబులను ధనాగారకోశాగారాదిరాజభవనములను బెక్కింటిని గట్టించి రాయలవారి సేనాగ్రయాయియై వెలయుచుండెను. నాఁటనుండి యీశాఖవారు * వెలుగోటివారని వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి.

ఈవెలుగోడు కర్నూలుజిల్లాలోని నందికొట్కూరుతాలూకాలోఁజేరి కర్నూలునకుఁ దూర్పున 40 మైళ్ళదూరమునను నంద్యాలకుత్తరమున 15 మైళ్ళదూరమునను శ్రీశైలమునకు దక్షిణమున 40 మైళ్ళదూరమునను గలదు. ఈ రాజధానిలోఁగల కోట శిథిలముగాఁగ నందున్న శివాలయమునంతయుఁ దీసి గ్రామములోఁ గేశవాలయముగ నీవలివా రెవరో నిర్మించి యుండిరి. కోటలోఁగల సింహాసనమునుగూడ

---

* రాయలవారి పట్టాభిషేకమునకే వెలుగోటివారున్నట్లు 'ధాటీనిరావార ఘోటీహతవిరోధి కోటులై వెల్గు వెల్గోటివారు' అని కుమారధూర్జటి చెప్పుచున్నాఁడు

సియాలయమందలి కల్యాణమండపములో నుంచిరి. అది కురువిందశిలామయమై యాఱడుగులనిడివి నాలుగడుగుల వెడల్పు మూఁడడుగుల యెత్తు గలిగి ద్వాత్రింశత్సాలభంజికాయుక్తముగ నున్నది. నలుదిక్కుల సింహములుగలవు. దానిగర్భ మంతయు బలముగా నుండి దానిలో జలము నింపుటకు దీయుటకు సూక్ష్మరంధ్రములు గలిగియుండెను. వేసవికాలములో జలమునింపి దానిపై రాజులు గూర్చుండెదరు. ఢిల్లీలోని సింహాసనమును హైదరాబాదులోఁగల యక్కన్న మాదన్నగార్ల సింహాసనములు నివ్విధముగానే యుండెడివఁట.

ఈ నిర్వాణరాయప్పనాయఁడుగారికి గల నలువురు కుమారులలోఁ దృతీయుఁడయిన కుమారతిమ్మానాయఁడు వంశప్రవర్తకుఁ డయ్యెను. ఈయన వెలుగోటిలోనుండి యాదేశము నేలుచు ననేకములైన దేవాలయములు స్థాపించినట్లు దెలియుచుండెను.

ఈ కుమారతిమ్మానాయనికి పెదకొండప్పనాయఁడు, తిమ్మానాయఁడు, పినకొండప్పనాయఁడు' అను ముప్వురుపుత్రులు గలరు. వీరిలోఁ ద్వితీయుఁడైన తిమ్మానాయఁడు శ్రీశైలమునొద్ద ప్రభుత్వము జేయుచుఁ బెక్కుయుద్ధములను జేసియుండినట్లు చరిత్రములందు గలదు. వల్లాపురమునొద్ద (క్రీ॥ శ॥ 1530) శాలివాహనశకము 1452 విరోధి సంవత్సర భాద్రపద శు 8 ఆదిత్యవారమున జరిగిన గొప్పయుద్ధములో జయ మందెను గాని మఱికొంతకాలమునఁ గావళి యోబళరాజుచేఁ జిక్కి సంహరింపఁబడెను.

తృతీయుఁడైన పినకొండప్పనాయనికి ముప్వురుభార్యలు గలరు. వారిలో ద్వితీయభార్యయైన యక్కమ్మయందు జనించిన యాచమనాయఁడు ప్రస్తుత కథానాయకపురుషుఁడు.

ప్రథమభార్యాచతుర్థపుత్రునకు వెంకటాద్రినాయఁడను సుతుఁడు గలఁడు. ఆయన 'కలిమిలి' యనుగ్రామమును గొబ్బూరువారినుండి జయించి యాగ్రామమునకు దన నామధేయమువచ్చునట్లు వేంకటగిరి

యను పేరుంచెను. ఇదే వెలుగోటివారి రాజధానియగుటచే నాఁటనుండి వేంకటగిరివారని వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి. ఈ వెంకటాద్రినాయని కుమారుఁడగు రాయప్పనాయఁడే వేటూరి రంగరాజకృత 'భానుమతీ పరిణయ'కృతిభర్త. ఏతద్గ్రంథకాలమును గుఱించి వీరేశలింగకవికృత 'కవిజీవితములో'—"గోలకొండమహమ్మదీయులను గొండవీటి, వినుకొండప్రభువులను జయించి శాలివాహనశకము 1579 సంవత్సరమునందు విజయనగరరాజులపక్షమునఁ బోరాడి విపక్షరాజబృందము నోడించిన కస్తూరి రంగప్పనాయనికిఁ గృతిపతియైన యీ రాయభూపతి పెదతండ్రిమనమఁడు. భానుమతీపరిణయమును గృతినందునప్పటికి రాయభూపతికి యుక్తవయస్సువచ్చిన కొడుకులుండుటచేత గ్రంథరచన జేసిన కాలము క్రీ॥ శ॥ 1620 సంవత్సరప్రాంతమని చెప్పవచ్చును" అని యున్నది. మఱియు నీ రాయభూపతి శ్రీ శ్వేతాచలనాథుని ధ్వజమునకు బంగరుతొడుపు చేయించినట్లు—

"ప్రద్యోతిత శ్వేతాచలపుండరీకాక్ష ధ్వజస్తంభవిజృంభమాణ హాటకపాటవాటోప నైభవుండును" అని భానుమతీపరిణయమునందు వర్ణింపఁబడియుండెను.

ప్రస్తుతకథానాయకపురుషుఁడని చెప్పఁబడిన యాచమనాయనికి కస్తూరి రంగప్పనాయఁడు, ఆకుపీటి తిమ్మానాయఁడు, అను నిర్వురు పుత్రులుగలరు. ఈ తిమ్మానాయఁడు నంద్యాల తాలూకాలోని యాకుపీటిలో రాజ్యముజేసినందున నాకుపీటి తిమ్మానాయఁడని పేరు గలిగెను. సారె యోబళరాజురాజ్యమునాక్రమించుకొనిన మట్లసీమ దొరయైన తిమ్మరాజుపైకి కస్తూరి రంగప్పనాయఁడు దాడివెడలి జయించి వానిరాజ్యము వానికి శాలివాహనశకము 1501 (క్రీ॥ శ॥ 1579) ప్రమాదిసం॥ర ఆశ్వయుజ శు 8 ఆదివారమున నొసంగి పరాక్రమశాలియనిపేరొందెను. ఈని విక్రమమునుగుఱించి యిట్లువర్ణింపబడియుండెను—

"సీ॥ జంభారిదోస్తంభ ♦ గంభీరనినదోగ్ర
దంభోళిధారకుఁ ♦ దాళవచ్చు

దుర్వారమదదంతి ♦ గర్వాపహాతిబొంగు
సింగఁపుఁగొదమను ♦ జెనకవచ్చు
గబ్బిమై యాఁబోతుఁ ♦ గన్గొని యుబ్బెడు
బెబ్బులినైనను ♦ గెబ్బవచ్చు
శూలాయుధానల♦జ్వాలామహాభీల
కాలభైరవు నైనఁ ♦ గదియవచ్చుఁ

తే॥ గీ॥ గాక నిన్నాజిలోఁ దలఁ ♦ గదిసి మొనసి
నిలిచిపోరాడలేక పే♦రులికి వైరు
లమరఁ దమపురి విడిచి రౌ♦రౌర సమద
విమతమదభంగ ! యాచభూ♦విభునిరంగ॥"

ఈ కస్తూరి రంగప్పనాయనికి ముప్వురు కుమారులుగలరు. వారిలో యాచశూరుఁడను నామాంతరముగల పెదయాచమనాయఁడు. ద్వితీయుఁడు.

వీరికాలములో జరిగిన యొక మహత్తరవిషయమును గూర్చి సునెల్ దొరగారు రచించిన విజయనగరచరిత్రము 17వ అధ్యాయము 225 వ పేజీలో వివరముగ వ్రాయఁబడియుండెను. ఆ విషయసంగ్రహ మిద్ది— "విజయనగరాధిపుఁడైన వేంకటరాయలు చంద్రగిరిలో 1586 మొదలు 1614 వఱకు రాజ్యపాలన మొనరించెను. ఈయన జ్యేష్ఠభార్యయు జగ్గారాయని చెల్లెలునైన బాయమ్మ తనకు సంతతిలేనందున నొక బ్రాహ్మణశిశువును దానుగన్నట్లు వెల్లడిపఱచి పెంచుకొనుచుండెను. ఈసంగతి నెఱింగియుంటచే వేంకటరాయలు దన యవసానకాలమున రాజ్యమును గృత్రిమపుత్రుఁడైన నీబాలునికిగాక తనయన్న కుమారుఁడైన మాఁడవరంగరాజున కిచ్చి గతించెను. వీరిభార్య లిరువురును సహగమన మొనరించిరి.

అనంతరమున నీ రంగరాజును రాజుగా నంగీకరింపక, జగ్గరాజు తన కృత్రిమపు మేనల్లుని రాజుగాఁ జేయ నిశ్చయించుకొనెను. దళవాయి

యు, మంత్రియు నిందుల కంగీకరించి రంగరాజును సకుటుంబముగాఁ జెఱయం దుంచి జగ్గరాయని కపటపుమేనల్లుఁడైన చిక్కరాజును రాజుగాఁ జేసిరి. ఇదియంతయు నన్యాయమని మన యాచమనాయఁడు వీరి చర్యల కంగీకరింపక చెఱలోనుండిన రాచవారిని విడిపించుటకై పెక్కు ప్రయత్నములు జేసెనుగాని యవియన్నియు నిష్ఫలములయ్యెను. అంత గుడ్డలకై లోపలికిబోవుచున్న చాఁకలివానివలన శ్రీ రంగరాయలవారి ముగ్గురుకుమారులలో 12 సం॥ వయస్సుగల మధ్యముని గుడ్డలమూటలోఁ గట్టించి రప్పించుకొనెను. ఇట్లు రాచకుమారుఁడు యాచమనాయనిఁ జేరినపిమ్మటఁ బ్రతిపక్షుని సేనానులలో నల్వురు 8 వేల సైనికులతో వచ్చి యాచమనాయనిఁ గలిసికొనిరి."

"అంతఁ జెఱనుండి శ్రీరంగరాయలవారిని దప్పించుటకు మఱొక ప్రయత్నము జేయఁబడెను. కాని యదియుఁ బయల్పడుటయుగాక చెఱలోనివారు సకుటుంబముగా నఱుకుకొని చచ్చునట్లయ్యెను. ఇందువలన యాచమనాయనికడనున్న రెండవకుమారుఁడుదప్ప నెల్లరు నశించిరి. ఈ క్రూరకృత్యమున కడలి మఱికొందఱుముఖ్యులు యాచమనాయని జేరిరి. అంత యాచమనాయఁడు దాడివెడలఁగా జగ్గారాయఁడు పాఱిపోయెను. అప్పుడు యాచమనాయఁడు జగ్గారాయనిడేరాలోఁ బ్రవేశించి ముసలిరాజునకు సంబంధించిన కిరీటము మున్నగు రాజచిహ్నములఁ గైకొని రంగారాయని కుమారున కిచ్చి విజయనగరాధిపతిగఁ బ్రకటించెను." ఈవిషయము పోర్చుగల్ రాజధానియైన లిజ్బన్ పట్టణపు రికార్డులోఁ దమకు లభించెనని సువెల్ దొరగారు వ్రాసిరి.

ఈ యాచమనాయనిగుఱించి కాళహస్తి ప్రభువైన దామెర వెంగళభూపాలవిరచితమైన 'బహుళాశ్వచరిత్రము'లో నిట్లువర్ణింపఁబడి యుండెను.

"సీ॥ ఉత్తరమల్లూరి ♦ యొద్ద దావలపాప
విభునిగొట్టిననాఁటి ♦ విజయకలన

తిరుమల జేరి ధాత్రిని మన్నె రాజులఁ
బాఱఁ ద్రోలిననాఁటి బాహుబలము
చెంగలుపట్టు వీక్షించి లగ్గలుపట్టి
యాక్రమించిననాఁటి విక్రమంబు
పాళెముకోట వెల్పల నాజి యతిరాజు
జరగఁ జేసిననాఁటి శౌర్యపటిమ

తే॥ గీ॥ మున్నె పేరూరు జగ్గరాణ్ముఖుల గెల్చి
మధురదొర చెంజి మన్నీని మదమడంచి
తిరుచునాపల్లి దొరఁ దోలు తేజముగల
మేటి వెలుగోటి యాచని సాటిగలఁడె. "

ఈ యాచశూరున కెనమండ్రుగురు కుమారులుగలరు. వారిలో నాలవవాఁడు కుమారయాచమనాయఁడు. వీనికి బంగారుయాచమనాయఁడను సుతుఁడు గలఁడు.

చెంజిదుర్గాధిపతియైన సూరపసింగ్ అనునతఁడు ప్రతిఘటించి కప్పముగట్టక తిరుగబాటుచేసినందున వీని నణచుటకై ఆలంఘీర్ పాదుషా తన వజీరుఁడగు అసత్ఖాన్ బహదరుకుమారుఁడైన జుల్ఫకారుఖాన్ బహదరును గొప్పసేనతో నార్కాడుసుబాకు బంపించెను, గాని యతఁడార్కాడునకు వచ్చియు శత్రువుల వశపఱచుకొనక యుపేక్షించి యుండెను. ఇందునకు పాదుషావా రాగ్రహించి జాబులు వ్రాయుచుండిరట. ఈవిషయము 'తుహ్వాతుల్ అక్బార్' అనుగ్రంథమందు గలదు.

పిదప పాదుషాగారు దక్షిణదేశమునకువచ్చినప్పుడు వినయవిధేయతలుజూపిన శౌర్యశాలియగు యాచమనాయఁ డార్కాడుసుబాకు దగినవాఁడని యెంచుటను విని జుల్ఫకారు వెంటనే యుత్తరమల్లూరునకుబోయి యాచమనాయని స్నేహభావముతోఁ దన డేరాకుఁ బిలిపించుకొని సంభాషించుచుఁ దాను బైటకువచ్చి యకస్మాత్తుగ నా డేరా త్రాళ్ళను గోయించి డేరా వానిపైఁ గూలద్రోయించి చంపించెను.

వీరి ముప్పురుభార్యలును ముప్పురుకుమార్తెలును దురుష్క పరిభవభీతికి వెఱచి యాత్మహత్య గావించుకొనిరి. సంస్థానములోని ధనకనకవస్తువాహనాందోళికలు, ఛత్రచామరములు నేగాక నాల్గవతరములోని యెఱ్ఱదాచానాయనికి జయలబ్ధమైన స్వర్ణసింహాసనమును దురుష్కులపాలాయెను. ఇందువల్లనే సంస్థానములో భేతాళనాయనినాఁటనుండి లభ్యమైన ఫర్మానా లాతరించుటయు, వీరిపుత్రులనాఁటనుండి పొందఁబడినవి యుండుటయు నని యెఱుఁగునది.

ఆవిప్లవమునుండి తప్పింపఁబడిన వీరిపుత్రులగు సర్వజ్ఞకుమారయాచమనాయఁడు కుమారనాయఁడు నను నిరువురుపుత్రులును సురక్షితులై సాఘుగడనేలుచున్న జూపల్లి రామానాయుని చెంతఁ జేరిరి. వారివిషయమును పాదుషాకుఁ దెలుపఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా జుల్ ఫకారుఖాన్ వెఱచి సంధికివచ్చి పాదుషాకు గొన్నియసత్యవార్తలఁబాపి తుదకు 10,13,04,625 దాములు (దాము అనఁగా రూపాయిలో 40 వ భాగము) శిస్తురాఁదగిన సర్వాపల్లి, నెల్లూరు, వేంకటగిరి, కాళహస్తి, గూడూరు, తిరుపతి, విష్ణుకంచి, పూనమల్లి, మరికొన్ని తాలూకాలను జాగీరుగాను వీరితండ్రిగారికున్న షష్హజారీమన్సబ్ను, షష్హజారీ సవార్లమన్సబ్ను నిచ్చితినుని పాదుషావారిచే జులూసీసన్ 37 గల సన్నదును నిప్పించి, వారిని వేంకటగిరిలో నివసించునట్లు చేసెను. అట్లు జరిగినపిమ్మట జ్యేష్ఠుఁడగు సర్వజ్ఞకుమారయాచమనాయఁడు క్రీ॥ శ॥ 1695 సం॥లోఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

అంతఁ గొంతకాలమునకు సోదరుఁడగు కుమారనాయనికి 1,67,25,000 దాములశిస్తురాఁగల దూపాడు, ఉదయగిరి, అద్దంకి, పొదిలె, దర్శి, కారెంపూడి, పెళ్లూరు, ఆరికట్ల, కొచ్చెర్లకోట అనుపరగణాలను నిచ్చినట్లు జూలూసీసన్ 43 గలసన్నదు నార్కాడు నబాబిప్పించెను; గాని యాయన యపుత్రవంతుఁడగుటచే నివియు వానియనంతరమున సోదరుఁడగు సర్వజ్ఞకుమారయాచమనాయనికే లభ్యమయ్యెను. ఈసర్వజ్ఞకుమారయాచమనాయఁడుగారు సంస్కృతపండితులై శ్రీ

కాళహస్తి జ్ఞానప్రసూనాంబికపై నొకయష్టకమును నొకచూర్ణికను రచించిరి. విష్ణుపురాణమును బద్యకావ్యముగ ముడింబి అప్పయ్యదీక్షితునిచే నాంధ్రీకరింపఁజేసిరి. వీరు ముప్పదినాలుగు గ్రామముల నగ్రహారములుగ నిచ్చిన ట్లాయా గ్రామములును గాలక్రమమును వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వివరముగాఁ గలదు.

ఇట్లు మహావిభవముతోను ధర్మైకరతితోను నేబదినాలుగు సంవత్సరములు ప్రభుత్వము జేసి వీరు క్రీ॥ శ॥ 1748 సం॥లోఁ బరమపదము నొందిరి.

వీరికి బంగారుయాచమనాయఁడు, పెద్దయాచమనాయఁడు నను నిరువురు పుత్రులుగలరు. వీ రిరువురకును బరస్పరకలహములు జరుగుచుండెను గాని యనుజుని యనంతరమున బంగారుయాచమనాయఁ డార్కాడునుబానబా బైన వాలాజాబహద్దరువారి మొహరుతో 1167 హిజరీగల సన్నదును, ఢిల్లీపాదుషాగారి వజీరుమొహరుతో 1169 హిజరీగల సన్నదునుబొంది క్రీ॥ శ॥ 1755 లోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై యార్కాడువారికిని, హైదరాబాదువారికిని యుద్ధాదులలోఁ దోడ్పడుచుండెను.

వీరు ఢిల్లీపాదుషావారిచే ననేకములైన రాజసన్మానములను బొందియుండిరి. వేంకటగిరిలోఁగల కాశీవిశ్వేశ్వరాలయమును వీరే కట్టించిరి. ఇందు క్రీ॥ శ॥ 1760 సం॥లోఁ బ్రతిష్ఠగావింపఁబడెను. మఱియు రాజసౌధములు, నగరులు, తటాకములు, సత్రములు, మున్నగున వెన్నియో కట్టించిరి. వీరు ముప్పదిగ్రామములవఱకు నగ్రహారములుగ దత్తముగావించినవివరము వెలుగోటివారివంశచరిత్రము నందు గలదు.

తమకు సంతానములేనందునఁ దమసన్నిహితజ్ఞాతియగు అల్లాలపాటివారిచిన్నవానిని దత్తునిగ స్వీకరించుకొని తండ్రిగారిపేరిడి 1776 సం॥లో స్వర్గస్థులైరి. భార్య లిరువురును సహగమన మొనరించిరి.

వీరియనంతరమున దత్తపుత్రుఁ డగున కుమారయాచమనా

యెడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. వీరు ప్రఖ్యాతములగు ననేక కార్యముల జరిగించిరి. సంస్థానములోఁగల రథములు, మండపములు, సువర్ణవృషభవాహనము, రజితసింహవాహనము, ఆఱు స్తంభములుగల బంగారపు టంబారీ, మున్నగువానిని జేయించిరి. నగరునకు బశ్చిమభాగంబున గొప్పమసీదునుగూడఁ గట్టించిరి.

క్రీ॥ శ॥ 1790 వ సంవత్సరములో టిప్పుసుల్తాన్‌తోఁ గూడిన యుద్ధము ప్రసక్తముకాఁగా నప్పుడు సంస్థానాధిపతులందఱును నవాబువారిపక్షములోనున్న యింగ్లీషువారికి సాహాయ్యమునకుఁ బోయియుండిరి. అక్కడ యుద్ధమునకుఁ బోవునపు డింగ్లీషువారి కూచి కాఁగానే వేంకటగిరివారి కూచి కావలసియుండఁగాఁ గాళహస్తివారు ముందుగాఁ దమ నకారాకూచి చేయింపఁగా నీకుమారయాచమనాయఁడు చెన్నపురిగవర్నరుగారి కీసంగతిని దెలిపిరి. అప్పుడు గవర్నరుగా రుభయసంస్థానపు మర్యాదలను విచారించి వేంకటగిరివారి నకారాకూచియే ముందుజరుగవలసినదని తీర్మానించి వ్రాతమూలముగఁ దెలియపఱచిరి. మఱియు నీయుద్ధములో వేంకటగిరివారుచేసిన సాహాయ్యమునకుమెచ్చి గవర్నరుగారు 1790 జులై 17 తేదీగల యినాయతునామాతో వీరికి 200 తుపాకులఁ బంపిరి.

వీరికాలములోనే యార్కాడునుబా యింగ్లీషువారి వశమగుటచే నంతవఱకు నార్కాడునబాబునకు జెల్లించుచుండిన పేష్కషుహొన్నులు 21,673 ను జంగీశిబ్బందికిబదులుగా నప్పుడేర్పఱచిన హొన్నులుమొత్తము 89,385 వెరశి 1,11,058 హొన్నులుపేష్కష్గాఁ జెల్లింపవలసినట్లు 1802 ఆగస్టు 24 తేదీగల యిస్తిమిరారు అను శాశ్వతమైన పట్టానుబొంది తదాదిగ 1,11,058 పూలవరాలను జెల్లించుచుండిరి.

వీరు వేంకటగిరి తాలూకాలోని ‘ పాలసముద్రము, యాతలూరు ’ అను గ్రామములను శ్రీకాశీవిశ్వనాథస్వామివారికిని, ‘ సుబ్రహ్మణ్యము ’ అను గ్రామమును శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యస్వామివారికిని నిత్యపూ

జానివేదనలకై సమర్పించిరి. మఱియు డెబ్బదినాలుగు గ్రామములను నగ్రహారములుగ నిచ్చిరి.

వీరు తమ నలుబది రెండవయేట నగా (క్రీ॥ శ॥ 1804 సం॥) రక్తాక్షి సం॥ అధిక చైత్ర శు 2 నాఁడు కైవల్య మందిరి.

వీరి యనంతరమున వీరిద త్పుత్రుఁడగు బంగారుయాచమనాయఁడుగారు సింహాసన మధిష్ఠించిరి. వీరు మద్రాసు గవర్నరు గారైన సర్ థామస్ మన్రోగారి దర్శనము జేసి వారిచే శ్రేష్ఠమైన యొక యింగ్లీషుకత్తిని గొప్పమర్యాదలను బొందిరి. వీరు శ్రీకాశీ విశ్వనాథస్వామివారి కొక వెండియేనుఁగువాహనమును జేయించిరి. వీరు దేవస్థానములకు నెనిమిది గ్రామములను సమర్పించిరి.

మఱియు నాల్గవతరమువాఁడైన యెఱ్ఱదాచానాయనికి జయలబ్ధమైన పచ్చ పిఠాపురము శాఖవారికి ప్రాప్తముకాఁగా దానిని మఱల బహుళధన మొసఁగి తాము విక్రయమునకుఁ దీసికొనిరి. ఈమరకత మిప్పటివఱకును సంస్థానములో ముఖ్యశిరోభూషణముగ ధరింపఁబడుచుండెను. వీరుడిల్లీచక్రవర్తిచే నొసంగఁబడిన బిరుదంబారీయొక్కయాకృతిలోఁ బంగ్రెండంపు స్తంభములుగల యొకబంగారపుటంబారిని జేయించిరి. మఱియు వీరు ముప్పదియెనిమిది గ్రామములను దానముచేసి యుండిరి.

వీరియనంతరమునఁ గుమారయాచమనాయఁడుగారు సింహాసనమునకువచ్చిరి. వీరు తమ యాస్థానపండితుఁడగు తర్కభూషణము వేంకటాచార్యులవారిచే 'శృంగారకల్పవల్లి' యను నలంకారగ్రంథమును జేయించి (క్రీ॥ శ॥ 1851) శాలివాహనశకము 1773 సం॥ సాధారణ సంవత్సరాశ్వయుజ బహుళాష్టమిని వేంకటగిరితాలూకాలోని వెదురుగుంటయను గ్రామమును సర్వాగ్రహారముగ నొసంగిరి. వీరు రామేశ్వరయాత్ర జరిగించినప్పుడు దిరువళ్లూరి వీరరాఘవస్వామివారి కొకస్వర్ణమయమైన శఠగోపమును సమర్పించిరి. శ్రీకంచి వరదరాజ

స్వామివారి గరుడవాహన హనుమద్వాహనముల వేంచేపులు తమపే
ర నేఁటేఁట జరుగుటకు వాని కయ్యెడు వ్యయము దా మిచ్చుట కేర్పాటు
గావించియుండిరి.

వీరు గోపినాథ వేంకటకవియనువానిచే వాల్మీకిరామాయణమును,
బ్రహ్మవైవర్తపురాణ మందలి శ్రీకృష్ణజన్మఖండమును, భగవద్గీతలను
నాంధ్రీకరింపించి తాము కృతినంది మారెళ్ళతాలూకాలోఁ జేరిన పెరు
గుపల్లి గ్రామమును క్రీ॥ శ॥ 1860 సం॥ లో బహుమతిగా నా కవీశ్వరు
న కొసంగిరి. వీరు కాశీయాత్రకై చని యనేకపుణ్యక్షేత్రములను ద
ర్శించి బృందావనమునుండి శ్రీ రాధాకృష్ణస్వామివారి పాదములను,
అయోధ్యనుండి శ్రీసీతారాములవారి పాదములను స్వర్ణముతోఁ జేయిం
చి తెప్పించి స్వసంస్థానములోని పూజామహాలునందుంచి పూజించు
చుండిరి. వీ రీయాత్రలో ననేక గ్రామములను దానము చేసియుండిరి.
వేంకటగిరిలోని బ్రాహ్మణసత్రములో భోజనముసేయని స్వహస్త స్వ
యంపాకులకు సదావృత్తి జరుగు నేర్పాటు గావించిరి.

క్రీ॥శ॥ 1866 లో విక్టోరియామహారాణిగారు వీరికి సి.యస్.ఐ.
అను బిరుదు నీయఁగా దానిని 1867 సం॥ ఫిబ్రవరినెలలో మదరాసు
గవర్నరుగారు బ్యాంక్వెటింగుహాలులో నీ రాజావారివక్షస్థలమందు
ధరింపఁజేసిరి. ఈ రాజుగారు గవర్నరుగారి దర్శనముచేసినపిమ్మట గవ
ర్నరుగారు వచ్చి ప్రతిదర్శన మిచ్చిరి.

ఆసంవత్సరము చెన్నపురిలోని మానిగారి సత్రమునొద్ద నొక
యన్నసత్రమును గట్టించి యందశక్తులగువారలకు దినదినము నూర్గుఱ
కన్నమును నూర్గురకు బియ్యమును నిచ్చు నేర్పాటుగావించి తద్వ్యయ
మునకై 1870 జూన్ 28 వ తేదీని లక్షరూపాయిల దొరతనమువారి
పత్రములను దక్షిణాచారిణకర్తల స్వాధీనమందుంచి శాశ్వతమైన ధర్మము
జరుగునట్టి కట్టుబాటుగావించిరి.

గవర్నర్ జనరల్ ఇన్ కౌన్సిల్ వారి సన్నిధినుండి 'రాజా ఆఫ్
వేంకటగిరి' అను బిరుదుతోఁగూడఁ బంచహాజార్ మన్సబ్దార్ అను

బిరుదులను జేర్చుకొనవలసిన ట్లుత్తరు వైనదని 1867 ఆగష్టు 19 తేది నెం 25 రు ప్రొసీడింగ్సు వచ్చినట్లు జిల్లాకలెక్టరుగారు రాజాగారికి దెలియఁజేసిరి.

1869 సం॥లో వీరు డ్యూక్ ఆఫ్ ఎడింబరోగారి దర్శనార్థ మాహూతులై చెన్నపురి కేగి వారిదర్శనము జేసిరి. రాకపోకలయందు గవర్నరుగారు దర్శనప్రతిదర్శనాదులను యథావిధిగఁ గావించిరి.

శ్రీరాజాగారు వేంకటగిరిలోను నాయనిపేటలోను బాఠశాలల నేర్పఱచి 1871 సం॥ నెం 4 రు శాసనానుసారముగ స్థాపింపఁబడిన లోకల్ ఫండుబోర్డువారి స్వాధీనము జేసిరి.

1871 సం॥లో గూడూరుతాలూకాలోని మద్దాళి యనుగ్రామమును ముప్పదివేలరూపాయలకుఁ గొని తిరుపతివేంకటేశ్వరులకు సమర్పించి దానివచ్చుబడిచేఁ బ్రతిదినము ముప్పదిమంది బ్రాహ్మణులకు నాదేవుని నివేదితాన్నము నిచ్చున ట్లేర్పాటుగావించిరి. ఆ మఱుసంవత్సరము వీరు నాలవపర్యాయముగఁ గాశికివెడలి యందు 250 జనుల కన్నసత్ర మేర్పఱచిరి. బంగాళాదేశ క్షామనివారణార్థమై చెన్నపురిలో జరిగినసభకు వీరు గవర్నరుగారిచే నాహూతులై యిరువదివేలరూపాయలను విరాళ మొసంగిరి. ఆసమయములో గమనాగమనాదు లందును గవర్నరుగారి దర్శనప్రతిదర్శనము లందును యథాపూర్వక గౌరవములు జరిగెను.

1875 సం॥ డిశంబరునెలలోఁ జెన్నపురికి ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సుగారు దయచేసిన సందర్భమున వీ రాహూతులై తమ పెద్దకుమారుఁడుగారితోఁ గూడఁ జెన్నపురికి వెళ్లిరి. అప్పుడు శ్రీయువరాజుగారికి మనరాజాగా రొక పఠాకత్తిని, నబ్బాసికత్తిని దమవంశచరిత్రగ్రంథమును సమర్పించిరి. శ్రీయువరాజుగారును దమదర్శనాభిజ్ఞానమైన యొకపతకము (మెడల్) ను వీరికి దయచేసిరి.

శ్రీయువరాజుగారికి రాయపురములో స్వదేశీయులు జరిగించిన మహాసభాస్థానవేదిక (డైజ్)పై గవర్నరు, కమాండర్ ఇన్-చీఫ్ మొదలైనవారితోఁగూడ ననంతశయనముమహారాజాగారికిని, కొచ్చిరాజాగారికిని, బనగానపల్లినవాబుగారికిని, విజయనగరముమహారాజాగారికిని వేంకటగిరిరాజాగారికిని మాత్రమే కుర్చీ లొసఁగఁబడెను.

ఈ కుమారయాచమనాయఁడు బహద్దర్ సి. యస్. ఐ. వారు బారాదరీమహాల్, అంబారీమహాల్ మున్నగు పెక్కు-భవనరాజములను గట్టించిరి. పూర్వము నాలవతరమువారైన యెట్టిదాచానాయని వారికి జయలబ్ధమైన స్వర్ణసింహాసనము 22 వ తరమువారివఱకు సంస్థానములోనేయుండి యప్పు డార్కాటునవాబువశమైన సంగతి చదువరు లెఱిఁగియేయుండిరిగదా! ఈ సింహాసనమును మఱికొన్ని వెలపొడుగు వస్తువులును నార్కాడు నవాబైన గులాంగౌస్ఖాగారు చెన్నపురిలోఁ గాలధర్మమునొందినవెనుక చెన్నపురిదొరతనమువారిచే విక్రయింపఁబడనున్నట్లు దెలిసికొని శ్రీవారు తమ పూర్వోపార్జిత సింహాసనమును నన్యాక్రాంతము గానీయఁగూడదని తామే 26,000 రూప్యములకుఁ గొనిరి. మఱియు నప్పుడు మూఁడేనుఁగులను ఛత్ర చామరాదులను రజతమయవేత్రములను గొనిరి.

శ్రీవారు దేవస్థానముల కాఱుగ్రామములను, నగ్రహారములుగఁ బదునొకండు గ్రామములను దానముచేసియుండిరి.

శ్రీవారికి శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీరామకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీ రంగమన్నారుకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీమన్నవనీతకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీముద్దుకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీ వేంకటకృష్ణయాచేంద్రులవారు, శ్రీవేణుగోపాలకృష్ణయాచేంద్రులవారు అను నేడ్గురు పుత్రులును, శ్రీ లక్ష్మీవెంకమ్మగారు, శ్రీరాజ్యలక్ష్మమ్మగారు అను నిరువురు పుత్రికలును జన్మించిరి.

వీరిలోఁ దృతీయపుత్రులైన శ్రీ రంగమన్నారుకృష్ణయాచేంద్రు

లవారిని బొబ్బిలి రాణీగారికి 1871 వ సంవత్సరమున దత్తపుత్రునిగ నొసంగి వెంకటగిరిలోనే మహావైభవముగ దత్తుగావించిరి. వీ రిచ్చటి నుండి 1872వ సంవత్సరము డిశంబరునెలలో బొబ్బిలికివచ్చిరి. ఆమఱు సంవత్సరమనఁగా 1873 లో నీదత్తపుత్రు నవలోకింప నేగుతఱిఁ బిఠాపురపురాజుగారు 'మేము గరంబు రోగార్తులమైతిమనియు మీరెండవ సుతుని నిటకుఁ దోడ్తెచ్చి యవ్యవధానముగా దత్తీయవలెననియుఁ దంత్రీ వార్త నంపఁగాఁ బిఠాపురమునకు రెండవ సుతుని దోడ్కొనిపోయి క్రీ॥ శ॥ 1873 శ్రీముఖసం॥ ఆశ్వయుజ శు 2 నాఁడు దత్తతఁ జరిగించిరి.' మఱియు నాలవకుమారులగు శ్రీ నవనీతకృష్ణయాచేంద్రులవారిని 1877 వ సంవత్సరమున శ్రీజటప్రోలురాజాగారగు శ్రీరాజా వేంకటజగన్నాథ రావుబహద్దరుగారికి తిరుపతిలో దత్తుగా నిచ్చిరి.

వీ రనేకగ్రంథములను వ్రాయించినదియుగాక మంచినీళ్ళగుంట పై 'మహస్సాత్యకూట' మను నొక శాల గట్టించి యచట సర్వకాలము వేదాంత పురాణగోష్ఠి జరుగుటకుఁ బదునాల్గువేల రూపాయల నిచ్చి మూలధన మేర్పఱచిరి.

ఇట్లు శ్రీరాజాగారు సిరిసంపత్తులతోఁ దులఁదూఁగుచు ముప్పది యొక్కసంవత్సరము రాజ్యపాలన మొనరించి తమ యఱువదియొకయేట ననఁగా 1892 జూన్ 6 వ తేదీని చెన్నపట్టణమునందుఁ బరమపదము నొందిరి.

స్వర్గీయులైన యీరాజాగారు తమ జీవితకాలములోనే యనఁగా 1878 అక్టోబరునెలలోఁ దమ జ్యేష్ఠపుత్రులగు శ్రీరాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులవారిపై రాజ్యభారముంచి 1879 సం॥ మార్చినెలలో నతి వైభవముగఁ బట్టాభిషేకోత్సవమును గావించిరి.

ఇట్లు పట్టాభిషిక్తులైన శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రులవారు గావించిన కార్యములు మహోపకారములై యాచంద్రార్క విరాజిత ములై యున్నవి. అందులోఁ గొన్నింటి వివరించెదను—

వేంకటగిరి దేవస్థానముల గ్రామము లీ తాలూకాలోని యన్ని వంటులలో నక్కడక్కడ నుండుటచే దేవస్థానవ్యవహారములకు సౌకర్యము లేమి నెఱింగి యాగ్రామాముల రాబడిని లెక్కించి యందుకు సమమైన రాబడిగల కలువలపూడివంటు నంతయు దేవస్థానముల క్రింద జేర్చి యందందుఁగల దేవస్థానముల గ్రామములను అమానిక్రిందఁ జేర్చుకొని వినిమయము గావించిరి.

నెల్లూరు గొల్లపల్లె యను గ్రామములలోఁ దమ తల్లిగారిపేర సత్రముకట్టించి యాగ్రామమునకుఁ దమతల్లిగారిపేరు వచ్చునట్లు 'లక్ష్మీనరసమాంబాపుర'మని పేరిడి 1880 సం॥లో నగ్రహారము గావించిరి.

మఱియు నీమహోదారుఁడు 1885 సం॥లో లక్షరూపాయలిచ్చి చెన్నపురిలో విక్టోరియా గోషావైద్యశాలఁ గట్టించిరి. 8000 రూప్యము లిచ్చి చెన్నపురములోనున్న జాంఖానా బంగ్లా గట్టించిరి. నెల్లూరులో హైస్కూలు గట్టుటకు నిరువదివేల రూపాయ లిచ్చుటయు గాక యేబదివేల రూపాయలను మూలధనముగా నిచ్చిరి. దాని వృద్ధివలన శాశ్వతపోషణము జరుగునట్లేర్పఱచిరి. మఱియు 1883 లో నప్పటిగవర్నరుగారగు సర్ గ్రాంట్‌డఫ్‌గారును 1888లో గవర్నరుగారగు లార్డు కానిమారాగారును నీ వేంకటగిరికి రాఁగా వారల నంబారిలో నూరేగించి విందులొనర్చుటయగాక మొదటివారిచే టవున్‌హాలునకును రెండవవారిచే విక్టోరియాజూబ్లి బంగ్లాకును బునాది రాతిని వేయించిరి. గ్రాంట్ డఫ్‌గారే యింద్రమహల్ గృహప్రవేశోత్సవమును జరిగించిరి.

శ్రీరాజాగారికి శ్రీవిక్టోరియామహారాణిగారివలన 1888 వ సంవత్సరములో కే. సి. ఐ. ఇ. అను బిరుద మొసఁగఁబడెను. ఆసందర్భమందును దదితరసమయములందును గవర్నరుగారిదర్శనమునకై వీరు చెన్నపురి కేగునప్పుడు పూర్వాచారానుసారముగ ధూమశకటపరిసరము (రైలుదగ్గఱకు) నకు శ్రీగవర్నరుగారి రథము (మోటారుకారు) ను ఏడేకాంగు 5 తురుపుసవార్లతో వీరికై తీసికొనివచ్చి యెక్కించు

కొనిపోయి విడిదిలోఁ బ్రవేశపెట్టుటయు మఱల వచ్చునప్పు డదేవిధముగఁ దోడ్కొనివచ్చుటయు, శ్రీరాజాగారు గవర్నరుగారిదర్శనము చేయునప్పుడు వారు మఱల శ్రీరాజాగారిభవనమునకువచ్చి ప్రతిదర్శన మిచ్చుటయు మున్నగుగౌరవములు యథాప్రకారముగ జరుగుచుండెడివి. మఱియు మైసూరు, అనంతశయనము, కొచ్చిమహారాజులును జెన్నపురియందు వీరికి దర్శనప్రతిదర్శనము లిచ్చుచుండిరి.

వీరు రెండుపర్యాయములు చట్టనిర్మాణసభ(లెజిస్లేటివ్ కౌంసిల్) లో సభ్యులుగ నుండిరి. మఱియుఁ జెన్నపురిలో జమీందార్ల అసోసియేషన్ సభకు వీ రిరువదిరెండు సంవత్సరము లగ్రాసనాధిపతులుగ నుండిరి.

1910 జూన్ 24వ తేదీని నైదవ జార్జిచక్రవర్తిగారిచేఁ దదీయ జన్మదినోత్సవ సమయమునందు శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్ర బహాదరు కె. సి. ఐ. ఇ. గారికి 'మహారాజా' బిరుదము నొసఁగఁబడెను.

శ్రీమహారాజాగారు భాషాపోషకులనుటకు నిదర్శనముగ వీరి కాలమున నాంధ్రకవులు రచింపఁగా నీదిగువ, గ్రంథములు ముద్రింపఁబడి ప్రకటింపఁబడియె.—(1) రాధాకృష్ణసంవాదము. (2) శిశుపాలవధ. (3) దశకుమారచరిత్రము. (4) శృంగారపద్యరత్నావళి. (5) అమరుకకావ్యము. (6) శ్రీకృష్ణాభ్యుదయము. (7) గీతగోవిందము. (8) బ్రహ్మవైవర్తములోని బ్రహ్మగణేశప్రకృతిఖండములు(9)హాలాస్యమహాత్మ్యము (10) కాళిదాసప్రకరణము. (11) వినోదకథాకల్పవల్లి. (12) గోపికథాకౌముది. (13) సుమనోవినోదభాషణము. (14) కథాసరిత్సాగరము. (15) యాచశూరేంద్రవిజయము. (16) ఉత్తర రామచరిత్రనాటకము. (17) సంస్కృతకవిజీవితము. (18) రుక్మిణీపరిణయము మున్నగునవి. మఱియు వీరు చెన్నపురిలో స్థాపింపఁబడిన యాంధ్రపరిషత్తునకు విశేష ద్రవ్య మొసంగిరి.

ఇటుల నాంధ్రభాషాపోషకనామమును సార్థకము గావించి యశస్కాత్ముగ శ్రీమహారాజావారు 1916 జులై 23వ తేదీని స్వర్గస్థులైరి.

వీరియనంతరమున వీరిపుత్రరత్నంబగు శ్రీగోవిందకృష్ణయాచేంద్ర బహదరువారు రాజ్యమునకువచ్చిరి. శ్రీరాజావారి పట్టాభిషేక మహోత్సవము 1917 ఫిబ్రవరి నెల 1 వ తేదీని నత్యంతవైభవముతో జరిగెను. తత్సందర్భమున శ్రీరాజాగారి సందేశమును దివాన్జి రావు బహదరు తిక్కాని బాలాజీరావునాయుఁడుగారు ప్రజలకు బ్రకటించిరి. అందు వేంకటగిరి పురాతనపట్టణమగుటచే నాలుగు రాజమార్గములు దప్ప తక్కిన మార్గములు విశాలముగనుండవు గనుక శ్రీవారు వేంకటగిరిపట్టణమును నూతనపద్ధతిని బునర్నిర్మాణ మొనరించునటులఁ బ్రకటించి పౌరుల కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. నెల్లూరునందుగల శ్రీమహారాజావారి యున్నతపాఠశాలను రెండవతరగతి కళాశాలఁగ జేసెదమని వాగ్దాన మొనరించి స్వీయవిద్యాభిమానమును వెల్లడించి విద్యాభిమానుల కృతజ్ఞతకును బాత్రులైరి. మఱియు వేంకటగిరిపట్టణమునందు శ్రీరాణీగారిపేర నొకకర్మవిద్యాలయమును స్త్రీలకు వైద్యసాహాయ్యలాభమును గలిగించుటకై యొక ఘోషాఆసుపత్రిని నెలకొల్పెదమనియుఁ బ్రకటించిరి. మఱియు బీదరయితుల సాహాయ్యార్థమై పదునాఱువేల రూప్యముల శిస్తు బాకీలను రద్దుసేయ నాజ్ఞయొసఁగి నిరుపేదరైతుల కానందమును గలిగించిరి.

ఇటులఁ బౌరజనంబులయొక్కయు విద్యాభిమానులయొక్కయు హృదయపూర్వకమైన కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులై, యాంధ్రలోకంబునందెల్ల సుప్రసిద్ధులును దొరతనమువారిచేఁ బెక్కుగౌరవాదులందిన వారును రాజకీయధురంధరులును నగు రావుబహద్దరు శ్రీ తిక్కాని బాలాజీరావు నాయుఁడుగారు దివాంజీపదవి నలంకరించియుండఁగా శ్రీరాజావారు ప్రజారంజకంబుగా రాజ్యపాలనంబు సేయుచుండిరి.

ఇట్టి శ్రీ రాజా గోవిందకృష్ణయాచేంద్ర బహదరువారికి కరుణాసముద్రుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు శాశ్వతాయురారోగ్యంబులఁ బ్రసాదించుఁగాత.

———:o:———

శ్రీరస్తు.

ముత్యాలపాటి సంస్థానము.

(నెల్లూరు జిల్లా)

సీ॥ సహజసంప్రీతి వ ♦ సంతోత్సవంబుల
గాన విద్వాంసుల ♦ గౌరవించు
సంతతాగత బుధ ♦ సంతతి నాదరా
యత్తచిత్తంబుతో ♦ నాదరించు
నైశ్వర్యయుతుఁడయ్యు ♦ నాడంబరములేక
పరిచయులను గన్నఁ ♦ బలుకరించు
భాషాభిమానుఁడై ♦ పలుమాఱు నభిరతి
దేశీయసభల కే ♦ తెంచుచుండు

ఆ॥ వె॥ నట్టిసుగుణధనుఁడు ♦ హైదరాబాదు న
వాబువారిదయకుఁ ♦ బాత్రులగుచుఁ
బూర్వు లంది యున్న ♦ ముత్యాలపాటి జ
మీని యేలుచుండు ♦ ఘనుతుండు.

నెల్లూరు మండలమునందు గొప్ప సంస్థానమని చెప్పఁదగినది వేంకటగిరి సంస్థానముదప్ప మఱియొకటిలేదు. అయినను పురాతనపు జమీలలో నొకటియగుటచే నీముత్యాలపాటి జమీనిగుఱించి యించుక వివరింపవలసియున్నది.

వీరితరములో నాలవవారగు ధర్మభూపాల భాలేరాయనింగారు, జుల్ఫికారుఖాన్ దక్షిణహిందూస్థానమందలి కల్లోలముల నడచుటకు

వచ్చినపుడు వానిసైన్యములో దండనాయకుఁడుగ నుండినట్లు స్థానికచరిత్రాదులవలనఁ దెలియుచున్నది. కావున నీవంశజుల పాలనారంభము రమారమి పదునాఱవ శతాబ్దమునందై యుండవచ్చును.)

ఈ జుల్‌ఫికారుఖాన్ ఔరంగజేబ్ పాదుషాగారి సైన్యాధీశుఁడుగనుండి పాదుషాగారి రాజ్యావసానకాలమున నాతని ద్వితీయపుత్రుఁడగు అజీమునకు సాహాయకుఁడై పాదుషామీఁదికి దాడివెడలెను. కాబుల్ దేశములోనున్న పాదుషా ప్రథమపుత్రుఁడగు ముఅజ్జమ్ అనునతఁడువిని సైన్యముతో వచ్చి రాజపుత్రుల సాహాయ్యమున సోదరుఁడైన అజీమును వధించి జయమందెను. తరువాత నితఁడు జుల్‌ఫికార్ ఖానుని వశపఱచుకొని వానిసాహాయ్యమున హైదరాబాదునకు దండయాత్రవెడలెను. అచ్చట పాదుషా తృతీయపుత్రుఁడును దనసోదరుఁడును నైన కాంబక్షునుగూడ సంహరించి బహదర్‌షా అను నామముతో ముఅజ్జం పాదుషాయయ్యెను. ఈ సందర్భములోనే జుల్‌ఫికార్ ఖాన్ హైదరాబాదునకును మఱికొన్ని కల్లోలములనడుచుటకై యామార్కాడునకును వచ్చెను. ఇతఁడు పాదుషా మనుమఁడగు ఫరుఖ్‌సియర్ వలన 1713 సంవత్సర ప్రాంతమునఁ జంపఁబడెను. కావున నీతని సమకాలీనుఁడీ వంశములోని నాలవపురుషుఁడగుటచే నంతకుఁ బూర్వమే వీ రేర్పడియుందురు.

వీరిమూల పురుషుఁడయిన చిన్నని నర్సారాయునింగారు హైదరాబాదు రాజ్యములోనున్న ఆమలూరుగూడెమను గ్రామమును స్వాధీనపఱచుకొని నవాబునకు సామంతుఁడుగా నుండెను. వీనియనంతరమున వీరికుమారులగు లక్ష్మీకాంతరాయునింగారు ధైర్యస్థైర్యములు గలవారగుటయేగాక నవాబుగారి మన్ననలకుఁ బాత్రుఁడగుటచేఁ గూడ నెక్కుడు ప్రఖ్యాతికి వచ్చెను.

ఆకాలములో వెలిగందల హనుమకొండ తాలూకాల జహాగీరుదార్లు క్రమముగాఁ గప్పంబుల జెల్లింపక తిరుగఁబడుటచే నాయల్ల

రుల నడచుటకై హైదరాబాదునుండి కొంతసైన్యముతో ఫాదుషాగారి యుత్తరువువలన మన లక్ష్మీకాంతరాయనింగారు బైలుదేరి కలహకారులఁ జెఱబట్టి నవాబువారి సముఖమునకుఁ జేర్చఁగా నవాబు సంతోషించి వారిదోర్బలమును శ్లాఘించుచు స్వాధీనమైన యావెలిగందుల, హనుమకొండ తాలూకాలను వీరికే యొసఁగి 'భూపాల భాలేరావ్' అను బిరుదముతో వారిని గౌరవించి పంపిరి. 'అప్పారావు' అను బిరుదమును నూజవీటిప్రభువులు దరతరములనుండియుఁ దమ నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచున్నట్లు వీరును నీ 'భూపాలభాలేరావ్' అను బిరుదమును దమ నామాంతముల నాఁటినుండి నేఁటివఱకును జేర్చుకొనుచుండిరి.

వీరికుమారుఁడు నరసింగభూపాలభాలేరావు తనతండ్రియనంతరంబున హైదరాబాదునకుఁబోయి నవాబుగారి దర్శనముఁజేసి పూర్వోక్తములైన తాలూకాలకు ఇనాయతునామాఖిల్లత్ అనుసన్నగును సంపాదించుకొని తమజీవితకాలమంతయు సుఖముగాఁగాలమును గడపెను.

తరువాత వీరికుమారుఁడగు ధర్మభూపాలభాలేరాయనింగారు తండ్రితోఁ గలహించి హైదరాబాదునకుఁబోయి యచ్చటివారి నాశ్రయించి ఫాదుషాగారి యనుగ్రహముచే గండికోటతాలూకాను జహాగీరుగా సంపాదించి యచ్చటనే కొన్నిదినములుండి తరువాత జుల్ఫికారుఖానుతో నార్కాటు సుబాకు రావలసివచ్చుటచే గండికోటజహాగీరుకుబదులుగాఁ జిత్తూరు, చంద్రగిరితాలూకాలను దీసికొని యచ్చట నవాబువారిపక్షమున ఫౌంజుదారుఁడుగ నుండెను. అయిన నీతాలూకాలైనను స్థిరముగానిల్చినవికావు. పిమ్మట రాపూరును నటుపిమ్మట 'కలవాయి, కుల్లూరు' తాలూకాలనుబొంది జగడములులేకుండఁ గొంతకాల ముండిరి. ఇంతలో సర్వేపల్లి, కమ్మం, ఉదయగిరి తాలూకాలలోని దేశాయిదేశపాండియాలు హైదరాబాదునకువచ్చి నవాబుగారితోఁ దమతాలూకాలలోఁ గల్లోలము లెక్కుడుగా నుండుటను మనవి చేయఁగా నవాబుగారు మన ధర్మభూపాలభాలేరాయనింగారిని బిలిపించి

'సర్వేపల్లి మున్నగు తాలూకాలకు దేశముఖిమిరాశీ యిప్పించెదము. కల్లోలములను నడచిరావలసిన'దని యుత్తరవుచేసిరి. వీరు తమకుమారుండైన వెంకటకృష్ణభూపాలభాతేరాయనింగారిని, జూపల్లి అప్పారాయుండను నొకసర్దారును సాహాయ్యముగానిచ్చి పంపించిరి. వీ రిరువురును పైతాలూకాలకుం బ్రవేశించి పాలెగాండ్లజగడములను నివారించుటకై యెక్కుడు శౌర్యధైర్యములనుజూపి తుదకు విజయులై హైదరాబాదునకువెళ్లి నవాబునకు వివరించిరి. ఈవార్తవిని సంతసించి వీరికి ఉదయగిరి, చుండి, కయితేపల్లి, కందుకూరు, గుడ్లూరు, కమ్మం, దూపాడు, దురుగోడు, కారెంపూడి, గురిజాల, మాచెర్ల, మారెళ్ల, పొదిలె, కొచ్చెర్లకోట, దర్శి, పెళ్లూరు, ఆరికట్ల, చీమకుర్తి, అద్దంకి, అమ్మనబ్రోలు అను నిరువదితాలూకాలకు జెలూసు 44 రంజాన్ 1 వ తేదీని హైదరాబాదునవాబుగారి దివాన్ షఫీఖాన్‌గారివల్ల దేశముఖఫర్మానాను సంపాదించి సుఖముగానుండిరి. ఇంతలో వీరితండ్రిగారగు ధర్మభూపాలభాతేరాయనింగారు స్వర్గస్థులైరి. కావునం దండ్రిగారిపేర నున్న కుల్లూరు, కలువాయి గ్రామాందులకును సన్నదునొసంగవలెనని విన్నపమును బంపుకొనిరిగాని వీనిని సాదల్ మజితుఖాన్ అనే వానికిచ్చి, యిందులకు బదులు పామూరుతాలూకాలోంజేరిన కొమ్మి, చోడవరం, గానుగపెంట, తెల్లపాడు, దూబగుంట, పార్లపల్లె, మల్లవరప్పాడు, భీమవరప్పాడు అను నెనిమిది గ్రామములను దనుపరి ముత్యాలపాడు, సత్యవోలు, చినపవని యను మూండుగ్రామములను జమీగా నొసంగి జులూసు 44-21 వ తేదీని ముస్తఫాసాయిబ్ ఫౌంజుదారుద్వారా సన్నదును బంపియుండిరి. ఇట్లు తమసద్గుణసంపత్తిని, శౌర్యసాహసములను బ్రదర్శించి నవాబుగారి దయకుంబాత్రులై వర్ధమానులగుచుండిరి.

వీరికి సంతానములేనందున సన్నిహితబంధువగు రామచంద్రభూపాలభాతేరాయనింగారిని పెంచుకొనిరి. వీరికిని పైనంబేర్కొన్న తాలూకాలకు నెల్లూరుఫౌంజుదారయిన అబ్దుల్ ఖాజాఖాన్ ద్వారా సన్నదులు వచ్చియుండెను.

వీరి యనంతరమున వీరిసోదరుఁడు వెంకట్రామభూపాలభాలేరాయనింగారును దరువాత వీరి ప్రథమపుత్రుఁడగు నరసింగభూపాలభాలేరాయనింగారును జమీ కధిపతులైరి. వీరికాలములోనే పైనఁ జెప్పఁబడిన దూబగుంట, మల్లవరప్పాడు, చోడవరము మున్నగు నెనిమిది గ్రామములను గాళహస్తిజమీందారులగు దామెర కుమార వెంకటప్ప నాయనింగా రాక్రమించుకొని పామూరుతాలూకాలోఁ జేర్చుకొనిరి.

ఈ నరసింగభూపాలభాలేరాయనింగారికి ముగ్గురు కుమారులు గలరు. వారు బాలురై నందునఁ బైవారిసోదరుఁడగు వేంకటకృష్ణ భూపాలభాలేరాయనింగారు వ్యవహారములఁ జూచుచుండిరి. వీరికాలములోఁ గందుకూరుతాలూకాయందు విశేషమైనబందిపోటుదారులు చెలరేఁగుటచే వారి నడచుటకై ఫౌంజుదారగు నహమ్మద్ ఖాన్ ద్వారా కొంత సిబ్బంది రాఁగా వీ రాసిబ్బందితోను మఱికొందఱితోను వెళ్ళి బందిపోటుదారులఁ బాఱఁద్రోలిరి.

వీరి యనంతరమున వీరియన్నకుమారులు ముగ్గురిలోను బెద్దవారగు వెంకట్రామభూపాలభాలేరాయనింగారికి నెల్లూరు ఫౌంజుదారు మధ్యపతి శేషగిరిరావుగారిద్వారా సన్నదులు మామూలుప్రకారము వచ్చియుండెను గాని వీరు స్వల్పకాలములోనే యనపత్యులై గతించుటచే వీరిభార్య చెల్లమ్మగారు దత్తుగాఁదీసికొనియున్న రామచంద్రభూపాలభాలేరాయనింగారు బాలుఁడగుటచేఁ గృష్ణాజిల్లాలోని యేలూరు జమీందారులగు వేంకటనరసింహప్పారావుగారు వ్యవహారములఁ జూచుచుండిరి. వీరికాలములోనే కలెక్టరుగారిద్వారా 'రాజా' అను బిరుదము వచ్చియుండెను. వీరు 1890 సంవత్సరములోఁ గాలముచేసిరి.

వీరి కైదుగురుపుత్రులు, నల్వురు పుత్రికలు గలరు. వీరిలోఁ బ్రథమపుత్రికయగు సూరమ్మగారిని నర్సారావుపేట జమీందారులగు మల్రాజు కొండల్రాజుగారికిచ్చి వివాహముచేసిరి. ఆమె గతించుటచే మఱల వారికే తృతీయపుత్రికయగు శ్రీ వెంకయమ్మారావుగారి నిచ్చి వివాహముచేసిరి. వీరి దత్తపుత్రుఁడే ప్రస్తుత శ్రీరాజా మల్రాజు వేంక

ట నరసింహారావు బహద్దరుగారు. ప్రథమపుత్రికయైన సూరమ్మగారి కుమారీరత్నమగు శ్రీ కనకయమ్మారావుగారే కపిళేశ్వరపురపుజమీం దారులగు శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుగారి జనని.

ఇంక ద్వితీయపుత్రికయైన లక్ష్మీనరసమ్మగారు గుంటూరుమండ లములోని యుల్లిపాలెము జమీందారులగు సూరానేని వేంకట్రామా రాయనింగారి కొసంగఁబడిరి. వీరి ప్రథమపుత్రుఁడగు శ్రీరాజా సూరా నేని వేంకటనృసింహారావుబహదరుగారు ప్రస్తుత ముల్లిపాలెపు జమీం దారులు. తురీయపుత్రికయగు శ్రీవరదయ్యమ్మారావుగారు కాళహస్తి జమీందారులగు శ్రీరాజా గంగాధరరామారాయనింగారిని బరిణయ మైరి.

ఐదుగురుకుమారులలోను ప్రథములగు శ్రీరాజా వేంకటనరసింహ భూపాలభాలేరాయనింగారికి మన యింగ్లీషు దొరతనమువారు మా మూలు సన్నదులనిచ్చి జమీందారుగా నంగీకరించియుండిరి. వీరి తరు వాత నైదవవారగు శ్రీరాజా శ్రీరంగభూపాలభాలేరాయనింగారు వ్యవ హారభారమును వహించి 1911 మార్చి 9 వ తేదీని గతించుటచే రెండ వవారయిన శ్రీరాజా వెంకటకృష్ణభూపాలభాలేరాయనింగారి కుమార రత్నమగు శ్రీరాజా సీతారామచంద్ర శ్రీరంగభూపాలభాలేరాయనింగా రు జమీందారులై 1911 అక్టోబరు 3 వ తేదీని జమీపాలనభారము ను వహించిరి. వీరే ప్రస్తుత ముత్యాలపాటి జమీందారులు. వీరి స్వ స్థానము పెదపవని యగుటచేఁ బెదపవనిజమీందారు లనియు వ్యవహ రింపఁబడుదురు.

వీరికి పూర్వమునుండియు నున్న ముత్యాలపాడు, సత్యవోలు, చినపవని, దేశముఖియీనామ లేగాక వీరితండ్రిగారికాలములోఁ జుండి జమీందారులనుండి కలవల్ల, సీతారామపురమను గ్రామములను గాళ హస్తిజమీందారులనుండి కొమ్మి, చోడవరము, గానుగపెంట, మల్ల వరప్పాడు గ్రామములను వుటికొండతీనుండి యమ్మవారిపాలెము ము న్నగు గ్రామాదులను విక్రయములోఁ దీసికొనిరి.

వీరు సంగీతవిద్యాప్రియు లగుటచేఁ బ్రతిసంవత్సరమును చైత్రమాసమున వసంతోత్సవమును జరుపుచుఁ బెక్కు గానసభలను గావింపఁజేసి సంగీతవిద్వాంసులను సత్కరింపుచుందురు. ఆదినంబులలోఁ బండితబృందమునుగూడ మిగుల గౌరవింపుచుందురు. వీరి యౌదార్యమును సుగుణసంపత్తియు నాశ్రితుల కానందదాయకముగ నుండును.

ఇట్టి ధనాఢ్యులు భాషామతల్లి కెంతయో యుపకారమును గావింపుచున్నారు. ఇంకను గావింపవలసియున్నారు.

వీరు ప్రస్తుతమున జరుగుచున్న యౌరోపా మహాసంగ్రామమున కుచితముగ నేనూఱు రూప్యములను, ఋణముగ రెండువేలరూప్యములను నొసంగి యుండిరి.

శ్రీరాజా సీతారామచంద్ర శ్రీరంగభూపాలభాలేరావుగారు కిర్లంపూడి జమీందారులగున శ్రీరాజా ఋనుగంటి వెంకట రాజగోపాల బుచ్చితమ్మయ్యగారి కుమారీరత్నమును బరిణయమై యామెవలన నొక పుత్రికను నొకపుత్రునిగాంచి సుఖముగా నుండిరి. వీరికిఁ బరమేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యంబులఁ గూర్చుఁ గాత.

శ్రీరస్తు.

వాసిరెడ్డి సంస్థానము.

(ముక్త్యాల; కృష్ణాజిల్లా)

—♦ చతుర్దశదళపద్మబంధసీసము ♦—

వినుతరసత్క్రియా ♦ వేశులగయి భవ్య
విద్యాలయము భువి ♦ వెలయఁజేసి
గురుప్రేమసారమా ♦ గుణమిచ్చు దివ్యాష
ధాళిఁజేయించి ధ♦ర్మార్థ మిచ్చి
శ్రీకర మాచంద్ర♦సేవితమాకృతుల్
బల్మారుఁ గొంచుఁ గృ♦పాసముద్ర
ధీరమ్యమా భాగ్య ♦ దేవిచేఁ గవిలోక
మండలిఁ బ్రోచు రా♦ణ్మౌళి వార

తే.గీ. సుప్రసిద్ధతావకకథా♦సూక్తి వేఱ
యేల వర్ణింప సాదర♦హృదయ! సర్వ
జగ మెఱుంగుద్విజాళికి ♦ జంద మేల?
భూరిరతోపరాయణ ♦ భూమిరమణ!.

ఈ జమీాకి ముఖ్యపట్టణముగా నుండిన 'ముక్త్యాల' యందొక దుర్గమును, రాజకుటుంబనివాసమున కొక రమ్యహర్మ్యంబును గట్టబడి యుండెను. ఆపట్టణపార్శ్వభాగంబున నెక్కుడు వైశాల్యంబుగలిగి తన నిర్మలవారిపూరంబుచేఁ జూపరులకు నేత్రానందసంధాయకంబగు

కృష్ణాతరంగిణి ప్రవహింపుచుండును. బెజవాడనుండి హైదరాబాదు నకుఁ బోవుచున్న ధూమశకటకారణంబున వ్యాపార విషయాదుల యందుఁ బ్రస్తుతకాలంబునం దత్యంతమగు తనయశస్సును బోఁగొట్టుకొనినను గొండొకకాలంబున మిగులఁ బ్రఖ్యాతివహించిన జగ్గయ్యపేట కాఱుమైళ్లదూరమునఁగల యొకచట్టునేలపై నిది కట్టఁబడి కృష్ణాభవానిచే ముద్దులాడఁబడుచుండెను.

వ్యాఘ్రభల్లూకాది యాటవికజంతుపాలనాధిగతంబై, వివిధ తరునిబిడంబై, మానవసంచారశూన్యంబై యున్న యొక యారణ్యక ప్రదేశమునందలి పూర్వోక్తవర్ణనంబున కొకింతవ్యత్యస్తముగల యొక భాగంబున "నల్లుట్ల, వాసివి, కలకట్ల" అను గ్రామంబులను రమారమి యెనమన్నూఱు సంవత్సరములక్రిందట వేమనృపాలుని యనుగ్రహంబున 'వాసి' యని పిలువఁబడు నొకరాజకుటుంబీకులు స్వాధీనమొనరించుకొనిరి. ఈ వాసికుటుంబమువారు తమ కేవలసత్వసామర్థ్యంబులచే మఱికొన్ని గ్రామంబుల నేర్పఱచుకొని సామీప్యమునఁగల కొందఱురెడ్ల పరిచయమును సంపాదించుకొని తత్సాహాయ్యముచేఁ దమ యేలుబడిని శాంతియుతముగ నేలుకొనఁగలిగిరి.

ఆ రెడ్లును నెక్కుడుజమీలను సంపాదించుకొని యౌన్నత్యదశకు వచ్చుచుండఁగా వారికి లోఁబడియుండిన సమర్థులగు రైతులలోఁ గొందఱు తమశిస్తుదస్తులను జెల్లించుటలోఁ దడవుసేయసాగిరి. ఇట్టిస్థితియందు వారు సమరాభిముఖులై పరస్పరాభిఘాతంబులచే రక్తప్రవాహంబులఁ బాఱింపఁ జేయుటకు మాఱుగ నిరుకక్షులయందునుగల యోధవరులలో నిరువుర నేరి యాయోధవరు లిరువురును బోరాడునట్లును, వారిలో జయమునొందిన వానిపక్షమువా రపజయమునొందినవాని పక్షమునఁగల వారిసర్వస్వమును స్వాధీనమొనరించుకొననగునట్లును దీర్మానించుకొనిరి. దీనినే 'తులారణ'మని యందురు. ఇట్టి రెడ్డినాయకులు రెండుభాగములుగా వీడి నిలువఁబడిరి. కాని యాధభూపతియను ప్రముఖుఁడు తనపక్షమువారియందు సమర్థుఁడగు

యోధవరుఁడు లేకుండుటచే నతఁడు మిత్రసాహాయ్యమర్థింపనుండెను. ఇంతలో నీనిమిత్తుండును, 'వాసి' కుటుంబీకుఁడును నగు 'సదాశివ రెడ్డి' యనునతఁడు తనచెదంబుల నెఱపి తానొక్కఁడ శత్రుమూకలఁ బాఱద్రోలఁ గలుగుదునని యభయమిచ్చి తత్క్షణమే సమరసన్నాహాలంకృతుండయి రణరంగంబునందు బ్రవేశించెను. అంతట రెండవ తెగయందుండియు నొకనాయకుఁడే తెంచి సంగరారంభ మొనరించెను. వారిట్లాయుధపాణులై కొంతతడవు పోరుసరికి విజయలక్ష్మి సదాశివుని కరగ్రహణ మాసించెను. కాని పూర్వోక్తనిబంధనలకు వ్యతిరేకముగా నొకరితరువాత నొకరుగా నెనమండ్రుయోధులు మనసదాశివునకు వ్యతిరేకముగావచ్చి పోరియును సదాశివుని బలపరాక్రమాతిశయంబులకు వెన్నిచ్చి పారవలసినవారైరి. అంతటఁ బూర్వనిబంధనానుసారముగ శత్రుసామ్రాజ్యము నెల్ల నాధభూపతి, స్వాధీనమొనరించుకొని సదాశివునిచేఁ జూపఁబడిన యసామాన్య ధైర్యసాహసాగులకు గరం బలరి కొన్ని మిరాశీభూములను, జమీాల నొసంగి, 'భానవశంకర' అనుబిరుదము తోను, సామాజతురంగాది రాజోచితచిహ్నంబులతోను గౌరవించెను. ఈవిధముగ రెడ్డికులనాయకుం డయిన యనాధభూపతికి 'వాసి' గొని వచ్చిన మనసదాశివయ్యగారు అంతటనుండి 'వాసిరెడ్డి' అను గౌరవము నుగూడ వహింపఁగలిగిరి. కావున నాఁటనుండి నేఁటిదనుక నీసదాశివయ్య వంశీకులు 'వాసిరెడ్డివా' రని వ్యవహరింపఁబడు చుండిరి.

సదాశివయ్య కీరీతిఁ దనబాహుబలపరాక్రమముచే నౌన్నత్యము లభించెనేకాని జీవితంబు మేఘమాలలోని విద్యుల్లతవోలె క్షణభంగుర మయ్యెను. అతనిచేఁ దరుమఁబడిన శాత్రవులు దమహృదయగహనంబులందు బ్రజ్వరిల్లుచున్న పరాభవానలంబుచే నుక్కుడక్కియును, బరాక్రమశూన్యులగుటచే సదాశివునెదుటఁబడి పోరాడఁజాలక యొకానొక నిశీథసమయంబున రహస్యవృత్తిఁ బ్రవేశించి స్త్రీయనక, శిశువనక యాబాలగోపాలమును దమ కత్తులకు బలియిడుకొని యందుఁగల సమస్తంబును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. ఘోరావహంబగు నీకథతో నీవంశ మంతరింపవలసినదే కాని పవిత్రచరిత్రంబున కాకరుం

డగు 'గిరిమల్లికార్జుననాయఁడు' అనునామధేయంబుగలిగి రెండేండ్లయీడుగలయొకపుత్రునిఁగూడ సదాశివరెడ్డిభార్య, యచ్చటికనతిదూరంబునఁగల తనపుట్టినింటనుండుటచేఁ బ్రాణంబులదక్కించుకొనఁగలిగి వంశాధారమునకుఁ గారణముగల్పింపఁగలిగెను. ఈ వనితావతంస మాదుర్భరదుఃఖవార్తను వినుటతోడనే తనభర్త ననుగమింప నిశ్చయించుకొనెను ; గాని యట్లుప్రాణపరిత్యాగమొనరించుకొనుటకు ముందు తనపసిబిడ్డనుజూచి జాలిపడి యదృష్టహీనుఁడగుదన భర్తకుఁ దటస్థించినగతియె వానికిదటస్థించునేమోయని సంశయమొదవుటచేఁ దనకుఁ బ్రాణసమానురాలయి, యాంతరంగికురాలగు నొకబ్రాహ్మణస్త్రీని బిలిపించుకొని యామెకు దనదురవస్థ నెల్ల నెఱింగించి దిక్కులేని తనబిడ్డను, వానిసంరక్షణమునకుఁ జాలిన యాస్తితోఁగూడ నామెచేతిలోఁబెట్టి యాబిడ్డను దనసొంతబిడ్డవలెఁ బెంచుచు విద్యావంతునిగఁ జేసి వానికుటుంబమునకును, రాజ్యమునకును దటస్థించిన యీ యనివార్యమగు దురవస్థను వానిశైశవానంతరంబున వానికెఱింగించునట్లు బ్రాహ్మణినుండి వాగ్దానమునుబొందినపిమ్మట శ్మశానవాటికకుంబోయి యందు చితిపేర్చుకొని పంచత్వంబునొందెను.

ఇట్లు దిక్కులేని యాబిడ్డను దయాంతరంగయగు నాబ్రాహ్మణాంగన గుంటూరు జిల్లాలోనిదగు నూతక్కి గ్రామంబునకుఁ గొనిపోయి యందు వానిని దన కన్నబిడ్డకంటె నెక్కుడు ప్రేమానురాగంబులతోఁ బోషింపుచుండెను. కులవ్యత్యస్తంబు నైనఁ బాటింపక యటుల రెండేండ్ల యీడుగల యాబాలుని బెంచుటలో నామెకుంగల సహజౌదార్యగుణంబు లెంతయు స్తుతిపాత్రంబు లగునుగదా! ఔదార్యగుణవిశేషంబులందేగాక దైవభక్తియందును బెద్ద యగుటచే నట 'శక్తీశ్వరస్వామి' పేర నొకదేవాలయంబును గట్టించి యందు సుఖజీవనంబు సేయుచుఁ, దన పాల్బడియున్న గిరిమల్లికార్జునుని మిగుల జాగరూకతతోఁ బెంచి పెద్దవానినిగఁ జేసి విద్యాప్రావీణ్యునిగఁ గూడఁ జేసెను. ఇట్లు క్రమక్రమాభివృద్ధిగాంచిన వానికి, వానికుటుంబీకులకుఁ దటస్థించిన దుర్భరానర్థకంబు నెఱింగించి, వానికడనే యామె తనజీవితావసా

నంబును గడపెను. అంతట మల్లికార్జుననాయఁడు తనవంశక్షయం బునకును, రాజ్యభగ్నత్వంబునకును గారకు లగు శత్రురాజిని నిర్మూలించి తమపూర్వప్రతిష్ఠను బ్రతిష్ఠింప స్వస్థానంబున కేఁగఁ గృతనిశ్చయుఁ డగు చుండెను. ఇంతలో వాని యిష్టదైవం బగు శక్తీశ్వరస్వామి యొకనాఁటిరాత్రి వృద్ధబ్రాహ్మణాకారంబున స్వప్నావస్థ యందు సాక్షాత్కరించి "... ఇట్టి సాహసోద్యమంబుల కిది సమయంబుగాదు. ఇంక నీస్థలంబునందే నివసించి యుంటివేని, నీవును, నీకుటుంబీకులును నభ్యున్నతస్థితికి రాఁ గలరు. మఱియు నీ వొకరాజ్యంబున కధీశుండ వును గాఁ గలవు. ..." అని భక్తవత్సలుం డగుభగవంతుఁ డాజ్ఞాపించి యంతర్హితుం డయ్యె. అంత నతండు మేల్కాంచి దైవాజ్ఞలను శిరసావహించి తననిశ్చితంబులను విడిచిపెట్టి యందే నివసించు చుండెను. అంత నచిరకాలంబుననే తనదైవభక్తితోఁ గూడిన సచ్ఛీలత్వంబునను, యోగ్యవర్తనంబునను బురోభివృద్ధి గాంచఁ గలిగి తత్ప్రాంతంబునఁ గల యొకకన్యారత్నంబును బరిణయమై సుఖంబుగఁ గాలంబును గడపు చుండెను.

ఈ వాసిరెడ్డికుటుంబీకులలోఁ గొందఱు కొండవీడుసీమలోని కొన్ని గ్రామంబులను స్వాధీన మొనరించుకొని తమలోఁ దా మైకమత్యముం గలిగి తమకార్యక్రమమును జక్కగ నెఱవేర్చుకొను చుండిరి.

కొన్ని సంవత్సరములు గతించినపిమ్మట నీ వాసిరెడ్డికుటుంబీకులలోఁ బ్రాముఖ్యుండును, ధైర్యోత్సాహంబులు గలవాఁడును నగు చంద్రమౌళీశ్వరుఁడుగా రొకశాశ్వతరాజ్యంబును స్థాపింప నుత్సుకంబు గలవాఁ డయి పట్టణరాజంబుగ నుండిన హైదరాబాదునకుఁ బోయి యచ్చటఁ గొంతసైన్యమును సమకూర్చుకొని నవాబుగారిసుబేదారుని దర్శించి యుచితగౌరవాదులర్పింపుచు వానికడ యోధవీరోచితకృత్యంబులనుష్ఠింపు చుండెను. ఆసుబేదారుఁడును వీనియనువర్తనంబున కానందించి యమితానురాగంబు గలవాఁ డయి కొన్ని బహుమానంబులతోను, నూతక్కి, తాటికొండ, మఱికొన్ని గ్రామంబులును గలిగిన

యొకజాగీరుతోడను సత్కరించి పంపెను. ఈవిధముగాఁ బాలనాధికారంబును వహించిన మన చంద్రమౌళీశ్వరునికుటుంబములోఁ గొన్ని తరంబులు గడచినపిమ్మట వీరప్పనాయఁడనునతఁడు ప్రాముఖ్యుఁడును బుత్రవంతుఁడును నై యుండెను. వీనిపుత్రులలో 'రాఘవయ్య, రామన్న, చంద్రమౌళి' అనువారలు కార్యనిర్వాహణసామర్థ్యంబు గలవారయి ధైర్యసాహసోత్సాహాదులం దద్వితీయు లై యుండుటచే విస్తీర్ణంబైన సామ్రాజ్యంబును స్థాపింప నెంచి యెట్టిశ్రమల కైన వెనుదీయనిపట్టుదలతోఁ బ్రయాణోన్ముఖు లై తమకుం గలస్వల్ప సైన్యంబుతో ఢిల్లీపట్టణంబునకుఁ బోయిరి. అట్లు మన రాజ సోదరులు ముగ్గురును ఢిల్లీపట్టణము నందు 1628 సంవత్సరమునుండి 1658 సంవత్సరము వఱకును బరిపాలించు చుండిన షాజహాన్‌చక్రవర్తిని దర్శింపఁ బోయి యచ్చటఁ జక్రవర్తిదర్శనార్థ మై బహుకాలము నిలువవలసినవా రైరి. ఈమధ్యకాలంబులో వా రచ్చటఁ గల గొప్ప యుద్యోగియులతోడను, నధికారులతోడను, సేనాధిపతులతోడను మైత్రి సంపాదించుచుండిరి. ఇట్టి సందర్భమునందు చక్రవర్తి యొక్క సుబేదారులలోఁ గొందఱు తాము చెల్లింపవలసిన కప్పంబుల ను సరిగఁ జెల్లింపక తిరగబా టొనరించుటచే షాజహాన్‌చక్రవర్తి తన సైనికులకు వారిపై దాడి వెడలుట కాజ్ఞాపించెను. చక్రవర్తియాజ్ఞచే యోధవీరులు బైలుదేరిరి. వారితోఁ గూడఁ దమస్వల్పసైన్యమును వెంట నిడుకొని చంద్రమౌళి, రామన్న, రాఘవయ్యలు ప్రభ్వాజ్ఞను దమకుఁదామే పై నిడుకొని సైనికోద్యోగియుల కావం తేని శ్రమ గలిగింప కుండ రణోన్ముఖు లై వెడలి శత్రురాజుని నెల్ల దునుమాడఁ గలిగిరి. అంత చక్రవర్తియుద్యోగియులు జయజయధ్వనులతోఁ దమ మిత్రత్రయంబును వెంట నిడుకొని ఢిల్లీకి వచ్చి చక్రవర్తి కీ ముగ్గురపరాక్రమంబును విశదీకరించిరి. షాహుషాయును మిగుల సంతసించి వారి కమూల్యంబు లగు బహుమానంబులును, గొన్ని రాజోచితాలంకారంబులును గాక నందిగామపరగణానుగూడ నొసంగి వారి ననేకరీతుల గౌరవించి పంపించెను. అంత వారు స్వపురాభిముఖు లై యేతెంచి

సంస్థానంబును జక్కఁగఁ బాలించుకొనుచు, నూతనగ్రామంబులను నెలకొల్పుచు, దుస్తరం బయిన దారుణాటవులను ఛేదించి నివాసార్హంబులగు నట్లొనరింపుచు, నింక నెన్నియో దేశక్షేమకరంబు లగునను పాయంబుల నొనర్చిరి.

వీరు, హైదరాబాదుసుబేదారుని దర్శించి తమజమీలోఁ దమ ముగ్వురకును సమానభాగాధికారము లుండునట్లు పట్టాలను బొంది 1686 వ సం॥లో నందిగామజమీని దమముగ్వురకును మూఁడుభాగములుగ భాగించుకొనిరి. అందులో రాఘవయ్యగారు మాగల్లునందును, రామన్నగారు రాఘవపురము నందును, చంద్రమౌళిగారు చింతలపాడునందును బలిష్ఠము లైనకోటలను గట్టుకొని చక్కఁగఁ దమ సామ్రాజ్యంబు నేలుకొనసాగిరి. కావున వాసిరెడ్డివారిచరిత్రము నకుఁగాఁ బరస్పరసంబంధ ముండుటచే నీముగ్వురచరిత్రములును వర్ణింపవలసి యున్నది; కాని ద్వితీయుఁడును రాఘవపురాధిపతియును నగురామన్నగారికుటుంబ మల్పకాలములోనె యంతరించి పోయెను. వీని కార్వురుపుత్రులు గలరు. వారిలో నగ్రజుఁ డగువీరపనేను సూరన్న యను నొకకుమారుని గాంచెను. ఈయనకుఁ జినవరసింహము చినరామలింగము నను నిరువురుపుత్రులు గలరు. ఈ చినరామలింగమే చల్లపల్లి జమీందారు లగు యార్లగడ్డకోదండరామన్నగారి జామాత యని తెలియవచ్చెడిని. ఈ చినరామలింగన్నగారు సంతానహీను లై 1760 వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థు లయిరి. అంత వీరిసంస్థానము, మాగల్లునకధిపతి యగు రాఘవయ్యగారి సంతతికిని, చింతలపాడు నేలు చంద్రమౌళిగారి సంతతికిని సంక్రమించెను.

(ఇఁక మాగల్లుసంస్థానమునుగురించి విచారింతము. అసమాన పరాక్రమవిక్రమవంతుఁడును, జగద్వ్యాపితచరిత్రుఁడును నగు శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయుఁడు బహదర్, సర్ దేశముఖ్ మన్నె సుల్తాన్ గారు పాలించిన దీసంస్థానమునే. కావున నిదియుఁ గొంత విపులచరిత్రమే యగును. అట్లగుటచే దీనిని; దమ 'వాసి' కొంతయుఁ దవడకుండున ట్లిప్పటివఱకు వాసిరెడ్డివంశపయోధిసుధాకరు లనం దగు మనప్రస్తుత

శ్రీరాజావాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాద్ నాయఁడు బహద్దర్ సర్ దేశముఖ్ మన్నె సుల్తాన్‌గారుపాలించుచున్న చింతలపాటివంతు సంస్థాన చారిత్రంబును వర్ణింపవలసియున్నది.

మాగల్లును బాలించు రాఘవయ్యగారి యేకపుత్రుఁ డగు పెద పద్మనాభుఁడు డిల్లీశ్వరునియొద్దకు ప్రతిభువు (Hostage) గాఁ బోఁ పఁబడి యచటనే బహుకాల ముంపఁబడె ననియు, నంత నొకనాఁ డీ యన యంతికోద్యానంబునఁ గురుల నవరించుకొనుచు విహరించుటను గవాక్షమార్గంబునుండి కాంచిన రాణివాసజనంబులో నొకతె వాని సహజసౌందర్యంబున కచ్చెరు వొంది యుండుటచేతనో, లేక దేదీప్యమానంబులగు నమూల్యరత్నవితతిచే రచితమైన యొక చక్కనియుంగిని నంతఃపురస్త్రీజనంబునకు బహుమతిగాఁ బంపుటచేతనో, వారిచే ఫాదుషాను దర్శింపఁ గలిగి, పిమ్మట ఫాదుషాచే నొసఁగఁబడిన యొక యస్వాధీనతురంగంబును దనసామర్థ్యంబుచే స్వాధీన మొనరించుకొని యొక్క యహోరాత్రము దానిపై స్వారి జేయ నది నురుగులు గ్రక్కుచు మడియుటచే ఫాదుషా యీని నిరుపమాన సామర్థ్యంబున కబ్బురపడి 'పెనుగంచిప్రోలు' బేతవోలు గ్రామములకును, బూర్వపు మాగల్లునకును బట్టా నొసఁగి పంపె ననియు నొకచిత్రకథ యున్నట్లు మెకంజిదొరగారు వ్రాసి యున్నారు.

1710 వ సంవత్సరమునందు, కొండవీడుసర్కారు నందుఁ గల సత్తెనపల్లిజమీందారులకును, రేపల్లిజమీందారులకును గలహములు ప్రబల మగుటచే దక్కనుసుబేదారు (Governor of Duccan) తన మొకిమీ డగు నార్కాటునవాబున కెఱింగింప నాయన యీమండలమునుండి పోవుచు రేపల్లిజమీందారుఁ డగుమాణిక్యారావుగారియొద్దనుండి కొండవీడుసర్కారును దీసికొని దానిలో మూఁడవభాగమునకు మన వాసిరెడ్డివారి నధికులుగాఁ జేసి నవాబు తన యార్కాటునకుఁ బోయెను. ఇట్లు కొండవీడుసర్కారునందలి మూఁడవభాగము మన పెదపద్మనాభునకే వచ్చె ననియు, నీయనయే చింతపల్లియొద్ద నొకకోటను గట్టెననియుఁ జెప్పుదురు.

మాగల్లు నేలిన రాఘవయ్యగారి పుత్రుఁడగు నీయనను మెకంజిదొరగారు 'చినపద్మనాభుఁ'డని వ్రాసిరి, కాని "తే. గీ. వారిలోపల శ్రీరాఘు♦వయ్యసుతుఁడు। దనరఁ బెదపద్మనాభుఁ డన♦ధరణివిభుఁడు ।చంద్రచందనకుందాబ్జ♦సదృశకీర్తి । యగుచు విలసిల్లెభూవల♦యంబునందు॥" అను పద్యమువలనఁ బెదపద్మనాభుఁ డనియు, త్రైణ్యా మందిన రాఘవపురీశుఁ డగు రామయ్యగారి తృతీయపుత్రుఁడు—"ఉ. వీర పనీడు రాఘవుఁడు♦విశ్రుతుఁ డౌ చినపద్మనాభుఁడున్" అను పద్యపాదమువలనఁ జినపద్మనాభుఁ డనియుఁ దెలియుచున్నది. కావున మనమును బైపద్యానుసారంబుగనే వ్యవహరింతము.

అట్లభ్యున్నతస్థితికి వచ్చిన పెదపద్మనాభన్న కార్వురుపుత్రులు గల రనియు, వారిలో నాగన్న యనునాయన రాజ్యభారము వహించె ననియు నీక్రిందిపద్యము చెప్పుచున్నది:— "ఉ॥ ఆ పరవీరసంహారున♦ కార్వురుపుత్రులు పెద్దరాఘవ । క్ష్మాపతి చంద్రమౌళి యరి♦మర్దనరామనృపాలకుండు,ల।క్ష్మీపతి, నాగనాహ్వయుఁడుఁ♦ జెల్వగు బుచ్చన నాగ వారిలో। భూపతియౌచు నాగన ప్ర♦భుత్వముచేసెఁ జిరంబుగా ధరన్." త్రైణ్యా మందిన రాఘవపురమున కధిపతి యైనట్టియు, 1760 వ సంవత్సరమునందు గతించి నట్టియు రామలింగన్నగారికీనాగన్నగారు దత్తపుత్రుఁ డగుటచేతనో లేక తన బాహుబలపరాక్రమముచేతనో యెక్కుడు ప్రఖ్యాతినివహించి రాజ్యవిస్తారమును గాంచఁ గలిగెను.

ఇఁకఁ జింతలపాటిచరిత్రమునకు వత్తము. ఈ చింతలపాటివంతున కధీశ్వరులు చంద్రమౌళిగా రని చదివి యుంటిరిగదా! వీరికి రాఘవయ్య యనునొకపుత్రుఁడు గలఁడు. ఈ రాఘవయ్యగారు కత్తిసామునందును, విలువిద్య యందును, గుఱ్ఱపుస్వారియందును నేగాక శరీరవ్యాయామసంబంధ మగుమహాదద్భుతకార్యంబులందును మిగులసామర్థ్యంబును గలిగి యుండెను. ఈయన ఢిల్లీకి పోయి యౌరంగజేబుచక్రవర్తిని దన వ్యాయామనైపుణ్యప్రదర్శనంబుచే సంతసింపఁజేసి యనేకబిరుదములను

- నాగన్న
  - రామన్న
    - నాగన్న లేక పాపయ్య
      - రామన్న
      - రామనాథబాబు
        - దాశరథనాయఁడు
        - శివప్రసాదనాయఁడు
  - జగ్గయ్య
    - రాజా వేంకటాద్రి
  - వేంకటాద్రి
    - చంద్రమౌళి
      - పద్మనాభరామన్న
        - నాయఁడమ్మ
          - పద్మనాభ రామన్న
          - చంద్రమౌళి
      - జగన్నాథబాబు
        - లక్ష్మీపతి
          - వేంకటలక్ష్మి నరసింహనాయఁడు

బహుమానంబులను జంతలపాటివంతుపై స్వతంత్రాధికారముండున ట్లొకపట్టాను సంపాదించుకొని వచ్చెను. ఈయన పదుమూఁడు సంవత్సరములు పాలించెను. వీని యనంతరమున రాజమౌళి, అచ్చయ్య లేక లక్ష్మీపతి యనునిరువురుకుమారులలో రాజమౌళిగారు పరిపాలకు లయిరి. ఈయన యెనిమిదివత్సరములు జమీాకధీశుఁడుగ నుండెను. సేద్యానుకూల మగున ట్లొక పెద్దకాలువను నందిగామనుండి త్రవ్వించెను. ఏలుబడి కనుకూలంబు లగుకార్యంబులనేగాక ధర్మచింతనపరాయణుండై యొనర్చిన పుణ్యకార్యంబులును పెక్కులుగలవు. ఈయనపిమ్మట అచ్చయ్య యను లక్ష్మీపతిగారు పాలకు లైరి. ఈయన మాగల్లుపురాధిపతి యైననాగన్నగారితోఁ గొంతకాలము కలసిమెలసి యేకముగా రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలములో ననఁగా 1761 వ సం॥ నందు ఈ యిరువురకును షాహాఆలమ్ (Shah Alam) చక్రవర్తినుండి నైజాముగారిద్వారా కొల్లూరు, కేతవరము, బెల్లంకొండ, వినుకొండ, రాయపూడి మహాలులును; రావూరు, కూచిపూడి వఱకు గల హవేలి మహాలులును జేర్చి వీనిపై 'మన్నవార్'

అధికారము లభించెను. కాని కొలఁదికాలములోనే యీ యధికార మంతయు నొక్క నాగన్న గారికె చెందెను.

మాగల్లుపురాధిపతి యైన నాగన్న గారికి రామన్న, జగ్గయ్య, నాయడమ్మ లేక వేంకటాద్రి యను ముగ్గురుపుత్రులు గలరు. వీరిలో రామన్న నందిగామపరగణాకును, జగ్గయ్య చింతపల్లిపరగణాకును బరిపాలకులుగ నుండి బాహుపరాక్రమములోఁ బాలింపఁ దొడఁగిరి. కాని, వీరికాలములోనే జ్ఞాతివైరము ప్రబల సాగెను. చింతలపాటివంతును బాలించిన లక్ష్మీపతియనంతరము, వీనియగ్రజుఁ డగురాజమౌళియొక్క తనయుఁ డైన చంద్రమౌళియు, వీని యనంతరమున వీని సుతద్వయం బగు రామలింగన్న, వీరపనీ డను నిరువురుసోదరులును జంతలపాడును నేలుకొను చుండిరి.

ఈ రామలింగన్న గారు ముక్త్యేశ్వరపుర మను నామాంతరము గల ముక్త్యాలయం దొకదుర్గమును గట్టుకొని యందే నివాస మేర్పఱచుకొనిరి. వీరపనీడుగారికి వీరన్న యనువాడుకపేరుగలదు. వీరు జగ్గయ్యగారిచే వధింపఁబడిరి. ఈజగ్గయ్యగారును నీ వధజరిగిన పై సంవత్సరములోనే యనఁగ 1764 వ సంవత్సరములో దక్కనుసుబేదారుఁ డగు సాలబత్ జంగుయొక్క సోదరుఁ డగు బసాలత్ జంగుచే నిట్టి యదృష్టమునకే పాల్పడెను.

వీరన్న గారిట్లు వధియింపఁబడినపిమ్మట రామలింగన్న గారీవిషయ మై వినినప్పుడు మిగులఁ గ్రోధోదగ్రమానసుం డై దివాకర సుబ్బన్న యను నొకవకీలును హైదరాబాదునకుఁ బంపెను గాని పాప మీన్యాయవాదిగారును దురాశావేశు లై యున్న యరివర్గముచే మార్గమధ్యంబుననే నిరోధింపఁబడి నిర్హేతుకంబుగ వధింపఁ బడిరి. లోభగుణ మెట్టిపాపకార్యంబుల కైన వెనుదీయ నీయదు కదా! అట్లు ఘోరారణ్యంబున వధింపఁబడి కళేబరము సమీపమునఁ బాఱు చున్న కృష్ణానదిలోఁ బాఱవేయఁ బడెను. భర్తమరణంబు నాలించిన మీనాక్షు

- చంద్రమౌళి (చింతలపాడు).
  - రాఘవయ్య
    - రాజమౌళి
      - చంద్రమౌళి
        - రామలింగన్న
          - రాజమౌళి
          - లక్ష్మీపతి
          - రాఘవయ్య
          - చంద్రమౌళి
            - చినవేంకటాద్రి
              - భవానీముక్తీశ్వరప్రసాద్
                - ఉమామహేశ్వరప్రసాద్
                - వేంకటాద్రి
                  - శ్రీరాజా చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడు బహద్దర్ గారు. (ప్రస్తుత ముక్త్యాలసంస్థానాధిపులు.)
              - చంద్రమౌళిప్రసాద్
              - సదాశివప్రసాద్
          - వెంకన్న
        - వీరపనీడు లేక వీరన్న (Died in 1763.)
    - అచ్చయ్య లేక లక్ష్మీపతి

మ్మ బిట్టు వగచుచుఁ దానును దనభర్తతో పాటు జీవయాత్రను గడప నిశ్చయించుకొనెనుగాని దయార్ద్రహృదయుం డగు రామలింగన్నగారు ప్లీడరు సుబ్బన్నగారికిని వారికుటుంబమువారికిని వాటిల్లిన యనర్థకంబునకు మిగులఁ జింతించి మీనాక్షమ్మతో 'నిన్నును నీసంతతివారిని శాశ్వతముగ సంరక్షించుచుండెద' మని వాగ్దానమొనరించి యాదరించిరి. రామలింగన్నగారికి తరువాతవచ్చినవారు కూడ నీ వాగ్దానమును నేఁటివఱకును నెఱవేర్చుచుండిరి. ఇట్లా సుబ్బన్న

గారియనంతరము రామలింగన్నగారు బందరువిస్సన్న యనుమఱియొకవకీలును డిల్లీకి ప్రయాణము జేసి పంపించిరి; కాని యాప్లీడరునకును బూర్వోక్తదుస్థితియే తటస్థించెను. ఇట్లు కల్లోలములు ప్రబలముగ నున్నకాలంబున రామలింగన్నగారి మైనుగురు పుత్రులలోఁ బ్రథముఁ డగురాజమౌళిగారు దక్కనుసుబేదారుఁ డగు సాలబత్ జంగును దర్శించి తమకష్టదశను విన్నవించుకొనిరి. ఆసందర్భములోనే నవాబుగారి పశ్చిమతీరవాసు లగు కొందఱు జమీందారులు తమకప్పముల సరిగ నొప్పగింపక తిరుగఁబడుటచేఁ దత్ గణము వారిని శిక్షించుటకై సంపూర్ణాధికారంబుతో మనరాజమౌళిగారిని నవాబు పంపుటచే నారాజమౌళిగారును సంపూర్ణవిజయులరయి తిరిగివచ్చి నందునవాబానందపరవశుఁడై రాజమౌళిగారికిఁ 'రాజా, బహదర్' అనుబిరుదములను గొన్ని రాజలాంఛనములను భ్రష్టమైనజమీాపై నొకపట్టాను నొసంగెను. అంత రాజమౌళిగా రొకసంవత్సరముమాత్రమె రాజ్యమేలి పిమ్మట యవివాహితుఁడుగనే స్వర్గముఁ జేరెను.

* 1761వ సం॥ ఫిబ్రవరినెలలో 'ప్యారిస్' (Paris) పట్టణమునందుజరిగిన యొడంబడికవలన సాలబత్ జంగు దక్కన్ సుబేదారుఁ డగుటను విని వీనిసోదరుఁ డగు నైజామ్ ఆలి 1761 జూలై 18వ తేదిని సాలబత్ జంగును వధించుటచే నీ రాజమౌళిగారును చాదాపుగ 1761 సంవత్సరప్రాంతము నందే గతించియుందురు.

అట్లు బసాలత్ జంగుచే వధింపఁ బడిన జగ్గయ్యగారి మరణవార్తను విని వీరిసహధర్మచారిణియుఁ బరమపతివ్రతామణియు నగు అచ్చమ్మ నిశ్చేష్టితురా లయి తనచేతిలో నున్న సువర్ణకంఠహారమును నావలఁ బాఱవైచి తాను సహగమన మొనరించెను. ఇదియే మన కృష్ణాజిల్లాలో జరిగిన కడసారిసహగమనము. ఈ పతివ్రతామణి సహగమనజ్ఞాపకార్థముగ నీవంశమువా రిప్పటికిని గంఠహారముల ధరింపకుందురు. మఱియు నీసాధ్వీమణి పవిత్రనామ మవనిపై నాచంద్రా

* Kristna District Manual Page 71.

ర్కాలంబుగ నుండున ట్లీ యమ్మగర్భశుక్తిముక్తాఫలం బనం దగిన శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగా రీమెపేర గుంటూరుజిల్లాలో 'అచ్చమ్మపేట' అను నొకగ్రామమును గట్టించిరి. మఱియు నీయన తనతండ్రి పేరఁ గూడ 'జగ్గయ్యపేట' యను గ్రామమును గట్టించెను. మఱియుఁ దనపేరిటఁ గూడ 'రాజాపేట, మన్నెసుల్తానుపేట, నాయనిపేట లను గట్టించినట్లు శ్రీకాంచీమహాత్మ్యములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది—

"సీ. తతదానధర్మాస్పదం బైచు లక్ష్మిచే
ఘనతరం బైన జగ్గయ్యపేట
తనతండ్రిపేరిటఁ దనరారఁ గట్టించి
తల్లిపేరిట మహాదానధర్మ
సదనమై నట్టి యచ్చమ్మపేటను వేడ్కఁ
గట్టించి నిజనామకలితముగను
ఘనతరాజాపేటయును మన్నెసుల్తాను
పేటయు నాయనిపేట యనఁగఁ

తే. గీ. బట్టణంబులఁ గట్టించి ప్రబలఁ జేసె
నాలుగాశ్రమధర్మముల్ నడపి యంత
స్వర్ణగోపుల నిర్మించి సద్ద్విజాళి
కవి యొసంగెను శ్రీవేంకటాద్రివిభుఁడు."

పిరివిషయ మై ముందు చెప్పఁబడును. అట్లు జగ్గయ్యగారియనంతరమున నీనియగ్రజుఁ డగురామన్నగారు రాజ్యవిశేషము నంతయుఁ దనస్వాధీనములోనే యుంచుకొని కనిష్ఠసోదరుఁ డగువేంకటాద్రిగారికి నందిగామ యిచ్చి తాను చింతపల్లియం దుండెను; గాని కొలఁది కాలములోనే యనఁగా 1770 సంllలో సాలబత్ జంగుసోదరుఁ డగుబసాలత్ జంగున కయిష్టుఁ డగుటచేఁ జాతపల్లికోట ముట్టడింపఁ బడెను. ఈ బసాలత్ జంగు తత్కాలంబునందు, ప్రబల మైనఫ్రెంచిసైన్యముతో గుంటూరునందు మహోన్నతదశ యందుండెను. ఇట్లుండి ఫ్రెంచి సైన్యాధిశుఁ డగు 'బోన్ఎన్ఫాన్టు' (Bon Enfant) అనువానిచే

ముట్టడింపఁ జేసిన చింతపల్లిని, మన చింతలపాటి సంస్థానాధిపతులును 1763 వ సం॥లో వధింపఁ బడిన వీరన్న గారి యగ్రజులును నగు రామ లింగన్న గారి పుత్రపంచకములో నగ్రజుఁడగు రాజమౌళిగారికి 1771 వ సంవత్సరములో నొసఁగుటయేకాక 'రాజా' యనుబిరుదము నొసంగి, దాదాపుగ వాసిరెడ్డి సంస్థానమునకంతకును జమీందారునిగఁ గూడఁ జేసెను. ఇదియె, యీ రెండుశాఖలవారికిని గలవైరానలంబున కొక యింధనంబుగఁ బరిణమించెను.

బసాలత్ జంగున కొయిష్టుఁడైన రామన్నగారును, వాని కనిష్ఠ సోదరుఁడగు వేంకటాద్రిగారును బ్రిటిష్ రాజ్యములోని దగు నందిగా మయందె యుండి యాపరగణానుమాత్రమె పాలింపుచుండిరి. అంత వేంకటాద్రిగారు 1772 సం॥లో నందిగామయందే యనఁగాఁ దాను బాలింపుచున్న తనసంస్థానమునందే గతించిరి. అంత నాలు సంవ త్సరముల వయస్సుగల వేంకటాద్రిగారితనూజుఁ డగుచంద్రమౌళి యను నొకబాలుఁ డుండినను రామన్నగారు నందిగామకు తానే యధిపతి గాఁ జూచెను. మదరాసుదొరతనమువారుకూడ సోదర సంతతికి మనువృత్తి నిచ్చు నొడంబడికమీఁద రామన్నగారిని నందిగామ కధీశు లుగఁ జేసిరి. కాని యీరామన్నగారు 1778 వ సంవత్సరమునఁ బ రమపద మందిరి. పిమ్మట రాజ్యమునకు రాఁ దగినది వీనియాత్మజుఁ డగు నాగన్న యనెడి పాపయ్యగారే యయినను జగద్విఖ్యాతచారి త్రుఁడును, నిరుపమానపరాక్రమవంతుఁడును నగు రాజా వేంకటాద్రినా యఁడు రాజయ్యెను. ఈయన రామన్నగారి ద్వితీయసోదరుఁ డగుజగ్గ య్యగారికుమారుఁడు. ఈయన రాజ్యమునకువచ్చిన తోడనే తనయధి కారమును నిరంకుశముగ సాగింప నెంచి తన పిన పెద తండ్రులతనయు లగు చంద్రమౌళి, నాగన్న యనెడి పాపయ్యగార్ల నస్వాతంత్ర్యులుగఁ జేసి చింతపల్లికోటయం దుంచెను: గాని పిమ్మట వీరితనయులనే దత్తపుత్రులనుగ స్వీకరించి తన యశేషసామ్రాజ్యంబు నొసంగి యుండుటచే వీరికి శత్రుఁడుగాక మిత్రుఁడే యయ్యెను.

శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారు తన బాహుబలపరాక్రమముచే నసహాయశూరుఁడై నలుదెసలఁ దన ప్రతాపానలంబును బ్రవేశపెట్టఁ జూచు చుండెను. ఇంతలో నీకుటుంబమునకుఁ దొలినుండి యుఁ గంటకుఁడుగ నుండిన బసాలత్ జంగ్ సమసిపోయెను. ఇఁక నైజా మన్ననో దూరస్థుం బగు సికందరాబాదునం దుండును. కావున నీ వేంకటాద్రినాయఁడుగారి ప్రతాపానలము ప్రచండముగఁ బ్రజ్వరిల్ల సాగెను.

చింతలపాడుసంస్థానాధీశు లగురాజమహాళిగారు, బసాలత్ జంగుచే 1771 వ సంవత్సరములోఁ జింతపల్లి సంస్థానములోని విశేషభాగమునకును ప్రభు వయ్యె నని చదివి యుంటిరిగదా! ఈరాజమహాళిగారి యనంతరమున వీని ద్వితీయసోదరుఁ డగు లక్ష్మీపతిగారు రాజ్యపాలనమునకు వచ్చిరి. ఈ రాజా లక్ష్మీపతినాయఁడుగారికిని, జింతపల్లి పురాధీశ్వరుఁ డగు శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారికిని బ్రబలకలహములు జరుగ సాగెను. వేంకటాద్రిగారు బసాలత్ జంగుచేఁ దాము గోలుపోయిన ముర్తజనగర (కొండవీడు) సర్కారులోనిభాగము నీయ నిర్బంధించెను. లక్ష్మీపతిగా రిందుల కియ్యకొనకుండుటచే వేంకటాద్రిగారు ముస్తఫనగర (కొండపల్లి) ప్రవేశించి ముక్త్యాల యందుఁ గలకోటను భూమికిమట్టముగఁ జేసి 1785 సం॥న సంస్థానమును స్వాధీన మొనరించుకొనిరి. లక్ష్మీపతిగా రీ సమాచారమును ఆలోచన సభయం దగ్రపురుగ నుండిన షడ్డరు (Mr. Shudder, Acting Chief-in-Council)దొరగారికి విన్నవించుకొనఁగ వా రిరువదిమూఁడు గ్రామములతోఁ గూడియున్న చింతలపాడుసంస్థానమునుమాత్రము వీరిస్వాధీన మొసరించిరి.

లక్ష్మీపతిగారి యనంతరము శ్రీరాజా రాఘవయ్యనాయఁడుగారు రాజ్యాధిపత్యమును వహించిరి. వీరు లక్ష్మీపతిగారి సోదరులును రామలింగన్నగారి తృతీయపుత్రులును నై యుండిరి. చింతలపాటివంతికను గుంటూరునకు సంబంధించి నైజాముంరాజ్యములోనిదే యయి

యుండెను. అంత వేంకటాద్రినాయఁడుగారు తిరిగి యవకాశమును జిక్కించుకొని ముక్త్యాల ప్రవేశించి యెదిరించినవారిని వధించుచు శాద్‌షాహిసన్నదులను, మఱికొన్ని ప్రాణతుల్యమైనపట్టాలను దీసికొని పోయిరి. అట్లు ముక్త్యాలగూడ వాని యధీనమేయయ్యెను; గాని వాని నిరోధింపఁగలవా రెవరును లేకపోయిరి. అంత రాఘవయ్యగారు మిగిలినరాజ్యమునే యెనిమిదిసంవత్సరములవఱకుఁ బాలించిరి. తన రాజ్యకాలములో నీయన యనేకతటాకంబులను, నూతులను ద్రవ్వించి గ్రామాదులలోఁ బెక్కురాజమార్గంబుల నేర్పఱచి జనోపయోగంబులగు మహాకార్యంబుల నెన్నియో యొనరించెను. మఱియుఁ దత్కాలంబునఁ గలిగినకఱవునం దెందఱకో బీదసాదల కన్నోదకంబు లిచ్చి కాపాడెను. ఈ విషయమునుగుఱించి కాంచీమాహాత్మ్యము నందు:—

"కం॥ వాపీకూపతటాకో|ద్దీపితవనరాజి నిలిపి♦ధృతి దుర్భిక్ష | వ్యాపితకాలం బందున | నోపికతో నన్న మొసఁగె♦నుర్వీప్రజకున్॥" అనికలదు.

ఈ రాఘవయ్యగారి యనంతరమున వీని యనుజుఁడును రామలింగన్నగారి చతుర్థపుత్రుఁడును నగు చంద్రమౌళిగారు రాజ్యారూఢులైరి. వీరు తమపెద్దలచేఁ బోఁగొట్టుకొనఁబడిన చింతలపాడుసంస్థానములోని మిగిలినగ్రామములను దిరిగి స్వాధీన మొనరించుకొన నెంచుచుండ నీయుదంతంబును వేంకటాద్రినాయఁడుగా రాలించి తన పాలనమున నప్రమత్తులై యుండిరి. చంద్రమౌళిగారును దమదుస్థితిని మచిలీపట్టణమునందు కలెక్టరుగ నుండిన జాన్ రీడ్ (Mr. John Reid) దొరగారికి నివేదించిరి. కాని పర్యవసానము దెలియకమునుపే చంద్రమౌళిగారు 1803 వ సం॥లో స్వర్గాభిముఖులైరి.

ఇంతకుమును పసఁగా 1788 వ సం॥ నందు కొండవీడు సర్కారుగూడ నింగ్లీషువారి యధీన మయ్యెను. అంత వారు; వేంకటాద్రినాయఁడు తమయెడఁగృతజ్ఞుఁడై యుండునట్లు బెల్లముకొండ వినుకొండసంస్థానములమీఁది యాధిపత్యము నొసంగిరి.

పిమ్మటఁ జింతపల్లియందు రాజా వేంకటాద్రిగారిచే బంధింపఁ

బడి యున్న పినపెదతండ్రుల కుమారు లగు చంద్రమౌళి, పాపన్న యను నాగన్నగార్లను యథేచ్ఛముగ విడిచిపెట్టుటయేగాక వారికిఁ దగి నంత మనువృత్తిగూడ నిచ్చునట్లు జేసిరి. మఱియు వేంకటాద్రినాయఁడుగారు కొంతకాలమువఱకు గుంటూరునం దుండ నియమింపఁబడుటచే వారు తమరాజధానిని జింతపల్లినుండి యమరావతికి మార్చుకొనిరి. ఈ యమరావతియందు రాజాగారు హృద్యంబు లగు నుద్యానవనంబులను, సుందరము లగు దేవళంబులను నెలకొల్పిరి. మఱియుఁ బెక్కండ్రు వర్తకుల రప్పించి యందు వసింపఁజేసి విశాలము లగు రాజవీథుల నేర్పఱచి యెంతయో యభివృద్ధికిఁ దెచ్చిరి. ఇంతియేగాక మనోహరంబగు నొకహర్మ్యరాజంబును గూడ నిర్మింపఁజేసి యుపరిభాగమును మెఱుగుబెట్టిన రాగిరేకులచేఁ గప్పించిరి. ఈ సౌధమును గట్టునప్పుడు రాళ్ళకై నేలను ద్రవ్వుచుండఁగా బౌద్ధచిహ్నంబు లనేకములు గనుగొనఁబడెను.

1803 వ సంవత్సరము నందు జీవయాత్రను విరమించిన చంద్రమౌళిగారికి చినవేంకటాద్రినాయఁడుగా రను నొకతనయుఁడు గలఁడు. తమ పూర్వసామ్రాజ్యమును గుఱించి యింతకుఁ బూర్వమే తెల్పఁబడిన సామ్రాజ్య మీ చినవేంకటాద్రినాయఁడుగారి రాజ్యకాలములోఁ బరిష్కరింపఁ బడి ముక్త్యాల చింతలపాడుసంస్థానముల కధీశుఁడుగఁ జేయఁబడెను; కాని యీ సంస్థానాధిపతుల కష్టంబు లింతటితోను నంతరింపక వీరితరువాత రాజ్యపాలకు లైన వీరి పుత్రరత్న మనఁ దగు శ్రీ రాజా భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడు బహదరుగారి రాజ్యకాలంబులో నదృశ్యము లయ్యె నని చదువరులు ముందు గ్రహింపఁ గలరు.

చినవేంకటాద్రినాయఁడుగారికి 'అబ్బయ్య' యను నొక వాడుక పేరుగూడఁ గలదు. ఈయన రాజ్యమునకు వచ్చినతోడనే జనోపయోగము లగు సత్కార్యంబుల నెన్నియో చేసెను. కృష్ణానదికి వేదాద్రి చెంత సోపానములను శ్రీస్వామివారిదేవాలయమునకుఁ బ్రాకారంబునుఁ గట్టించి, నూతనజనపదంబుల నేర్పఱచి ముక్త్యాలకోటను బాగు

చేయించి, పెక్కు కాసారంబులను, కూపంబులను నిర్మింపఁజేసి, జనులను వాత్సల్యముతోఁ జూచుచు మహదైశ్వర్యముతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించి దొరతనమువారికిఁ జెల్లింపవలసినకప్పము లెప్పటి వప్పుడే నిశ్శేషంబుగఁ జెల్లింపుచు నుండెను. ఈ రాజాగారి భక్తివైరాగ్యంబులును సత్కార్యవిధానంబులును క్రిందిపద్య మొకింత సూచింపఁగలదు.

"సీ॥ పరధరానీశులఁ ♦ బరిమార్చి నిత్యాన్న
దానషోడశమహా♦దానసమితి
నమితభూదానాగ్ర♦హారగ్రహ దానగో
దానాదిధర్మముల్ ♦ దగ ననేక
పర్యాయములు జేసి ♦ భాసురసద్ధర్మ
శాలి యై దేవతా♦సదనములను
గోపురప్రాకార♦కుట్టిమమండప
కలితంబులుగఁ బెక్కు ♦ గతులఁ జేసి
తే॥ గీ॥ ప్రకటకృష్ణాఖ్యనదికి సో♦పానపటలి
నుభయపార్శ్వంబు లందును ♦ నునిచి కీర్తి
సాంద్రచంద్రిక దశదిశా♦సరణిఁ బర్వ
నలరె భూస్థలిఁ జినవేంక♦టాద్రివిభుఁడు॥"

ఇంక శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారిచరిత్రమునకుఁ బోవుదము. శ్రీవేంకటాద్రినాయఁడుగారు తన దానధర్మంబులచేతను, సహజౌదార్యంబుచేతను, జనవశీకరణుఁడై గ్రామోద్యోగియు లగుకరణములను దరిద్రులను లోఁ బఱచుకొనుచుండిరి. ఇంతలో ననఁగా 1802 వ సంవత్సరము నందు దొరతనమువారిచే 'శాశ్వతజిరాయితీహక్కు' (Permanent Settlement) స్థిరపఱుపఁబడెను. ఇట్లు స్థిరపఱుపఁబడుటలో శ్రీ భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారి సంస్థాన మగు శ్రీచింతలపాడుసంస్థానమునుగూడ దీనితోఁ జేర్చి యొకటిగనే జిరాయితీహక్కు నిచ్చిరి. అందువలనఁ జింతలపాటిసంస్థానాధి

పతులు దమ పేష్కష్ (కప్పము)ను దొరతనమువారికిగాక యీ య మరావతీ (వేంకటాద్రినాయఁడుగారినూతనరాజధాని) ప్రభువులకు జేర్ప వీరు తమ పేష్కష్నుగూడఁ గలిపి మొత్తమును దొరతనమువారికి బాపునట్లయ్యెను. ఇందువలనఁ గలిగినయనర్థకము ముందు తేటపడఁ గలదు.

శ్రీ వేంకటాద్రినాయఁడుగారు తమ దానధర్మాదికార్యంబు లధికంబులుగ నుండినను స్వసామర్థ్యంబుచే ధనాగారంబున నధికధనంబును జేర్పఁ గలిగిరి. రేపల్లెజమీందారు లగు మాణిక్యారావుగారికుటుంబీకులు ఋణగ్రస్తులయి విక్రయించిన వంగిపురమును, మఱియు దొరతనమువారి కప్పమునిమిత్తమై విక్రయింపఁ బడిన కొల్లూరు, నిజాంపట్నములను గొనుటయే గాక వినుకొండజమీలోని గొప్పభాగమును గూడ గుత్తకుఁ దీసికొనిరి. ఇవియేగాక మచిలీపట్టణప్రాంతమందలి యినుగుదురు, ఆకులమన్నాడు, ఆఱుదీవులు, కలిదిండి యనువానిని, మేడూరుఘాట్ జమలవాయిపరగణాలలోని కొంతభాగమును గూడ విక్రయమునఁ గొనిరి. ఇట్లు రాజ్యవిస్తారమును సంపాదించి మహోన్నతైశ్వర్యవంతుఁడై భూలోకదేవేంద్రుఁ డని యనిపించుకొనుటకుఁగాఁబోలు నమరావతి యను పేరిటి రాజధానియును నందనవన మనుపేరు గలయుద్యానవనమును నైరావత మను గజమును గలిగియుండెను. ఈ శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారు తన యసమానరాజ్యసామ్రాజ్యమున దొరతనమువారి కీయవలసి యున్న కప్పము నత్యంతజాగరూకతతో నిర్ణీతకాలమునకుఁ దప్ప కుండఁ జెల్లించుచు నుండిరి. ఈ రాజాగారి దిగంతవిశ్రాంతయశస్సును వర్ణింపుచు 1846 సంవత్సరము ఏప్రియల్ 14 వ తేదిని దొరతనమువారికి బాపఁ బడిన రిపోర్టునందు సర్ వాల్టర్ ఇల్లియట్ (Sir. Walter Elliot) దొరగారీదిగువయభిప్రాయము నుదహరించిరి:— "వాసిరెడ్డిసంస్థానాధిపతి యగు వేంకటాద్రినాయఁడు తనకుటుంబసంస్థాన మగు చింతపల్లి యెస్టేటునకుఁ దోడు రేపల్లెసంస్థానములోనిభాగ మగు వెంగిపురమును, కొల్లూరు, నిజాంపట్నములనుగొని కారణాంతరములచే నమరావతిని రాజధానిగ

నేర్పఱచుకొని యచ్చట దివ్యభవనములను శృంగారోద్యానంబులను నిర్మించెను. చేబ్రోలు మున్నగు మఱికొన్ని గ్రామంబు లందుగూడ సౌధరాజంబుల నెలకొల్పెను. మఱియు మంగళగిరియం దత్యున్నతమగు నొక గోపురమును నమరావతి చేబ్రోలు మున్నగుతావులయం దనేక దేవాలయంబులను గట్టించెను. తనరాజ్యమునం బ్రాముఖ్యము లగుపుణ్యస్థలములయందు ముప్పదియైదుగుల యెత్తుగలిగి బంగారుమలాము చేయఁబడిన 180యిత్తడిస్తంభముల స్థాపించెను. ఇంతియేగాక రెండుసారులురజితముతోను,నొకసారి సువర్ణముతోను తులాభారముం దూఁగి బ్రాహ్మణులకు బంచి పెట్టెను. రామేశ్వరము మొదలుగాఁ గల దివ్యక్షేత్రములకుఁ బోయి పెక్కుయాత్రలను సేవించి కాశికి బోవునపుడు పేష్వా బాజీరావుగారి కమూల్యము లగుకానుక లనేకముల నర్పించెను. తన పేష్కష్ను ముందుగనే చెల్లించి తన మార్గవ్యయములకుఁగాను రెండులక్షలరూపాయలను దొరతనమువారిధనాగారమునందు నిలువ యుంచెను. బందిపోటుగాండ్ర నుక్కడచినందున నైజాము నుండి ‘మన్నె సుల్తాన్’ అనుబిరుదమును బడసి కానుకగా లక్షపెగోడాలు (నాలుగులక్షల రూపాయలు) నైజామున కర్పించెను.

వీరినిగుఱించి కాంచీమాహాత్మ్యమునం దిట్లు వర్ణింపఁబడినది-

“సీ. సేతు కాశీ మధ్య♦సీమాంతరస్థిత
గురుతర శ్రీరంగ ♦ కుంభకోణ
పాశనాశక జంబు♦కేశ చిదంబర
కాంచీమహాపురీ ♦ కాళహస్తి
శేషావనీధర ♦ శ్రీగిరి శ్రీజగ
న్నాథాదిదేవతా♦స్థలుల కరిగి
యచ్చోటఁ దనపేర ♦ హరిహరమూర్తుల
నిలిపి ముందట హేమ♦నిర్మితంబు
తే. గీ. లైన కీర్తిధ్వజంబుల ♦ నద్భుతముగ
స్థాపనముఁ జేసి తనకీర్తి ♦ దశదిశాన

శముల నెల్ల నిండించె ♦ వాసిరెడ్డి
వేంకటాద్రీంద్రుఁ డసదృశ♦విభవుఁ డగుచు.

క. తగమత్స్యపురాణోదిత
మగు నట్టి హిరణ్యగర్భ♦మను నధ్వరమున్
మిగులగ ధర్మతనూజుని
యగణితసద్రాజసూయ ♦ మట్లుగఁ జేసెన్."

ఈ రాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారు సంతానహీనులగుటచే, 1794 వ సంవత్సరములో బంధవిముక్తులైన చంద్రమౌళిగారియొక్కయు, నాగన్న యనెడి పాపయ్యగారియొక్కయు జగన్నాథబాబు రామనాథబాబు అను కుమారుల నిద్దరను బెంచుకొనిరి. జగన్నాథబాబుగారు చంద్రమౌళిగారికి 1797 వ సం॥ లో జన్మించిన ద్వితీయకుమారులు. వీరు 1798 వ సం॥లో దత్తస్వీకారులైరి. అటులనే 1806 వ సం॥లో జన్మించిన నాగన్న యనెడి పాపయ్యగారి ద్వితీయపుత్రులగు రామనాథబాబుగారుకూడ 1807 సం॥లో దత్తపుత్రులయిరి.

అంత 1815 వ సంవత్సరమునందు జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డగుజగన్నాథబాబు యుక్తవయస్కుఁ డగుటచే శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారు తన యపారరాజ్యసామ్రాజ్యమును విభజించి 314 గ్రామములు చేరిన యొకభాగమును జగన్నాథబాబుగారికిని 237 గ్రామములు చేరిన చేబ్రోలుభాగమును రామనాథబాబుగారికిని 1816 వ సం॥ ఫిబ్రవరి జులై నెలలలోఁ బంచి యిచ్చి 1816 ఆగష్టునెల 17 వ తేదిని బరలోకప్రాప్తులైరి.

అటుపిమ్మట దత్తపుత్రులగు సోదరులిరువురకును సంస్థానాధిపత్యములను గురించి ప్రబలకలహములు ప్రారంభమయ్యెను. సమయముదొరికెఁ గదా యని యుభయపక్షముల యందును సలహాదారులు గుమిగూడిరి. సబ్బనీసు అనంతన్నపంతులనునతఁడు జగన్నాథబాబుపక్షము జేరెను. పొత్తూరి కాళిదాసు రామనాథబాబుపక్షము జేరెను. అంతజగన్నాథబాబు ద్వితీయదత్తస్వీకార మశా

స్త్రీయ మనియు, సంస్థాన మంతకును దానే యధిపతియనియు దావా తెచ్చెను. రామనాథబాబుగారు వేంకటాద్రినాయఁడుగారిచే జగన్నాథబాబువలెఁ దానును దత్తస్వీకారు డయినట్లును, చేబ్రోలుభాగము వేంకటాద్రినాయఁడుగారివల్లనే తనకు నిరూపింపఁ బడిన దనియుఁ బ్రతివాదింపఁ దొడఁగిరి. ఇట్లుభయులకును వ్యాజ్యకారణములు గన్పించుచుండెను. ఇంతలోఁ గృష్ణాగుంటూరుమండలము లందలి కలెక్టరు లీసంస్థానముపై దొరతనమువారికి రావలసినకప్పములు దిగఁబడుటచే విశేషభాగమును స్వాధీనపఱచుకొనిరి. పూర్వోక్తకారణంబులచే నీ యమరావతీసంస్థానసామ్రాజ్యలక్ష్మి చంచలభావ మొంద సాగెను.

వ్యాజ్యము లటులనే వచ్చుచుండెను. గృహకల్లోలములు ప్రబలసాగెను. 1824 జూన్ 16 వ తేదిని జగన్నాథబాబుపక్షమున ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారు తీర్పు చెప్పిరి. అంత రామనాథబాబుగారు చెన్నపురిలో సాదర్ కోర్టున కప్పీలు చేసిరి. ఇదియిట్లుండఁగా 1825 సం॥ ఫిబ్రవరి 28 వ తేదిని జగన్నాథబాబుగారు స్వర్గస్థులగుటచే సంస్థానమున కంతకును దానే వారసుఁడ నని రామనాథబాబు దావా తెచ్చెను. ఈ దావాకూడ ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారిచే 1825 సం॥ డిశంబరు 22 వ తేదిని జగన్నాథబాబుగారి ప్రథమభార్య యగు అచ్చమ్మగారిపక్షమునఁ దీర్పుఁ జెప్పఁ బడెను. జగన్నాథబాబుగారి కీయచ్చమ్మగారుగాక రంగమ్మగారను మఱియొకభార్యగలదు. ఈపెవలనఁ బెంచుకొనఁబడిన లక్ష్మీపతి యను నొక కుమారుఁడును గలఁడు.

ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారితీర్పు మీఁద రామనాథబాబు తిరిగి సాదరుకోర్టువారి కప్పీలు చేసి యుండుటచే నిప్పటికి రామనాథబాబుగారి యప్పీళ్ళు రెండు విచారణలో నుండెను. అంతట రంగమ్మగారు,తన భర్తజీవితములోనె పెంచుకొనఁ బడిన లక్ష్మీపతి యనునొకపుత్రుఁడు గలఁ డనియు వేంకటాద్రినాయఁడుగారి సర్వస్వమున కీయనవారసుఁ డనియు 1826 సెప్టెంబరు 6 వ తేదీని దనమఱఁదిగారగు రామనాథబాబుగారిమీఁదను అచ్చమ్మగారిమీఁదను దావా తెచ్చిరి కాని ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారిపె సాక్ష్యమును విచారించుటకు సైత మనంగీకారులై

వ్యాజ్యమును ద్రోసివేసిరి. అంతట రంగమ్మగారు మదరాసులోని సాదరు కోర్టునకు 1829 అక్టోబరు 22 వ తేదీని అప్పీలు చేసికొనఁగా వారు సాక్ష్యమును విచారింపవలసినదని తిరిగి ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారి కాజ్ఞాపించిరి. ఈదావాలో లక్ష్మీపతిగారి దత్తతవిషయమై మచిలీపట్నముకలెక్టరుగారగు రాబర్ట్సు (Mr. Roberts) దొరగారి సన్నిధికి జగన్నాథబాబుగారు బాలుఁడుగా నుండిన లక్ష్మీపతిగారిం గూడ నేఁగి యాబాలుఁడు తనదత్తపుత్రుఁడుగా నెతిఁగించినట్లును నాసంగతిని రాబర్ట్సుదొరగారు రెవిన్యూబోర్డువారికి రిపోర్టు చేసి యుండినట్లును జెప్పఁబడు నంశములు ప్రబలాధారము లయి యుండెను; గాని కృష్ణాగుంటూరుమండలముల కలెక్టరు లగు రుసెల్, ఓక్సు, విష్ (Russell, Oakes and Whish) దొరగారల్లీవిషయమై యెఱుఁగ రఁట.

1830 జులై 5 వ తేదీని లక్ష్మీపతిగారిదత్తతకుఁ బ్రతికూలముగ నొకవిస్తీర్ణమైనతీర్మానమును జేసిరి. అంత రంగమ్మగారు మదరాసులోని సాదరుకోర్టున కప్పీలు చేసికొనిరి. సాదరుకోర్టువారుకూడ 1832 మార్చి 14 తేదిని జగన్నాథబాబుగారిచే లక్ష్మీపతినాయఁడుగారు దత్తస్వీకారులు కాఁబడలే దనియు, ద్వితీయపుత్రుఁ డగు రామనాథబాబుగారు వేంకటాద్రినాయుఁడుగారిచే నిశ్చయముగాఁ బెంపు చేసికొనఁబడిరనియు, సోదరు లగు జగన్నాథబాబురామనాథబాబు లిరువురు నవిభక్తులనియుఁ, గావున భర్తృవియోగ ప్రభృతి వారికళత్రములయినయచ్చమ్మ రంగమ్మగార్లు మనువృత్తికిమాత్రమే యర్హులనియుఁ దీర్మానించిరి. ఈతీర్మానముచే రామనాథబాబుగారు వేంకటాద్రినాయఁడుగారిచే విడువఁబడిన సంస్థానమున కెల్ల నధినాథుఁడయ్యెను, గాని యప్పటికే దొరతనమువారికి చెల్లింపవలసిన పేష్కష్ చాల దిగబడియుండెను. సంస్థానపు టుద్యోగస్థు లెల్లరు ధనాధసతు లైరి. ఈ విషయమును గుఱించి గుంటూరు డిప్యూటితహశీల్దా రగు చిరుమామిళ్ల లక్ష్మీనారాయణప్రసాద బి. ఏ. గా రాంధ్రపత్రికయొక్క 1912 వ సంవత్సరపు సంవత్సరాది సంచికయం దిట్లు వ్రాసిరి:—" కేవల స్వోదరపోషణార్థమై పయోముఖవిషకుంభముల వలె నక్కవినయములతోఁ గొలు వు

నర్చుచుండిన దివానులయొక్కయు గుమాస్తాలయొక్కయు గృహముల యందు ధనరాసులు నిండయ్యెను. సంస్థానపునౌకర్లు స్వామిద్రోహులై మోసగించి సంస్థానపుధనముతోఁ దమపేరను, దమభార్యల పేరను బెక్కు బినామీలను బంటభూములను సంపాదించిరి. ఇంటి యందు వంటజేసి తద్దినములను బెట్టించెడి పౌరోహితులుసయితము సమయము వేచి వెండిబంగారులను హరించి లక్షాధికారు లయిరి. ఇన్ని కారణములనుబట్టి 1844 వ సంవత్సరమువచ్చుసరికి నవరత్న రాసులతో నిండి యుండిన సంస్థానపుబొక్కసమున పైసాకూడ కఱ వయ్యెను".

గోరుచుట్టుపై రోకటిపో టనునట్లు 1832 వ సంవత్సరమం దు దారుణ మైనక్షామబాధయుఁ దటస్థ మయ్యెను. అందుచే రైతులు కడుంగడు క్షీణించిరి. వితంతువు లిరువురును సామ్రాజ్య మునకై శ్రీచక్రవర్తిగారికి దిరిగి అప్పీలు చేసికొని యుండుటచే సం స్థానాధిపతి గాఁబడిన రామనాథబాబుగారు దొరతనమువారిపక్షమున గొంతకాలమువఱకు సంస్థానమున కింతకు నధ్యక్షుండు (Manager) గ నుంపఁబడెను. అయినను నీరి కార్యనిర్వాహకత్వ మంత జయప్రదముగ నుండకపోయెను. వీరు 1842 వ సంవత్సరములో, దొరతనమువారి వలన ఋణములు తీరిన పిమ్మట సంస్థానమును దిరిగి యిచ్చి వేయునట్లును, ఈమధ్యకాలములో సొంతగానికి వేయిరూపాయల ను నువృత్తి నిచ్చునట్లును లిఖితపూర్వక మగు వాగ్దానమును స్వీకరించి సంస్థానమును దొరతనమువారి కిచ్చివేసిరి. ఈ నిర్ధారణము కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారి 1842 జూన్ 21 వ తేది 14 నంబరుగల లేఖ న నుసరించి యుండెనుగాని మఱి యేవిధముననైనను ఋణములు దీరు టసంభవ మని గ్రహించి దొరతనమువారు విధాయకప్రకారము 1846 వ సం॥ నందువిక్రయింప నిశ్చయించి జమీని స్వాధీనమొనరించుకొని నదిమొదలప్పటివఱకు కిచ్చుచు వచ్చిన రు 1000 ల మనువృత్తినిమాత్రమె స్థిరపఱచి దొరతనమువారె సంస్థానమునుగొని శాశ్వతాధికారు లైరి.

ఇంతలో జగన్నాథబాబుగారి కళత్రము లిరువురును ప్రీవీకౌ

న్నిలులోఁ దెచ్చినయప్పీలు విచారణలోనికి వచ్చి 1848 సం॥ ఫిబ్రవరి 29 వ తేదిని ద్వితీయసోదరుఁ డగురామనాథబాబుగారిదత్తత శాస్త్రానుగుణ్యముకాదనియు నాయన రాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారిపూర్వార్జిత మైనసొత్తున కేవిధ మయినహక్కుదారుఁడు గాఁ జాలఁడనియు, నాసామ్రాజ్యమంతయు జగన్నాథబాబుగారికే చెందవలసిన దనియు, వేంకటాద్రినాయఁడుగారి స్వార్జితమై యొసఁగఁ బడిన దేది యైనఁ గలదేని దానికే యధికారియగు ననియు, మఱియుఁ దమకుయుక్తమని తోఁచినరీతిని దీర్పుచెప్పు దేశీయసభల (Native Courts) ననుసరించు సివిల్ యుద్యోగీయులవలెఁ గాక యీకోర్టువారు సాక్ష్యవిమర్శనమువల్లనే తీర్మానించువా రగుటచే జగన్నాథబాబుగారిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన లక్ష్మీపతిగారిదత్తత యుక్తమైనదే యనియుఁ దీర్మానించి, దానిని మదరాసులోని హైకోర్టువారి కీతీర్మానముప్రకారము జరిగింపఁ బంపిరి.

అంత లక్ష్మీపతినాయఁడుగారు సంస్థానమును స్వాధీన మొనరింప దొరతనమువారికి విన్నవించుకొనిరి; కాని సంస్థానమిదివఱకే విక్రయింపఁబడి తత్సామ్రాజ్యముగా దొరతనమువారిచే నంగీకరింపఁబడి రామనాథబాబుగారికొసఁగఁ బడు చున్న వేయిరూపాయల మనువృత్తిమాత్రము మిగిలి యుండెను. లక్ష్మీపతినాయఁడుగారు తిరిగి యప్పీలుచేసికొనిరిగాని యా సహస్రరూప్యముల మనువృత్తిమాత్రమె మిగిలి యుండుటచే లక్ష్మీపతినాయఁడుగా రామనువృత్తిమాత్రమె స్వీకరింపవలసినవా రైరి. వీరియనంతరమున వీరిభార్యాగారగు వాసిరెడ్డి వేంకటలక్ష్మమ్మగారికి వేయిరూపాయలమనువృత్తియుఁ దొలంగింపఁబడి 750 రూపాయల మనువృత్తిమాత్ర మాజీవితమువఱకు దయఁదలంచి యిచ్చునట్లును బదంపడి యాపెకుమారు లగు శ్రీరాజావాసిరెడ్డి వేంకటలక్ష్మీనరసింహమునాయఁడుబహదరుగారు దత్తపుత్రులను మిషచేసి మనువృత్తికూడ నంతరించునట్లును బరిణమించెను; గాని వేంకటలక్ష్మమ్మగారెంతయో శ్రమజేసి యొనర్చిన విశ్వప్రయత్నము వలన వారికేగాక వారివంశపారంపర్యముగ మొదటి వేయిరూపా

యల మనువృత్తియే స్థిరపఱుపఁబడెను.

ఈ శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి వేంకటలక్ష్మీనరసింహామునాయఁడు బహాదరు మన్నె సుల్తాఁగారు కంచిమైన రను వాడుకనామము గలిగి సుప్రసిద్ధులై యుండిరి. వీరి దానశీలత్వమును గుఱించి గుంటూరు డిప్యూటితహశీలుదారు మ॥రా॥శ్రీ చిరుమామిళ్ల నారాయణ ప్రసాద్ బి. ఏ. గారిట్లు వ్రాసిరి.—"వీరి దాతృతాస్వభావమును ధైర్యగాంభీర్యాదిగుణములును లోకవిదితంబులు గావున వేఱుగ వక్కాణింపఁ బని లేదు." వీరియనంతరమునఁ జింతపల్లి దొరసానిగారను శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి వేంకటలక్ష్మీనరసమ్మ బహాదరు మన్నె సుల్తాఁగా రిప్పుడు గుంటూరునందు నివసింపుచుఁ దమకు వచ్చుమనువృత్తి వేయిరూపాయలే యైనను నవరాత్రము లందును దదితరసందర్భము లందును నా సత్త్వమతల్లి యొనర్చు ధర్మకార్యము లత్యంతశ్లాఘనీయము లై యుండెను.

ఇచ్చట మఱియొక విషయమునకై యించుక సింహావలోకన మొనరింపవలసి యున్నది. వాసిరెడ్డి రామనాథబాబుగారు 1859 సం॥లో గతించిరి. వీరి మున్నూఱు రూప్యముల మనువృత్తి కొంత కాలమువఱకు మాత్ర మందులో సగము వీరిభార్యాగారికి వచ్చుచుండెనుగాని పిమ్మట దాశరథనాయఁడు శివప్రసాదనాయఁడు ననువీరిపుత్రుల కిరువురకును మొదటి 300 ల మనువృత్తియే వచ్చుచుండెను.

రామనాథబాబుగారితండ్రిగా రగు నాగన్న యనెడిపాపయ్యగారికిని జగన్నాథబాబుగారితండ్రిగా రగు చంద్రమౌళిగారికిని దొరతనమువారిప్రేరేపణచే శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁడుగారు రూ 385 ల మనువృత్తి నిచ్చుచుండిరి. కాని వారియనంతరమున నీమనువృత్తిని గుంటూరుమండలపు కలెక్టరుగా రిచ్చుచు వచ్చిరి. పాపయ్యగారియనంతరమున వారిపుత్రుఁడును రామనాథబాబుగారియగ్రజుఁడును నగు రామన్నగారి కొసఁగ బడుచుండెను. ఈయన యపుత్రకుఁ డగుటచే నీరిమనువృత్తి వీరితోనే యంతరించి పోయెను. ఇఁకఁ జంద్రమౌళి

గారి రు 385 ల మనువృత్తి వారిపుత్రుఁ డగు పద్మనాభరామన్న గారికిని బిమ్మటఁ బౌత్రుఁ డగు నాఁడమ్మగారికిని నటుపిమ్మటఁ బ్రపౌత్రులగు పద్మనాభరామన్న చంద్రమౌళిగార్లకును వచ్చుచుండెను.

ఇఁక మనప్రస్తుతకథాస్థానంబును, వాసిరెడ్డిసామ్రాజ్యవిభాసితంబును నగు చింతలపాటిసంస్థానచారిత్రంబును వర్ణించుచుదము. ఈ సంస్థానమునకుఁ జినవేంకటాద్రినాయఁడుగారియనంతరమున శ్రీరాజా భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడు బహదరుగారు రాజ్యాధిపతులైరి. వీరు తమరాజ్యకాలములోఁ దమసోదరులగు చంద్రమౌళిప్రసాద్‌గారికిని, సదాశివప్రసాద్‌గారికిని మనువృత్తి నిచ్చుచుఁ బాలింపఁ జొచ్చిరి. వీరి బాల్యమునందు సుఖోపవిష్టంబున కవకాశము లేనిసందర్భ మయ్యెను వీరి జనని సంరక్షకురాలుగ నుండి రాజ్యభారమును వహింపవలసిన దయ్యెను. ఈమె తనకార్యక్రమంబు నెట్టిసామర్థ్యంబుతో నిర్వహించుచుండినను నీమెకడఁ గలయుద్యోగీయులచేఁ గొనిరాఁబడిన వ్యాజ్యములవలన నెక్కుడు ఋణగ్రస్తురాలు గావలసివచ్చెను. ఈ క్రమములతోఁ గూడ దేశంబునందు 1832-33 సంవత్సరములయందు దుర్భర మగు క్షామబాధయుఁ దటస్థించెను. పూర్వోక్తకారణంబులచే రాజ్య మత్యంతక్షైణ్యదశకు రాఁ జొచ్చెను; గాని పాప మామె తన యాస్తిని విక్రయించి యైనను దొరతనమువారికిఁ జెల్లింపవలసినకప్పమును వెప్పటి దప్పుడ తప్పక చెల్లింపుచు వచ్చుచుండెను. అయిన నోకప్పుడు మాత్ర మట్లు చెల్లించుట కొంకింతకాలహరణ మగుటచే సంస్థానము దొరతనమువారిస్వాధీనములోనికి బోయెను. ఈ యనర్థకంబునకు మిక్కిలి చింతాక్రాంతురాలయి యామె తనజమీవిడుదలకొఱకుఁ బెక్కుసారులు కలెక్టరుగారికి విన్నవించుకొనెను, గాని ప్రయోజనము లేకపోయెను.

ఇంతకుమున్ను వాసిరెడ్డిసంస్థానముమీఁద ననఁగాఁ జింతపల్లి సంస్థానముమీఁదఁ దత్కాలమునకుమాత్రము దొరతనమువారిచే నాధిపత్య మొసఁగఁబడిన రామనాథబాబుగారి కీచింతలపాడుసంస్థానాధికారముగూడఁ బొరపాటున నొప్పగింపఁబడి పిమ్మట నాయనపై నీయధి

కారంబు శాశ్వతముగ నిల్చి పోయెను. పిమ్మట శ్రీభవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు పాలనార్హవయస్కులై రాజ్యమునకు వచ్చిరిగాని తమహస్తగతంబగుసంస్థాన మించుకేనియు లేకుండుటఁ జింతిగి తమ యుదంతంబు నెల్ల నప్పటికలెక్టరగు బ్లెన్‌గ్రాంటు (Mr. Blengrant) దొరగారికివిన్నవించుకొనిరి. దయాళుయులగుశ్రీకలెక్టరుగారు తక్షణమే యీ విషయమును బోర్డువారికి విశదీకరించి వారి యాజ్ఞచే సంస్థానమును మన భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారికి తిరిగి యొప్పగించిరి. వీరు తమసామ్రాజ్యాభివృద్ధి కయి మిక్కిలి శ్రమచేసి నైజాము రాజ్యము నుండి పెక్కండ్రు రైతులను గొనివచ్చి వారికి భూవసతిని గల్పించి తనరైతులుగఁ జేసికొనిరి. ఇంతలోఁ దిరిగి మఱియొకయనర్థకంబు వాటిల్లెను. నందిగామ (చింతపల్లి) సంస్థానాధిపతులు చెల్లింపవలసిన కప్పములు చాలవఱకు దిగబడి సంస్థానము విక్రయస్థితికి వచ్చినప్పుడు దొరతనమువారీసంస్థానముతోఁబాటు చింతలపాడు సంస్థానమునుగూడ స్వాధీన మొనరించుకొనిరి. ఇది యక్రమమే యైనను నిందులకుఁ గారణము లేకపోలేదు. చింతపల్లిసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయఁడుగారికి 1802 వ సంవత్సరములోఁ దత్సంస్థానముపై శాశ్వతజిరాయితీహక్కు నిచ్చునప్పుడీ చింతలపాటి సంస్థానము ప్రత్యేకసంస్థాన మని భావింపక యంతయు నొకటిగనే యెంచి పొఱబాటున నొసఁగఁబడిన పట్టావలన, 1846-48 సంవత్సరములలో పేష్కిష్ చెల్లింపఁబడక నిలచియుండుటవలనఁ జింతపల్లిసంస్థానమును విక్రయములోఁ దీసికొనుచు మనచింతలపాటిసంస్థానమునుగూడ లాగుకొనిరి. కప్పముల దిగబాటుల (arrears) వలన నీరెండు సంస్థానములును దొరతనమువారి హస్తగత మయి పిమ్మట చింతపల్లిసంస్థానముయొక్క ఋణాధిక్యతవలన నిట్లు పరాక్రాంత మయ్యెను.

కావున శ్రీభవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు తమ సంస్థానపునస్స్వీకారమునకై యెంతయో శ్రమ పడవలసివచ్చెను. శ్రీవారమితభక్తిపరాధీను లగుటచేఁ దమసామ్రాజ్యము దైవసాహాయ్య ముండినఁగాని క్రమ్మఱ లభింపఁజాల దని నిశ్చయించి కాంచీత్యాది దివ్య

క్షేత్రముల సందర్శించి కేవలభగవదనుగ్రహంబువలనఁ బునరైశ్వర్యంబు నొందిన ట్లీదిగువపద్యముల యందుఁ జెప్పంబడియె:—

"సీ॥ పూర్వరాజ్యము హూణ♦భూపాలవశ మౌట
బునరుద్ధరణబుద్ధి ♦ పొడమి మిగుల
బహుఁబ్రయత్నములు జేసి ♦ పడయఁ జాలక యన్య
శరణుఁ డై శంకరు ♦ శరణ మంద
సర్వేష్టసిద్ధులు ♦ సమకూరు నని యెంచి
శివనివాసపురీవి♦శేష మైన
కాంచికాపురిక నే♦కామ్రనాథుని గొల్వ
జన నిశ్చయించి యా ♦ జనవిభుండు
తే॥ గీ॥ తనకు నగ్రకుమారుఁ డై ♦ తనరు నట్టి
యిష్టసద్వర్తనుఁడు మామ♦హేశ్వరప్ర
సాదనాయనిఁ గూడ ♦ యాదరమున
ముక్తిలింగంబు సేవించి ♦ ముదము గదుర॥

శా॥ ఆ ముక్తీలపురీస్థలిన్ వెడలి వే♦దాద్రీంద్రదివ్యస్థలం
బామోదంబునఁ జేరి యందు నరసిం♦హస్వామి సేవించి కృ
ష్ణామేయాపగ దాటుమార్గమున దే♦వావాసముల్ జూచుచున్
శ్రీమన్నిర్మలకోటిలింగమును మున్ ♦ సేవించి యామోదటన్॥

*   *   *   *

తే॥ గీ॥ అచట నేకామ్రమూల మం ♦ దలరు చున్న
దివ్యతేజస్స్వరూపుని ♦ దేవదేవు
బోధమయుఁ డగు నేకామ్ర♦నాథుఁ గాంచి
యే డహోరాత్రములు నిల్చి ♦ యేకనిష్ఠ
నచటఁ బద్మాసనస్థుఁ డై ♦ యంగకముల
భసిత ముద్ధూళనము జేసి ♦ ఫాల మందు
మూఁడురేఖలుగాఁ ద్రి♦పుండ్ర మునిచి
చారురుద్రాక్షమాలికా♦ధారుఁ డగుచు॥"

ఇట్లు పరమేశ్వరుని తదేకనిష్ఠాగరిష్ఠుఁడై యారాధించు నంత భక్తవత్సలుఁడగుభగవంతుఁడు——

"మ॥ పొడచూపెన్ శతకోటిభాస్కరకర♦స్ఫూర్జప్రభాశాలి యై
యుడురాడర్ధకిరీటుఁడై సురనదీ♦యుంజజ్జటాజూటుఁడై
కడిమిన్ బన్నగభూషణుం డయి శుభా♦కారుండు నై దిక్కులన్
గడువేడ్కన్ భ్రమధాళి గొల్వ నట నే♦కామ్రేశుఁ డంచత్కృపన్॥

తే॥ గీ॥ అట్లు దృశ్యత్వ మొందిన యే♦కామ్రనాథుఁ
డీవు కోరినకోరిక ♦ లిపుడె యగును
జెన్నపురి కేఁగు మని చెప్పి ♦ చిన్మయాంబ
రమునఁ గలిసెను బార్వతీ♦రమణుఁ డపుడు॥"

అంతఁ జెన్నపురికి వచ్చి రాజకీయవ్యవహారంబులం జరిపి పదంపడి——

"తే॥గీ॥ పూర్వరాజ్యంబు బడసి తా ♦ ముందు మఱలఁ
బుత్రపౌత్రపరంపరా♦పురుషతతికి
రాజ్యహాని యొకింతయు ♦ రాక యుండఁ
గా, నపుడు శాశ్వతం బగు♦కొలు వడసె॥

క॥ తనపూర్వనృపులకంటెన్
ఘనసామర్థ్యమున నిట్లు ♦ కష్టించి ధరన్
బునరుద్ధరణం బొనరిచి
తనయునితో మరలి వచ్చెఁ ♦ దనపురమునకున్॥"

ఇట్లు కంచి యేకామ్రేశ్వరుని కారుణికంబుననే తమ పూర్వవైభవము సంప్రాప్త మైన దని శ్రీరాజాగారు తమయంకితమున 'శ్రీ కాంచీమాహాత్మ్య' మును రచింపఁజేసి రని యీక్రిందిపద్యము నుడువుచున్నది——

"తే॥గీ॥ కాంచియేకామ్రనాథుని ♦ కరుణచేత
మాకుఁ గ్రమ్మఱ సామ్రాజ్య♦మహిమ గలిగె
నందుచేఁ గాంచిమాహాత్మ్య ♦ మాంధ్రభాష
కృతిని జేయించుబుద్ధి మా ♦ కిపుడు బొడమె॥"

శ్రీ భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు శ్రీకాంచీమాహాత్మ్యముతోఁగాక 'ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము'ను గూడ సంస్కృతమునుండి తెనిగింపఁ జేసి తాము కృతిపతులై యుండిరి.

బ్రిటిష్ దొరతనమువారు 'మన్నేసుల్తాన్' అనుబిరుదమును వంశపారంపర్యముగ వచ్చునట్లొసంగిరి. మఱియు నైజాము దొరతనమువారు "రాజబహద్దరు, షహామత్ మర్తబత్ వ అలి మన్జిలత్, సల్లమహూ అల్లాహుతల్లా" అనుబిరుదములను వారి కుటుంబమున కొసంగిరి.

శ్రీరాజా ముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుబహదరుగారికి యుమామహేశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు, వేంకటాద్రినాయఁడుగారు నను నిరువురుపుత్రులుగలరు. తన యనంతర మీయిరువురుపుత్రులును దమలోఁ దాము కలహింపకుండునట్లు శ్రీరాజాగారు పుత్రులయనుమతిచేతనే చరాస్తి నంతయు నిరువురకుఁ బంచిపెట్టి చిన్నకుమారుఁడగు వేంకటాద్రినాయఁడుగారికి వారిమనువృత్తినిమిత్తమై రెండుగ్రామంబుల నొసంగి వారిని సంతోషపఱచెను. ఈ రెండుగ్రామంబులపై వచ్చునాదాయ మావేంకటాద్రినాయఁడుగారి వ్యయంబునకుఁ జాలినదై యుండెను. మఱియు వారి నివాసార్థ మొకదివ్యభవనంబుగూడ నిర్మించి యొసంగెను. ఈవిధముగా శ్రీరాజాగా రంతఃకలహంబులు జనింపకుండునట్లు తమ బుద్ధివైశద్యముచే నన్నియుఁ జక్కఁజేసి యంతటితో నూరకుండక తమవార్ధికదశయందు తన రాజ్యభారమునుగూడఁ దొలగించుకొనఁ గోరెను. కావున శ్రీ భవానీముక్తీశ్వర ప్రసాదనాయఁడు బహదరుగారు శ్రీకృష్ణాకలెక్టరుగారికి 1887 వ సంవత్సరము జూలై నెల 12 వ తేదీయందు, "నేను వృద్ధవయస్కుఁడ నగుచున్నాఁడను గావున నాపెద్దకుమారుఁడు తక్షణమే నాస్థానంబున ప్రవేశించి నాజమీాయొక్క పాలనాధికారంబును వహింపవలె నని కోరుచున్నాను; గనుక జమీాని వానిపేర రిజష్టరుచేయవలయు నని విన్నవించుకొను చున్నాఁడను" అను నభిప్రాయంబుగల యర్జీ నిచ్చుకొనఁగ శ్రీ కలెక్టరుగారు 1887 వ సంవత్సరము నవంబరు 26 వ తేదీయందు

శ్రీ యుమామహేశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారికి “ ఎస్టేటు మీతండ్రిగారి కోరికప్రకారము మీపేర మార్పఁబడినది. నేఁటినుండి మీరు పేష్కష్‌ను మామూలుప్రకారము చెల్లింపుచుండవలెను ” అని యాజ్ఞాపించిరి. ఇట్లు భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు తమ జీవితమధ్యంబుననే యెస్టేటును దమ తనయునిపేర రిజష్టరు చేయించిరి. మఱియు నీ ముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారి రాజ్యారంభకాలముననే వ్యాపించిన దారుణమైనక్షామంబువలనఁ బెక్కండ్రు రైతులు భూములను సేద్య మొనరించుకొనలేక విడిచిపెట్టుటచేఁ బెక్కుభూములు పాడుపడి యుండుటను జూచి చెంతఁగల బ్రిటిష్‌జైజాములలోని పెక్కండ్రురైతులను గొనివచ్చి వారికి స్వల్పమైన శిస్తుమీఁద భూముల నొసంగి వెంటవెంటనే విడుదలకైకొ ళ్ళొనరించుకొనుట కనువగుపద్ధతిమీఁదఁ బట్టాల నిచ్చివేసిరి. దీనివలన రైతులును, భూస్వామియుఁ గ్రమక్రమాభివృద్ధి నొంద నవకాశము గల్గెను. మఱియు వీరు 1283 వ ఫసలీయందై దేండ్ల కొకసారి పట్టాలను ముచ్చిలికాలను మార్చుపద్ధతి నేర్పఱచి ప్రతిపర్యాయమును శిస్తు నభివృద్ధిసేయుచు రైతులకు భారము లేకుండ నభివృద్ధికి తేఁ గలిగిరి. ఈ శ్రీరాజా ముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు పాడుబడి యున్నమునియేరుయొక్క కాలువలను సేద్యానుకూలమగునట్లు జక్కగ బాగుజేయించి నందిగామతాలూకాలో గొప్ప భూభాగమును సస్యవంత మగుదానినిగఁ జేసిరి. వీరిజమీలో నుండి పాఱుచున్న యీమునియేటినీటిని దొరతనమువారుగూడ వాడుకొను చుండుటచే గవర్నమెంటువారే మనజమీందారుగారికి నీటితీరువ నీయవలసినవారైరి. ఈ యేటినీటివలన విశేషభూభాగము సాగగుచుండుటచే దేశ మెక్కుడభ్యున్నతస్థితికి రాఁ గలిగెను. చింతలపాటిలోని తటాకములును మిగుల సంస్కరింపఁబడుటచేతఁ గూడ మంచిరాబడి రాఁ గలిగెను.

శ్రీరాజాగారి పరిపాలనకాలంబున సంప్రాప్తమైన ‘ మహోదయ’ పుణ్యావసరంబున శాస్త్రీయపద్ధతిని ధర్మకార్యంబు లెన్నియో యొనరించిరి. పుష్పగిరిమఠమునందలి చంద్రమౌళీశ్వరస్వామికి చింతలపా

డునం దైదుకత్తుల మెరకభూమిని ధర్మముచేసిరి. వీరు నిత్యశివపూజా ధురంధరు లైనశివభక్తు లయ్యును, శివకేశవులయెడ భేదభావము లేని వారయి విష్ణుభక్తులు గూడ నైరి. ఆకారణంబున వీరిజమీాలోని నగు పెంద్యాల, కొనతమాత్రకూరు, బొబ్బిళ్ళపాడు అను గ్రామంబు లందు శివాలయంబులనేగాక విష్ణ్వాలయంబులనుగూడఁ బ్రతిష్ఠించిరి. అయినను:— తే. గీ. జగదధీశ్వరుఁ డగు మహే ♦ శ్వరుని యందు। సకల జగదంతరాత్ముఁ డౌ ♦ శార్ఙ్గి యందు । భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ ♦ లేదు మాకు। నైనఁ దరుణేందుశేఖరు ♦ నంద భక్తి॥ యను భర్తృహరి యోగీంద్రుని మతానుసారంబుగ శివకేశవులం దభేదబుద్ధి గలిగి యుండియును శివభక్తియం దెక్కుడు ప్రీతిగలవా రగుటచే నిత్యశివ పూజాధురంధరులై విభూతిరుద్రాక్షమాలికలచే నలంకృతు లై విరా జిల్లు చుండురు. మఱియుఁ బూర్వోక్తదేవాలయంబులకై యీనాము లేర్పఱచి యభివృద్ధికి వచ్చునట్లొనర్చిరి. ఇంతియేగాక ముక్త్యాలలోఁ గల తమయిష్టదైవం బగు శ్రీముక్తీశ్వరస్వామికి వినుకొండతాలూకాలోఁ గల గుమ్మడంపాడుగ్రామములో నొక సగపాలుభూమిని, దూబాడు గ్రామములో నొకకొంతభూమిని గొని యీనాముగనిచ్చిరి. ఒక కొండ పైఁ గట్టబడిన వేదాద్రికోవెల నధిరోహించు తైర్థికాళికి సౌఖ్యద మగు నట్లు కృష్ణానదీతీరంబున నుండి యాలయద్వారము వఱకును గల యష్టోత్తరశతసోపానతతిని మిగుల దృఢంబుగఁ గట్టించిరి. వెండియు:—

"తే.గీ. తరుతటాకాదిసంతతుల్ ♦ ధరణి నెచట
నిలిపి రచటనె యుండు వా ♦ నికిని గృతిము
ఖంబుననె విశ్వవిఖ్యాతి ♦ గాంచుఁ గృతియె
సంతతివతంస మదిమాకు ♦ సంఘటింపు॥"

అని మున్ను దిరుమలరాయభూపాలుఁడు గోరినట్లే మన యీ శ్రీరాజాగారును గోరి సంస్కృతమునుండి యనువాదింపఁబడిన "ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, కంచిమాహాత్మ్యము" అను గ్రంథద్వయంబునకుఁ గృతిపతు లై:—

"క॥ ధర్మములలోన నుత్తమ। ధర్మముగాన్యము నిజంబు♦ ధర నెవ్వనికా
ధర్మము చేకుఱు నతఁడు సు।ధర్మను వసియించుఁ బెక్కు♦దైవతయుగముల్॥"

అను శాస్త్రానుసారంబుగ నిష్కల్మషచారిత్రులై శివసాయుజ్యంబు నొందిరి. ఈ భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు వారి కుశాగ్రబుద్ధిచే గృహచ్ఛిద్రంబులు గలుగకుండునట్లు జేసిన యేర్పాటు ననుసరించి చినకుమారుఁడుగా రగు వేంకటాద్రినాయఁడుగారికి తమ జమీనుండి రెండుగ్రామంబులను దానవిక్రయాదుల కర్హతలేకుండున ట్లనఁగ వారసులు లేకుండినయెడలఁ దిరిగి జమీలోనే సంక్రమించున ట్లొసంగి తనరాజ్యభారమును విరమించుకొనిరి.

వీరియనంతరమున నుమామహేశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు పరిపాలనంబునకు వచ్చిరి. వీరును దమతండ్రిగారి శిక్షణమునఁ బెఱిగినవారగుటచే నెంతయుఁ బాలనక్రమంబున నసమాననైపుణ్యంబును గలిగి యెస్టేటును మంచి యభ్యున్నతస్థితికిఁ దేఁగలిగిరి. ఐదుసంవత్సరములకొకసారి పట్టాలను దిరిగి వ్రాసికొనుపద్ధతి యుండుటచేఁ బ్రతితడవయును శిస్తును హెచ్చించుచు జమీ నభివృద్ధిపఱచుకొనుచుండినను రైతులకు శ్రీవారి సహజానురాగకారణమున వారివిశ్వాసంబును నభివృద్ధిఁ జెందఁజొచ్చెను. ఈ యుమామహేశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారి రాజ్యకాలంబున నైజామురాజ్యము నందుగల వీరి సంస్థానభూములను గుఱించి కలిగిన వ్యవహారికవిషయాదులందు విశేషధనము హెచ్చింపవలసివచ్చినను మంచిధనాఢ్యులుగనే పరగణింపఁబడిరి. వీరితండ్రిగారివలె వీరును నిత్యశివపూజాధురంధరులును మతాభిమానులును నగుచుఁ బెక్కుధర్మకార్యంబు లొనర్చిరి. వీరితండ్రిగారికాలంబులోఁ గట్టఁబడిన వయి కృష్ణాతీరంబునుండి వేదాద్రికొండపైఁ గల నృసింహస్వామియాలయంబువఱకును గల సోపానవితానంబు విశేషధనవ్యయంబుచేఁ దిరిగి దృఢంబుగ నుండునట్లు సంస్కరింపఁబడెను. మఱియు వీరు వేదాద్రిలోని దేవాలయంబును జక్కగా బాగుచేయించి యాత్రికులకు సౌఖ్యంబును గలిగించిరి. వీరు కాశీయాత్రను సేవించి తిరిగి వచ్చునప్పు డచ్చటనుండి యొక బ్రహ్మాండమైనవిగ్రహంబును గొని

వచ్చి చింతలపాడునందుగల యొక దేవాలయంబు నందు ప్రతిష్ఠించి మనో హరంబులైనయుత్సవాదులను జరిగింపుచుండిరి. శ్రీరాజాగారు తమయవ సానప్రాప్తంబునకుముందే తమసోదరుఁడగు శ్రీరాజా వేంకటాద్రినాయఁ డుగారి పుత్రరత్నంబగు దగు శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడు గారిని దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించి పిమ్మటఁ గొంతకాలంబునకనఁగ 1901వ సంవత్సరము డిశంబరు 15వ తేదిని దమజీవయాత్రను విరమించిరి.

అంతట శ్రీరాజా చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడుబహద్దరు గారు రాజ్యారంభమునకు వచ్చిరి. వీరికి యాంధ్రభాషాభిలాష మెండు. ఈ శ్రీరాజాగారు రాయుర్వేదౌషధంబుల నెక్కుడు వ్యయప్రయాసలచే శాస్త్రానుసారంబుగఁ జేయించి రోగపీడితు లగువారికి శక్తివంచనలే కుండఁ బంచిపెట్టుచుఁ దమకుంగల పరోపకారపరాయణత్వంబును వెల్లడింపుచుండిరి. ఈ రాజాగారు దేవరకోటజమీందారుగా రగు శ్రీమల్లిఖార్జునప్రసాదనాయఁడుబహదరుగారి ద్వితీయపుత్రికను బరిణయ మైరి. మఱియుఁ జల్లపల్లి కుమారరాజాగా రగు శ్రీ యంకినీడు ప్రసాదబహదరు, బి.ఏ., గా రీచంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారి తృతీయసోదరీరత్నంబును 1904వ సంవత్సరంబున వివాహమైరి.

వీరి పెంపుడుతండ్రిగారగు శ్రీయుమామహేశ్వరప్రసాదనాయఁ డుబహదరుగారి కాలంబునఁ దటస్థించిన ఋణమును దీర్ప నెంచి 1902—03 సంవత్సరప్రాంతమున మామూలుగ ముచ్చిలికాపట్టాలను దిరిగి వ్రాసియిచ్చు సందర్భమున నూటికిరువదియైదువంతున శిస్తును హెచ్చించిరి. ఈకారణంబున రైతులయం దించుక వ్యతిరేకభావములు దటస్థించెనుగాని యవి దీర్ఘకాలము నిలిచియుండలేదు. ఈజమీలో, భూమిని హక్కుపఱచుకొని మామూలుశిస్తుమాత్ర మిచ్చు నట్టి పద్ధతిగాక భూస్వాములసమ్మతిలేకుండినచో నియమితకాలానంతరమున భూమిని వదలుకొనవలసినపద్ధతి యగుటచే రైతులు తమభూస్వాముల నతిక్రమించి నడుచుకొన వలనుపడదు. ఇట్టిపద్ధతు లుండినను శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగారు తమరైతుల నెన్నడును నిరసన భావమున జూడకుండుటయేగాక యెక్కుడు దయార్ద్రహృదయులయి

యాదరభావంబునఁ జూచు చుండుటచే రైతు లెల్లప్పుడును మిగుల భక్తివిశ్వాసంబులతో సేవింపుచుందురు. వీరి కుశాగ్రబుద్ధిచేతను, బరిపాలనయందలిదక్షత్వముచేతను దివానుగాని మేనేజరుగాని లేకయే స్వయముగా జమీాని బాలించుకొను చుండిరి.

ఈజమీా మిగుల దట్టమైన యడవులచేఁ గప్పఁబడి యుండుటచేఁ జాల భాగము బీడుగా నుండెను. కాని శ్రీవారి కాలంబునం దాభూమిని సుక్షేత్రంబుగ నొనర్పఁ దలఁచి తగు ప్రయత్నంబులకు జాగ్రత్తను దిసికొనిరి. ఈవిధముగా వ్యవసాయాభివృద్ధికి మిగుల శ్రద్ధదీసికొని తమయెస్టేటునకును, రైతులకును గడు సభ్యున్నతస్థితిని గల్పించిరి. విద్యాభివృద్ధికై శ్రీవారి పూర్వీకులు సలిపినట్లే యీరాజాగారుకూడ ముఖ్యాలయం దొక ప్రైమరీస్కూలును స్థాపించిరి. నదిగామయందు నెలకొల్పఁబడిన పాఠశాలాభవనము శ్రీవారి యౌదార్యముననే స్థాపింపఁ బడినది. ఈభవనమునకై యిరువది వేల రూప్యములు వ్యయపఱచిరి. ముఖ్యాలలోను, కంచెలలోను గల సౌధవితానమును సంస్కరించి మఱికొన్ని నూతనభవనములకై యేబదిరువది వేలరూప్యములకుఁ బైన వెచ్చించిరి. శ్రీరాజాగారికి చిత్రలేఖనమునం దత్యంతాభిలాషగలదు. ఇందుకొఱకై చిత్రలేఖనమునం దత్యంతసామర్థ్యంబుగలిగి ప్రఖ్యాతినిగాంచిన శ్రీ రామమోహనరావుగారిని సకుటుంబముగా శ్రీ రాజాగారు తమసంస్థానమునం దుంచుకొని, చిత్రలేఖనకళాకౌశల్యముచేఁ దమహార్మ్యరాజము నలంకరింపఁ జేయు చున్నారు.

ఇటులనే శ్రీ రాజాగారు ధనవ్యయమును బాటింపక సంస్థానమునకు శ్రేయోభివృద్ధికరములగు నెన్నియో పనులను జేయింపుచు, జనమతి కెంతయుఁ బాత్రులైరి. వీరు పర్వదినంబులందును, దదితర సమయము లందును నన్నదానాదికముల నత్యంతసంతృప్తిగఁ జేయుచుండిరి. శ్రీ రాజాగారికిని వారికుటుంబమునకును భగవదనుగ్రహంబుచే శాశ్వతాయురారోగ్యంబులు లభించుఁగాక.

శ్రీ రాజా నాయని వేంకట గంగారావు బహాదరుగారు,
మునగాల.

శ్రీరస్తు.

మునగాలసంస్థానము.

(కృష్ణాజిల్లా)

షోడశదళపద్మబంధసీసపద్యము:—

ప్రీతినొఁ జేయించె ♦ శ్రీకృష్ణదేవరా
యులముఖ్యజీవిత ♦ మలరు నట్లు
ప్రాయించె నవనిపై ♦ వర్ణిత మాగాథ
సూ జపార్చారిత్ర ♦ మాంధ్రభాష
వెలయఁ జేసె వదాన్య♦విపులత విజ్ఞాన
చంద్రికామండలి ♦ సడల కుండ
వరకీర్తిమీఱ నా♦దరమునస్కుం డయ్యె
సుకవీశులకును వ♦శ్యుం డనంగఁ

తే. గీ. గాన నీభూపు భాషాభి♦మాన మెవరు
తనర వర్ణింప జాలరో ♦ యనుచు నిచ్చఁ
దలఁచు చుందురు శ్రీవసు♦ధావరా! క
వీశు లప్పర మీకుఁ జిరాయు ♦ విచ్చి శ్రీశుఁ
డేలుఁ గాక వర్ధిల శ్రీలు ♦ నెలమి నిటులె॥

మునగాలజమీందారుగారైన జుబ్దాతుల్ అక్రాన్ శ్రీనాయని వేంకటరంగారావుబహదరుగారు తమసుగుణసంపత్తిచేతను, ప్రతిభావిశేషముచేతను కృష్ణామండలమునందేగాక యాంధ్రలోకమునందంతటను సుప్రసిద్ధులై యున్నారు.

ఈసంస్థానాధిపులు రెడ్డివంశజులు "రెడ్డిశబ్దము రాట్ శబ్దము నుండి యేర్పడినది. కావున రాజశబ్దంబునకు నీశబ్దాంబునకు నర్థభేదంబు లేదు. రాట్ శబ్దమునుండియే తేను శబ్దంబు నిష్పన్న మైనది. దీనింబట్టియె సంస్కృతశిలాశాసనంబుల భీమరెడ్డి కామిరెడ్డి మొదలగునామములకు భీమరాజు కామరాజు శబ్దములు ప్రయోగింపఁబడెను." అని వెలుగోటి వారివంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. మఱియు నీగ్రంథము యొక్క యేఁబదవపేజీయం దుదాహరింపఁబడి యున్న మార్కండేయ పురాణవాక్యానుసారంబుగ శూద్రాచారు లై యున్నను వీరును బూర్వము క్షత్రియు లై యుండి మహాపస్మ్మనికారణమున 'రాట్' శబ్దభవమగు రెడ్డినామముతో వ్యవహరింపఁబడు చుండిరి.

ఈ మునగాలసంస్థానము కృష్ణామండలములోని నందిగామతాలూకాలో నున్నది. దీనివిస్తీర్ణము నూఱుచదరపుమైళ్ళు. విస్తీర్ణము నందు స్వల్ప మైనను స్థానమునుబట్టి యిది మిగుల ప్రాముఖ్యతను వహించి యున్నది. ఈజమీ బ్రిటిష్ రాజ్యపు సరిహద్దులయందుండినను నలువైపులను నైజాంరాజ్యముచేఁ జుట్టుకొనబడి యుండెను. మచిలీపట్నమునుండి హైదరాబాదునకుఁ బోవుచున్న రాజమార్గము బందరునకు నూటయిరువదిమైళ్ళదూరమునఁగల యీజమీలోనుండియే పోవు చున్నది. ఈజమీయం దీమార్గముయొక్క నిడివి పంద్రెండుమైళ్ళుండును. పదునెనిమిదవశతాబ్దాంతమునందును బందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమునందును నీబాట మహమ్మదీయమహారాష్ట్ర సైన్యంబుల చేతను, ఆంగ్లఫ్రెంచిసైన్యంబులచేతను నుపయోగింపఁబడు చుండుటచేత నీమార్గమున కిరుప్రక్కల నుండు విశాలప్రదేశములు తత్సైనికులకు విశ్రమస్థానంబులుగ నుండెను. అట్లు విడియు చుండిన యాసైనికులను గుఱించియుఁ బూర్వ మీ మార్గముననే పోవు చుండిన పండారీలయొక్కయు, రోహిలాలయొక్కయు దోపిడీలనుగుఱించియుఁ జెప్పఁబడు గాథలు చరిత్రకారుల కంతె యుపయుక్తములుగాకపోయినను జమీ కొకనూతనశోభను గలిగించు చుండెను.

(పదమూఁడుపదునాలుగు శతాబ్దములయం దాంధ్రదేశమును

బాలించిన శూరవరు లగు రెడ్లయొక్క వంశజులును నీజమీాపాలకులును నొక్కరే యయి యుండిరి. మహమ్మదీయులు దక్షిణదేశమును జయించుటకుఁబూర్వమె యీా మునగాలజమీా ప్రత్యేకరాజ్యముగ నుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈజమీానిగుఱించి మెకంజిదొరగారు— "కృష్ణామండలజమీాందారులలో మహమ్మదీయాక్రమణమునకుఁ బూర్వమునుండియు భూములను బాలించుచున్నవారు బహుశః యీాకుటుంబమువారు నొక్కరె." యనియును మఱియు— "వీరు రెడ్డివంశస్థులు. మఱియొక రెడ్డివంశ మనుముకొండనువదలి కొండవీటునందు రాజ్యస్థాపన మొనర్చినప్పటినుండి నేఁటివఱకును మునగాలయందే యెడతెగక నివసించుచుండినట్లు నుడివెద" రనియును వ్రాసి యున్నారు. ఇట్లనుముకొండను వదలి కొండవీటునందు రాజ్యస్థాపన మొనర్చినది దొంతియలియరెడ్డి. ఈ దొంతియలియరెడ్డి ప్రథమమునఁ గాకతీయ ప్రతాపరుద్రుని ప్రభుత్వకాలములో నొకసేనాధిపతిగ నుండెను.

పిమ్మట 1323 వ సంవత్సరమునందు ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కులచేఁ గారాగారబద్ధుఁడు గాఁబడుటయుఁ గొలఁదికాలములోనే తద్రాజ్య మంతరించుటయుఁ దటస్థించుటచే నీదొంతియలియరెడ్డి స్వతంత్రుఁడయి వినుకొండరాజ్యమునాక్రమించుకొని కొండవీడునందు నూతన రాజ్యస్థాపన మొనరించెను. ఈనియనంతరమునఁబోలయవేమారెడ్డి 1339 వఱకును రాజ్యపాలన మొనరించెను. ఈపోలియవేమారెడ్డి కొండపల్లి దుర్గమును గట్టించెను. ఈయన ధరణికోటవఱకుఁగల రాజ్యమునాక్రమించుకొనెను. ఒరిస్సారాజులకోటల నెన్నిటినో సాధించెను. శివభక్తిపరుఁడయి యష్టోత్తరశతాలయములను శివునకు గట్టించెను. ఈపోలయవేమారెడ్డికి తరువాత నీనికుమారుఁడన వేమారెడ్డి 1340 మొదలు 1369 వఱకును రాజ్యము చేసెను. ఈయన రాజమహేంద్రవరము వఱకును గల తెలుఁగుదేశము నంతయును జయించుటచేతనే గాక యమరుకకావ్యమునకు సంస్కృతవ్యాఖ్యను వ్రాసి సుప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. ఎఱ్ఱాప్రగడకృతహరివంశమున కీ యనవేమారెడ్డియే కృతిభర్త. ఇట్లీ

రెడ్డిప్రభువు లేకధ్వజముగా నూఱుసంవత్సరములకు పైగా రాజ్యపాలన మొనరించి తాము కృతికర్తలును గృతిభర్తలునునై కీర్తిగాంచిరి.

ఇట్లు దొంతియలియరెడ్డి పోలయవేమారెడ్డిగార్లచేఁ గొండవీడునందు రాజ్యస్థాపన మొనరింపఁబడినది మహమ్మదీయాక్రమణమునకుఁ దరువాతిదియేమైనను సూయెల్‌దొర (Mr. Sewell) గారిచేఁ గనుఁగొనఁబడిన రెండుశాసనములవలన మునగాలజమీందారుల వంశస్థులు మహమ్మదీయాక్రమణమున కెంతయో పూర్వమునందే యోరుగల్లు రాజులైన కాకతీయవంశస్థులకు సమకాలీనులనియు, సామంతులనియు, దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనములను గుఱించి దొరగారు తమలీస్టుల (Lists of Antiquities in Southern India) యందు 'తాడువాయి' గ్రామములోఁగల మల్లిఖార్జునాలయములోని రెండుశాసనములను గుఱించి "యొకటి శాలివాహనశకము 1228 (క్రీ॥ శ॥ 1306) వ సంవత్సరమునందుగల యన్నయరెడ్డికాలములోని" దనియు రెండవది "శాలివాహనశకము 1222 (క్రీ॥ శ॥ 1300) వ సం॥న గల ప్రతాపరుద్రదేవునికాలములోని" దనియు వానిలో "నీ రెడ్లు ప్రతాపరుద్రుని మరణానంతరము సర్వాధికారమును వహించి" రని యుండినట్లును వ్రాసియున్నారు.

ఈశాసనములను బట్టి యన్నయరెడ్డి ప్రతాపరుద్రదేవుని సామంతుఁ డనియు, మునగాల కాకతీయప్రభువుల కాలమందునుగూడఁ బ్రత్యేకసామంతరాజ్యముగ నుండినట్లును దెలియవచ్చుచున్నది. కావున నిజమీ యోరుగల్లురాజులచే స్థాపింపఁబడినదో లేక వారభివృద్ధికివచ్చుటకుఁ బూర్వమె స్థాపింపఁబడినదో నిరూపించుట కష్టతరము. ఏలయనఁగాఁ గృష్ణాజిల్లా మ్యానువ్యాలు (Manual of Kistna Dt.) వలన:— "మునగాల మహారాష్ట్రులు మున్నగు బందిపోటుదొంగలు రాకపోకలు జేయుమార్గమం దుండుటచే నెన్నియోపర్యాయము లింగ్లాండు స్కాట్లండు సరిహద్దులయం దుండు పట్నములందువలె దోపిడిసేయఁబడి యుండుటచేఁ దత్పాలకుల చరిత్రాంశములను దెలియఁజేయఁగల యాధారములు దుర్లభ్యము లయ్యె" నని తెలియుచుం

డెను. అయినను మనకుఁ దొల్త నీజమీాని బాలించిన సామంతరా జుల వంశమునుగుఱించి తెలియవచ్చు చున్న యీాస్వల్పమువలననే యీావంశము పదునాలవ పదునైదవశతాబ్దములలోఁ గొంత ప్రాము ఖ్యతకు వచ్చిన ట్లెఱుంగ నగును. డాక్టరు హైన్ (Dr. Hyne) దొర గారు 1714 వ సం॥ నందు వ్రాసిన దానియం దీవంశమునుగుఱించి— "అతఁడు తెలంగాన్ రాజచరిత్రమునందుఁ బేరుగాంచిన రెడ్డివంశస్థుఁ" డని యుదహరించి యున్నారు.

(ఈ 'తెలంగాన్' శబ్ద మోరుగంటిరాజ్య మను నర్థమున హిందూదేశమం దంతటను బ్రఖ్యాతివహించి యుండెను.) ఓరుగంటి రాజు లయిన కాకతీయులు పన్రెండవ పదమూఁడవ శతాబ్దములయందు మిక్కిలి ప్రబలులై తెలుఁగుదేశము నంతయు నాక్రమించుకొనుటచే నారాజ్యమున కీపేరు వచ్చినది.

(ఈజమీా నొకటిరెండు శతాబ్దములవఱకు నిరంకుశాధికారము తో నేలిన రెడ్లవంశము గోలకొండరాజ్యనాశనమునకు సమకాలము నం దంతమందినట్లు కనఁబడు చున్నది.)

(ఈకాలమునకు సమకాలీనుఁ డగు గుర్లపాటి యయ్యన్న దేశా యి 1693 వ సం॥ లో స్వర్గస్థుఁ డైనట్లు మెకంజిదొరగారు వ్రాసియు న్నారు.) ఈయనకుమారుఁడు పిన్నకిఁబూర్వమె గతించుటచే నిఁక వీరి వంశములో 'సుభద్రమ్మ' యను పిన్నకోడ లుండెను. ఈమె రాజ ధర్మముల నిర్వహించుట కశక్తురా లగుటచే నీపెసోదరుఁడగు కేసర ముకుందప్ప యీాపరగణాకుఁ బ్రభువుగఁ జేయఁబడెను. 1687 వ సం వత్సరములో గోల్కొండరాజ్యనాశనము జరిగినపిమ్మటఁ దిరగఁబడిన కొందఱు సామంతరాజులను శిక్షించుటకై యౌరంగజేబుచే నాజ్ఞాపిం పఁబడిన యీాముకుందప్ప పాదుషాచేఁ దిరిగి యీాజమీాపై నధికారము వహించి యుండినట్లు తెలియవచ్చెడిని.

ముకుందప్ప యనంతరమున వీని ప్రథమపుత్రుఁడు సూరన్న యును, దదుపరి ద్వితీయపుత్రుఁడు నరసన్న యును జమీాపాలనమునకు

వచ్చిరి. ఈనరసన్న గారియనంతరమున వీరిగృహిణి యగు లక్ష్మమ్మ యను నామె తన చిన్న (మైనరు) కుమాళ్ళకుఁ బోషకురాలుగ నుండి జమీని పాలించుచుండెను. ఆమెక్రింద మూఁడుకోటలును నాలుగువందలశిబ్బందియు నుండెను. ఇంతియగాక మున్నూరుసైనికు లాపత్కాలమునందుఁ దోడ్పడుటకు సిద్ధముగా నుండిరి. ఈమె పట్టుదలగలదియుఁ, బరాక్రమవంతురాలు నైనట్లు ప్రసిద్ధిని గాంచెను. ఈమె తన పరగణాలోని దుర్మార్గులును రాజద్రోహులును నైన కరణములను దేశముఖులను కఠినశిక్ష లొనరించి వశీకృతులుగఁ జేసికొనె నఁట. నైజాము సేనానాయకుఁడగు అబ్దుల్ రహిమాన్ ఖానుని సైన్యమును రేపాల యొద్ద నెదిరించి యెంతయో ధైర్యముతోఁ బోరాడెను. అప్పుడు పోరు భీకరమై యుండుటచే నాఘాజుదారామె శౌర్యసాహసాదులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జాలించి యామెను దనపక్షమునకుఁ ద్రిప్పుకొనెను. ఈమె తదనంతర మామె జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు వేంకటరామన్న గారు పాలనమునకు వచ్చిరి. వీరి పుత్రపంచకములో జ్యేష్ఠుఁడైన వేంకటనరసింహారావు 1802 వ సం॥ లో ఈస్టుయిండియాకంపెనీ వారినుండి ‘సన్నద్ - ఇ-మిల్కియట్ ఇస్తిమిరార్’ ను గ్రహించెను. వీరియనంతరమున వీరికుమారుఁడు కోదండరామయ్యగారు రాజ్యమునకు వచ్చి 1814వ సం॥లో గతించిరి. అప్పుడు వేంకటనరసింహారావను వీరికుమారుఁడు బాలుఁడగుటచే నాజమీని కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారు తమస్వాధీనములోనికి దీసికొని తిరిగి 1818 వ సం॥లో నొప్పగించిరి. వీరు తమదానధర్మములకును మతాభిమానమునకును మిగులఁ బేరొంది 1836వ సం॥లో స్వర్గస్థులైరి. వీరిపిమ్మట రాజ్యమునకు రాఁదగిన వీరి దత్తపుత్రుఁడు కోదండరామయ్య బాలుఁడైనందునఁ దిరిగి కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారా జమీని దమపాలనములోనికి దీసికొని 1850 వ సం॥లో నిచ్చివేసిరి. ఈయన నాలుగుసంవత్సరములు మాత్రమే జమీంభారమును వహించి పిమ్మట రుక్కమ్మ యను తనభార్య వశముజేసి 1854 వ సం॥లోఁ బరమపద మందెను. రుక్కమ్మయును బదునాలుగుసంవత్సరములు జమీపాలనమును వహించి 1868 సంవత్స

రములో గతించెను. అంతఁ గొంతకాలహారణము జరిగినపిమ్మట నీపె పుత్రికయగు లక్ష్మమ్మ 1873 వ సం॥లో నాపరగణాకు జమీందారిణిగ నేర్పడెను. ఈలక్ష్మమ్మగారు నైజాము రాజ్యమునందు ఖ్యాతిగాంచిన దేశముఖుఁడగు నాయని వేంకట్రామయ్యగారిని వివాహమాడిరి. ఈమె దైవభక్తియందేగాక ధర్మాచరణమునందును మిగులఁ బేరుగాంచెను. తనరైతులను బిడ్డలవలెఁ గాంచుచు సుగుణసంపత్తిచే జనశ్లాఘ్యమునకుఁ బాత్రురా లయ్యెను. ఇ ట్టిసాధ్వీమణి యిరువదినాలుగువత్సరములు జమీపాలనాధికారమును వహించి 1892 వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థురాలయ్యెను. ఈపెయనంతరమున నీపెదత్తపుత్రులును, మనప్రస్తుత రాజాగారును నగు శ్రీ వేంకటరంగారావుబహాదరుగారు త్రయోదశ వర్షవయస్కులగుటచే జమీరక్షణము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువా రవలంబించిరి. శ్రీ రాజాగారు నైజామురాజ్యమునందు ధీరాగ్రేసరు లనియు ధర్మపరాయణు లనియుఁ బేరొందినఁ యొకగొప్పవంశములోనివారు. వీరు నాయనివంశపయోధిచంద్రు లయి 1879 సం॥న జన్మించిరి. 1883వ సం॥న దత్తస్వీకారు లయిరి. వీరు నోబిల్ కాలేజియందు చక్కని విద్యను గ్రహించి 1900 సం॥ లో జమీపాలనమును స్వీకరించిరి.

వీరు; "పరోపదేశసమయే సర్వేయేవహి పండితః" అన నట్లు బోధనాసామర్థ్యముగలిగి యాచరణశూన్యు లగునట్టివారివలెఁ గాక కేవల మాచరణముచేఁ దదితరులకు మార్గదర్శకులుగ నుండిన గొప్పదేశాభిమానులు. వీరు చాలమట్టుకు దేశీయములైన యుడుపులనే ధరించుచుందురు. తమజమీలో నున్న నేతగాండ్రలోఁ గొందఱను దూరదేశముల కంపి వారి నచ్చట నూతనవిధము లగు నేతపనుల నేర్చుకొనునట్లు చేసిరి. మఱియు బెజవాడయం దొకస్వదేశిషాపును, నొక మరమగ్గములకార్ఖానా (Fly-shuttle loom factory) ను స్థాపించిరి. నేతనేయుట, రంగులువేయుట మున్నగుపనులు నేర్చుకొనుటకై యొకరిని దమఖర్చులమీఁద జపానుకుఁ బంపిరి. వీరీరీతిగ దేశాభివృద్ధికరము లగుపనులకును భాషాభివృద్ధికిని మిగులఁ దోడ్పడు చుండిరి. శ్రీవారి ముఖ్యవాసస్థలమగు నడిగూడెము నందు విద్యాభివృద్ధికై యొకప్రైమ

రీస్కూలును స్థాపించిరి. అందుచితముగఁ దెలుఁగు, ఇంగ్లీషు, ఉరుదు నేర్పఁబడును. ఇంతియగాక హైదరాబాదు గుంటూరు బెజవాడ బందరు మదరాసులందున్నతపాఠశాలలయందు విద్యాభ్యాసముసేయు విద్యార్థులకెందఱికో సాయమొనర్చుచుండిరి. వీరి కాంధ్రభాషాపోషణమునం దత్యంతానురాగము గలదు. వీరి యాదరణముక్రిందనే శ్రీయుత ఆదిపూడి సోమనాథరాయప్రణీత మగు కృష్ణదేవరాయచరిత్రము ప్రకటింపఁబడినది. జపాను చరిత్రకూడ శ్రీవారల యాదరణముననే ప్రకటింపఁబడెను. శ్రీరాజాగారు హైదరాబాదులో నుండినప్పుడచ్చటఁ దెలుగున నొక పుస్తకభాండాగారమును నెలకొల్పిరి. మఱియు నీరాజాగా రాంధ్రభాషాపోషకు లనుట కాంధ్రప్రపంచమునం దశేషజనసంస్తూయమాన మగు విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలిస్థాపనమే ప్రబలనిదర్శనము. ఈమండలికి శ్రీవారే యగ్రాసనాధిపతులు. ఎఱుకపడని గుప్తదానముల నటుంచి శ్రీవారి దానధర్మములు నెంతసంగ్రహపఱచి వ్రాసినను జదువరులచే నవి యతిశయోక్తులుగ భావింపఁ బడక పోవు. విద్యావిషయమునందు వెనుకఁబడి యున్న సంఘమువారికి ప్రోత్సాహము గలిగించుటయే శ్రీరాజాగారి ముఖ్యాభిప్రాయము. కావున శ్రీకృష్ణాగుంటూరుమండల విశ్వబ్రాహ్మణమహాజనసంఘమువారిచే స్థాపింపఁ బడిన పుస్తకభాండాగారమునకు మున్నూరురూప్యముల విరాళము నొసంగి తత్సంఘము వారి కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి.

శ్రీరాజాగారికి తమరైతుల యెడఁ గలసంబంధము ప్రీతిపూర్వకము. వీరికి రైతులయెడఁ గలప్రేమయు రైతులకు వీరియెడఁ గల గౌరవభావమును గడు శ్లాఘనీయములు. వేయేల? రైతులపై శిస్తు విషయమైనతగవు లొకప్పుడును నీజమీాందు వచ్చి యుండలేదు. ఇదియే శ్రీమునగాలరాజాగారి యౌదార్యపరిపాలనమునకు ముఖ్యతార్కాణము. ఇంగ్లీషుశాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి వ్యవసాయాభివృద్ధి వీరిపాలనమునం దెంతయో సంస్కరింపఁ బడినది.

“జుబ్దాతుల్ అక్రాక్, బహద్దర్” అనుబిరుదము లీకుటుంబీ

కులకుఁ దురుష్కప్రభువులచే నొసఁగఁబడెను.

ఈ శ్రీరాజాగారిగుణగణములను గుఱించి యిందు విపులవర్ణన మొనరించుటకంటె హిందూదేశకథాసంగ్రహాది బహుళగ్రంథకర్తలును సుప్రసిద్ధులును నగు శ్రీయుత కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుపంతులు యం. ఏ. గారే వీరిదివాను లని వ్రాసినఁ జాలును. సుగంధయుక్త సువర్ణముం బలె విరాజిల్లుచు నీదివాన్‌గారును నీరాజాగారును నాంధ్రలోకంబున కెంతయు శోభస్కరులై వెలయుచుండిరి.

శ్రీరాజాగారిగుణగణంబులు కృష్ణరాయవిజయములోను దదితరకవిపుంగవులవల్లను నిట్లు వర్ణింపఁబడి యున్నవి:—

"సీ॥ ఇమ్మహీపాలుండు ♦ హితహర్షలోలుండు
బుధజనా ... భాషితుండు
దీనమందారుండు ♦ ధృతమహా
పావనచారిత్ర.
మందస్మితాస్యుండు ♦ మధురవా
బాంధవహృత్
పరసతీవిముఖుండు ♦ భవ్యస్వ
దేశభక్త
తే॥ గీ॥ సతతవిద్యా
వరదయాప్రు
న్యాయ జేగీయమా
విమలనా

సీ॥ విజ్ఞానచం ... ంవిమలమతి స ... ముఁ డైన లక్ష్మ
...ంధ్రభాషాప్రచారాదికావశ్య
తాకార్యసంత
బాలకబాలికా♦భ్యసనవిద్యాప్ర
కృంతరాయమ

యత్యంతదుఃఖయుక్తానాథరక్షణా
లయపోషణమ్ము నైకె లావు జూపి
తే॥ గీ॥ నీవు మునగాలరాజ్యరమావిభూతి
నెగడు చుంట సమస్తావనీప్రజాప్ర
థానభ్రాతృత్వ మెయ్యెడఁ దనరు చుంటఁ
గాక యన్యము గలదె రంగక్షితీంద్ర॥

చ॥ సిరులకు నెల్లదావల మశేషజగద్హితధర్మసత్క్రియా
దరణగుణైకకారణము దైన్యజనోద్ధరణప్రచార మీ
శ్వరుకరుణాకటాక్షము భవద్విభవంబులఁ బెన్చుఁ గాత సుం
దరవిలసద్యశోవిభవ నాయనివేంకటరంగభూధవా॥"

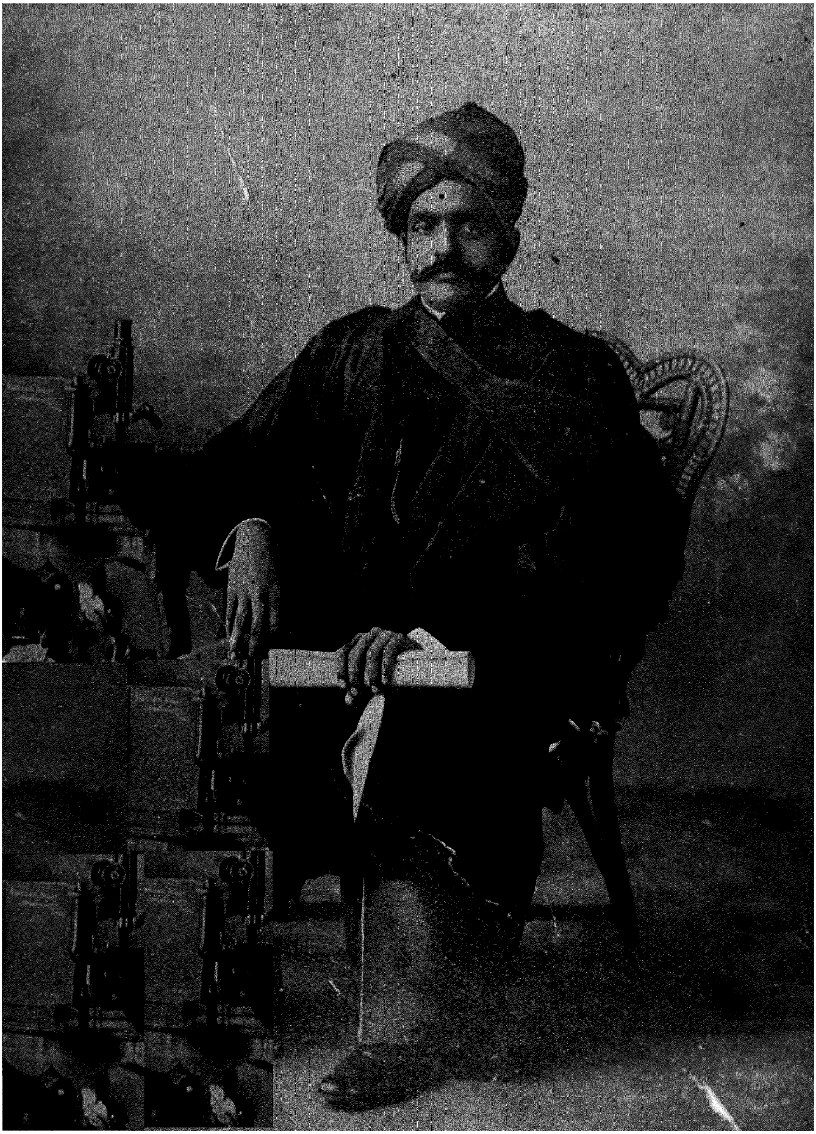

శ్రీమంతు రాజా యేర్లగడ్డ అంకినీడు ప్రసాద్ బహాదరుగారు, బి. ఏ.,

కుమార రాజా ఆఫ్ చల్లపల్లి.

శ్రీరస్తు.

దేవరకోటసంస్థానము.

(చల్లపల్లి, కృష్ణాజిల్లా.)

సీ॥ ఆంధ్రగీర్వాణభా ♦ షాభిలాషుం డయి
విద్వాంసులను గౌర ♦ వించు నెవరు?
సాదరాన్వితచిత్తు ♦ లై చల్లపల్లిలో
గొప్పసత్రము నెల ♦ కొల్పి రెవరు?
పేదలయెడఁ గల ♦ ప్రేమ స్వస్థానమం
దుచితౌషధాలయం ♦ బుంచి రెవరు?
కరుణాళు రగుచు లో ♦ కల్ఫండుస్కూలున
కొకదివ్యభవనంబు ♦ నొసఁగి రెవరు?

తే॥గీ॥ అట్టి శ్రీమంతు యార్లగ ♦ డ్డాన్వవాయ
మహితపాథోధిశీతాంశు ♦ మల్లిఖార్జు
నప్రసాదబహద్దరు ♦ నాఁ బ్రసిద్ధిఁ
గాంచు శ్రీవారి నభవుండు ♦ గాచు చుండు॥

శ్రీదేవరకోటసంస్థాన ముత్తరసర్కారులలోఁ గల మిక్కిలి ప్రాచీన మగుజమీాలలో నొకటి యై యున్నది. ఇది యదృష్టము ననుసరించిన యవస్థాభేదములను బెక్కింటి ననుభవించి ప్రస్తుతము ఘనతవహించిన గొప్పజమీాగాఁ బరిగణింపఁబడు చున్నది. దీనియధీశులు "జుబ్దాతుల్ అక్రాన్ శ్రీమంతు రాజా యార్లగడ్డ మల్లిఖార్జునప్రసాదనాయఁడుబహా దరుగారు. వీరు కమ్మవంశజులు. పూర్వచాళుక్యరాజగు మంగియువ రాజుయొక్క చెందలూరుశాసనమున "కమ్మరాష్ట్ర" మని లిఖింపఁ

బడి యుండుటచేతను, బల్లవవంశమహారాజగు కుమారవిష్ణువు, కౌం డిన్యసగోత్రోద్భవుఁడును నభిరూపనివాసియు నగు భావస్కందత్రాత యనుబ్రాహ్మణునకు కర్మకరాష్ట్రములోని దగు చెందలూరుగ్రామ ములో నెనమన్నూరుపట్టికల పొలమును దానముచేసి న ట్లొకానొక శాసనముయొక్కలిపిని డాక్టరు హాల్ట్జుగారు పరిశోధించినదానిని బట్టియుఁ జూడఁగా "కర్మక, కర్మంక, కమ్మంక" అను పేరులచే వ్యవ హరింపఁబడు చున్న రాష్ట్రమే రాను రాను కమ్మరాష్ట్ర మనియుఁ బదంపడి కమ్మనా డనియు వ్యవహరింపఁబడు చుండి నట్లును—"క॥ ఇలఁ గమ్మనాటిలో పల । విలసిల్లిన పావులూరి ♦ విభుఁడను సూత్రా । కలి తాపస్తంబద్విజ । కులతిలకుఁడ వినుతగార్గ్య ♦ గోత్రోద్భవుఁడన్ ॥" అని గణితశాస్త్రకారుఁ డగుపావులూరిమల్లన్న పద్యమువల్లను స్పష్ట మగు చున్నది. కాని నెల్లూరుజిల్లాలోఁ గల చెందలూరుశాసనము నుబట్టి యీకమ్మనాడు నెల్లూరుప్రాంతమునందే కల దనియు, రావు బహద్దరు కందుకూరివీరేశలింగముపంతులుగారు కవులచరిత్రలోఁ బావు లూరు, గోదావరిమండలములోని దనుటచే గోదావరిప్రాంతమునందు గూడ మఱియొకకమ్మనాడు గలదేమోయనియు, నభిప్రాయపడుచు నెల్లూరుమండలప్రాంతము నందు గలదే ప్రాచీన మైన దనియు నీకమ్మ నాడునకు సంబంధించినవారే కమ్మవారుగఁ గన్పట్టుచుండి రనియుఁ దలఁచుచు నీకమ్మవారు క్రీస్తుశకారంభము నుండియు నున్నట్లు చరిత్ర కారులు చెప్పు చున్నారు. (ఆంధ్రులచరిత్ర; పేజ 232).

మరియు నీజమీపూర్వచారిత్ర మీదిగువ నుదహరింపఁబడుచుం డిన దొరతనమువారి తీర్మానాంశములను బట్టియు నెఱుంగనగును:—

కృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగా రగు రాబర్ట్సు దొరగారు 1824 అక్టోబరు 30 వ తేదిని రెవిన్యూబోర్డువారికి వ్రాసినయుత్తరములో నిట్లు నుడువు చున్నారు:—"... ఈకారణములవలన నీజమీ వంశపారంపర్యముగా వచ్చుచుండిన ట్లెంచవచ్చును. వీరిపూర్వీకులు 1640 సం॥లో అబ్దుల్ కుత్బుషా యొద్ద నుండి యొకసన్నదును సంపాదించిరి."

ఈ పైవిషయమును గుఱించి బోర్డువారు రంగీకరించక రాబర్ట్సు దొరవారి పైయుత్తరమునకు 1825 ఏప్రిల్ 4 వ తేది నిట్లు వ్రాసి దమనిశ్చితమును స్థిరపఱచిరి—

"కలెక్టరుగారు జమీయొక్క పూర్వచారిత్రమును గురించి చక్కఁగాఁ జాటించి నట్లు కనఁబడదు. మఱియు నీజమీల పూర్వ చారిత్రములను గుఱించియు, నుత్పత్తులను గుఱించియుఁ దఱచుట యన వసరము. ఆకాలమునందు వా రధికారులుగా నుండినందున నే హక్కు దారులుగా నిశ్చయింపఁబడిరి. అందువలన నే గొప్పజమీందారులుగ నెంచఁబడి సర్వస్వాతంత్ర్యములు గల పట్టా లొసఁగఁబడి జమీందారు లుగాఁ బరిగణింపఁబడిరి. ఈనిర్ధారణమే యింతవఱకు వ్యవహరింపఁ బడు చున్నది. దీనిప్రకారమే 1822 జూన్ 28వ తేదిని గవర్నమెంటు వారి యుత్తరములోఁ గొన్ని విషయములందు 'మొహతర్ఫా' లలోఁ బ్రతిఫలము లొసఁగఁబడి నప్పుడు పర్మనెంటు సెటిల్మెంటునకుఁ బూర్వము స్వాధీనములోఁ గల జమీందారులుమాత్రమె పురాతన మైన జమీదారులుగ నెంచఁబడిరి. ఈవిషయము తరువాత జమీదారీ హక్కులను గొనుటవలన సంపాదించి నట్టివారిని బూర్వపు జమీదారు లనుగా నిర్ణయించుటకు బాధించు చున్నది."

"ఈ విషయ మై కలెక్టరుగారు వ్రాయుటలో; బ్రిటీషుగవర్న మెంటువారు రాజ్యమునకు వచ్చు నప్పటికే యుత్తరసర్కారులలో మిక్కిలి బలవంతు లై నట్టి సరదారులు పరిపాలించు చుండి రనువిష యమును గమనించి నట్లులేదు. అప్పటి జమీదారులయొక్క రాజ నీతి ననుసరించి వారి నే యుంచి మహమ్మదీయుల రాజ్యకాలములో నెట్టి స్వాతంత్ర్యములతో నుండిరో యట్టి స్వాతంత్ర్యములతో నే యుంచి వారికి పట్టాల నొసఁగుట యుచిత మని తలఁచి నందున వారిని బురా తను లగు జమీదారులుగా నిశ్చయించిరి. ఈకారణములను బట్టి యింకను బూర్వచరిత్రంబులను విమర్శించు టనవసర మని యెంచిరి."

బందరు కలెక్టరుగా రగు టి. వి. స్టేన్హౌస్ (Mr T. V. Stanhouse) దొరగారు 1831 ఆగస్టు 3 వ తేదిని, అప్పటికి గవర్న

మెంటువారి యధికారములో నుంచఁ బడిన దేవరకోటజమీని బరి పాలనార్హవయస్కుఁడగు దుర్గాప్రసాదనాయఁడుగారికి తిరిగి యొప్పగించు సందర్భములో రెవిన్యూబోర్డువారికి తనయభిప్రాయము నిట్లు వ్రాసిరి.

"ఈ జమీను యొక్క ప్రస్తుతదుస్థితిని బట్టి చూడఁగ మిక్కిలి చిరకాలము నుండి వచ్చుచున్న వంశపారంపర్యపు హక్కులను నిలవఁ బెట్టి జమీని గాపాడుట ముఖ్యమార్గము. కావున దీనిని దిరిగి సొంతదారుల కొప్పగించుటయె నాయభిప్రాయము."

ఇందుకు రెవెన్యూబోర్డు సబ్ సెక్రటరీగా రగు డబ్లియు హుడ్డెల్ స్టన్ (Mr. W. Huddleston) దొరగారు వ్రాసిన దానిలోఁ గూడఁ బైవిషయ మొప్పుకొనఁబడుటయేగాక దేవరకోటజమీందారు లకు మహమ్మదీయరాజ్యకాలమునకుఁ బూర్వము గూడ జమీందారీ హక్కు లుండినట్లు చెప్పిరి.

ఈ పై నుదహరింపఁబడిన వివిధవిషయములం బట్టి యీ జమీ యీమధ్యకాలములో నుద్భవ మైనది కాక మిక్కిలి పురాతనకాలము నుండియు స్థిరీభూతముగా నిల్చియుండిన జమీయని నిశ్చయింపబడ వచ్చును.

ఈ కుటుంబకూటస్థుం డగు యార్లగడ్డ గుర్విసీడుగారు 986 ఫసలీ యనఁగా 1596సం॥న నీజమీని సంపాదించిరి. తదాది ముప్పదియొక్క సంవత్సరము లనగా 1627 వఱకు నధిపులుగా నుండిరి. వీరికి తిరు మలనీడు, గంగినీడు, కంచినీడు నను ముగ్గురుపుత్రులు గలరు. ఈ ముగ్గురిలోఁ బ్రథమపుత్రుఁ డగు తిరుమలనీడుగారు తమతండ్రియనంత రము జమీ కధిపతు లయి కొల్లిటిపట్టాలంకొడనే పాలించు చుండిరి. అయినను 1640 సంవత్సరములో మొగలాయిచక్రవర్తి యైన కుతుబ్షా నుండి తిరిగి షట్టాను (sannad) సంపాదించి దేశముఖీహక్కులను గూడఁ దమ కుటుంబీకుల కెల్లరకు నుండునట్లు స్వీకరించి తరువాత నీయన 1665వ సం॥న స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. వీరితరువాత వీరికి పుత్రులు

లేమిం జేసి వీరిసోదరుఁ డగు గంగినీడుగారు 1666వ సంవత్సరమున జమీాభారమును వహించి తిరిగి పైనఁ జేర్కొనఁ బడిన కుతుబ్షాకు దరువాత వచ్చిన అబ్దుల్ హుస్సేను నుండి మఱి యొకసన్నదును గ్రహించిరి. పదంపడి వీరి యనంతరమం దనఁగా 1682 వ సంవత్స రము మొదలు 1695 సంవత్సరమువఱకు ద్వితీయుఁ డగుకంచినీడు జమీా నేలి యంతరించెను. ఈ కంచినీడుగారికి పాపినీడు, నాగినీడు రామనీడు, గంగినీడు, వీరప్పనీడు నను పుత్రపంచకముగలడు. వీరిలోఁ గ్రమముగా మొదటి నల్వురు కొలఁదిమాాసములే యనఁగా 1696, 1697, 1698 సంవత్సరముల వఱకు జమీాపాలకులుగా నుండిరి. తరు వాత నాలవకుమారుఁడగు గంగినీడు 1699 సంవత్సరములో జమీా దారుఁ డయి యాసంవత్సరముననే యౌరంగజీబు చక్రవర్తినుండి యొక సన్నదును బొందెను. ఇంతకుఁబూర్వ మనఁగా నీగంగినీడు గారికి పూర్వము జమీా నేలు చుండిన నాగినీడుగారు 1695 సంవత్స రములోఁ బరగణా యంతకును టోగ్లాకుఖాన్ నుండి కవులును సంపా దించి యుండిరి. పాపినీడుగారును, నాగినీడుగారును మహాల్ యొక్క ధనిషు లై నందున నొక లక్షరూప్యములను జెల్లించుటకు గోరఁ బడిరి. పాపినీడుగారికి చినగంగినీడను తనయుఁడు గలఁడు. ఈ గంగినీడుగారు 1708 సంవత్సరములో స్వర్గస్థు లైరి. అప్పుడు వారి యిరువురుకుమా రులలోను బెద్దవారగు నాగన్న నాయఁడుగారు జమీాపాలకు లైరి; కాని మతిభ్రష్టత్వము తటస్థించినందువలన 1710 సంవత్సరాంతమున జమీా భారము నుండి తొలంగింపఁ బడుటచే వీనిసోదరుఁ డగు అంకన్నగారు 1711 మొదలు 1723 వఱకును జమీాందారులుగ నుండిరి. ఈ అంకన్నగారికి వేంకటరామన్న, హనుమన్న నాగన్న కోదండ రామన్నయను నలువురు సుతులు గలరు. ఈ నలువురిలోఁ బ్రథము లగు వేంకట్రామన్నగారు 1723 సంవత్సరము మొదలు 1734 వఱకుఁ బాలకులుగ నుండిరి. ఈ వేంకట్రామన్నగారు పూర్వపు సన్నదుల తోనే పాలించుచు నైజామునుండి 1726వ సంవత్సరములో నొక సన్నదును దిరిగి సంపాదించిరి. రెండవవారగు హనుమన్నగారు

మతిస్థిమితము లేనివారయి గతించుటచేఁ దృతీయు లగు నాగన్నగారు జమీభారమును వహించిరి. వీరు 1735వ సంవత్సరమునఁ బ్రారంభించి 1745 వ సంవత్సరమువఱకు జమీ నేలిరి. అంతట మిక్కిలి ఘనతవహించి నట్టియు, వర్ణనీయచరిత్రు లైనట్టియుఁ గోదండరామన్న గారు 1746 సంవత్సరమున జమీపదవి నధిష్ఠించిరి.

ఈ కోదండరామన్నగారు కార్యనిర్వాహణము నందు ధైర్య శాలియు, సమర్థుఁడు నై నంతన బందరు నందు గల యప్పటి ఫ్రెంచి ముఖ్యులలోని వాఁ డగు 'మన్సియర్ మొరిసీవ్' (Monsieur Morrecieve) గారి యొద్ద నుండి గూడూరు ఆకులమన్నాడులకును, దీవి పరగణాలోని యూటులంకలకును, సెంటునకు మూఁడువరహాల రుసుమును చెల్లించునట్లు నొకపత్రమును (పర్వానా Parvana) సంపాదించిరి. 1760వ సంవత్సరములో నీకవులు తిరిగి యింగ్లీషుదొరతనము వారి నుండి స్వీకరింపబడెను.

1788 సం॥ జూలై 30వ తేదిని రివిన్యూబోర్డువారికి; వల్లూరు, చీరూరు మఱికొన్ని లంకలను దాను కవులుకు కంపెనీవారినుండి 1779 మొదలు 1787 వఱకును దీసికొని యీ భూములను దాను పలువిధము లగుసేద్యానుకూల మైన యభివృద్ధుల నొనర్చి కృష్ణానదీసంబంధ మగు వరదలవలని యపాయములు తటస్థింప కుండు నట్టి సదుపాయము లొనర్చి మఱియు వరిపొలముల కనువగు కాలువలను ద్రవ్వించిరి.

అప్పటి జమీదారులలో వీరు మిక్కిలి కుశాగ్రబుద్ధిగలవా రై జమీయొక్క పురోభివృద్ధికొఱ కై ఫలదాయకము లయిన పెక్కు కార్యము లొనర్చిరి; అనఁగాఁ బొలములకు జక్కని నీటిపారుదల కనువగు కాలువలను గొప్పతటాకములను జమీలోని పలుభాగముల యందు ద్రవ్వించి భూమి నంతయు సస్యవంత మగుదానినిగా నొనర్చిరి. వీరు తమ యస్టేటుపొడవునను గృష్ణానదియొక్క వఱదల వలని యపాయములు తటస్థింపకుండు నట్లు నదియొక్క తూర్పువైపున వేయించిన కట్ట యిప్పటికిని గన్పట్టుచు నదీసంబంధము లైన యుపద్రవములఁ గాపా

డుచున్నది. ఇట్టి దేశక్షేమంకర మగు కార్యములను గాక సర్వజనోపయోగము లగు సత్రములను గట్టించిరి. కళ్లేపల్లి శ్రీకాకుళము లందు సుందరము లై నట్టియు, మహోన్నతము లై నట్టియు దేవళముల ననూనవ్యయముతోఁ గట్టించిరి. ఈ దేవాలయముల స్థిరత్వమున కై పెక్కు లైన యీనామభూము లొసంగిరి. శ్రీకాకుళములోని దేవాలయము నందు * గాకుళేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠించిరి.

---

* ఈకాకుళేశ్వరస్వామిని గుఱించి జను లొక కథను జెప్పుకొను చుందురు. శ్రీరాజావారీ కాకుళేశ్వరస్వామికి నిరంతరమును సాయంకాలమున నొకపుష్పమాలికను బంపు చుందురు. ఆ మాలను స్వామి కలంకారముగాఁ గంఠమున ధరింపఁ జేయుదురు. ఇట్టి యాచారము సరిగా జరపక యర్చకుఁడు పుష్పమాలను స్వామికంఠమునుండి తీసి తనపెటకత్తె కంఠమున నలంకరించు చుండును. రాజాగా రెప్పుడేని సుస్నాతు లై దేవళమునకేతెంచి సభక్తికముగా దేవు నారాధించి స్వామికంఠంబునఁ బూర్వదినంబున నలంకరింపఁ బడి యున్న పుష్పమాలను బూజారినుండి స్వీకరించి కన్నుల నద్దుకొని మాలిని ధరించు టలవాటై యుండెను. అటులనే యానాఁడును మాలికను దేఁ గోరఁగా నర్చకుఁ డదివఱకే తనప్రియురాలి మెడనుండి తీసికొని వచ్చి స్వామి మెడలో వైచి యున్నవాఁ డగుటచే వెంటనే మాల నొసంగెను; కాని యామాలయం దొక నిడు పైన వెంట్రుక కనిపించుటచే రాజాగా రది యెక్కడి దని క్రోధరస మొలక నాయర్చకుని బ్రశ్నించిరి. అంతట నతఁ డతిభయంబునఁ గాళ్ళు గజగజ వడకు చుండ దగ్గుత్తికచే నేమియుఁ దోఁపమి నోరాడక తుదకు స్వామికి శిరోజము లుద్భవించె ననియుఁ, సెల విచ్చినచో నుఱునాఁడు మాపఁ గల ననియుఁ బొంకెను. శ్రీరాజాగా రటులనే మాప వలసిన దని చెప్ప వారు నియమితదినంబున కేతెంచి పరిశీలించిరి. ఈలోగా నర్చకుఁడు స్వామిసన్నిధిఁ జేరి మెడకు గండకత్తెరను వేసికొని "శంకరా! యీసమయమునఁ బ్రసన్నుండవై నామానధనంబును గాపాడ వేని నీచరణసన్నిధినే నాప్రాణములను గోల్పోవుట నిశ్చయ" మని నిశ్చలభక్తితోఁ బ్రార్థింపుచు భగవంతుఁడు ప్రసన్నుఁడు గాకుండినఁ దనప్రాణములను గోల్పోవుటకు నిశ్చయుండై యుండెను. భక్తవత్సలుం డగు భగవంతుఁడు శ్రీరాజాగారు పరీక్షార్థమై స్వామిశిరఃప్రదేశమునఁ గల శిరోరుహము లలోఁ గొన్నింటి నూడఁ బెఱుకుసమయంబునఁ గొన్ని రక్తబిందువులను జిందించి భక్తుని ప్రాణమును గాపాడెనఁట.

* ఓక్సు దొరగారును, గ్రాంటు దొరగారును బోర్డునకు వ్రాసిన జాబులలో వీరిని గుఱించి మిక్కిలి సంస్తుతించి వ్రాసిరి. కోదండరామన్నగారికి వేంకటరామన్నగారు, అంకన్నగారు, నాగేశ్వరుఁడుగారు, వేంకటాద్రిగారు నను నలువురుపుత్రులు గలరు. వారిలో ద్వితీయసుతుఁడగు అంకన్నగా రిరువదిమూఁడుసంవత్సరములుమాత్రమే జీవించిరి. 1791 వ సంవత్సరములో వీరితండ్రిగారు స్వర్గస్థులగుటచే జమీపాలనమును గుఱించి ప్రథమతృతీయులకు జగడములుతటస్థించెను. దుడుకుస్వభావుఁడును గోపియు నగు నాగేశ్వరుఁడుగారు జమీని దనకు లోఁబఱచుకొనవలె నని యనేకములయిన శ్రమలను గలిగించిరి.

వేంకట్రామన్నగారు తనసోదరుని యల్లరులను గుఱించి బందరు కలెక్టరుగారికి విజ్ఞాపన మంపుకొనఁగా శ్రీకలెక్టరుగారు రక్షకసైన్యమును బంపి చల్లపల్లియందు శాంతమును నెలకొల్పిరి. నాగేశ్వరనాయుఁడుగారును; తన యగ్రసోదరుఁడు జమీపాలనమున కశక్తుఁ డగుటచేఁ దన్ను జమీయొక్క పాలనభారమును వహింపవలె నని తమతండ్రిగారే తన్ను నియమించి నట్లు చెప్పుకొనిరి. అంతట వేంకట్రామన్నగారిని, ప్రథముడే జమీని బాలించుచుండిన యాచారము వంశపారంపర్యముగా వచ్చుచుండిన దని తెలుపఁ గల వంశవృక్షమును గనపఱచవలసినదిగాఁ గోరి యావంశవృక్షమును బరిశీలించి దొరతనమువారు వేంకట్రామన్నగారికే పాలనాధికార మొసంగి నాగేశ్వరనాయుఁడుగారికి నెలకు నూఱువరహాల మనువృత్తి నిప్పించిరి.

ఈ వేంకట్రామన్నగారు 1792 వ సంవత్సరములో లోకాంతరగతు లగుటచే వీరిదత్తపుత్రుండును నాగేశ్వరనాయుఁడుగారి ప్రథమపుత్రుఁడును నగు నంకినీడుగారు జమీపాలకు లయిరి.

నాగేశ్వరనాయుఁడుగారు మఱియొకజమీలోని దగు పెదనపరగణాను గొనిరి. 1813 జులై 12 వ తేదిని తనసతీతిలకము లగు

* See ' The Aristocracy of Southern India, part II.

వెంకమ్మ సత్యప్రసూనాంబ లను నిరువురను దాముకొనిన పెడనపరగణాకు యజమానురాండ్రనుగాఁజేసి యది తమస్వార్జిత మగుటచేఁ దనకుమారుఁడైనయంకినీడుగారి కెంతమాత్రము దానిపై నధికారములే దనియును దొరతనమువా రంకినీడుగారివలన నెలమనువృత్తిగాఁ దమ కిప్పించుచుండిన నూఱువరహాలు దనభార్యలకే చెందవలసినదనియు నాగేశ్వరనాయఁడుగా రవసానకాలమం దొక మరణశాసనమును వ్రాసిరి.

1815 ఏప్రిల్ 16 వ తేదీని నాగేశ్వరనాయఁడుగారు దేహవిముక్తులగుటచే నంకినీడుగారు తా మదివఱకు నెలసరాసరిగ నిచ్చు చుండిన నూఱువరహాల మనువృత్తి నిచ్చుట మాని నందున వారు (వితంతువులు) జిల్లాకోర్టులో నొక వ్యాజ్యమును దెచ్చిరి; కాని యందులోఁ దమకు వ్యతిరేకముగాఁ దీర్పు చెప్పఁ బడుటచే నున్నతన్యాయస్థానంబున కప్పీలు చేసిరి. అందును సైతము క్రిందికోర్టుతీర్పునే స్థిరపఱచుచు నట్టి వాగ్దానము నంకినీడుగారిచే నెన్నఁడు వ్రాతమూలముగా నేర్పఱుపఁబడి యుండలే దని నిర్ధారణ మొసఁగిరి.

నాగేశ్వరనాయఁడుగారికి గల యంకినీడు, గంగాధరనాయఁడు నను నిరువురుపుత్రులలోఁ బ్రథములగు అంకినీడుగారు జమీందారులుగ నుండిరి కదా. పిమ్మట గంగాధరనాయఁడుగారి సుతునే యంకినీడుగారు పెంచుకొనిరి. ఈదత్తపుత్త్రుఁ డప్పటి కెనిమి దేండ్లవయస్సుగల వాఁడై సూర్యాప్రసా దనుపేరఁ బరగు చుండెను. ఈయన మిక్కిలి చక్కనివాఁ డని చెప్పుకొందురు. పెడన యస్టేటు తాలూకు పేష్కష్ బాకీపడినందున దొరతనమువారు జమీని వేలమువేసి తామేకొట్టి వేసికొనిరి. గంగాధరనాయఁడుగారికిమాత్రము నెలకు కొంతమనువృత్తి నొసఁగిరి. తరువాత నీ గంగాధరనాయఁడుగారి వంశము సమాప్తమయ్యెను.

1802 వ సంవత్సరమున నంకినీడుగారికి "మిల్కియట్ ఇస్టిమిరార్" (Milkiyat Istimirar) దయచేయఁబడినది. దీనివలన దొరతనమువారి కీయవలసిన పేష్కష్ శాశ్వతముగా స్థిరపడెను.

అంకినీడుగారొనర్చిన కార్యవిశేషములు:—వీరు చల్లపల్లికోట యందు సుక్కిలి మనోహర మైనట్టియు, నద్భుత మైనట్టియు నొకసౌధ రాజమును మూఁడులక్షలరూప్యములకు మించినదై కాశీలోఁగల గొప్ప రాజమందిరమును ననుసరించునట్లు కట్టించిరి. బందరుపట్టణమునకు సామీప్యమునఁ గల శివగంగయందు కాశీలోఁగల గొప్ప దేవాలయము వంటి యొక దేవాలయమును గట్టించి వారి యిష్టదైవ మగు మహిషాసురమర్ధని నందు బ్రతిష్ఠించిరి. ఇక్కడనే నిత్యధూపదీపనైవేద్యాదులను జరపుటకు బ్రాహ్మణుల కొక యగ్రహారమును గూడ గట్టించి యిచ్చిరి. మఱియు నాదేవాలయమునందు విశాల మగు నొకసరోవరమును గూడ ద్రవ్వించి దానిని గంగానదీపవిత్రోదకముచే నింపించిరి. అందువలననే యాసీమకు 'శివగంగ' యనుపేరు కలిగెను.

అంకినీడుగారు కాశీయాత్రను జేయుచుఁ దమ మార్గమధ్యమునందు పునహాపీష్వాగారిని దర్శించి వారియొద్దనుండి "శ్రీమంతు" అను బిరుదమును బడసిరి. వీరు హైదరాబాదు మొగలాయిచక్రవర్తి యొద్ద నుండి "రాజా, బహద్దర్, జుబ్దాతుల్ ఆక్రాణ" అను బిరుదులను సైతము సంపాదించిరి.

ఈ జమీందారుగారు 1819వ సంవత్సరములో దేహయాత్రను గడపుటచే నెనిమిదిసంవత్సరముల వయసు గల వీరిదత్తపుత్రుఁ డగు దుర్గాప్రసాదనాయఁడుగారు బాలు రైనందునఁ గోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు క్రింద జమీ యుంచ బడెను. వీరి బాల్యము దీరిపోయినపిమ్మట జమీ నొప్పగించుకొనిరి. అయినను దురదృష్టవశమున స్వల్పకాలములో ననఁగా 1835వ యేట స్వర్గాభిముఖు లైరి. తదుపరి వీరిగృహిణీరత్న మగు దుర్గాభవానమ్మగారు తనభర్త యగు శ్రీమంతు దుర్గాప్రసాద నాయఁడుగారు తనకు దత్తపుత్రస్వీకారమున కధికార మిచ్చి రనియుఁ, గావునఁ దాను దివిపరగణాలోఁ జేరిన మొరకనపల్లిలంకనివాసి యగు యార్లగడ్డ వేంకటరామన్నగారి యాఱుసంవత్సరములయైదుమాసముల వయసుగల్గి అంకన్న యను నామధేయముగల తృతీయపుత్రుని దత్తస్వీకారము చేసికొనుటచే నా దత్తతను స్థిరపఱచి ప్రాయము

వచ్చుదనుక జమీని కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు క్రింద నుంచి తనకును దన యత్తగారికిని సరియైన మనువృత్తి నిప్పించ వలసిన దనియు దొర తనమువారిని గోరుకొనెను. అందులకు దొరతనమువారు దత్తతను స్థిరపఱచి యామెకు మాత్రము నెలకు 700 రూప్యముల మనువృత్తి నిచ్చుటకు నిర్ణయించి తదితరులకుమాత్ర మీయ నంగీకారము లేనట్లు తెలియపఱచిరి. మఱియు జమీ విషయములో నది యిది వఱకే పన్నులను సరిగాఁ జెల్లింప కుండి నందున జప్తులో నుండి నట్లును దెలియపఱచిరి.

ఈయంకిసింహుగారు 1846వ సంవత్సరమున బాలనార్హావయస్కులై నందున జమీపాలనము నొప్పగించుకొనిరి. 1864 వ సంవత్సరమున జమీలోని విస్తారప్రదేశమున కుప్పెనవలన మిగుల వినాశనము తటస్థించుటచే రైతులనుండి పన్నులు సరిగా వసూలు గాకుండుట తటస్థించెను. ఈ యంకిసింహుగా రొనరించిన మహత్కార్యములవలనను, వారి యసమానధర్మకార్యముల వలనను మిక్కిలి ప్రాశస్త్యము గాంచిరి. అప్పటి కాచారముగా నుండిన పంటలోని భాగమును కిస్తీగాఁ జెల్లించు నట్టి "అమానిపద్ధతి, వారాంరేట్సు" అనువానిని దొలంగించి "పీసపడిసిస్టం" అనఁగా గిస్తీని రొఖ్ఖపూర్వకముగాఁ జెల్లించున ట్లొనర్చిరి. వీరు పాత సాగుబడిచేయుభూములను వృద్ధి పఱచిరి. మఱియుఁ బలుజాతులుగల మామిడితోఁటలను, గొబ్బరితోఁటలను వేయించి వానివలన నిప్పటికిని గొప్ప యాదాయము వచ్చునట్లు చేసిరి. వీరు పలువిధము లగు చెఱకు, పొగాకు, వడ్లు మున్నగు వానిని సేద్యము చేయించుచు వ్యవసాయాభివృద్ధికి మిక్కిలి ప్రోత్సాహమును గలిగించిరి. ఇంతియగాక లాభకరము లగుకార్యములను వృద్ధిపఱచుటలో మిక్కిలి యుత్సాహులై యుండిరి. వీరికి పశుగణంబులను వృద్ధి పఱచుటయందుగాక పశువులను సుందరము లైనవిగను బలాఢ్యము లైనవిగను బోషించుటయందు మిగుల నభిలాష గలదు. వీరు పెంచిన పశువులు జిల్లాయంతటిలో మిగుల మేలైనవిగ నెంచఁబడినవి. ఉప్పెనవలన వీరితాతగారికాలము నందు గట్టింపఁబడిన శివగంగలోని దేవా

లయమునకును, జల్లపల్లిలోని సౌధరాజమునకును జాల చెఱుపు గలిగి నందున వాని సంస్కారములకును జల్లపల్లి, కళ్ళేపల్లి, శివగంగ యీ ప్రదేశములందు నుఱికొన్న నూతనగృహనిర్మాణమునకును మిగుల ధనవ్యయ మొనరింపవలసివచ్చినది. శివగంగలోని దేవాలయ సంస్కారమునకుఁ గొండపల్లినుండి రాళ్లను దెప్పించి కట్టించిరి. చల్లపల్లిలోఁ గోట నేర్పాటుచేయుటకునై యిరువదియడుగుల యెత్తు గల ప్రాకారమును గట్టించిరి. మెండియు వీరి యౌదార్యభావము మిగుల వర్ణనీయము. వీరు చల్లపల్లిలో నొక సంస్కృతపాఠశాలను స్థాపించి యందలి విద్యార్థుల భోజనాదిసౌకర్యములను దమసత్రమునందే యే ర్పఱచిన విషయము వీరిభాషాపోషకత్వమును జెప్పకచెప్పు చున్నది. ఈ రాజాగారు సంస్కృతాంధ్రపండితవర్యులతోఁ స్వయముగా సంభా షింపుచు నుచితసత్కారములచే గౌరవించిరి. వీరికి శివుఁడిష్టదైవ మగుటచే నిరంతరశివపూజాధురంధరులై వెలసిరి. వీరికిఁ గల మతాభి మానముచే శివగంగ, కళ్ళేపల్లి, శ్రీకాకుళము లనుస్థలత్రయమునందు గల దేవాలయములలోఁ బ్రతియేట నుత్సవములను జేయింపుచుండెడి వారు. వీరు మిగుల నౌదార్యహృదయు లగుటచేఁ దమ రాబడికంటె మించిన ధనంబును ధర్మకార్యాదులకు వినియోగించుటచే ఋణగ్రస్తులు గావలసి వచ్చెను. కొందఱిస్నేహితులసాహాయ్యమునఁ గాకుండినచో వారిజమీ పేష్కష్ చెల్లింపఁబడని కారణముచే దొరతనమువారి యధీన మయ్యెడిదే. ఎవ్వరేవిధముగాఁ దోడ్పడినను వారు రెండు లక్షలరూప్యముల ఋణముతోఁ బరలోకాభిముఖులైరి. వీరు 1875 వ సంవత్సరములో స్వర్గస్థులైరి. ఈ జమీందారుగారికి ముగ్గురుపుత్రు లును, ముగ్గురుపుత్రికలును గలరు. వీరిలో నగ్రజు లగు శ్రీమంతు రాజా యేర్లగడ్డ మల్లిఖార్జున ప్రసాదనాయఁడు బహదరుగారికి 1876 వ సంవత్సరమునందు జమీ స్వాధీన మొనరింపఁబడెను.

శ్రీరాజాగారి సోదరు లగు దుర్గాప్రసాద నాయఁడుగారును, వేంకట్రామలింగన్న నాయఁడుగారును జమీలోఁదమకె హక్కుగలదని జిల్లాకోర్టులో జమీవిభాగమునకై వ్యాజ్యమును దెచ్చిరి. కాని

జమీా యవిభక్తమని వారికి వ్యతిరేకముగాఁ దీర్పుచెప్పఁబడెను; గాని హైకోర్టున కప్పీలును జేసికొనఁగ నందు జిల్లాకోర్టుతీర్పునురద్దుపఱచిరి. అంత శ్రీమంతు రాజా మల్లిఖార్జునప్రసాదనాయఁడుగారు ప్రివీకౌన్సిలున కప్పీలు చేసికొనఁగా నందు జిల్లాకోర్టుతీర్పు ననుసరింపుచు హైకోర్టు తీర్పును రద్దుపఱచి జమీా యవిభక్త మనియే 1890మే 1వ తేదీన స్థిర పఱచిరి. మఱల 1891వ సంవత్సరమున శ్రీ రాజాగారి సోదరు లిరువు రును మనువృత్తి కై బందరు జిల్లాకోర్టులో వ్యాజ్యము వేయఁగా నెలకు చెరియొక 750 రూప్యములను నిలవ యున్న బాకీలుఁ గూడ నిచ్చునట్లు తీర్పు చెప్పిరి. ఇాగుమీాఁద వీరు మనువృత్తి చాలదని హైకోర్టులో నప్పీలు చేయఁగా మనువృత్తిమాత్రమె యిచ్చు నట్లును నిలువబాకీల నీయవలసిన యవసరము లే దనియుఁ దీర్పు చెప్పిరి; కాని ప్రివీకౌన్సిలువారు జిల్లాకోర్టుతీర్పుప్రకారమే మనువృత్తిని నిలువబాకీ లను నిచ్చు నట్లుగాఁ దీర్పు చెప్పిరి.

శ్రీమంతు రాజా యేర్లగడ్డ మల్లిఖార్జునప్రసాదనాయఁడుబహా దరుగారు 1847వ సంవత్సరములో జన్మించిరి. వీ రాంధ్రమునందే గాక గీర్వాణభాష యందును మంచిపాండిత్యమును సంపాదించిరి. వీరు సంగీతమునం దభిరుచిగలవా రగుటచే సంగీతవిద్యను గూడఁ గొంతవఱకు నేర్చిరి. శ్రీరాజాగా రాయుర్వేద పద్ధతులుప్రకారము మంచి విలువగల యౌషధములను దయారుచేయుటయందు మిక్కిలి ధనవ్యయ మొనరించి చల్లపల్లిలో నొక యాయుర్వే దౌషధశాలను నెలకొల్పి మంచివైద్యుల నియమించి యుంచిరి. వీరు విలాసార్థముగా ఛాయాపటములను దీయుటయందలి నేర్పును గూడ గలిగి యుండిరి. ఇంతియగాక దేహపరిశ్రమల యందుఁ గడు నుత్సాహముగలవా రై మల్లయుద్ధము జేయు నట్టిజట్టీలను రప్పించి బహుమతు లిచ్చుచు దేహ పరిశ్రమసంబంధ మగు నొకశాలను గొంతకాలమువఱకును నెలకొల్పి యుంచిరి.

శ్రీ రాజాగారు 1876 వ సంవత్సరములో జమీాపాలనమునకు వచ్చిరి. పదునేనువత్సరముల వఱకు నొక దివానుయొక్కగాని మేనే

జరుయొక్కఁగాని సాహాయ్యము నపేక్షింపకయే కార్యభారమును నిర్వహించుకొనుచుఁ దమకును, దమజమీకిని మిగుల లాభకరముగా నుండు నట్లు జేసికొనఁ గలిగిరి. తరువాతఁ గొన్ని న్యాయవిధుల ననుసరించినచిక్కులు తటస్థించుటచే బందరుపురవాసులును, శాంతమనస్కులును నగు శ్రీ కోపల్లె కృష్ణారావుపంతులుగారిని వ్యవహారిక విషయాదులందు దోడ్పడుటకై దివానుగా నేర్పఱచికొనిరి. ఈ జమీందారుగారు పాటుబడి కార్యనిర్వహణమును స్వయముగాఁ జేసికొనెడివారు. వారితండ్రిగారికాలమున జమీయప్పులపాలుగ నుండినను నట్టిఋణములను నిశ్శేషముగాఁ దీర్చివేయుటయగాక న్యాయసభల యందు విశేషధనంబును వెచ్చించుటకుఁ గూడ సమర్థులైరి. తమజమీలోని చెరువుల ననేకములను బాగుచేయించి నీటిపారుదలకై యనువగు కాలువలు త్రవ్వించి సాగుబడిపొలములను వృద్ధిపఱచిరి. మఱియు వీరు చుండీజమీందారునుండి చెరుకూరుగ్రామమును గొనిరి. ఇంతియగాక భూవసతిమీఁదను గో॰ (బ్యాంకు)లలోను నిలవచేయ గలిగి నంతధనమును సంపాదించిరి. బాటసారుల సౌకర్యముకొఱకయి చల్లపల్లిలో నొక గొప్పసత్రమును నిర్మించిరి. చెన్నపురిలోని ఘోషా ఆస్పత్రిలో వీరిపేర రోగుల కొఱక శయ్య నేర్పఱచిరి. బందరులోని విక్టోరియాచక్రవర్తిని గారిజ్ఞాపకార్థమై కట్టఁబడినపురమందిరమునకు రూ. 3500లనుజందాగా నిచ్చిరి. సప్తమెడ్వర్డుచక్రవర్తిగారి జ్ఞాపకచిహ్నమునకై రు 2000ల నొసంగిరి. చల్లపల్లిలో లోకల్‌ఫండు పాఠశాల కొఱకభవనము నిచ్చిరి. చల్లపల్లిలోఁ బూజానమస్కారములు లేకయుండిన దేవళమును దిరిగి సంస్కరించిరి. వీరి రాబడి ప్రప్రథమములో ననఁగా వీరిపాలనారంభము నందు రెండులక్షల డెబ్బదియైదువేలైనను బ్రస్తుతము మూఁడులక్షల యేబదివేలవఱకు నుండెను. ఇట్టి యభివృద్ధికి వీరి కుశాగ్రబుద్ధితోఁ గూడిన పాలనక్రమమే ముఖ్యకారణము. వీరు దీర్ఘాలోచనమునందు మంచి సమర్థులును, ధైర్యశాలురును నిశ్చలచిత్తులును నైయున్నారు. వీరు తమభృత్యుల యందును మిగుల ననురాగమును వహించి యుందురు. ఈ దేవరకోటనామకమహావృక్షబీజస్థాపనమునకు శ్రీకోదండరామన్న

గా రెట్లుకారకు లని చెప్పుకొనుచున్నారమో యట్లే న్యాయసభాంతర ధనవ్యయాత్మకవాతపరంపరాహతుల నెన్నింటి నైన నోర్చి యీమహా వృక్షము స్థిరత్వము గాంచుటకు వీరే కారకు లని చెప్పుకొన నగును.

వీరు దొరతనమువారి గృహారాజప్రవేశస్వాతంత్ర్యములు గల వారై రాజకీయావసరములం దాహ్వానము లందుచు నుందురు. వేల్సు యువరాజుగారును వారి సతీమణియుఁ జెన్నపురి కేతెంచి నప్పుడు శ్రీవారలను దర్శించుట కాహూతు లైనవారిలో మనరాజా గారొకరు.

వీరిగృహిణీమణి ప్రస్తుతముక్యాలరాజాగారితాతగా రగు శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడు బహదరు మన్నేసుల్తాను గారి పుత్రిక. శ్రీ రాజాముక్తీశ్వరప్రసాదనాయఁడుగా రప్పటిజమీ దారులయం దగ్రగణ్యులుగ నుండిరి. జమీందారుగారు రాజ్యము నకు వచ్చినపిదప నీయమ గృహనిర్వాహకురా లయి నాఁటి నుండి నేఁటిదనుక గృహిణీధర్మంబులను జక్కఁగా నిర్వహింపు చుండెను. శ్రీమంతు రాజాగారు వ్యవహారవిషయాదులచే గ్రామాంతరము లందుండి నపుడు శ్రీరాణిగా రొంటిపూట భోజన మొనర్చుచు ధర్మశాస్త్రానుసారములైన పాతివ్రత్యధర్మముల ననుసరింపు చుండును. ఈమె మిక్కిలి మతాభిలాషిణి. ఏకాదశిత్యాదిపర్వదినంబు లం దుపవసింపుచు శాస్త్రీయవ్రతాదుల ననుష్ఠింపు చుండును. ఈమె యర్థిజన మందార మై యమందాదరముతో బీదసాదలఁ గాపాడు చుండును. అగ్రగణ్యు లయిన యుత్తరసర్కారుజమీందారులలో మన శ్రీ రాజా గారుగూడ నొక రని యెంచఁబడి పూనికతోడను జాగరూకతతోడను గార్యభారమును నిర్వహించుకొనుటచే నిట్టి ధనేశు లై రని చెప్ప నగును. వీరికి "శ్లో॥ ఏకోపి గుణవాన్ పుత్రో । నిర్గుణేన శతైరపి । ఏకశ్చంద్రప్రకాశేన । నకుత్రైః కిం ప్రయోజనం॥ అనునట్లు సుగుణనిధియు, వంశవర్ధనుఁడు నగు నొకపుత్రుఁడును నల్వురు పుత్రికలును గలరు. వీరిలోఁ బుత్రకునిపేరు శ్రీమంతు కుమారరాజా మేర్లగడ్డ యంకినీడుప్రసాద్ బహదరు గారు.

సీ॥ ఏపుణ్యమూర్తి బి. ఏ. పరీక్ష నొసంగ
సంస్కృతాంగ్లేయభాషాద్వయమున
ఏలసత్కీర్తిపే రోలగంబుల నిల్చె
మంజువాఙ్మాధురీమహిమకతన
ఏ సద్గుణాఢ్యుఁ డనేకసత్కృతు లందె
భాషాభిలాషావిశేషమునను
ఏ రమ్యతముఁడుసంస్కారాభిరతుఁ డయ్యెఁ
దదితరులకు మార్గదర్శకుఁడయి
తే॥ గీ॥ అట్టి శ్రీమంతు డెల్లగ ద్దాన్వవాయ
నీరధిసుధాకరుం డంకినీడ్రప్రసాద
బహదరున కాయు రున్నతుల్ వరలఁ బ్రోచుఁ
గాక కారుణ్య మూని పినాకపాణి॥

వీరు 1877 వ సంవత్సరమున జన్మించిరి. సుందరవిగ్రహ మగుటయేగాక వంశాంకురంబుగూడ నగుటచే మిగుల గారాబమునఁ బెంచఁ బడిరి. ఇట్లు పెఱుగుచు విద్యాభ్యాసమును దమబాల్యము నందు స్వీయసౌధముననే యొనరించి పిమ్మట బందరులోని హిందూ హైస్కూలులోఁ బ్రవేశించిరి. ఇచ్చట మెట్రిక్యులేషను పరీక్ష నిచ్చు వఱకును జదివి పిమ్మట నోబిల్ కళాశాలలో యఫ్. ఏ. తరగతియందు బ్రవేశించిరి; కాని యీ తరగతియం దిచ్చట నాఱుమాసములు మాత్రమె చదివి పదంపడి చెన్నపురిలోని పచ్చయప్పకాలేజీలో మిగిలిన యాఱుమాసము లుండి యాతరగతి యందు గృతార్థులయిరి. సీనియర్ క్లాసును జదువుట కై రాజధానీకళాశాలలోఁ బ్రవేశించిరి. అచ్చట వీరు స్టూయర్టు, బిల్డరుబేక్, బోరన్, శేషగిరిశాస్త్రి, మున్నగు మహాశయులశిక్షణమున విద్య గఱచిరి. వారివిద్యార్థికాల మద్వితీయమై యుండెను. శ్రీకుమారరాజాగారు విశేషధనాఢ్యులై నను మిక్కిలి పట్టుదలతో నెట్టి యాయాసముల కైన నోర్చి విద్య నభ్యసించిరి. ఇందులకు శ్రీవారికి గలవిద్యాభిలాషయే ముఖ్యకారణము. వీరు; తమయుపాధ్యాయుల యెడఁ జూపిన గౌరవప్రవర్తనము

వారిసహపాఠకులకు మార్గదర్శకముగ నుండెను. గౌరవస్వభావము, విద్యాసక్తి, కార్యనిర్వాహకత్వము, నిష్కల్మషవర్తనము, మున్నగు సద్గుణగణంబులు వీరిజననీజనకు లొసంగిన శిక్షణముయొక్క ఫలితములు. ఇట్లు శ్రీకుమారరాజాగారు చెన్నపురియందుండి 1903 వ సంవత్సర మునఁ బట్టపరీక్షయందును గృతార్థులై 1904 వ సంవత్సరమందు బట్టానుస్వీకరించిరి.

శ్రీమైసూరుమహారాజాగారిచేఁ దెఱువఁ బడిన దై 1903 డిశంబరు 1904 జనవరిప్రాంతము లందు మదరాసులో జరిగిన వస్తుప్రదర్శనమున కాహూతులై ప్రదర్శనమును దిలకించి కొన్ని యరటినార యంత్రములను జల్లపల్లికి గొనితెచ్చి వాని యుపయోగములను జనులకు బోధించి పరోపకార మొనరించిరి. మఱియుఁ దత్ప్రదర్శన సందర్భమున శ్రీమైసూరుమహారాజాగారితోఁ గలసిమెలసి యెంతయో విశ్రాంతిగ సంభాషించిరి.

ఇటులనే నాఁటినుండి నేఁటిదనుక శ్రీకుమారరాజాగారు తమ వైదుషీవిశేషము సార్థక మగునటుల విదేశస్వదేశప్రముఖుల నెందఱనో సమావేశ మగుచుఁ దత్తత్సమయోచితసంభాషణములచే హృదయరంజక మొనరించుచుండిరి. మఱియు స్వీయసౌఖ్యంబులఁ బాటింపక పట్టణముల యందును, బల్లెల యందును జరుగు విద్యావిషయిక మహాసభలకును, స్వసంఘసంస్కరణసభలకును వేంచేయుచుఁ బెక్కుతడవ లగ్రాసనాధిపత్యమును వహించి గంభీరోపన్యాసంబు లిచ్చుచుఁ దమజీవితమును బవిత్రవంతముగఁ జేయు చుండిరి.

జనవరిమాసాంతమునం దప్పటిగవర్నరుగా రయిన లార్డు ఆంప్టిహిల్ గారిని దర్శించి తాము బి. ఏ. పరీక్షయందు గృతార్థతఁ గాంచఁ గలిగి యుండుటచె వారియభివందనముల నందుకొనిరి. ఈవిధముగాఁ జెన్నపురియం దుండి పట్టపరీక్ష యందు జయ మందు నంతదనుక, నిరుపమానద్రవిణేశుపుత్రు లయ్యు నవివాహితులుగనే యుండిరనుటచేఁ బ్రకృతకాలంబున సామాన్యశ్రీమంతులగృహంబు లందు జరుగు చుండిన బొమ్మలపెండ్లిండ్లవంటి యతిబాల్యవివాహములపై

నిరసనభావ మప్పటికే శ్రీవారి కుదయించి యుండెను.

ఇట్లు సకలకళాప్రావీణ్యమును దన్మ్యాలమున యుక్తాయుక్తవిచక్షతయును బడయఁ గలిగి యనంతరమున గార్హస్థ్యధర్మ మవలంబింపం గోరి శ్రీముక్త్యాలపురవరాధీశ్వరు లయిన శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయఁడు బహదరు మన్నెసుల్తానుగారి సోదరీరత్న మగు శ్రీమతి భవానీదేవమ్మగారిని 1904 వ సంవత్సరము మే నెల 8 వ తేదిని స్వస్థాన మగు చల్లపల్లిలో నమితవైభవముగఁ బరిణయ మైరి. ఈవివాహమహోత్సవమునకు శ్రీవల్లూరురాజాగారు, కలెక్టరగు పార్సన్సుదొరగారు మఱికొందఱు ప్రముఖులు విచ్చేసిరి. అప్పటి మఱియొక దర్బారునం దాగంతికులలోఁ బ్రముఖులగు శ్రీ వావిలాల శివావధానిగారు, బుట్టాయిపేట నేషనల్ థియేటర్ పక్షమున దాసు నారాయణరావుగారు మఱికొందఱు ప్రీతిపూర్వకముగ నభినందించిరి. ఈ కల్యాణోత్సవమునకుఁ బిమ్మట ననఁగా నాగస్టునెలలోఁ దిరిగి ముక్త్యాలకు నాలుగు నేనుంగులతోడను, గొన్నితురంగములతోడను గతిపయపరిజనంబుతోడను నేఁగిరి. ఆ దినములలోనే చింతపల్లికి వేంచేసి శ్రీ వేంకటాద్రినాయఁడుగారిచేఁ గట్టింపఁబడిన కోటబురుజులను, దదితరచిహ్నంబులను జూచి యానందించిరి. ముక్త్యాలనుండి స్వస్థానమునకుఁ దిరిగివచ్చునప్పుడు బౌద్ధస్థాపితంబులైన యమరావతిలోని స్తూపంబులను, ధరణికోటలోని ప్రసిద్ధశిల్పములను, నెక్కుడాసక్తితో విలోకించిరి. భరతమాతయొక్క పూర్వసామ్రాజ్యచిహ్నములను పీలగునపు డెల్లఁ జూచి యానందించి తన్మహిమాతిశయంబుల స్మరించుట ప్రతిభారతీయునకును నర్హమేగదా! అటుపిమ్మట స్వపురాభిముఖులై బెజవాడయందు దచటకు రాఁ దటస్థించిన సర్ అరండేలుగారికి శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావు బహదరుగారు, శ్రీ వల్లూరు చినరాజాగారు, శ్రీ రాజా పార్థసారథ్యప్పారావుబహదరుగారు, మఱికొందఱు ప్రముఖులతోఁ బాటు శ్రీకుమారరాజాగారుకూడ స్వాగత మొసంగి యటుపిమ్మటఁ జల్లపల్లిలో గృహప్రవేశోత్సవమును జరిగించిరి.

వీరికి పశుగణంబును వృద్ధిజేయుట యందుఁ గల కుతూహల మసమానము. అందువలననే 1905 ఫిబ్రవరి నెలలో వంగవోలు నందు జరిగిన పశుప్రదర్శనమున కేఁగి తజ్జాత్యభివృద్ధి కై వేయిరూప్యముల పశువులను జల్లపల్లికి గొనివచ్చిరి. మార్చి నెల మూఁడు నాలుగు తేదీల యందు కృష్ణాజిల్లాలోని పెదకళ్ళేపల్లియందు జరిగిన వ్యవసాయికపశు ప్రదర్శనమున కధ్యక్షులుగా నుండిరి. ఈ ప్రదర్శనమునకుఁ బెక్కండ్రు ప్రముఖు లరుదెంచి యుండిరి. అమెరికాలోని కనడానుండి యొక మిషనరీకూడ వచ్చి యుండెను.

ఈ ప్రదర్శనానంతరమునఁ గుమారరాజాగారు పంగిడిగూడె మునకుఁ బోయి వల్లూరురాజాగారిని దర్శించిరి. అచ్చటనుండి వారి తోఁగూడ శీతానగరము, అలమంచెర్ల గ్రామాదులమీఁదుగా భద్రాచలారణ్యములకుఁ బోయి మృగయావినోదంబులఁ దిలకించిరి. శ్రీవల్లూరురాజాగారికి వేఁటాడుటయందుఁగల సామర్థ్య మసామాన్యమును దద్విషయము వర్ణనాతీతమును నగుట జగదైకవిదితము. శ్రీరాజాగారు సజీవముతోఁ బట్టుకొనివచ్చిన పెద్దపులులకు లెక్కయే లేదు. వీరికి యాటవికజంతువులనేగాక భయంకరము లగు జలచరంబులను గూడ వేఁటాడుశక్తి గలదు. ఈ విషయమై వారిచరిత్ర యందు వివరింపఁబడును. అట్లు శ్రీకుమారరాజాగారితోఁగూడ వెడలిన నాఁటి వేఁటయందు రెండు చిరుతపులులును, నొక పెద్దపులియుఁ గొట్టఁబడెను. అలమంచెర్లలో నొకకొండను దొలిచి కట్టిన దేవాలయమును శ్రద్ధతోఁ గాంచిరి. ఏయే ప్రాంతముల కేఁగినను శిల్పకళానైపుణ్యంబును గూర్చి తత్తత్ప్రదేశంబుల నెక్కుడాసక్తితో నరయు చుందురు.

ఏప్రిల్ నెలలోఁ జల్లపల్లియందు శ్రీవారితృతీయసోదరీవివాహము జరిగెను. అటుతరువాతఁ గోటలో రూ 3500 ల కొక గజరాజము గొనఁబడియెను.

జూలై నెలలో యూనివర్సిటీకమీషన్ వారితో విద్యాశాఖాధ్యక్షు లగు ఏ. జి. బోర్న్ దొరగారు బందరునకు వచ్చి యుండుటచే నా

రితోఁ నెక్కుడు స్వాతంత్ర్యమును గలిగించుకొని ప్రాథమికయుత్తమ విద్యలను గుఱించి ప్రస్తావించిరి. ఆ సంవత్సరమునందే యనఁగా 1905 సెప్టెంబరు 20 వ తేదీని వీరికి పుత్రికోదయ మయ్యెను. చిరంజీవియు, సౌభాగ్యవతియు నగున ట్లాశీర్వాదరవంబులు సెలంగ నవంబరునెలలో 'వరదరాజేశ్వరి' యను నామకరణ మొనరింపఁబడెను.

శ్రీ యంకినీడుప్రసాద్ బహాదరుగారికి గుఱ్ఱపుస్వారీ చేయుట యందుఁ జాల యిష్టమును మంచి యనుభవమును గలదు. అయినను డిశంబరు రెండవతేదీ నొక యున్నతాశ్వంబుపై స్వారీ చేయుచుండఁగా లక్ష్మీపురాటవిలో గుఱ్ఱ మకస్మాత్తుగఁ బడిపోయెను. ఆ పాటు వలన రాజాగారి యెడమచేతిలో నొక పెద్దయెముక సంపూర్తిగ విరిగి పోయెను. చికిత్సకై బందరులోఁ జాలాకాల ముండి శ్రమ నొందిరి కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. అంత 1906 జనవరి 17 వ తేదీని మదరాసునకు వెళ్ళిరి.

మదరాసునకు నిజసతీయుతముగ నేతెంచిన శ్రీ యువరాజు (Prince of Wales) గారితోఁ గూడ నూరేగింపు టుత్సవమునకు హార్బరునుండి గవర్నరుగారి సౌధమువఱకు మన చల్లపల్లి కుమారరాజాగారు తమ తండ్రిగారితోఁ గూడ నేతెంచి యాసందర్భ మాదలి యుత్సవముల నన్నింటెని దిలకించిరి; కాని చేతిచికిత్స యవసరమగుటచే డాక్టర్ బ్రౌనింగ్ దొరగారివలన నిరువదిదినములు చికిత్స జేయించుకొనుచు శ్రమనొందిరి. ఈ శ్రమతోఁ బాటు విద్యార్థికాలంబునఁ బరపట్టణము లందు నివసింపవలసివచ్చినట్లే గార్హస్థ్యకాలంబునఁ గూడ స్వసౌధ స్వేచ్ఛావిహార మరుదయి, పరపట్టణము లందే వసింపవలసివచ్చెను. మదరాసునుండి జూన్ 8 వ తేదిని కుమారరాజాగారు చల్లపల్లికి తిరిగి వచ్చిరి. కాని యచ్చటఁ గారణాంతరములవలన నుండుటకు వీలు కలుగకపోవుటచేఁ గోటను విడిచి బందరుసమీపమునఁ గల గూడూరునందలి శ్రీ వల్లూరురాజాగారి మేడలోఁ బ్రవేశించిరి. పిమ్మటఁ జల్లపల్లినుండి వారిసతీమణియు గూడూరునకే యేతెంచెను.

ఆగస్టునెలలో మదరాసువెళ్ళి రెవిన్యూబోర్డుమెంబరగు కేసిల్ స్టువర్టుస్టువర్టుగారిని జూచి వ్యవసాయికసంఘమును గుఱించి కొన్ని ముఖ్యవిషయములు ప్రస్తాపించిరి. ఆతరుణములో జరిగిన "సెంట్రల్ అగ్రికల్చరల్ కమిటీ"సభకు వేంచేసిరి. సెప్టెంబరు 29 వ తేదీమధ్యాహ్నము 1 గంటకు గూడూరునందు పుత్రోదయ మయ్యెను. ఆసంతోషముచే బడిబాలురకుఁ బెద్దలకు ఫలములు, పంచదార పంచిపెట్టించి 16వ రోజున నిచటఁ బేదలకు సంప్రీతికరముగ నన్నప్రదానము జరిగించిరి. తాతగారగు పెదరాజాగారుకూడ మదరాసులో ఫలములు మున్నగువానిని బంచిపెట్టించి పురజనులకు విందొసంగిరి.

1906సం॥లోఁ దమనివాసమును గూడూరునుండి ఫ్రెంచిపేటకు మార్చుకొనిరి. 1907 సం॥లోఁ దండ్రిగారి కనారోగ్యము దటస్థించుటచే మదరాసునకువెళ్ళి సమావేశమయిరి; కాని తమసోదరియు, శ్రీ ముక్త్యాలరాజాగారికళత్రమును నగు శ్రీ రాణీ వేంకట దుర్గాంబగారు బెజవాడలో 18 వ ఫిబ్రవరియందు స్వర్గస్థురాలగుటను విని మిగుల ఖేదమంది వెంటనే బెజవాడకు వచ్చిరి. మఱికొన్ని మాసములు గడచిన పిమ్మట ననఁగా మే నెల 22వ తేదీని కుమారునకు 'శివరామప్రసాద్' అని నామకరణ మొనరించిరి. ఈరాజాగారు ప్రతిశుభకార్యమునందును బేదలకుమాత్ర మన్నదానము విశేషముగ జరిగించుచుందురు. అట్లే యిప్పుడు నొనరించిరి.

వీరు రాజకీయవిషయములకుఁ దఱచుగ నాహ్వానింపఁబడుచుండుటచే సమావేశమగుచుందురు. 1907 సెప్టెంబరు 21వ తేదీని బందరురైలుస్టేషనుకు శంఖుస్థాపనము జరుగుసందర్భమున వేంచేసిరి. కలెక్టరగుమారిస్‌దొరగారు కోరినందున దొరతనమువారికి చట్టనిర్మాణసభ్యుల నధికపఱచుటను గుఱించియు, సలహాల నిచ్చు సంఘముల నేర్పఱచువిషయమును గుఱించియుఁ దమయభిప్రాయమును మెమోరాండముద్వారా తెలియపఱచిరి. సహకారసంఘముల రిజిష్ట్రారగువారగు దివాన్‌బహదరు ఆ. రామచంద్రరావుగారు బందరు వచ్చినందున వారిని సమావేశమయి సహకారసంఘముల నీప్రాంతములందు స్థాపిం

చుట కై ప్రస్తావించిరి. ఈసంవత్సరాంతము నందే మదరాసు వెళ్ళి స్టోక్సు, అట్కిన్‌సన్, ఆండ్రూ, బ్రాడ్లి దొరగార్లను జూచి, వారితో రాజ్యతంత్రవ్యవహారములను గుఱించియుఁ జట్టనిర్మాణసభ్యుల నధిక పఱచుటనుగుఱించియుఁ బ్రసంగించిరి.

1908 జనవరినెలలో గవర్నరుగారిచే నొసఁగఁబడిన (State Reception) పాలకులచే గౌరవార్థ మొసఁగఁబడు నాతిథ్యమునకు నాహ్వానింపఁబడిరి. మదరాసు యెస్టేటుల ల్యాండుబిల్లు చట్టనిర్మాణ సభ జరుగుచుండుసమయములో బహుకాలము ప్రేక్షకులుగ వెళ్ళి యావిషయముల నెల్లఁ జక్కఁగ గమనించిరి. జనవరి 20 వ తేదిని టాకర్ దొరగారిచే శ్రీమైసూరుమహారాజాగారి కొసఁగఁబడిన యాతిథ్యమునకు మనకుమారరాజాగారు నాహూతు లగుటచే వెడలి శ్రీమహారాజాగారితో సంభాషించిరి. శ్రీ బొబ్బిలిమహారాజాగారిని దర్శించి 'ఉనిన్సిబిల్లు'ను గుఱించి ప్రస్తాపించి, భూస్వాముల కపాయకర మైన చట్ట మైనట్లు వారియభిప్రాయమును దెలిసికొనిరి. ఫిబ్రవరి 4వ తేదిని గవర్నరగు సర్ ఆర్థరు లాలిగారు విలోకనార్థ మై బందరు వేంచేసిన సందర్భమందు పురమందిరమున జరిగినసభకు శ్రీ యంకినీడుప్రసాద్‌గారునునాహ్వానింపఁబడిరి. వీరేగాక యాసభకు శ్రీమునగాలరాజాగారును, గురజజమీందారుగారును వచ్చియుండిరి. నాఁటిసాయంత్రము కలెక్టరగు మారిస్‌దొరగారు కోటవిందు జరపఁగా నాఁ డందఱు వెళ్ళుట తటస్థ మయ్యెను. ఫిబ్రవరినెలలో జరిగిన వల్లూరురాజాగారి పుత్రికావివాహమునకుఁ బంగిడిగూడెము వెళ్ళి యచ్చటివినోదములను విలోకించిరి. వల్లూరురాజాగారి సంస్థానములో వంగవోల్, గుజరాత్, అమృతమహాల్, పండారము మున్నగుజాతుల పశుగణము గలదు. అచ్చటినుండి రాజా పార్థసారథి అప్పారావుబహదరుగారి యాహ్వానము మీఁద శనివారపుపేట వెళ్ళి యాదినములలోనే యేలూరులోని తివాచికార్ఖానా, జనపనారమిల్లు మొదలగు దేశీయపరిశ్రమలను దిలకించి ప్రోత్సాహపఱచిరి. జులై మాసాంతరమున శ్రీకుమారరాజాగారి కుటుంబము నందును వారిపరిజనమునందును గలిసి నలువదియిరువురకు

మిక్కిలి క్రూరమైనయనారోగ్యదశ సంప్రాప్తమయ్యెను. దేశీయ వైద్యులును, హూణభిషగ్వరులును స్వస్థతపఱచలేక పోయిరి. ఈ వ్యాధికి కారణము కూపోదకము నందుఁ గలిగినయనర్థకమే యని యెన్నియో దినములు గడచినపిమ్మట గ్రహింపఁబడెను. అంతటఁ దమనివాసమును దిరిగి గూడూరునకు మార్చుకొనిరి. దైవానుగ్రహమున నొక్కరొక్కరుగ స్వస్థతఁ గాంచుచుండిరి; కాని దైవబలము గల నిరుపేదలకంటె దైవబలముచాలని సంపన్నులు దుర్బలు లనునట్లు సెప్టెంబరు 5 వ తేదీ యుదయమున శ్రీకుమారరాజాగారి సతీవతంసము స్వర్గస్థురాలయ్యెను. ఈ విపత్సమయమున వీరిజననీజనకులు మిగుల విచారమనస్కులై వచ్చి యోదార్చిరి. వల్లూరిరాజాగారు తమ హృదయపూర్వకమైనసానుభూతిని దెలియపఱచిరి. కుమారరాజాగారుకూడ మూఁడు నెలలవఱకును స్నానముచేయుట కైనను వలనుపడని దీర్ఘవ్యాధిపీడితులైరి. ఈ 1908 వ సంవత్సర మంతయుఁ గష్టదాయకముగనే యుండినను 1909 వ సంవత్సరముయొక్క మధ్యభాగమునుండి వ్యవహారపుఁజిక్కులు కూడ సమసిపోయి యించుక విశ్రాంతి లభించెను. వీరికి 1909 సం॥ జూన్ 13 వ తేదీ యుదయమున మదరాసునకు సమీపమునఁగల తిరువత్తూరు నందు ద్వితీయవివాహము జరిగెను. పూర్వము తెనాలితాలూకాకాపురస్థులయ్యును గొంతకాలమునుండి మదరాసువాస్తవ్యులై యందు గొప్ప భూస్వాములుగ నుండిన మ. రా. శ్రీ గడ్డిపాటి వీరయ్యనాయఁడుగారి ద్వితీయపుత్రిక యగు శ్రీమతి రమణాంబమ్మగారిని బరిణయమైరి. ఈవివాహమహోత్సవమునకు శ్రీరాజా పార్థసారథిఅప్పారావుబహాదరుగారు, శ్రీముక్త్యాలరాజాగారు మఱికొందఱు ప్రముఖులును విచ్చేసిరి. ఈ పరిణయదినములలో నుభయపక్షములవారును బీదసాదలకు విశేషముగ నన్నదాన మొనరించిరి. శ్రీకుమారరాజాగారు ప్రత్యేకముగ నొకకవిపండితసభను జరిపించి విద్వాంసులకు దుశ్శాలువలచే గౌరవించిరి. శ్రీమంతులు శుభకార్యసమయములం దిట్టిసభలఁ గావించి పండితులను, గవులను బహూకరించి ప్రోత్సాహముగలిగించు టెంతయు

వారి భాషాపోషకత్వమునకు నిదర్శనముగ నుండఁ గలదుగదా! ఈ వివాహసందర్భమున జరిగింపఁబడిన నితర వేడుకలకంటె నన్నదానమును, బండితగౌరవమును బరిగణనీయమై యుండెను. 1909సం॥ నవంబరు 17వ తేదీని కాస్మోపాలిటన్ క్లబ్బున కేతెంచిన విశాఖపట్నముజిల్లాలోని జయపూరుమహారాజాగారిని సమావేశమయి యెంతయో విశ్రాంతిగ సంభాషించిరి. ఈకుమారరాజాగారు నిరంతర మితరులతో జోక్యము కలిగించుకొనుటలో సమానధారులై యున్న కుండువారుగాక దొరతనోద్యోగులతోడను, నైరోపీయప్రముఖులతోడను, మహారాజాలతోడను గలసిమెలసి సంభాషించు చుందురు. కావున గౌరవనీయ మయిన ప్రతిబహిరంగవిషయమునకును నాహ్వానింపఁబడు చుందురు. రాజప్రతినిధి యగు లార్డు మింటోగారు సతీయుతముగ మదరాసున కేతెంచి నప్పుడు జరిగిన ప్రవేశోత్సవము, ఆతిథ్యము, గౌరవార్థమై సేనాదళమునకు నూతనపతాకముల నొసఁగినతరుణము, రిపన్ప్రభువుగారి పేర నవీనముగ నిర్మింపఁబోవు చున్న మ్యునిసిపల్ భవనముల శంకుస్థాపనము, కాస్మోపాలిటన్ క్లబ్బునందు జరిగిన విందు, ప్రిన్సు ఆఫ్ ఆర్కాటుగారొసఁగినతోఁటవిందు మున్నగు సమస్తవిషయములకును నాహ్వానింపఁబడిరి. 1910 సం॥ ఫిబ్రవరినెలలో శ్రీబొబ్బిలిమహారాజాగారిని దర్శింపఁగా శ్రీమహారాజాగారు తిరిగి వీరి సౌధమునకువచ్చి సమావేశమయిరి.

ఆమాసమునందే 20వ తేదీని గూడూరునకు వచ్చి గృహప్రవేశ మొనరించుసందర్భమునందును బేదల కన్నవస్త్రదానాదు లొనరింపఁబడెను. మే నెల 8 వ తేదీని బ్రాహ్మాగమం దయిదుగజముల పొడవుగల తోఁకయుఁ జిన్నితలయుఁగల హాలిస్కామెట్ (Halley's comet) అనుతోఁకచుక్కను జూచుట తటస్థమయ్యెను. దీనివలన దేశోపద్రవమని కలవరపడు చున్న జనాభిప్రాయమునకుఁ దగినటులే యాఱవ తేది రాత్రి 11-3/4 గంటలకు స్వర్గాభిముఖులైన సప్తమెడ్వర్డుగారి మరణవార్తను నాఁడు వినవలసి వచ్చెను. ఆమరునాఁడు రాజకుటుంబమునకుఁ దమహృదయపూర్వకసానుభూతిని గవర్నరుగారిద్వారా

తంత్రీవార్త నంపి చక్రవర్తిగారిజ్ఞాపకచిహ్నముగఁ బరిశ్రామికపాఠశాలల నెలకొల్పు టుచిత మని వార్తాపత్రికలకు వ్రాసిరి. సప్తసంతానములలో నుత్తమసంతాన మని చెప్పఁబడు కృతిస్వీకారము నం దభిరతిగలవా రయి 'సుశీల' యను నొకనాటకగ్రంథమునకుఁ గృతిభర్తలు గూడ నయిరి.

శ్రీవారికీర్తిచంద్రిక దశదిశవ్యాపిత మై స్వసంఘమునందును బరసంఘమునందును విజృంభించి యుండుటచే ఫిబ్రవరి 25 వ తేదిని యేలూరులో జరిగినవ్యవసాయపరిశ్రామికపశుప్రదర్శనము శ్రీకుమారరాజాగారిచేఁ దెఱవఁ బడునట్లు గోరఁబడిరి. అందున కంగీకరించి యొసంగిన యుపన్యాసములో వ్యవసాయాభివృద్ధికి వలయు ప్రాముఖ్యవిషయములను విమర్శించుచుఁ దమకుఁ గల శాస్త్రపరిజ్ఞానాభినివేశముచే డెన్మార్కు, జపాను మున్నగు విదేశపరిశ్రామికవిషయాదులను గుఱించి దృష్టాంతముగ వివరించుచు నుపన్యసించిరి.

శ్రీవా రగ్రాసనాధిపత్యమును స్వీకరించి యొసంగిననాఁటి యుపన్యాసమును గలెక్ట రగు బ్రెయిడుపుడ్డుదొరగారును, పేట్రియట్ పత్రికాధిపతులును మిగుల శ్లాఘించిరి. ఈ ప్రదర్శనమునకుఁ గొంత విరాళము గూడ నొసఁగఁబడెను. చివరిదినమున కరుదెంచిన లార్డుబిషప్పుగారును సముచితముగ సంభాషించిరి. ఏలూరులోఁ బశువుల కొఱకొకసీటికుండు గట్టుట కై మఱికొంతవిరాళ మొసంగిరి. పిమ్మట గూడూరునకువచ్చి యచ్చటినుండి మఱికొంతకాలమునకు దమ నివాసమును మచిలీపట్నమునందు 'గోవిందభాగ్' అను మందిరమున కేప్రిల్ నెలలో మార్చుకొనిరి. మే నెలలో మదరాసువెళ్లి యచ్చట శ్రీ పిఠాపురము రాజాగారి దర్శనప్రదర్శనము లందిరి. రెవిన్యూబోర్డు మెంబ రగు గౌరవనీయు లైన మిస్టర్ ఏ. బట్లర్ వర్తుగారు వచ్చి దర్శించి నందున వారితో మదరాసుప్రాంతము లందుఁ గలచెట్లనుగుఱించియు రాజధానిలోఁ బెచ్చు పెఱుగు చున్న వ్యాజ్యములను గుఱించియు సంభాషించిరి. ఆ దినములలోనే కృష్ణాజిల్లాబోర్డుమెంబరుగ నుండుటకు కలెక్ట రగు బ్రెయిడువుడ్‌దొరగారు ప్రస్తావింపఁగా నంగీకరించిరి.

గౌరవనీయు లగు గోకేల్ గారి నిర్బంధప్రారంభవిద్యనుగుఱించియు, మఱి కొన్ని ముఖ్యవిషయములను గుఱించియు నొసంగిన యుపన్యాసములకు ను, వారికొఱ కేర్పఱచఁబడిన తోటవిందునకును బోయి వారితోఁ జాలసేపు సంభాషించిరి. మదరాసునం దుండఁగానే పుత్రికాపుత్రుల కు శ్రీరాజా పార్థసారథిఅప్పారావు బహాదరుగారి దౌలత్ మహలునం దక్షరాభ్యాసము, చౌలము నొనరింపఁబడెను. ఈ సందర్భమునందును నన్నదానమే ముఖ్యముగ నొనరింపఁబడెను. సెప్టెంబరు 2 వ తేదీని దివాన్ బహాదరు పి. రాజరత్నము మొదలియార్ గారి యాధిపత్యము క్రింద 'ఖాన్' గారిబిల్లు జరుగఁ గూడదని జరిగినసభకును శ్రీ కుమార రాజాగా రాహ్వానింపఁబడుటచే సమావేశమైరి. క్రొత్తగవర్నరుగారగు కార్మికేల్ ప్రభువుగారికి భూస్వాముల సంఘముపక్షమున సన్మానపత్ర ము(అడ్రెస్)నొసఁగిన సమయమున నిర్ణీతసభ్యు (Deputation members) లలోఁ బ్రముఖులుగా నుండిన శ్రీ వేంకటగిరిమహారాజాగారు మనకుమారరాజాగారిని గవర్నరుగారితో సమావేశ పఱచిరి.

శ్రీ యంకినీడుప్రసాద్ బహాదరుగారు నవంబరు నాలవ తేదీని మద రాసు సెనెట్ హాలులో జరిగిన సెంట్రల్ అగ్రికల్చరల్ మీటింగునకు ను, 25-26-27 తేదీలయందు కృష్ణాజిల్లాలోని కేసరపల్లిగ్రామమున జరిగిన ద్వితీయకమ్మమహాజనసభకును నగ్రాసనాధిపతులుగ నుండిరి. ఈ మహాజనసభకు నాలుగువేలమంది ప్రేక్షకులును బ్రతినిధులును వి చ్చేసిరి. గోదావరిజిల్లాలోని కపిలేశ్వరపురరాజాగా రగు మ॥రా॥రా॥శ్రీ బలుసు బుచ్చిసర్వారాయఁడుగారును వచ్చి యుండిరి.

ఆసభయందుఁ దమసంఘమును గుఱించి సాంఘికాచారా దుల విషయమై కన్పట్టు స్వల్పభేదములు వారు నివసించు న య్యాదేశ భేదములనుబట్టి యేర్పడి యుండవచ్చు ననియు వీరు (ఈ కమ్మవారు) పదునాఱవ శతాబ్దమున నాంధ్రమండలము నేలిన శ్రీకృష్ణదేవరాయని కొలువున సైనిక వృత్తిచే జీవించు చున్నకాల మునందు కొందఱు విజయనగరాధీసుని సైన్యముతో మధుర, తిరునల్ వేలి మండలములకుం బోయి యచ్చట సిల్చిపోయి పదంపడి హిం

దూరాజ్యములు మట్టువడుటచే యుద్ధపుగోల్కున కవకాశము లేక కత్తి విడిచి, నాగలిచేపట్టి రనియు, నట్టిస్థితిగతులలో సగౌరవముగ జీవ యాత్ర నడపుటకై తగినవృత్తి యదియే గదాయనియు నుపన్యసించిరి. 1911 వ సం॥ డిశంబరు 11 వ తేదీని డిల్లీలో జరిగిన శ్రీచక్రవర్తిగారి పట్టాభిషేకసమయమునఁ దమయానందపూర్వకమైన వందనముల నర్పించి, తిరిగి ప్రయివేటుశ్రక్రటరీగారినుండి స్వీకారవందనముల నంది కొనిరి. పిమ్మట 12 వ తేదీని గౌరవనీయులగు అట్కినసన్‌గారి యాధిపత్యముక్రింద జరిగిన పట్టాభిషేకపు దర్బారున కాహ్వానింపబడు టచే నచటకు వెళ్లిరి. అప్పుడు పెదరాజాగారు బందరులో జరిగిన దర్బారున కాహ్వానింపబడుటచే నేతెంచిరి. 1912 జనవరి 8 వ తేదీని గవర్నరుగారి భవనమునందు గౌరవార్థమై యొసఁగఁబడిన యాతిథ్యము (State Reception) నకు వేంచేసి యటుపిమ్మట కార్మికేల్ ప్రభువుగారికిని వారిసతీమణిగారికిని శ్రీకుమారరాజాగారొసంగిన తోఁటవిందున కాహ్వానింపఁ బడుటచే నచటకును వెళ్ళి వారింపరి సంభాషించిరి. మదరాసుపౌరులు శ్రీజార్జిచక్రవర్తిగారికి దమకృతజ్ఞతను జూప నెంచి శ్రీగవర్నరుగారియాధిపత్యముక్రింద బ్యాంక్వెటింగు హాలులో జరిపించిన సభ కింకొకపరి శ్రీకుమారరాజాగారాహ్వానింపఁబడిరి.

నూతనముగఁ గట్టఁబడిన చెన్నపురిలోని చట్టనిర్మాణసభాభవనమునందు ఫిబ్రవరి 14 వ తేదీని జరిగిన ప్రథమసభకుఁ బ్రేక్షకులుగను నామాసాంతమునందే విక్టోరియాపురమందిరములో జరిగిన మిస్ గూర్జార్ యొక్కసభ (Entertainment) కును వెళ్ళియుండిరి. ఇట్లు శ్రీకుమారరాజాగా రనేకపర్యాయములు ప్రసిద్ధికెక్కిన మహాసభలకును, పాలనోద్యోగులగు నాంగ్లేయప్రముఖుల సందర్శనంబునకును బలుమా రాహ్వానింపఁబడు చుండుటయేగాక సాంఘికసభలయందును విద్వత్సభలయందును నగ్రాసనాధిపత్యమును వహించుచుఁ గార్యభారమును జక్కగ నిర్వహించు చుందురు.

1912 మార్చి 25వ తేదీని కార్మికేల్ ప్రభువుగారి యాధిపత్యము క్రింద జరిగిన చెంగల్పట్టు సహకారసాంఘికసభ కాహ్వానాధ్యక్షులుగ నుండి ప్రతినిధులకు స్వాగతోపన్యాస మిచ్చు సందర్భమునఁ "బూర్వము వ్యాపించి యున్న పరపతిసంఘములేగాక, యితర సంఘము లనఁగా సరకులను గూడఁబెట్టుట, యుత్పత్తి చేయుట మున్నగునవి యేర్పాటుకావలసియుండు" నని నుడివిరి. అందును గురించి శ్రీగవర్నరుగారు తమయభిమతమును వెల్లడించి సంతసించిరి. అటుపిమ్మట 29 వ తేదిని శ్రీగవర్నరుగారు కలకత్తా కేఁగుచు, సాగ నంపవచ్చిన శ్రీకుమారరాజాగారితో — "సహకారోద్యమమునందు మీకుంగల కుతూహలమును బట్టి యీయుద్యమము త్వరలోనే దేశము మునందు వ్యాపింపఁగల దని నమ్ముచున్నా"నని హెచ్చరికగలుగఁ జేసిరి.

ఏప్రిల్ 6 వ తేదిని శ్రీపీఠికాపురవరాధీశ్వరుల యాధిపత్యము క్రింద జరిగిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్సంవత్సరికోత్సవమునకుఁ బోయి, కొన్ని తీర్మానముల నుపపాదించిరి. పచ్చయ్యాప్స్ కాలేజిలో 16 వ తేదీని వ్యవహారికభాషాప్రయోగౌచిత్యము, సంధి, అర్ధానుస్వారము, శకటరేఫము, అన్యదేశపదప్రయోగము—వీనిం గూర్చి శ్రీపురాణం నాగభూషణముపంతులు ఎం.ఏ., బి.యల్., గారు, వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రులుగారు, చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి పంతులు బి.ఏ.యల్.టి., గారు, శతావధానులు దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రిగారు మున్నగు విద్వద్దరిష్ఠులు వక్తలుగ నుండి జరిగించిన మహాపండితసభకును మన శ్రీయంకినీడుప్రసాద్ బహదరుగారే యగ్రాసనాధిపత్యమును వహించి పండితజనసమ్మతంబు లగు తీర్మానములచే నాసభను జయప్రదముగ నెరవేర్చిరి.

ఈసంవత్సరములోనే యెస్టేటునకు సంబంధించు గ్రామాదుల లోని దైన యయోధ్యయందలి కృష్ణానదియొక్క కరకట్ట తెగుటచే ననేకగ్రామంబులకును, బశువులకును జాల నష్టము గలిగెను. రైతులకు వాటిల్లిన యీదురవస్థను విని పెదరాజాగారు ధాన్యమూలము నను గుమారరాజాగారు విరాళమూలమునను సాహాయ్యము జూపిరి.

డిశంబరు 21, 22 తేదులయందు పచ్చయప్పాస్ కాలేజిలో జరిగిన ప్రథమరాజధానిసహకారసంఘముల కాన్ఫరెన్సునకు లార్డు పెట్లండు గారు రాసంగిన ప్రథమోపన్యాసాంతమున సర్ జాన్ అట్కిన్సన్‌గారగ్రాసనాధిపత్యమును వహించి యుండఁగ శ్రీకుమారరాజాగారు వ్యవసాయసహకారోద్యమమును గుఱించి యుపపాదించి, సభాంతమున నగ్రాసనాధిపతిగారి కభివందనము లర్పించిరి. 1913 జనవరి 1 వ తేదీని లార్డు పెంట్లండుగారు రాసంగిన తోటవిందునకు వెళ్ళి యచ్చటఁగల పబ్లిక్ సర్వీస్ కమిషన్ మెంబర్లతోడను; వ్యవసాయసంఘమును గుఱించి ప్రధానవ్యవసాయసంఘమును గుఱించి గౌరవనీయు లగు పి. శివస్వామి అయ్యర్ గారితోడను విపులముగ సంభాషించిరి. 6 వ తేదీని పబ్లిక్‌సర్వీసుకమీషన్ వారికి కాస్మాపాలిటన్ క్లబ్బు నందొనర్పఁబడిన విందునకు శ్రీవారును వెళ్ళి వారితోఁ జాలనాసౌకర్యమును గుఱించియు; 8 వ తేదీని శ్రీగవర్నరుగారిని ప్రత్యేకదర్శన మొనర్చి వారితో వ్యవసాయాభివృద్ధిని గుఱించియుఁ ప్రాథమికవిద్యావ్యాప్తిని గుఱించియుఁ జక్కఁగ వివరించిరి. జనవరినెలలో జరిగిన పబ్లిక్‌సర్వీస్ కమీషన్ వారి సభలకుఁ ప్రేక్షకులుగఁ బలుమారేఁగి యుండిరి. ఇట్లే మండలసభలకును నుత్సాహముతో నరుదెంచు చుండెడివారు. ఈదినములలోనే సంస్థానమున కరిష్టదాయకముగఁ బరిణమింపఁ గల టెనెన్సి ఆక్టును గుఱించిన గ్రంథమును సాకల్యముగఁ జదివిఁ దీనిచే సంస్థానమునకు వాటిల్లు నష్టములను గుఱించియుఁ దన్నివారణమును గుఱించియు దొరతనమువారి కొక విజ్ఞాపనమును బంపి యుండిరి. మఱియు దీనిప్రతులను మఱికొందఱుభూస్వాములకును బంపి వారికృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. మఱియుఁ జెన్నపురిలో నవంబరు 24 వ తేదీని రాజప్రతినిధి యగుహార్డింజిప్రభువుగారి యాగమనసందర్భమున జరిగిన సన్మానపత్రస్వీకారము, యూనివర్సిటీ లైబ్రరీ కొనరింపఁబడిన శంఖుస్థాపనము, రిప్పన్ ప్రభువుగారిపేర మ్యునిసిపాలిటీవారికై కట్టఁబడినభవనములందలి నూతనప్రవేశోత్సవము, కాస్మాపాలిటన్ క్లబ్బులో నొసఁగఁబడిన గౌరవాతిథ్యము, మున్నగుసమస్తవిషయములకును శ్రీకుమార

రాజాగా రాహ్వానింపఁబడిరి. 27 వ తేదీన జరిగిన భూస్వాములసభయం దీ టెనెన్సీ ఆక్టును గుఱించి విచారించుట కొఱక కమీషనరును నియమించుటకై యొనరింపఁబడిన తీర్మానమును బలపఱిచిరి. మఱియు నాసభయందే రాజకుమారకాలేజి నొకదానిని స్థాపించుటకై దొరతనమువారి కొఱక విజ్ఞాపనము బంపఁబడినది.

1914 జనవరి మూఁడు నాలుగు తేదీలయందు గౌరవనీయు లగు శివస్వామిఅయ్యర్ గారి యాధిపత్యముక్రిందజరిగిన రాజధానిసహకార సాంఘికద్వితీయసభకుం బోయి వ్యవసాయసహకారములను గుఱించి తిరిగి యొకతీర్మానము నుపపాదించిరి. అందుమీఁద నగ్రాసనాధిపతిగారు తమయుపన్యాసాంతమునం దీయుద్యమమును గుఱించి శ్రీ కుమారరాజాగారు వహించిన శ్రద్ధను శ్లాఘించుచుఁ దదితరులగు జమీందారులకు వీరు మార్గదర్శకు లనఁదగు నని నుడివిరి. గత సంవత్సరము నేర్పడిన రాజధానిసహకారసంఘమునకు మన కుమార రాజాగారే యుపాధ్యక్షులుగ నెన్నుకొనఁబడిరి. ఈసభయందు గొంత విరాళముగూడ నొసంగఁబడెను. మఱియు వీరికి వ్యవసాయికసహకారోద్యమము లందుఁ గల పరిపూర్ణాభిరతిచే ఫిబ్రవరి 7 వ తేదిని పెంట్లండుప్రభువుగారిని ప్రత్యేకముగ దర్శించి వారికిని తెలుఁగుదేశమున సహకారసంఘము లెక్కుడుగ వ్యాపించు ప్రయత్నము లొనరించుటకును; ఉత్తరసర్కారు లందును, దత్తమండలములందును గొన్ని యుత్తమవిద్యాశాలలను, బరిశ్రామికపాఠశాలలను, నౌషధాలయములను నెలకొల్పుటకును విన్నప మొనరించిరి. ఆమాసాంతమునందే సహకారోద్యమమును గుఱించి యొకచిన్నిపొత్తమును రచించి దానిని వలయువారి కుచితముగఁ బంచిపెట్టెద మని ప్రకటించి య ట్లొనర్చిరి. మఱియు మార్చి 7, 8, 9 తేదీలయందు గోదావరి జిల్లా కపిళేశ్వరపురమునందు జరిగిన నాలవకమ్మమహాజనసభయం దీపొత్తములు విశేషముగఁ బంచిపెట్టఁబడినవి. ఆ సభయందు శ్రీ కుమారరాజాగారు గ్రామ పంచాయితీసభలు, సహకారోద్యమము మున్నగు విషయములనుగుఱించి చర్చించి తుదకి ట్లుపన్యసించిరి :—

"ఈసభాభవనమునందు జమీందారు లనేకు లేతెంచి యలంకరించి యున్నారు. సంఘము నుద్ధరించుటకై వలయు ధనము నంతయు వారే యొసంగఁగలుగుదురు. కావున సభికులను వేఁడుకొనఁగనేల? అని శంకింతురేమో! అందునకు సమాధానము వినుఁడు. స్వసంఘమని ధనాధికులు గల యీసంఘమునకే యాధనమును వినియోగించుచుండిన యెడల ద్రవ్యలోపముచే నెంతయో వెనుకబడియుండి యన్యసహాయ మపేక్షించుచుండిన యితరసాంఘికుల కెవరు సాహాయ్యమును జేయుదురు? కావున సాహాయ్యార్థులగు ప్రతిసంఘమువారిని మే మాదరింపవలసియున్నది. కనుక ద్రవ్యాధికులు గల మనసంఘమువారు తమ సంఘమును బోషించుకొనుట తమవిధియని యెఱుంగవలయును."

గతమహాజనసభయందువలెనే యీసభయందును శ్రీకుమారరాజాగారు నూఱురూప్యములవిరాళ మొసంగిరి. అంత నాహ్వానసంఘాధ్యక్షులును గపిలేశ్వరపురాధిపతులును నగు శ్రీ బలుసు బుచ్చిసర్వారాయఁడుగారును మఱికొందఱును నీమార్గమునే యనుకరించిరి.

ఇట్టు రాజకీయసాంఘికవిషయానుకూలం బెంతయుఁ బూనికతోఁ బాటుపడుచున్న శ్రీయంకితినీడుప్రసాదు బహదరు బి. ఏ. గారికిని నిట్టి పుత్రరత్నమును బడసిన వీరిజననీజనకులకును భగవంతుఁ డాయురారోగ్యంబు లొసంగుఁగాత.

శ్రీరస్తు.

నూజవీడు సంస్థానము.

(కృష్ణాజిల్లా.)

సీ॥ ఎవ్వారిపూర్వకు ♦ లెంతయో రణవీరు
లని చరిత్రములఁ బ్ర♦ఖ్యాతిఁ గనిరో !
ఎవ్వారిపూర్వజు ♦ లిల రాజబహాద ర
ప్వారాయబిరుదాళిఁ ♦ బరగినారో !
ఎవ్వారిపూర్వు ల♦హీనభాషారతి
సత్కృతుల్ గొని యశ♦స్కాము లయిరో !
ఎవ్వారిపూర్వులు ♦ శ్రీవిరాజిల బుధా
వళి కాశ్రయం బిచ్చి ♦ నిలిపినారో
తే॥ గీ॥ అట్టి శ్రీనూజవీడుపు♦రాధిపులకు
వారిసంతానమునకు నా♦భాస్కరేందు
తారకం బాయు రున్నతుల్ ♦ దనరఁ బ్రోచుఁ
గాక రంగధాముండు కృ♦పాకరుండు॥

కృష్ణాజిల్లాలోఁ గలజమీాల కెల్ల నూజవీడుజమీా చాల సుప్రసిద్ధ మైన దనియు, మిగులఁ బురాతనమైన దనియుఁ బూర్వకాలమం దీ సంస్థాపకులలోఁ గొందఱు యుద్ధనైపుణ్యంబునఁ బ్రాముఖ్యులై విజయము లొందుటవలన వృద్ధిలోనికివచ్చిరనియుఁ జరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. వీరు; దేశ మల్లకల్లోలముగ నుండినకాలమునఁ గలహాకారుల ప్రతాపాగ్నుల నార్పి తమ స్వచ్ఛందకీర్తివైభవమున కెల్ల రచ్చైరువుండు నట్లు నిజశౌర్యసాహసాదులచే రాజ్యస్థాపన మొనరించి పరిపాలకు లయిరి.

ఈ సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు మేకా బసవన్న గారు. వీరు పద్మనాయకవంశజులును, విప్పర్ల గోత్రజులును నై యుండి న ట్లీదిగువపద్యద్వయమువలనఁ దెలియఁ గలదు:—

"క॥ ఆవిష్ణుపదాంబుజమున
నావిర్భవ మై చతుర్థ ♦ మగుజాతి ధరన్
శ్రీవెలయన్ విమలసమా
ఖ్యావృత మై, పద్మనాయ ♦ కాన్వయ మలరెన్॥

తే॥ గీ॥ గంగ నైదొ డనంగఁ బ్ర♦ఖ్యాతి గాంచు
నమ్మహాన్వయ మెంతయు ♦ నతిశయించు
నం దుదయ మంది, చెలు వొంది ♦ రమితరీలఁ
జిత్రమహిమల విప్పర్ల♦గోత్రు లనఁగ॥"

ఈ బసవన్న గారు మిగులపరాక్రమవంతులును, జయశాలురును నై పదియాఱవశతాబ్దారంభ మందు దక్షిణదేశమునం నుండివచ్చి కృష్ణానదీవామభాగమునందుఁ గల 'గొల్లపల్లి' యను గ్రామము నందు దుర్గము నుగట్టి సంస్థానస్థాపన మొనరించిరి. ఈ గొల్లపల్లి యాకాలమున కొక్కింతపూర్వ మొరిస్సారాజులకును, సుప్రసిద్ధుఁ డై 1509 మొదలు 1530 వఱకు మహోన్నతిచేఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన విజయనగరాధీశుఁ డగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలకును, ప్రప్రథమమునఁ గోల్ కొండరాజ్యమునకు సుబేదారుఁడుగ (Governor) నుండి పిదప 1512 మొదలు 1543 వఱకు నవాబుగనుండిన పరాక్రమవంతుఁ డగు 'కులీ కుతుబ్ షా' కును యుద్ధరంగముగ నుండెడిది. కావున నాకాల మందు గొల్లపల్లియొద్దఁ గోటనుగట్టి యధికార మేర్పఱచుకొనుట మిగుల దుర్ఘట మైనదియె యగును గాని, యీరాజ్యసామ్రాజ్యంబు లింతకుఁ బూర్వమె యంతరించెను; ఎ ట్లనఁగ:—గోల్ కొండనవాబు లలో నొకఁ డగు 'అబ్దుల్లా హుసేన్ కుతుబ్ షా' కాలమున 'మీర్ జుమ్లా' అను నొకపారశీకుఁడు హిందూదేశమునకు వచ్చి, ఢిల్లీపాదుషా యగు షాజహాన్ యొక్క సైన్యములోఁ బ్రవేశించి, యచ్చట పాదు షాసుతుఁ డగు 'దారా' తో వైరము వచ్చినందున గోలకొండ జేరి,

క్రమక్రమముగ నవాబునకు ముఖ్యమంత్రి యై, పదంపడి కొన్ని కు స్తంత్రములచే నవాబునకుఁ గూడ వ్యతిరేకుఁడై యవరంగజేబునకు వ్రాసిన లేఖవలన గోలకొండరాజ్యనాశనమునకు ముఖ్యకారకుఁడయ్యెను. ఆలేఖయందు— "* హిందూదేశములోని యత్యంతధనసంపన్నమైనరాజ్యమును మీరు స్వాధీన మొనరించుకొనుసమయము వచ్చినది. నేను మొదటినుండియు మొగలులసేవకుఁడను. వారికి మేలు సేయవలయుననియే నేను గోలకొండకువచ్చితిని. ఇప్పుడు గోలకొండనవాబుతల్లి మనకు ననుకూలముగ నున్నది. కర్ణాటకసైన్య మంతయు నాచేతిలో నున్నది. గోలకొండసైన్య మంతయు నాకుమారుఁడగు మహమ్మద్ అమీర్ ఖానుని స్వాధీనము. ఇట్టిస్థితిలో మీరు గోలకొండమీఁదికి దండెత్తి వచ్చినయెడల రాజ్యము మీ కవలీలగ స్వాధీనమగు" నని యున్నది. ఈలేఖను గాలతాబాదుపట్టణములోఁ దండ్రి యగు షాజహాన్‌చక్రవర్తికి ప్రతినిధిగ నుండిన యవరంగజేబు చూచుకొని, యపరిమితానందభరితుఁడై బైలుదేరి, గోలకొండను ముట్టడించి, తండ్రి యగు షాజహానుయొక్క యుత్తరప్రచోదనను పొంతనే తిరిగిపోవలసినవాఁడయి, గోలకొండను సామంతరాజ్యముగఁ జేసికొని యేఁగెను. ఇట్లు గోలకొండనవాబులు పదియాఱవశతాబ్దమునందే సామంతు లగుట చేతను; విజయనగరాధీశులలో సుప్రసిద్ధుఁడును గృష్ణదేవరాయల యల్లుఁడును నగు రామరాజుయొక్క రాజ్యకాలము (1541—1565)లోఁ దురుష్కరాజు లెల్లప్పుడును దన్నే సాహాయ్యము గోరుచుండుట చేతను దన (రామరాజ) రాజ్యవిస్తీర్ణ మత్యంతోన్నతంబుగ నుండుట చేతను గర్వించి, రామరాజు క్రమక్రమముగాఁ దురుష్కరాజ్యముల నాక్రమించుకొనుచు వారిరాయబారుల నగౌరవపఱచుచు నున్నందునచే నవాబు లందఱు నేకీభవించి హిందూరాజ్యవైభవ మంతరింపఁ జేయ నిశ్చయించుకొని దాడి వెడలి తుదకు (25వ డిశంబరు 1564) తాళికోట దగ్గఱ నాలుగులక్షలకాల్బలముతోను, లక్షగుఱ్ఱపురౌతులతోను గాచుకొని యున్న శత్రుసైన్యముల నిర్మూలము జేసి విజయనగర

* హిందూదేశకథాసంగ్రహము II పేజి 219

రాజ్యభాస్కరు నస్తమింపఁ జేయుటచేతను, దదనంతరము మనబసవన్న గారిచే గొల్లపల్లియొద్ద సింహగ్రమము గట్టఁబడుట కేయూటంకమును లేక యుండెను.

మఱియు సిబసవన్నగారు తమ బాహుబల పరాక్రమముచేఁ * కరికాలచోళవిభునివలనఁ గొన్ని బిరుదముల నొందిన ట్లిందుమతీపరిణయములోని యీక్రిందిపద్యము నుడువు చున్నది:—

"మ॥ అతఁ డెంతేఁ కరికాలచోళవిభుచే ♦ నాత్మీయశక్తిఁ సము
న్నతిమైఁ గాంచెను నెట్టెడాల్ గొడుగు, విం♦తల్ గా హనూమద్ధ్వజా
నృతిశంఖంబుమొదల్ మహాబిరుదముల్ ♦ బెంపొందసామ్రాజ్యపూ
జ్యతరైశ్వర్యధురంధరుం డగుచు ని♦చ్చల్ హెచ్చె ధాత్రీస్థలిన్."

ఈబసవన్నగారి యనంతరమున వీరికుమారుఁ డగుతిమ్మన్నగారును, దరువాత మనుమఁ డగు బాపన్నగారును రాజ్యపాలన మొనరించిరి. ఈబాపన్నగారు నిజకళత్ర మగు 'అమ్మమ్మ' గారివలన 'కోనప్ప, పెదయప్పన్న, చినయప్పన్న' యనుపుత్రకులఁ గాంచిరి. ఈముప్వురిలోఁ గోనప్పగారు రాజ్యపాలకు లైరి. నాఁటినుండి నేఁటిదనుక

* ఈకరికాలచోళవిభుఁ డెవ రని యోజింపఁగా హిందూదేశకథాసంగ్రహము యొక్క ప్రథమభాగము నాటతొంబదియెనిమిదవపుటయం దిట్లు గలదు.— "ఇతఁడు రాజనరేంద్రుని ప్రథమపుత్రుఁడు. ఇతఁడే రాజేంద్రచోళుఁడు. ఇతని మొదటి పేరిదియే యయినను నితఁడు వేగిదేశరాజ్యభారమును వహించిన మొదటిసంవత్సరములోనే చోళదేశముపై దండెత్తి దానిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొన్నతరువాతఁ గుళోత్తుంగచోళదేవుఁ డనఁబడుచు వచ్చెను. ఇతనికి రాజనారాయణుఁ డనుబిరుదుగలదు. ఇతనిని కరికాలచోళుఁ డనియుఁ బిలుచుచువచ్చిరి. ... కుళోత్తుంగచోళదేవుఁడు 1063 మొదలు 1112 వఱకు నలువదితొమ్మిది సంవత్సరములు రాజ్యపాలన మొనరించెను." అనియు, గురజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులు గారిచే రచింపఁ బడిన శ్రీ రావువంశీయులచారిత్రము నందును "...తద్వంశమునకు మూలపురుషుం డగుబసవన్న యను నతఁడు కాకతీయప్రతాపరుద్రునకు నైదారువందలసంవత్సరములు పూర్వుం డగు కరికాలచోళునివలన విశేషబహుమానముల నందినవాఁడు" అనియుఁ గలదు. ఈకరికాలచోళునివలన గౌరవాదు లందిన బసవన్నగారు వీనికి సమకాలికుఁ డై పండ్రెండవశతాబ్దాది నుండవలెఁ గదా. కాని స్థానికచరిత్రాదులందు వీనిరాజ్యకాలము 1520 వ సంవత్సర ప్రాంత మని చెప్పఁబడి యున్నది. ఈవిషయ మింకను యోచనీయము.

వీరిసంతతియె పాలన మొనర్చు చుండెను. ఈకోనప్పగారు—

ఆ॥ వె॥ వెలయఁ గోనవిభుఁడు ♦ వేంగమాంబాసరో
జాక్షియందుఁ దిరుమ ♦ లాఖ్యనృపతి
వేంకటాద్రి రామ♦విభుఁడు బాపన్నయు
ననఁగఁ దనరు సుతుల ♦ ఘనులఁ గనియె॥ ”

వెంగమాంబవలనఁ ‘ దిరుమలయ్య ’ వేంకటాద్రి, రామన్న, బాపన్న, యను నల్వురుపుత్రులఁ గాంచిరి. వీరిలోఁ బ్రథములు తండ్రికిముందే గతాయుష్కు లగుటచే ద్వితీయు లగువేంకటాద్రిగారు పాలనమునకు వచ్చి గొల్లపల్లిపరగణాలోని యయిదు దాఁబ్రాగామము లను గుత్తకు దీసికొనిరి. ఈవేంకటాద్రిగారి ప్రథమకుమారులే జయ శీలత్వముచే రణసింహుఁ డని పేరొంది యీవంశమున కెంతయుఁ గీ ర్త్యైశ్వర్యములఁ దెచ్చిన యప్పారావుగారు. తమ పూర్వీకులకన్న మిన్నగ వీరును యుద్ధకౌశల్యమునందు మిగులఁ బ్రాశస్త్యమును వహించి, నైజాముసర్దారులతోడను, దత్ప్రాంతస్థపరిపాలకులతోడను ననేకయుద్ధములను జేసి గొల్లపల్లిపరగణాయొక్క చరిత్రమును గీర్తి శోభితముగఁ జేసిరి.

ఈయప్పన్నగారు క్రీ॥ శ॥ 1637 వ సంవత్సరములో గోలకొండ నవాబునొద్ద నుండి యాకాలంబున రాజోచితచిహ్నంబు లగు డంకా, నగారా నౌబత్, జాలందరుపల్లకి ము న్నగు గౌర వాగులను గాక ‘ విజయుఁ ’ డను ప్రసిద్ధనామము సార్థక మగు నటుల ‘ రాజా ’ బహాదరు, అప్పారావు, తహవ్వర్, వజులాలత్ దస్తుగహా ’ అనుబిరుద ములను బొందెను. కావున నీశూరాగ్రణిసంతతివా రెల్లరును దదా దిగ నీ‘ రాజా ’, అప్పారావు, బహాదరు, ’ అనుబిరుదములను దమునామ ములకుఁ జేర్చుకొనుచు, హేమస్థగితరత్నంబులం బోలె భాసిల్లఁ జేయు చుండిరి. ఈ రాజా విజయప్పారావు బహాదరుగారే నూజవీడుదుర్గ ప్రతి ష్ఠాపకులు. ఈ యూరున కీపేరు వచ్చుట కొకజనశ్రుతి గలదు. అదేదన శ్రీరాజాగారొకనాఁడు కొంద అనుచరులతో మృగయార్థ మై బైలు దేరి యొక నువ్వుచేనునం దొక శుష్కమేషము బలసంపన్నం బగు

నొకతోఁడేలుతోఁ నెదుర్కొని పోరాడు చుండుటను గాంచి, సాశ్చర్యులై యొకహీనజంతువు మఱి యొకబలిష్ఠ మగుజంతువుతోఁ బోరాడుటను జూచు టెంతయు శుభశకున మనియు, నాప్రదేశము జయప్రద మనియుఁ దలంచి, యచ్చోటనే కోటను గట్టి దానిని తనరాజధానినిగఁ జేసికొనిరి. అప్పటినుండియు నాప్రదేశము 'నువ్వుచెట్లవీడు' అను పేర వ్యవహరింపఁ బడుచు క్రమశః నూజవీడుగ మారెను.

వీరియనంతరమున వీరిపుత్రు లగు శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావు బహాదరుగారు పాలనమునకు వచ్చిరి. శ్రీవిజయాప్పారావుగారికిఁ గల నరసమాంబ, జగ్గమాంబ యనుకళత్రద్వయములో వీరు నరసమాంబాకుమారులు. ఈవేంకటాద్ర్యప్పారావు బహాదరుగారు భుజపరాక్రమమునందును దానశీలత్వము నందును మిగులఁ బ్రఖ్యాతి గాంచి యుండిరి. ఈ విషయమై వర్ణింపఁ బడిన పద్యము లెంతయు మనోహరంబులుగ నుండుటచే నిం దప్రస్తుత మయ్యును నొకటిరెంటిమాత్ర ముదహరించు చున్నాఁడను—

సీ॥ ఆశ్రితరాజహం ♦ సారోహణము సేయు
చతురాస్యుఁ డేరీతి ♦ సాటి వచ్చు
సకలపుణ్యాజనశి♦క్షణము సేయుచు నుండు
జలజాక్షుఁ డే లాగు ♦ సాటి వచ్చు
నిరతబిక్షాటన♦ స్థిరత మానఁగ లేఁడు
స్మరవైరి యె ట్లాంగి ♦ సాటి వచ్చు
గురువంచనాయత్న♦పరతమై వర్తించు
జలజారి యే రీతి ♦ సాటి వచ్చు
తే॥ గీ॥ శేముషీబుధరక్షణ ♦ శ్రీయశోమ
హత్త్వముల నీనృపాలున ♦ కనఁగ వెలసె
నంచితనిజప్రతాపశో♦భాధరితవి
రాద్ధనుఁడు వేంకటాద్ర్యప్ప♦రాయఘనుఁడు॥

శా॥ తెప్పల్గా ధనరాసు లెల్లపుడు న♦ర్థివ్రాతముల్ వేఁడినన్
మెప్పుల్ మీఱ నొసంగి సత్కవినుతుల్♦మీఱంగ బ్రహ్మాండముల్

గప్పం జాలిన కీర్తివైభవములన్ ♦ గప్పట్టు నవ్వేంకటా
ద్ర్యప్పారాయని పాటిదాత గలఁడే ♦ యాత్మన్ వితర్కించినన్॥"

ఈ వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు, దేశము నందలి కల్లోలముల నిర్మూల మొనర్చి ప్రజలను శాంతయుతులుగను, న్యాయబద్ధులుగను నొనర్చుటచే నైజాముగారు వీరిసామర్థ్యమునకు సంతసించి కొండపల్లి సర్కారులోఁ బది, యేలూరుసర్కారులో నేడు జాగీరులను బహుమతిగ నొసంగిరి. వీరు రమణాంబయందు నరసింహాప్పారావుగారు, శోభనాద్ర్యప్పారావుగారు నను నిరువురఁ కుమారుల గాంచిరి. ఈసుతద్వయములో జ్యేష్ఠు లగు శ్రీరాజా నరసింహాప్పారావుబహాదరుగారు జమీపాలనమునకు వచ్చిరి. ఈ రాజాగారు పరిపాలనాసామర్థ్యమును హృదయవైశాల్యమును గల గొప్పయోధవీరు లని ప్రశస్తి గాంచిరి. శ్రీరాజాగారు భాషాభిలాషు లై పెక్కుగ్రంథములకు గృతినాయకులుగ నుండి తత్తత్కవిపుంగవుల నెక్కుడుగ నాదరించి యుండిరి. ఈవిషయ మై కొలఁదికాలముక్రిందట స్వర్గాభిముఖు లైన శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావు బహాదరుగారు రచింపఁ జేసిన పారసీకధరాధీశచరిత్రములోని—కం॥ "ఇందుమతీ పరిణయముఖ । సుందరకావ్యములు పెక్కు ♦ సుకవులు గొని రా । నందెఁ గృతినాయకత్వ మ । మందానందమున వారి ♦ మన్నించి తగన్॥" అనుపద్యము చాటుచున్నది. ఇట్లు కృతినాయకత్వ మందిన కృతులలో 'అప్పారాయయశశ్చంద్రోదయము, ఇందుమతీపరిణయము' అను రెండుగ్రంథములుమాత్రము గన్పించుచున్నవి. వీనిలో నిందుమతీపరిణయము సుప్రసిద్ధఁ డయిన కుమారధూర్జటిప్రణీతము. ఇంతదనుక నుదహరింపఁ బడినపద్యము లన్నియు నిందులోనివే యగుటచే నీగ్రంథప్రాశస్త్యమును గుఱించి వేఱ వర్ణింపఁ బని లేదు. ఈప్రభువరున కొకనాఁటిరాత్రి స్వప్నమందు హరిహరులను, సరస్వతీదేవియుఁ బ్రసన్ను లై నట్లును, శ్రీరాజాగా రభివాదన మొనర్ప, భారతీదేవి యొకనవీనగ్రంథము నొసంగి నట్లును, బదంపడి మేల్కాంచి ప్రాజ్ఞులతో యోజింపఁగ, వా రిది కృతినాయకత్వంబు వహించుటకు ద్యోతకం బగు ననవు డీయిందుమతీ

పరిణయమును రచింపఁ జేసి కృతి నందినట్లురు నీదిగువఁగల పద్యగద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది:—

“ కం॥ కలలోన రత్నకాంచన
కళ లోఁ గొను నగరిలోనఁ ♦ గలమణిపీఠిన్
గల లోలాత్ములలోఁ జు
క్కలలోఁ జంద్రుఁడనమొప్పు ♦ ఘనుఁ డొకఁ డుండెన్॥

క॥ ఆనృపుని చెంత నొకచం
ద్రానన క్రొమ్మొయిలు డాయు ♦ నమ్మొఱుఁ గనఁగాఁ
గానఁగ నమ్యోన్యనవు
డానంద మెసంగఁ జేసి ♦ యభివాదనమున్॥

గీ॥ అంత నతని చెంత ♦ నత్యంతశశికాంత
కాంతహైమపీఠి ♦ కాంతరమున
శాంతహృదయు నొక్క ♦ సంయమీంద్రుని గంటిఁ
గెలన నొక్కధవళ♦లలన దనర॥

వ॥ అమ్మహాపురుషుని యనుమతంబున నొకముద్దియ ముద్దుమోముఁ జిరునవ్వు దళుకొత్తఁ గ్రొత్త యగునొక్కపాత్రమ్ము మదీయహస్తమ్మునం జేర్చినన్ గైకొని మేల్కాంచితిని ... ... ”

శ్రీరాజాగారు కృతికర్తయయిన కుమారధూర్జటికవీంద్రునకు బంగరుఁగరములును, నుత్తుంగతురంగములును, సువర్ణహారములును, నగ్రహారములును నొసంగినపిమ్మట సంతుష్టాంతరంగుం డై కృతిపతి నిట్లు వర్ణించెను:—

“సీ॥ మృదుకవిత్వప్రౌఢి ♦ మెచ్చ నేరరు గాని
ధరలోన నీవంటి ♦ దొరలు లేరె
భూప్రజారంజన ♦ స్ఫూర్తిఁ జెందరు గాని
ప్రణుతింప నీవంటి ♦ ప్రభులు లేరె
హెచ్చి పాత్రత్యాగ ♦ మియ్య నేరరు గాని
నృపులలో నీవంటి ♦ నృపులు లేరె

అన్నదానప్రౌఢి ♦ నలర నేరరు గాని
కణుతింప నీవంటి ♦ ఘనులు లేరె

గీ॥ రమ్యచారిత్ర! విజయాప్ప♦రాయపౌత్ర
వేంకటాద్ర్యప్పరాయభూ♦విభునిపుత్ర!
బంధుజనగేయ! సత్కవి♦భాగధేయ!
యాశ్రితవిధేయ! నారసిం♦హాప్పరాయ!"

శ్రీరాజా నరసింహాప్పారావుగారికాలములో ననఁగా క్రీ॥ శ॥ 1707 వ సంవత్సరములో ఢిల్లీపాదుషా యగు నౌరంగుజేబు గతించుటచే పాదుషాపక్షమున హైదరాబాదు నేలుచున్న ధైర్యపరాక్రమహీనుఁ డగు సుబేదారుఁడు దూరస్థసామంతరాజన్యులను దనస్వాధీనములో నుంచుకొనలేక పోయెను. కావున మన శ్రీరాజా నరసింహాప్పారావుబహదరుగారికి 'తీన్‌హజార్ మన్‌సబ్దార్' అనుబిరుద మొసఁగి, వలసి నప్పుడు మూఁడువేలసైన్యముతోఁ దమకు సాహాయ్యార్థముగ రాఁ గలసామంతరాజునిగఁ జేసికొనెను. ఇదియే వీరు పాలించుచున్న పరగణాలపై నైజామునకు వచ్చుప్రతిఫలము.

శ్రీరాజాగారిసతీవతంస మగు జానకమ్మగారు, తననిర్మలపాతివ్రత్యముచేతను, సుగుణసంపత్తిచేతను జరిత్రప్రఖ్యాతిగాంచి, భర్తృవియోగానంతరమున—

*"క॥ మహిఁ బ్రాణనాథ తేజో
మిహిరుఁడు గడ చనఁగఁ గనుఁ ద♦మిస్రావృత మై
యహితముగఁ దోఁపఁ బతితో
సహగమన మొనర్చె నెంత ♦ సాధ్వియొ తలఁపన్"

అనునట్లు సహగమన మొనర్చి కీర్తిశోభిత యయ్యెను. వీరి యనంతరమున వీరిసోదరుఁ డగు 'తహవ్వార్ వజులాలత్ దస్తుగహ శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావు బహాదరు' గారు జమీందారు లైరి. ఆకాలమున నూజివీటిసంస్థానమునకు (1) గుండుగొలను (2) పెంటపాడు (3) నిడదవోలు (4) బహారుజల్లీ (5) ఏలూరుహవేలి (6) ఉయ్యూరు

* పాగసీకథరాధీశచరిత్రము

(7) మేడూరు (8) నున్నస్థలము (9) చాట్రాయి (10) విజయరాయి (11) గొల్లపల్లి (12) గుడివాడ (13) కలిదిండి (14) విన్నకోట (15) బిత్తరుజల్లి (16) రాయగుడి (17) కుడికొండ (18) కపిలవాయి యనుపరగణాలు చేరి యుండెను. † "వీరికాలములో నూజవీటి సంస్థాన మదివఱ కెన్నఁడు లేని యత్యున్నతస్థితియం దుండె' నని మెకంజిదొరగారు వ్రాసిరి.

ఈరాజాగారికిఁ గల కళత్రత్రయములోఁ బట్టపుదేవి భర్తతోఁ గూడ సహగమన మొనరించిన ట్లీదిగువపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడియె—

"చ॥ అటు నుతిగాంచు నాముగుర ♦ యందును బట్టపుదేవి యొప్పు న
త్కటపతిభక్తిచే నలరి ♦ కాంతుఁడు కాలవశంబునొందఁ దాఁ
బటుతరసాహసం బెనయ ♦ భర్తను వీడఁగఁ జాల నంచు నె
క్కటిఁ బతితోఁ జితానలశి♦ఖాతతి కాహుతిఁ జేసె దేహముం॥"

ఈశోభనాద్ర్యప్పారావుగారును, పింతకుమున్ను బాలన మొన రించి గతించిన వీరియగ్రజు లగు నరసింహాప్పారావుగారును బుత్రహీనులై స్వర్గస్థు లగుటచే వీరిజ్ఞాతివర్గములోని వారయిన యప్పన్నాప్పారావుగారికిని, బిమ్మట రామచంద్రాప్పారావుగారికిని నీ విస్తీర్ణరాజ్యభాగము లభించెను. ఈయప్పన్నాప్పారావుగారును, రామచంద్రాప్పారావుగారును గోనప్పగారి చతుర్థపుత్రుఁ డగు బాపన్నగారి సంతతివా రని తెలియుచున్నది. ఈ రామచంద్రాప్పారావుగారికాలములో దక్కనుసుబేదారుఁ డైన అసఫ్ జా (Asof Joh) తిరిగి తమ ముఖ్యాధికారమునకు దెచ్చుకొనుటకై యీప్రాంతమునకు దండెత్తి వచ్చెను, గాని రామచంద్రాప్పారావుగారు తమ సహజశౌర్యస్థైర్యములచేఁ గోటను మూఁడునెలలవఱకుఁ గాపాడి, తమయసమానపరాక్రమమును జూపిరి. అయిన నేమిప్రయోజనము? సుప్రసిద్ధుఁ డగు రుస్తుమల్లిఖాన్ (Rustam Ali Khan) అను సేనాని (ఫౌంజుదార్) విజయుఁడై కోట నాక్రమించుకొని పండ్రెండు సంవత్సరములవఱకుఁ దన

'† In whose days the prosperity of the family was at its height'

యధికారముక్రిందనే యుంచుకొనెను; కాని వీనితరువాతి ఫౌజుదారింతపరాక్రమవంతుఁడును, రాజ్యభారవహదక్షుఁడును గాకపోవుటచేఁ దిరిగి యీపరగణాలను మఱియొక్కరికి గుత్త కిచ్చుటకుఁ గృతనిశ్చయుఁ డగుచుండెను.

నూజవీటిజమీందారుల బంధువర్గములోనివా రయిన కమదనకుటుంబమునందు గల 'అప్పన్న' 'రాయన్న' యనునిరువురును శిస్తు వసూలుచేయుట మొదలగు నుద్యోగములందు నియమింపఁబడినవారగుటచేఁ దురుష్కాధికారులతోఁ గొంతపరిచయముగలిగి మెలఁగుచుండిరి. వీరు, తమచేత నైనకొలఁది నూజవీటి సంస్థానముయొక్క పూర్వాన్నత్యమును దిరిగి ప్రతిష్ఠాపింపవలయు ననుగట్టిపట్టుదలతోఁ బ్రయత్నించి కోనప్పగారితృతీయపుత్రుఁ డైన రామన్నగారి సంతతిలోనివా రగు వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారికి పరగణా లన్నింటిని గుత్తకిచ్చునట్లు ఫౌజుదారును బ్రోత్సాహపఱచిరి. అంత 1738 వ సంవత్సరములో విజయరాయి, చాట్రాయి, 1740 సం॥ లో గుండుగొలను, పెంటపాడు 1741 సం॥లో నున్నస్థలము గొల్లపల్లి 1742 సం॥లో నుయ్యూరు, మేడూరు 1743 సం॥లో దివి, చార్ మహాల్ 1745 సం॥ లో అంబారుపేటముఠా 1746 వ సం॥లో నిడదవోలు, బహదరుజల్లి పరగణాలు మనవేంకటాద్ర్యప్పారావుగారికి స్వక్రమముగ స్వాధీనములగుటచే నూజవీటిసంస్థానములోని యధికభాగమువీరికే చెందియుండెను.

అటుపిమ్మటఁ గమదనమువారు హైదరాబాదునకువెళ్లి మన వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారిపేరఁ బరగణాల కన్నింటికి సన్నదు నిచ్చుటకై వారిశక్తి నంతయుఁ జూపి సుబేదారువలనఁ బట్టాను గ్రహించి యమితానందముతోఁ దిరిగి వచ్చిరి; కాని, యంతకుఁ బూర్వమె వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు స్వర్గస్థులగుటచే వారిసోదరు లగు జగన్నాథాప్పారావుగారిని బరిపాలకులుగ నేర్పఱచిరి. వీరు కొంతకాలమువఱకు జమీని శాంతయుతముగ నేలిరి.

అట్లు శాంతయుతముగ నేలుచున్న జగన్నాథాప్పారావుగారు కొన్నికారణములచేఁ దమ కుపకారకారు లైన కమదనమువారితోఁ

గలహించి, తమసంస్థానము నుండి వెడలఁ గొట్టుటకు బ్రయత్నించినం దున జరిగినకలహములో జగన్నాథాప్పారావుగారు వారిచేతులలో బందీకృతులు గాఁబడిరి. అంతటఁ గమదనమువారు నిడదవోలు పెంటపాడు పరగణాలపై నధికార మిచ్చునట్లుగ వాగ్దానమును బొంది జగన్నాథాప్పారావుగారిని విడుదల చేసిరి; కాని, యట్లు తమ వాగ్దానమును నెఱవేర్చుకొనక యుండుటయగాక వారిని దమసంస్థానము నుండి నిర్భయముగఁ బారఁ ద్రోలిరి. అందులకుఁ గమదనమువారు మిగులఁ గినిసి, తిరిగి హైదరాబాదునకుం బోయి నూజవీటిసంస్థానమున కంతకును దమపేర సన్నదు (పట్టా) లనుబుట్టించుకొని, యుత్సాహముతోఁ దిరిగి వచ్చిరి. ఆనంతరంబ, జగన్నాథాప్పారావుగారు కమదనము వారికి హైదరాబాదునందుఁగల స్వాతంత్ర్యమునకు వెఱపంది వారితో "మీరు గొనివచ్చినపట్టాలను రద్దుచేసికొని వచ్చిన యెడల 'చార్ మహాల్ యెస్టేటు'ను మీ కొసఁగెద" నని నమ్మించి వారట్లొనరించినపిమ్మట నప్పారావుగారుమాత్ర మెప్పటివలెనె మిన్నకుండిరి.

ఈదినములలోనె ఫరాసులు (French) దక్కనులోఁ బ్రాబాల్యముసువహించి మచిలీపట్నమునందు దమ సామ్రాజ్యమును స్థాపించియుండిరి. దివిలోఁ గోటనుగూడ గట్టి నేలపన్నుగా (Quit-rent) మనజమీందారుగారికి మూఁడు పెగోడా (పూలవరహా)లను నిచ్చుచుండిరి. ఈఫరాసుల కా కాలములోఁ బ్రబలరాజ్యము లేకపోయినను గొంత యధికారమును జూపుచునే యుండిరి. కావున నీకమదనము వారు వారి (ఫ్రెంచి) సాహాయ్యమును గోరఁగా ఫ్రెంచివారు కమదనమువారితో సంధి యొనర్చుకొను టుచిత మని జగన్నాథాప్పారావుగారికి దెలియపఱచిరి; కాని యప్పారావుగా రిందుల కంగీకరింపనందున నుభయపక్షములవారు యుద్ధసన్నద్ధులైరి. ఆయుద్ధములో ఫరాసులు జగన్నాథాప్పారావుగారిని జెఱపట్టిరి. తుదకు జగన్నాథాప్పారావుగారు 1756 వ సంవత్సరములో బుస్సీదొరగారు విడిసి (Camp) యున్న 'కల్‌బర్గ' లోఁ గాలధర్మము నొందిరి. పిమ్మటఁ గొంతకాలమువఱకు నీసంస్థానము ఫ్రెంచివారియధీనములో నుంచుకొనఁబడెను.

అనంతరంబ విశ్వాసపూరితహృదయు లయిన కమదనమువారు తిరిగి యప్పారాయకుటుంబములోనివా రగు వేంకటాద్రిగా రనుమతియొకరి నాస్థానమునం దుండునట్లు చేసిరి. ఈవేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు, కోనప్పగారి చతుర్థపుత్త్రుఁడైన బాపన్నగారి వంశీకులలో నైదవవారు. వీరియెడ సదుద్దేశము గల హాసన్ ఆలీఖాఁ 1759 సంవత్సరప్రాంతములో ఫౌంజుదారునుండి అమల్ దారీసన్నదును 1763 వ సంవత్సరములో సుబేదా రయిన నైజా మాలీఖాన్ వలనఁ బదు నెనిమిదిపరగణాలకు జమీాందారీసన్నదులను నిప్పించెను. ఈరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు కమదనమువా రొనరించుచున్న మహోపకారములకు మిగుల సంతుష్టాంతరంగు లయి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ గుడివాడ, విన్నకోట, కలిదిండి, బత్తరుజల్లియనుతాలూకాలుగల 'చార్ మహాల్' సంస్థానము నొసంగిరి. నాఁటి నుండి కమదనమువారీసంస్థానమును బ్రత్యేక మగు జమీగఁ బాలించుకొనున ట్లయ్యెను; కాని స్వసామర్థ్యముచే సంస్థానస్థాపన మొనరించుకొనిన జమీాందారు లందఱివలెనె తామును జమీ నేర్పఱచుకొని చిరకాలము నుండియుఁ జమీపాలకులుగ నుండినట్లు వారి స్థానికచారిత్రాదులవలనఁ దెలియుచున్నది. వీరినిగుఱించి చార్ మహాల్ సంస్థానచారిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడును.

1763 వ సంవత్సరములో నైజా మాలీఖానుచే నొసఁగఁబడిన సన్నదులు వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారిపేరనే పుట్టినను దమసోదరు లగు నరసింహప్పారావుగారిని గూడఁ జేర్చుకొని పాలన మొనరించినందున 1765 వ సంవత్సరములో నేలూరువద్ద జనరల్ కెయిలాడ్ (General Caillaud) గారితోఁ జరిగిన యొడంబడికపత్రమునం దిరువురపేర్లును గనఁబడుచున్నవి. వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు తమసోదరు లగు నారసింహప్పారావుగారి కర్థరాజ్యము బంచి యిచ్చినట్లు— "గీ॥ తమ్ముఁడగు నారసింహభూధవున కెలమి। నర్థరాజ్య మొసంగె నత్యద్భుతముగ॥" అను పద్యార్థమువలనఁ దెలియుచున్నది. 1766 వ సంవత్సరములో నింగ్లీషువారికిని నైజామునకును జరిగిన యొడంబడికలవలనఁ గొండపల్లి యేలూరుసర్కారులు బ్రిటీషువారిపాలనమునకు లోఁ బడెను.

ఈసంస్థానమునకు వలయు నేర్పాటులను జరిగించుటలో బందరు నందు గల యాలోచనసభలోని ముఖ్యుఁడు (The Chief in Council) వీ రి రువురతోను వ్యవహరించు చుండి నట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఈ వేంక టాద్ర్యప్పారావుగారి పరిపాలనములోనే నైజాముగారిచేఁ గోరఁ బడిన సహస్రత్రయసైన్యసాహాయ్యమునకు మారుగ ధనపూర్వకమగు పేష్కష్ చెల్లింపవలసి నట్లు నిర్ధారింపఁ బడెను. ఈరాజాగారు 1771 వ సంవ త్సరములోఁ బరలోకప్రాప్తు లగుటచే వీరిసోదరు లగు నరసింహాప్పా రావుగారు సంస్థాన మంతకును సర్వాధికారు లైరి.

ఈవేంకటాద్ర్యప్పారావుగారి సతీవతంసమునుగుఱించి యించుక ప్రశంసింపవలసి యున్నది. ఈమెపవిత్రనామము సీతమ్మ. పతుల జీవితాంతమున సహగమన మొనరించి, తమపతుల ననుగమించిన నూ జవీటిసంస్థానదేవేరులలో నీమె యొకరిత యని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది:—

" చ॥ మిహిరుఁడు గ్రుంకఁ బద్మము నిమీలిత మైనవిధమ్మునన్ మహా
మహితుఁడు వేంకటాద్రినృపమౌళి మహి న్విడనాడు నంత న
ర్థిహృదయముల్ ముణింగెను బతి న్విడనాడఁగఁ జాల నంచుఁ దా
సహగమనంబు జేసె జనసన్నుత సీతమ యెంత దాంతయో."

మనఃపూర్వకముగఁ దమభర్తలఁ బ్రేమించుచు, భక్తిమై హృ దయార్పణంబు గావించి యెల్లవిషయంబు లందును దమపతుల నను గమించుటయే సహగమన మనంబరఁగుఁ గాని యిట్టిఘోరకర్మముచే దేహమును దహింపఁజేసికొను టెంతయు నయుక్త మనియకాక ; పదం పడి, భర్తృవియోగదుఃఖభరంబు భరింపఁ జాలకయో, కైవల్యప్రా ప్త మగు ననుదృఢవిశ్వాసముచేతనో స్వయంసిద్ధముగ సహగమనార్థ మై యేతెంచు సాధ్వీమతల్లులంబోలెఁ గులాచార మనునెపంబున బల వంతముగ నిట్టికట్టడికిం బాల్పడనున్న బాలవితంతువుల విలాపంబులం గాంచి సహింపఁ జాలక, జాలివహించిన శ్రీ రాజా రామమోహనరా యలవారి ప్రయత్నమువలన నీయాచారము రూపుమాయుటచే నీసం

స్థానచారిత్రమునందు సహగమన మొనరించిన సుశీలలనామము లింక మాకు వినం జాలము. అయినను నీసంస్థానాధిపులయొక్కయు, వారి దేవేరులయొక్కయుఁ జరిత్రము లెంతయుఁ బవిత్రవంతము లై సుకవి స్తోత్రంబులకుం బాత్రము లయి యిప్పటికిని బరమానందదాయకములుగ నలరారు చున్నవి.

ఇంక నూజవీటిసంస్థానచారిత్రములోఁ గొంత విచారకర మగు సంగతి జెప్పవలసి యున్నది. 1771వ సంవత్సరములో రాజ్యభార మ తయు వహించిన రాజా నరసింహాప్పారావుగారు ధనవిషయములోఁ దగు మెలకువ గలిగి యుండకపోవుటచే రానురాను జెన్నపురిదొర తనము వారి కీయవలసి యున్న పేష్కష్ బాకీపడు చుండెను. ఈ కారణముచే 1773 వ సంవత్సరములో సంస్థానమును స్వాధీన మొన రించుకొనుట కై బందరునుండి కొంతసైన్యము పంపఁబడెను. అంత జమీాందారుగారు బందరులో నున్న కంపెనీయుద్యోగీయుల యొద్ద నుండి కొంతఋణము దీసికొని దొరతనమువారికి జెల్లించిరి. 1775వ సంవత్సరములో మచిలీపట్నమునం దాలోచనసభలోని ముఖ్యుఁడుగ (Chief in Council) నున్న వైటిహిల్ (Mr. Whitehill) దొరగారే మనరాజాగారి కప్పుసఁగినది. ఈదొరగా రింగ్లాండులోఁ గూడ నిట్లే యప్పు లిచ్చి యెందఱో దురవస్థలపా లొనరించుటచేఁ బార్లమెంటు వా రీదొరగారిని 1783 వ సంవత్సరములో నేరముమోపి శిక్షించిరి. ఆలోచనసభ్యుఁ డగు (Member of Council) హాడ్జస్ (Mr Hodges) దొరగారుకూడ మనరాజాగారికి ఋణ మిచ్చిరి. వీ రిరువురును గలిసి యితరు లిచ్చినఋణములనుగూడఁ దమస్వాతంత్ర్యమునకే తెచ్చుకొనిరి. ఇట్లు మనరాజాగారిని ఋణార్ణవములో ముంచివేసిరి. ఋణ మిచ్చు నప్పుడు మిత్రులుగ నుండి తుదకు శత్రువులుగఁ బరిణమించు ఋణ దాత లెంతనిర్దయులు!

ఉ॥ ఇచ్చెడిమొత్త మొంచు లిఖియించుట పత్రమునం దొకింతగా
హెచ్చుగువడ్డినిర్ణయము నియ్యదియుక్ ప్రతివత్సరాదిలోఁ
జెచ్చెరఁ దొంటిమొత్తమునఁ జేర్పవలెన్ గడు వేగ కుండఁ జె

ల్లిచ్చుచుఁ దీర్పమిం గుఱువఁ కిచ్చినవస్తువు రాదు క్రమ్మఱన్
క్రుచ్చుల కన్న మిన్న లయి మోసమునందుఁ గుబేరు నైననున్
బిచ్చము నెత్తఁ జేయుదురు వింటివె నిర్దయు లీఋణప్రసంగుల్॥
(వాసంతిక)

ఇట్లు ఋణగ్రస్తులై యున్న నరసింహఅప్పారావుగారు చెన్న పురికిం బోయి దొరతనమువారికి తమయుదంతంబు నెఱింగించుకొనిరి. కాని గవర్నరుగ నుండిన సర్ తామస్ రంబోల్డు (Sir Thomas Rumbold) దొరగారి యాలోచనసభలో ముఖ్యులుగ నున్నవారు మన రాజాగారికి ఋణ మిచ్చిన వైట్ హిల్ దొరగారే యగుటచే నేమియుఁ బ్రయోజనము లేక పోయెను. అందువలన రాజాగారు నూజవీటికి వచ్చి కంపెనీయుద్యోగియుల నెదిరింప సాగిరి. అంత మేజర్ కాసమాజర్ (Major Casamajor) దొరగారు నూజవీటికి వెళ్ళి జమీందారుగారిని బందరునకు వచ్చునట్లు బలవంతపఱచుటచే రాజాగారు బందరునకు వచ్చిరి. అప్పుడు హాడ్జన్ దొరగారు తన కీయవలసి యున్న యప్పుల కన్నింటికి గలిపి మనయప్పారావుగారిచే నొకేపత్రిమును వ్రాయించుకొనిరి. ఇంతలో ననఁగా 1781వ సంవత్సరములో సర్ తామస్ రంబోల్డు, మిస్టర్ వైట్‌హిల్‌గార్లు తమస్థానములనుండి తొలగింపఁ బడి నందున మదరాసు గవర్నరుగఁ దత్కాలమునకు నియమింపఁబడిన ఎ. సాడ్లియర్ (Mr. A. Sadleir) దొరగారు జమీందారుగారి విన్నపమును లండనుకు బంపిరి. అక్కడ కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారు తగుజాగ్రతతో నర్జిని విచారించుటకై తిరిగి గవర్నరుగారి కుత్తరు విచ్చిరి. ఇంతలోఁ గ్రొత్తగవర్నరుగ వచ్చిన లార్డు మెకార్ట్నె (Lord Mecartney) దొరగారియుత్తరువును స్వీకరించిరి. కాని యిప్పటికి చాల కాలాతీత మగుటచే నప్పారావుగారర్జీలవలనఁ బ్రయోజనము లేదని యెంచి, యంతకుఁబూర్వ మనఁగా 1783 వ సంవత్సరములోఁ దమ కోటరక్షణార్థమని కొంతసైన్యమును బోగుచేసికొను చుండిరి. అంత బందరునుండి కొంతసైన్యముతో మేజర్ బౌన్సు దొరగారు బైలుదేరి కోటను ముట్టడించిరి. కాని పరాజయు లగుటచే మేజర్ లాసేజి (Major Lasage) దొరగారు

వీరికి సాహాయ్యులుగా వచ్చి కోటను బట్టుకొనిరి. ఈసందర్భములో మున్నూ టేబండ్రుగల పరివారముతోఁ గోటను గాపాడు చున్న చెలికాని వెంకయ్యగా రెంతయో ధైర్యోత్సాహములఁ జూపి వీరస్వర్గ మందిరి. జమీందారుగా రెట్లనో తప్పించుకొని నైజాము రాజ్యమునకుఁ బారిపోయిరి. అంత దొరతనమువారు నైజామువారితో జమీందారుగారిని బట్టియిచ్చువిషయమై సందేశములు జరుపుచుండఁగా జమీందారుగారే రాజమహేంద్రవరములో నున్న దానియేలు (Mr. Danial) దొరగారిని స్వయముగ వచ్చి దర్శించి "నా తిరస్కారమును మన్నించి యెప్పటియట్ల నాజమీ నా కొసఁగిన యెడల దిగఁబడిన కప్పము నంతయును దీర్చెద" నని విన్నవించిరి. దొరవారందులకు సమ్మతించి మొదటివాయిదాసొమ్ము చెల్లించినవెంటనే జమీని స్వాధీనపఱచిరి. అయినను రాజాగారు రెండవవాయిదాసొమ్మును జెల్లింప లేక పోయిరి. కావునఁ దిరిగి బందరునుండి కేప్టన్ మాంటుగోమరి (Captain Montgomerie) దొరగారు కొంతసైన్యముతో నూజవీటికిబోయి యొక్కయహోరాత్రము విరామములేకుండ దుర్గరక్షకులతో సంగ్రామ మొనర్చి తుదకు గోటను సాధించిరి. ఈ రణరంగములో మూవురుద్యోగియులును నెనుబదిమంది సిపాయిలును హతులైరి. జమీందారుగారు కోటనుండి మారువేషముతోఁ దప్పించుకొని పోయిరి. అంతఁ గోటగోడ లన్నియుఁ బగులఁ గొట్టఁబడెను.

మదరాసు దొరతనమువారు 1784 వ సం॥ నవంబరునెలలో నరసింహాప్పారావుగారిని నూజవీటి సంస్థానము నుండి తొలఁగించితి మనియు, వారిజ్యేష్ఠపుత్రు లగు వేంకటనరసింహాప్పారావుగారిని జమీందారుగఁ నియమించితి మనియుఁ బ్రకటించిరి. నరసింహాప్పారావుగారికి పెదవెంకమ్మ చినవెంకమ్మయను నిరువురుభార్యలు గల రని కొందఱందురు కాని పారసీకధరాధీశచరిత్రమునం దేవురుపత్నులు గల రని 'గీ॥ ఇట్టు లేవురఁ బెండ్లియై యెసఁగ నితఁడు' అనుపద్యపాదము చెప్పుచున్నది. అందు మూఁడవభార్యయగు పెదవెంకమ్మగారి వలన వేంకటనారసింహాప్పారావుగారిని మైదవభార్య యగు చినవెంక

మ్మగారివలన రామచంద్రాప్పారావుగారు, నరసింహాప్పారావుగా రను సుతద్వయమును గాంచిన ట్లీదిగువపద్యములు నుడువు చున్నవి—

"తే॥గీ॥ రాఘువంశాబ్ధిపూర్ణచం♦ద్రప్రభాయ
మాన సుూండవభార్య స♦న్మానచరిత
వేంకమాంబిక సకలసా♦ధ్వీమతల్లి
మెలమి వేంకటనారసిం♦హేంద్రుఁగనియె.

సీ॥ తే॥గీ॥ ......నారసింహాభూ♦తలమహేంద్రు
నై దవవధూవరేణ్య పు♦ణ్యాఖ్యగణ్య
వేంకమాంబికచెలువొందు♦విభుత మెఱసి

సీ॥ అన్నారసింహేంద్రుఁ ♦ డ త్తలోదరి యందు ......
తే॥గీ॥ రామచంద్రాప్పరాయభూ♦రమణతిలకు
మఱి నృసింహాప్పరాయధీ♦మహితుఁ గనియె."

ఈ కుమారత్రయములో వేంకటనారసింహాప్పారావుగారికి ధర్మాప్పారావుగా రనుసార్థకనామ మొుండు గలదు. వీరియశశ్చంద్రిక దశదిశవ్యాప్తమై నేఁటిదనుక మహోన్నతంబుగఁ గీర్తింపఁ బడు చున్నది. వీరికింగలభూతదయను దెలిసికొనుట కీక్రిందిపద్యద్వయమె చాలును—

"సీ॥ కొల్లేటిధరణి నె♦క్కొనుమహామశకవి
క్షతిజాతకండూతి ♦ గాఢపీడ
నలమటఁ జెంది యా ♦ యవనివృక్షవిహీన
యగుటఁ గండువు బాయ ♦ ననువుపడక
మహిషాదిసత్వముల్ ♦ మల్లడి గొను చుండఁ
బరికించి మది కని♦కరము వొడమి
నున్నతశిలల నా ♦ యుర్వి నం దందుల
నాటించి వాటి మై♦తీట లుడిపె
తే॥గీ॥ నహహా వేంకటనారసిం♦హాప్పరాయ
భూతలేంద్రున కెంతటి ♦ భూతదయయొ

యిమ్మహోదారుసత్కథ ♦ లెల్ల దిశల
గాన మొనరించెదరు పుణ్యా కరము లనుచు.
తే॥గీ॥ యాత్ర కై యేఁగుదెంచెడు ♦ నాస్తిరాహ
సాధుజనులకు నారాజ ♦ చంద్రుఁ డపుడు
కలశములు వస్త్రములు మఱి ♦ కంబళములు
నొసఁగి మృష్టాన్నమిడి తృప్తి ♦ నొందఁ జేయు."

ఇఁకఁ జారిత్రాంశమునకు వత్తము. ఇట్లు ధర్మాప్పారావుగారును వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు దొరతనమువారిచే సంస్థానపాలకులుగ నియమింపఁబడి రని చదివియుంటిరి గదా! పెదరాజాగా రగునరసింహాప్పారావుగారు భద్రాచలారణ్యంబులలోఁ జేరి జనుల కపాయకర మగునట్లు గ్రామములను దగులఁ బెట్టుచు, దోపిడి సేయుట మున్నగు విధముల శ్రమల గలిగింపఁ జొచ్చిరి. అంతఁ గంపెనీయుద్యోగీయులును విసికి, వీరితోఁ సంధిఁజేసికొని 1785 వ సం॥ లో నూజవీడునందు వారి పుత్త్రులతోఁ గూడ నివసించుట కంగీకరించిరి. కాని యిట్లుదీర్ఘ కాలము జరగ లేదు. యువరాజాగా రంతసమర్థులు గాక పిన్నవయస్కు లగుటచేఁ దండ్రిగారిని స్వతంత్రము గలిగించుకొనకుండ నాప లేక పోయిరి. అంతఁ బెదరాజాగారు బందరునకు బిలిపింపఁబడిరి; అయినను రాజాగారు కొంద అనుచరులతోఁ జేరియుండుటచేఁ గంపెనీవా రాయనను దమయుద్దేశప్రకారము తొలుతఁ జెఱపెట్ట లేక పోయిరి. కాని తుదకుఁ గృతకృత్యులైరి. ఈరాజాగారి పరిజనులెల్లరును జినవెంకమ్మారావుగారి పక్షమువా రగుటచే వీరు, పెదవెంకమ్మారావుగారిని, వారికుమారు లగు మన ధర్మాప్పారావుగారిని మిగులఁ గలవరపఱుచ సాగిరి. అందువలనఁ దఱచుగా వీరు బందరులో నివసింపవలసి వచ్చెను. ఇంతలో ననఁగా 1789 వ సంవత్సరములో నరసింహాప్పారావుగారు (పెదరాజాగారు) కొంతకాలము బందరునందు ఆలోచనసభలో ముఖ్యుఁడుగ నుండిన ఫ్లోయర్ (Mr. Floyer) దొరగారిపైఁ దేఁబడిన లంచపుకేసునందు సాక్ష్య మిచ్చుటకై మదరాసునకుఁ బోయి యచ్చటనే కాలధర్మము నొందిరి. ధర్మాప్పారావుగారిజనని యగు పెదవెంక

మ్మారావుగారు గతించిన భర్తయొక్క ప్రతిమతోఁ దాను సహగమన మొనరింప సంసిద్ధురాలయ్యెనుగాని యాపెయాప్తవర్గముయొక్కయు, దొరతనమువారియొక్కయు నిరోధకారణమునఁ గృతకృతురాలు గాఁ జాల దయ్యెను.

రాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు బందరునుండి నూజవీటికి వచ్చి, తిరిగి సంస్థానమున కంతకును జమీందారుగఁ బ్రకటింపఁబడరి. చినవెంకమ్మగారుకూడ 1792 వ సం॥లో దేహయాత్రను విరమించిరి. కావున ద్వితీయసోదరుఁ డగునరసింహాప్పారావుగారు మన ధర్మాప్పారావుగారి పోషణమునకే వచ్చిరి. చినవెంకమ్మగారి ప్రథమపుత్రు లగురామచంద్రాప్పారావుగారు, తండ్రిగారియనంతరమున నన్నగారగు వేంకటనరసింహాప్పారావు (ధర్మాప్పారావు) గారికి కొంత యుపద్రవమును గలిగింప సాగిరి. అందువలనఁ దిరిగి వీరు బందరు ప్రవేశింపవలసివచ్చెను. రామచంద్రాప్పారావుగారును, వారి జననిగారి పరిజనమును, జాంమహాల్ జమీనుండి వచ్చి చేరిన కమదనపు వేంకట్రాయణంగారును గలిసి జరిగించుకల్లోలములు నణచుటకై లెప్టినెంటు హిగింబాతం దొరగారును, పిదప కల్నల్ ప్రెన్స్‌దొరగారును గొంత కృషిచేసిరి ; కాని గోదావరిమండలమునందును గొన్ని కల్లోలము లుండుటచేతను, టిప్పుసుల్తానుతో నాకాలమందే యుద్ధములు తటస్థించుటచేతను బందరు కౌన్సిలువారు రాజాగారికి విశేషసాహాయ్యము జేయ లేక, రామచంద్రాప్పారావుగారిని, లోఁబడిన వారిసైనికులను మన్నించి నట్లు ప్రకటించిరి. అంత రామచంద్రాప్పారావుగారు తమ యనుచరుల నెల్లరఁ దగ్గించి, తగుపాటిపరిజనముతో నూజవీడునకు వచ్చిరి ; కాని తమతండ్రిగారు సంస్థానములో సగముభాగము తమకుఁ బంచి యిచ్చునట్లు మరణశాసనమును (Will) వ్రాసి యిచ్చిరని యట్లు జరిగించుటకై దొరతనమువారిని బలాత్కరించు చుండిరి. తుద కదియు నిష్ప్రయోజన మగుటను దెలిసికొని నాఁటనుండి జమీ కేవిధమయిన కలవరమును గలిగింప కుండిరి.

1792-93 సంవత్సరములలో దారుణ మైనక్షామబాధ దేశము నందు ప్రబల మయ్యెను. జమీందారుగా నగు రాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు బొక్కసము నిండించుట కంతగా శ్రద్ధ వహింపక పోవుటచేతను, ధర్మకార్యపరతంత్రులై యాదాయవ్యయముల నంతగా గణింపకుండుటచేతను దదితరకారణములచేతను దొరతనమువారికి చెల్లింప వలసినకప్పము (పేష్కష్) నిలిచిపోయెను. ఈహేతువులచే జమీ 1793 సం॥ జులై 22 వ తేదిని దొరతనమువారి పాలనములోనికి దీసికొని పోఁబడెను. ఇట్లు కొంతకాలమువఱకు దొరతనమువారు, వేంకటనరసింహాప్పారావుగారికిని, రామచంద్రాప్పారావుగారికిని గొంత మనువృత్తి (Allowance) నిచ్చుచు, సంస్థానమును దమ యేలుబడిలో నుంచుకొనిరి. ఇంతలో రామచంద్రాప్పారావుగా రెట్లనో యగ్రజులగు వేంకటనరసింహాప్పారావుగారిని లోఁబఱచుకొని, జమీ తిరిగి స్వాధీన మగునెడల విభజనమున కంగీకరించున ట్లొనర్చిరి. 1800 వ సంవత్సరములో దొరతనమువారు, సంస్థానమును దదధీశుల కీయ నిశ్చయించి కొందఱుకలెక్టరుల యభిప్రాయము లడుగఁగా వారు విభజనమున కంతగా నంగీకరింప రైరి. కాని సెప్టెంబరు 11 వ తేదీని కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారికి తమ యధీనములో నున్న జమీని దిరిగి జమీందారులకిచ్చుటనుగుఱించి-పేష్కష్ చెల్లింపలేకపోవుటచేజమీతీసి కొనఁబడినది. కానిదొరతనమువారిపైతిరగబాటుమున్నగుకారణములచేఁ గాదని స్థిరపడుచున్నదనియు; దొరతనమువారు జమీపై జమీందారుల కధికారము పోయిన దని యెచ్చటను జెప్పి యుండలే దనియుఁ, గావున జమీని దిరిగి జమీదారున కొప్పగించుట కేవిధమైనయభ్యంతరము లే దనియు వ్రాసిన బ్రేన్‌ఫిల్ (Mr. Branfil) దొరగారు సంస్థానవిభజనమునుగుఱించి రామచంద్రాప్పారావుగారికి కొంతభాగ మిచ్చినఁగాని లేక యస్వతంత్రునిగఁ జేసినఁ గాని కల్లోలము లడఁగఁ జాల వని చెప్పిరి. రీడ్ (Mr. Read) దొరగా రాకారణమునఁ గాకపోయినను సంస్థానమును విభజించుటయె యుచితమని యభిప్రాయము నిచ్చిరి. ఈ యభిమతమునే దొరతనమువా రంగీకరించిరి. మఱియు సంస్థానవిభాగమునకు

మూఁడవ జార్జిగారి 24 వ చట్టముయొక్క 25 వ యధ్యాయము (Chapter 25 Statute 24 of George III) కొంతసాహాయకారి యయ్యెను. కావునఁ బూర్వోక్తకారణంబులచే సంస్థానమును విభజించి యొసఁగఁ గృతనిశ్చయులై దొరతనమువారు పరిపాలనాసౌకర్యార్థమై యింతకుమున్న సంస్థానమును విడదీసి రీడ్ (Mr. Read) దొరగారి యధీనములో నుంచఁబడిన యేలూరు సర్కారులోని పంద్రెండు పరగణాలకు నిడదవోల్ సంస్థానమనుపేర రాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుగారికిని బ్రాన్ఫిల్ (Mr Branfil) దొరగారి యధీనములో నుంచఁబడిన కొండపల్లిసర్కారులోని యాఱుపరగణాలకు నూజవీటిసంస్థానమనుపేర రాజా రామచంద్రాప్పారావుగారికిని 1802 వ సంవత్సరపు రెగ్యులేషన్ ఆక్టు ననుసరించి పట్టాల నొసంగిరి. విస్తీర్ణమునందు నిడదవోలుసంస్థానము నూజవీటిసంస్థానమున కంటె రెట్టింపుగ నుండినను నాదాయమునందు రెండును సమానముగనే యుండెను. కనిష్ఠు లగు నరసింహాప్పారావుగారు బాలురై నందున వారి కేమియుఁ దత్కాలమున నొసఁగఁ బడి యుండ లేదు. దొరతనము వారు తమకు రావలసిన కప్పమును వదలుకొనుటచే 1803 వ సం॥లో వారివారి సంస్థానముల కధీశులై నప్పుడు బాకీచిక్కు లేమియు లేక యుండెను. ప్రథమమున నెంత యుద్రేకమనస్కులై యుండిరో పిమ్మట నంత శాంతమనస్కులై శ్రీరాజా రామచంద్రాప్పారావుగారు తమపాలనములో నున్న నూజవీటిసంస్థానమును బ్రజామోదకరంబుగఁ బాలించుచు నభ్యున్నతస్థితికి వచ్చిరి.

తృతీయసోదరు లగునరసింహాప్పారావుగారిని గుఱించి యిచ్చటఁ గొంతచెప్పవలసియున్నది. వీరు కొంతకాలమువఱకు నన్నగా రగు రామచంద్రాప్పారావుగారితో నేకలిసిమెలసి యుండిరి. కాని 1805వసం॥న నూజవీడుసంస్థానమునందును, ధనాదులందును నర్థభాగము తనకు రావలసి యున్న దని మండలన్యాయసభ (District Court)లో నొక యభియోగమును దెచ్చిరి; కాని వారిబాధ్యతల నిరాకరించి కోర్టువారు 1809 జనవరినెలలోఁ గొంత మనువృత్తిని మాత్ర మిచ్చిన

ట్లేర్పాటు చేసిరి. అందుమీఁద రామచంద్రాప్పారావుగారు ప్రొవిన్షల్ కోర్టున కప్పీలు చేయుఁగాఁ గోర్టువా రీమనువృత్తినే కొంత తగ్గించిరి. అందునకుఁ దృప్తిలేక నరసింహాప్పారావుగారు 1811వ సం॥లో సాదరు కోర్టున కప్పీలు చేసికొనిరి. అం దుభయసోదరులమీఁదను దేఁ దగిన వ్యాజ్యము నొక్కసోదరునిమీఁదనే తెచ్చుటచే నీమనువృత్తినిగూడ నియరా దని తీర్మానింపఁ బడెను. దైవబలము చాల నప్పు డన్నియు నిటులనే వచ్చును గాఁబోలు! అంతఁ దిరిగి నరసింహాప్పారావుగా రుభయసోదరులమీఁదను బూర్వ సంస్థాన మంతటిలోను మూఁడవభాగమున కై దావాను దీసికొని రాఁగా 1817 వ సం॥లో సోదరు లిరువురును దమతమసంస్థానములలో మూఁడవభాగమును ద్వితీయసోదరున కిచ్చునట్లు ప్రొవిన్షల్ కోర్టువారు తీర్మానించిరి.

మొదటిమనువృత్తినే తగ్గించినకోర్టువా రిప్పుడు భాగమునకే యనుజ్ఞ నిచ్చిరి. ఈ తీర్మానముప్రకారము జరిగిన యెడల నెట్లుండెడిదో! ఏల యన— రామచంద్రాప్పారావుగారికి వచ్చిన మూఁడవవంతుభాగములోఁ దిరిగి మూఁడవవంతును సోదరున కిచ్చినయెడలఁ బూర్వ సంస్థానములో వారిభాగము ($\frac{1}{3} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{9} \therefore \frac{1}{3} - \frac{1}{9} = \frac{2}{9}$) తొమ్మిదింట రెండువంతులై యుండును. నరసింహాప్పారావుగారి కీ తొమ్మిదవ భాగమే కాక యగ్రసోదరునివలన వచ్చెడి ($\frac{2}{3} \times \frac{1}{3} = \frac{2}{9}$) తొమ్మిదింట రెండుభాగములును గలిసి మొత్తము ($\frac{1}{9} \times \frac{2}{9} = \frac{3}{9}$ or $\frac{1}{3}$) తొమ్మిదింట మూఁడుభాగములై యుండును. అనఁగాఁ బ్రథమసోదరునకుఁ ($\frac{2}{3} - \frac{2}{9} = \frac{4}{9}$) దొమ్మిదింట నాలుగుభాగములును, ద్వితీయసోదరునకు రెండుభాగములును దృతీయసోదరునకు మూఁడుభాగములును నగును.

1802 వ సం॥లో దొరతనమువారిచేఁ జేయఁబడిన విభాగమును గ్రిందికోర్టులవారు మార్చుట కేవిధమైన యధికారమును లే దని చెప్పుచుఁ బై తీర్మానమును 1819 వ సం॥లో సాదరుకోర్టువారు కొట్టివేసిరి. ఇఁకఁ జేయవలసిన దేమి? ప్రీవి కౌన్సిలున కప్పీలు చేసికొనుట కెంతయో ధనము కావలసి యుండును. కావున నరసింహాప్పారావుగారు

నిష్ఫలమనోరథులై యూరకుండవలసి వచ్చెను. గవర్నరైన సర్ తామస్ మన్రోగారు పురాతనపు జమీాలను విభాగించుటకు లాకోర్టు వారికి స్వతంత్రము లుండఁగూడదను ధృఢాభిప్రాయము గలవారయి 1802 వ సం॥ర్ జరిగినవిభాగమునందే కొంత యాధారమును దొరతనమువారు చూపింపవలసిన దనియుఁ, గ్రిందికోర్టుల కెక్కుడు స్వాతంత్ర్యము లుండఁ జాల వనియుఁ జెప్పుచు వీరికిఁ దటస్థించిన దుస్థితికి తమకుఁ గలసంతాపము మాత్రము వెలిబుచ్చిరి.

1814 వ సం॥ నవంబరు 20 వ తేదీని రాజా రామచంద్రాప్పారావుగారు స్వర్గస్థులైరి. వీరికి సుబ్బమ్మగారు, సీతమ్మగారనునిరువురుభార్యలు గలరు. వీరిలో—“సీ॥ రామచంద్రమహీపుఁ రందరుం డలసీత మాంబికయందు...... గీ॥ శోభనాద్ర్యప్పరాయ భూసురవిధేయుఁ గనియె......” సీతమాంబవలన శోభనాద్ర్యప్పారావుగారు జన్మించిరి. వీరి మొదవ యేటనే రామచంద్రాప్పారావుగారు స్వర్గస్థులైరి. అందువలన నూజవీడుసంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి సంరక్షణమునకుఁ దీసికొని పోఁబడెను. వారి కదశయందుండిన రాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు కనిష్ఠసోదరద్వితీయపుత్రు లగు నారయాప్పారావు గారిని దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించిరి; కాని కొలఁదికాలములోనే (1827 జూన్ 5 వ తేదీని) వారును స్వర్గస్థులగుటచేతను దత్తపుత్రు లగునారయ్యాప్పారావుగారు బాలు రగుటచేతను నిడదవోలుసంస్థానముకూడ కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి సంరక్షణమునకుఁ బోయెను.

ఈసమయములోఁ గ్రిందికోర్టుల స్వాతంత్ర్యమున కిష్టము లేనట్టియు నరసింహాప్పారావుగారి మనువృత్తిలేమికి సంతాప మందినట్టియు మన్రోదొరగారు నెలకు రు 800 ల చొప్పున నరసింహాప్పారావుగారి కిచ్చి సొమ్ము నంతయుఁ జివరకు సంస్థానధనాగారము నుండి తీసికొనున ట్లొకపద్ధతి నేర్పఱచిరి. కాని తుదకదియు నెఱవేరినదికాదు. కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారొట్టకేలకు మొదట నిర్ణయింపఁబడిన రు 800ల మనువృత్తిని మాత్రము స్థిరపఱచిరి. అయినను నరసింహాప్పారావుగారు

స్వల్పకాలములోనే గతించుటచే వారి యిరువురుపుత్రులకు నన్నూఅు రూప్యములచొప్పున నొసంగఁ బడెను.

నిడదవోలుసంస్థానాధీశు లగు రాజా నారయ్యప్పారావు గారును, నూజవీటిసంస్థానాధిపతు లగు రాజా శోభనాద్ర్యప్పారావు గారును బాలవార్ధకవయస్కు లగుటచే 1831 వ సంవత్సరము మార్చి యొకటవతేదీని నూజవీడుసంస్థానమును, 1835 వ సంవత్సరమున నిడదవోలుసంస్థానమును దదధీశుల కొప్పగింపఁ బడెను. ఆసంవత్సరము లోనే యనఁగా 1835 వ సం॥ లో మనదేశము నుండి ప్రయాణము సేయుచుండిన గవర్నరగు సర్ ఫ్రెడరిక్ ఆడమ్ (Sir Frederick Adam) దొరగారి ప్రేరేపణచే నరసింహప్పారావుగారి పుత్రులును, నన్నూఅు రూప్యములమనువృత్తి నొందుచున్నవారును నగు సంహాద్ర్యప్పా రావుగారు, వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు నను నిరువురుసోదరులకుఁ బూర్వము నూజవీటిసంస్థానమునకుఁ జెంది యుండి తత్కాలమున దొరతనమువారి యధీనములో నుండిన 'రావిచెర్ల, శ్రీరామవరము 'అను రెండుగ్రామములు 1840 వ సంవత్సరములోను, నిడదవోలునూజవీడు సంస్థానాధిపతు లీయ నంగీకరించి యున్న ధనరూప మగుమనువృత్తికి మాఱుగఁ దంగెళ్ళమూడి, చేవెంద్రమురాలు 1846 సంవత్సరములోను లభ్యము లయ్యెను. (1868 వ సం॥ లో శ్రీరామవరమునకు మాఱుగఁ 'జనుబండ' యనుగ్రామ మొసఁగఁ బడెను.) ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన సింహాద్ర్యప్పారావుగారును, వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారును నరసింహ ప్పారావుగారి ప్రథమ తృతీయపుత్రు లగుదురు. ద్వితీయపుత్రు లగు నారయప్పారావుగారు నిడదవోలుసంస్థానాధీశు లగు వేంకటనరసింహ ప్పారావుగారిచే దత్తస్వీకార మొనరించుకొనఁబడి రని చదువరు లిది వఱకే చదివి యుండిరిగదా! సోదరు లిరువురలో సింహాద్ర్యప్పారావు గారు 1863 వ సంవత్సరములో నపుత్రకులుగ స్వర్గాభిముఖు లగుటచే వీరివంతునకు రాఁబడిన తంగెళ్ళమూడిమొస్టేటు వీరి దౌహిత్రు లగు వేంకటగిరిమహారాజాగారికి లభ్యమయ్యెను. వేంకటాద్ర్యప్పారావు గారు చేవెంద్ర, రావిచెర్లముఠాల కధీశు లయిరి. మఱియు వీరి

పుత్రరత్నము లగు శ్రీ శ్రీ రాజా పార్థసారథ్యప్పారావు సవై అశ్వారావు బహదరుగారు మాతామహుల యాస్తియగుభద్రాచలము, పాలవంచ యెస్టేటులనుగూడ సంపాదించి యఖండైశ్వర్యముతో విరాజిల్లు చుండిరి.

ఇంక నిడదవోలుసంస్థానాధిపతులగూర్చి యించుక వివరించి పిదప నూజవీడుసంస్థానమునకు వచ్చెదము. అట్లు దత్తస్వీకారులయిన నారయ్యాప్పారావుగారు 1864 వ సం॥ డిశంబరు 7 వ తేదీని బరమపద మందిరి. వీరికి పాపమ్మారావుగారు చిన్నమ్మారావుగారను నిరువురుపత్నులు గలరు. వీరు కొంతకాలము కలసియే రాజ్యపాలన మొనరించిరి కాని 1881 వ సం॥ ఏప్రిల్ 15వ తేదీని రాణీచిన్నమ్మారావుగారు లక్ష్మీసాన్నిధ్యము జేరిరి. అంతటఁ బాపమ్మారావుగారు 1831 వ సంవత్సరమున నూజవీడు సంస్థానాధిపత్యమును స్వీకరించిన శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారి సప్తమపుత్రులును, మేడూరుసంస్థానమున కధిపులుగా నున్నవారును నగు వేంకట్రామయ్యాప్పారావుగారిని, వీరియనంతరమున వీరిపుత్రు లగు నారయ్యాప్పారావుగారిని దత్తస్వీకార మొనరించుకొనిరి. వీరును రాణీగారిజీవితములోనే (1895 సం॥ అగష్టు 4 వ తేదిని) గతించిరి. మఱి నాల్గుసంవత్సరముల కనఁగా 1899 సం॥ డిశంబరు 5 వ తేదీని ఈమెయుఁ దనజీవయాత్రను విరమించుటచే నిడదవోలుసంస్థానమువారి వారసు లగు శ్రీరాజా పార్థసారథ్యప్పారావుబహద్దరుగారికిని, శోభనాద్ర్యప్పారావుగారిద్వితీయతృతీయపుత్రు లగు శ్రీరాజా రంగయ్యాప్పారావుబహదరు శ్రీరాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుబహదరు గార్లకును సమానభాగములుగఁ బంచిపెట్టఁబడెను. ఈతుదివా రిరువురును వ్యాజ్యమధ్యముననే స్వర్గస్థులగుటచే నీరెండుభాగములు శ్రీరాజారంగయ్యాప్పారావుగారి స్వీకృతపుత్రులగు శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారికిని, శ్రీరాజా వేంకటనరసింహాప్పారావుగారిపుత్రులగు శ్రీరాజా వేంకట్రామయ్యాప్పారావు, శ్రీరాజాపార్థసారథ్యప్పారావుగార్లకును లభిం

చెను. అంతటనుండి నిడదవోలుసంస్థాన మనునామ మదృశ్య మయ్యెను. ఇఁకఁ బ్రస్తుత మనుసరింతము.

శోభనాద్య్రప్పారావుగారు నూజవీడుసంస్థానాధిపతు లని యింతకుమున్నె యెఱుంగుదుముకదా! వీరు మిగుల భాషాభిమాను లని శ్రీరాజాగారిప్రేరణముచే రచింపఁబడిన 'పల్లవిపల్లవోల్లాస' మను ప్రబంధమే ప్రబలసాక్ష్యము. శ్రీరాజాగారు పండితపక్షపాతు లను ప్రఖ్యాతిని గాంచిరి; కాని ధనార్జనాసక్తులు గాకపోవుటచే రాజ్యారంభకాలమునఁ బదునాల్గులక్షల యాదాయమును గలిగియుండి తుద కాఱులక్షల ఋణమునకుఁ బాలయిరి. ఈ శోభనాద్య్రప్పారావుగారు 1868 అక్టోబరు 28 వ తేదిని బరలోకప్రాప్తులైరి. వీరికి సుబ్బమాంబగారు, రమణమాంబగారు నిరువురుభార్యలు గలరు. సుబ్బమాంబిక యందు—

"సీ॥ ఆసుబ్బమాంబిక ♦ యందు దల్లశ్రీశోభ
నాద్య్రప్పరాయ ధ♦రాధినాథుఁ
డనఘు నారయ్యధ♦రాధిపు రంగభూ
నాథు జగన్నాథ♦నరవరేణ్యు
వెంకటనరసింహ♦విభు వేంకటాద్రినృ
పాలు సింహాద్రిభూ♦నాథతిలకు
వెంకటరామకృ♦ష్ణనాథుఁ డనియెం
డ్వురుసుతుల మ♦హిం గాంచె నుతులఁ
తే॥గీ॥ దతసురాహారహారహా♦సితసితాభ్ర
హీరతారాగతారేశ♦పారతరుసు
పర్వరాడర్వకరిగర్వ♦ధూర్వహాప్ర
శస్తకీర్తులఁ గనియె స♦త్సమితి బొగడ."

ఈపద్యమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన యెనుగురుసోదరులలోఁ దురీయు లగు వెంకటనరసింహాప్పారావుగారు తండ్రిగారు గతించిన యొక నెలకే యనఁగా 1868వ సం॥ నవంబరు 30వ తేదిని సంస్థానమును

విభాగించుటకై దొరతనమువారికొకవిజ్ఞాపనమును బంపుకొనిరి. కాని యది నిరాకరింపఁ బడెను. తిరిగి 1871 నవంబరు 2వ తేదిని, నిలువ యున్న యాస్తియంతటిలోను, సంస్థానములోను దనయొక్క భాగమున కై సోదరు లందఱిమీఁద నొకదావాను దెచ్చిరి. ఇట్లు దావాను దెచ్చుటకు వారి కనేకాధారములు గనిపించు చుండెను. ఇదివఱ కనఁగా 1802వ సం॥లో సమానముగఁ గాకపోయినను నిడదవోలు నూజవీడు అనురెండుసంస్థానములుగ విభజింపఁ బడు టొకటి. 1840-46 సం॥లలోఁ గనిష్ఠసోదరు లగు నరసింహాప్పారావుగారి బాధ్యత (హక్కు) లను నిరాకరింపక, వారివంశపారంపర్యముగ నుండునట్లు కొన్ని గ్రామము లీయఁబడుట మఱి యొకటి. ఇంతియకాక తమ తండ్రిగా రగు శోభనాద్ర్యప్పారావుగా రొకానొకకారణమున 1866వ సం॥లోఁ దమయిర్వురుతనయులకు సంస్థానమును సమముగాఁ బంచి యిచ్చెద నని తమయభిప్రాయమును వెలిబుచ్చినట్లు చెప్పుకారణ మింకొకటి. ఇత్యాదికారణములను బురస్కరించుకొని యీవ్యాజ్యము దేఁబడెను. ఈదావా కృష్ణాజిల్లాకోర్టులో విచారింపఁబడి 1802 సంవత్సరములో జరిగినవిభాగకారణమున మాత్రము పూర్వమునుండి వచ్చుచున్న పద్ధతిని మార్పు నవకాశములే దని జె. సి. హేనింగుటన్ (J. C. Hannington) దొరగారిచే 1873 సం॥ ఆగస్టునెలలోఁ దీర్మానింపఁబడెను. అంత హైకోర్టున కప్పీలు చేసికొనఁగా న్యాయమూర్తు లగు సి. జె. మార్గన్ (C. J. Morgan), హాలోవె (Halloway), జె. జె. ఇన్నిసు (J. J. Innes) దొరలును నైవిధముననే నిరూపించి త్రోసివేసిరి. ఈకాలమునందే మిగిలినసోదరులలో ముప్పురు 1873వ సం॥ ఫిబ్రవరి 6వ తేదిని దమతమభాగములకై మఱియొకదావాను దెచ్చిరి. 1877వ సం॥లో కృష్ణామండలన్యాయాధిపతి యగు హెచ్. జె. స్టోక్సు (H. J. Stokes) దొరగా రిదివఱలో నాల్గవవారిదావాను గొట్టివేసిన హేనింగ్టన్ దొరగారివలెనె యీముప్పురిదావాలనుగూడఁ గొట్టివేసిరి. అంత వీరు హైకోర్టున కప్పీలుచేసికొనఁగా నచ్చటఁ గూడఁ గ్రిందికోర్టుతీర్పుప్రకారమె 1879వ సం॥ జనవరి 31వ తేదీని దీర్మానిం

పఁబడెను. ఇంతలోఁ జతుర్థసోదరు లగు వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు శ్రీవిక్టోరియాచక్రవర్తిని గారికిని, వారిసభ్యులకును దిరిగి యప్పీలు జేసికొనిరి.

ఈసందర్భములో నతికొన్ని ముఖ్యవిషయములను జెప్పవలసి యున్నది. 1874వ సంవత్సరములో గౌరవనీయు లగు సర్ వాల్టర్ మార్గన్ (Honourable Sir Walter Morgan) అను ముఖ్యన్యాయాధిపతిగారు ఆర్. ఏ. నం 36 రు మదరాసు హైకోర్టుతీర్పులో........."బ్రిటిషుపాలనము రాకముందే నూజవీడు సంస్థానము (యుద్ధముచేయుటకు గాను) మిలటరీజాగీరుగ నొసఁగఁబడిన" దని నుడివిరి. న్యాయమూర్తి హాలోవే (Justice Holloway) దొరగారు — "ఇది మిక్కిలి ప్రాచీన మైనవానిలో నొకటి. ఈసంస్థాన ముత్తరసర్కారులు బ్రిటిష్‌వారికి రాక ముందే వీరిపూర్వీకుల యధీనములో నుండెను. మనకు లభింపఁగల చరిత్రాంశములవలన వీరు నైజాముగారి కొక్కొకసమయమున సామంతులుగను, నతికొన్నిసమయములందు స్వతంత్రులుగను నుండి" రని నుడివిరి. గౌరవనీయు లగు న్యాయమూర్తి ముత్తుస్వామయ్యరుగారు తమ 1877వ సం॥ ఆర్. ఏ. నం 121 రు మదరాసు హైకోర్టుతీర్పులో "ఈజమీ ప్రాచీన మయిన దనుటకు సంశయము లేదు. ఈవిషయ మై యేవిధ మైన వివాదమును లేదు. ఈజమీ యన్నివిధములచేతను బదునెనిమిదవశతాబ్దము నకుఁ బూర్వము గాకపోయినను దచ్ఛతాబ్దారంభమునం దైన నుండిన దగును. కొన్ని నిదర్శనములను బట్టి చూడఁగా నిది మిలటరీజాగీ రనుట నిస్సంశయ మని చెప్పక తప్పదు. ఈసంస్థానము బ్రిటిష్‌పాలనమునకు రాకముందే యది తత్కాలమునం దొసఁగఁబడినట్టిదియో లేక యంతకుబూర్వమె యొసఁగఁబడి యప్పుడు స్థిరపఱుపఁబడినట్టిదియో యైన మిలటరీజాగీ రై యున్నది." అని తీర్మానించిరి ప్రివీకౌన్సిలువారి తీర్పులోఁగూడఁ బై విషయము నే స్థిరపఱుచుచు........."నూజవీడుసంస్థానము మిలటరీజాగీరుగ నుండినట్లును, స్వతంత్రాధికారముగల జమీందారులచేఁ బాలింపఁబడు చుండి నట్లును, బ్రిటీషువారి యధీనముక్రింద దాని మిలటరీ స్వభావము పోయి కప్పము జెల్లించునట్టి జమీగ నేర్పడినట్లును స్థిర మగుచున్న" దని నుడివిరి. ఇఁకఁ బ్రస్తుత మనుసరింతము.

వేంకటనరసింహాప్పారావుగారు తమదావాను శ్రీవిక్టోరియాచక్రవర్తినిగారి కప్పీలు చేసియుండిరికదా! అందుమీఁద 1879 సంవత్సరమున విచారణ ప్రారంభ మై మండలన్యాయాధిపతులచేతను, నున్నత న్యాయస్థానాధిపతులచేతను (High Court Judges) తీర్మానింపఁబడిన తీర్మానములు ప్రివీకౌన్సిలువారి కంతగా నచ్చకపోవుటచే 1879వ సం॥ డిశంబరు 13వ తేదిని; ఈసంస్థానము 1802వ సం॥లో

జరిగినవిభాగమువల్లనే దానిపూర్వపు యవిభక్తస్వభావము పోయి విభజనీయ మైన దయ్యె ననియు, నిదియు హిందూధర్మశాస్త్రానుసారముగనే యుండుననియుఁ దీర్మానించిరి. ఈతీర్మానానుసారముగ రాజా శోభనాద్రయ్యప్పారావుగారి తనయులలోఁ బ్రతివారును దమతమ భాగముల కధీను లైరి. ఋణములుగూడ భాగింపఁబడెను. అంత 1880వ సం॥లో మండలన్యాయాధిపతిగారు కలెక్టరుగారికి సంస్థానమును విభాగింప ననుజ్ఞ నిచ్చిరి. పాలనార్హవయస్సులో లేని యగ్రసోదరతనయులముగ్వురను నీసుస్థితినుండి తొలఁగింపఁ గొంత ప్రయత్నించిరి. అందువలన నీముగ్వురకు సంస్థానములోని సమభాగముతోఁ బాటు మఱికొంతద్రవ్యరూపమునఁ గూడ నొసఁగఁబడెను తృతీయసోదరు లగు జగన్నాథాప్పారావుగారు తండ్రిగారిజీవితములోనే యావివాహితులుగ నుండి స్వర్గస్థు లై నందున మిగిలిన సోదరపంచకమునకు సమభాగములుగ సంస్థానమును ద్రవ్యాదులును బంచిపెట్టఁబడెను.

కొండొకకాలమునఁ గృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగను, రెవిన్యూ బోర్డునందుఁ బ్రథమసభ్యులుగను నుండిన జార్జి తారన్‌హిల్ (George Thornhill) దొరగారిచే......"కృష్ణాజిల్లాయందుఁ గల సంస్థానముల కన్నింటిలోను నూజవీడుసంస్థానము మిగుల ఘన మైనది. ఉత్తరసర్కారు లందు దీనితో సమానము లయినవి చాల యరు" దని కొనియాడఁబడిన నూజవీడుసంస్థాన మిట్లు—(1) వెంట్రప్రగడ (2) ఉయ్యూరు (3) మీర్జాపురము (4) కపిలేశ్వరపురము (5) తేలప్రోలు (6) మేడూ రను నామములచే నాఱుసంస్థానములుగ విభాగింపఁబడెను. ఇఁక నొక్కొక్కసంస్థానమును గుఱించి ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ వివరించెద.

---

1 వెంట్రప్రగడ.

శ్రీరాజా శోభనాద్రయ్యప్పారావుగారి పుత్రసప్తకములో శ్రీరాజా నారయ్యప్పారావుబహాదరుగా రగ్రజులు. వీరు తమతండ్రిగారియనం

తరమునం దా మగ్రకుమారుల మరియు, నూజవీటిసంస్థాన మంతయుం దా మొక్కరే పాలింపవలసినవా రనియు దొరతనమువారికి 1868 వ సం॥ డిశెంబరు 10 వ తేదీని 134 నెంబరు గల విన్నపముద్వారా తెలియంబఱచి తమపేరిటనే సంస్థానమున కంతకును నధిపులుగ రిజిష్టరీ చేయించుకొని పాలింపం దొడంగిరి. వీరు దొరతనమువారి పేష్కష్ సరిగం జెల్లించుటలోను, నెకానొకప్పుడు చెన్నపురిరాజధానిలో జనాభాను గణితిజేయుసందర్భమున దొరతనమువారికోరికపైం దమ యుద్యోగీయులం బంపి సాహాయ్యముచేయుటలోను వీరు దొరతనమువారి మన్ననలకుం బాత్రులైరి.

వీరిపరిపాలనాదినంబులలో దేశమునందు దారుణమగుక్షామము దటస్థించుటచే బీదలంబోషింప నదియు యదయనని వారికి పనిపాటలు గల్పించుటకును దేశక్షేమముకొఱకును గ్రామమునం జెఱ్ఱువాటలు వేయించి గ్రామస్థు లది వఱకు ముఖ్యముగ నపుడుబుతున్న సరియైన మార్గములు లేకపోవుటచేం బహు చున్న బాధలను దొలంగించిరి. దీన బీదలకుం బనిపాటలు గలిగి యన్నోదకములకొఱత దీరెను. ఆదిన ములలోనే యాగిరిపల్లియందుం గల శ్రీశోభనాచలస్వామివారియుత్సవ దినంబులలోం గొండపై కెక్కుటకును దిగుటకును నను వగు నట్లు దాదాపుగ మూండువేల సోపానములను గట్టించిరి. ఇట్టిసంస్కార ముల నెన్నిటినో కావించిరి. ఎన్ని చేసినను వీరిపాలనము జనులకు గంటకముగ నుండి నట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఏల యన, వీరు పాలన మునకు వచ్చుటయు తడవుగ నూటికి ముప్పదిరూప్యములవంతున శిస్తు నెక్కువ జేసిరి. అందువలన రైతులలో సంక్షోభము పుట్టెను. మేడూరు, ఉయ్యూరుపరగణాలరైతులు తమ పితృపితామహులనాం టినుండి యున్న శిస్తునే యిత్తుము కాని యిట్టి హెచ్చుశిస్తు నీయంజాల మని దీర్ఘకాలము నూజవీటియందే నివసించి మొఱబెట్టుకొన సాగిరి. కాని వీరిమొఱ యరణ్యరోదన మయ్యెను. అంత రైతు లందఱు రెండు సంవత్సరములవఱకు వ్యవసాయము సేయక మిన్న కుండిరి. అంత రాజాగారు క్రోధచిత్తులై తమతండ్రిగారిప్రభుత్వకాలమునుండి

రైతులు బాకీపడి యున్న శిస్తును గూర్చి లెక్కలను గనఁబఱచునటులఁ దమయెస్టేటునఁ గల 288 గ్రామములకరణములను బిలిపించి, నూజవీటనే వారిని నివసింపఁ జేసి లెక్కలను బరిశీలింప నారంభించి ప్రాంతబాకీలను, గట్టుకట్టిన రెండుసంవత్సరములశిస్తుబాకీలను జేర్పగా నొక్కొక్కరైతు కొన్నివందలవరకు నియ్యవలసివచ్చెను. ఈద్రవ్యము రైతులసొత్తు నంతయు వేలమువేయించి మిక్కిలి నిర్దయతోఁ రాఁబట్టుకొనిరి. రెండులక్షలు జెల్లు సంస్థానమునకు క్రొత్తపద్ధతివలన నేడులక్షలరూప్యములవఱకును జెల్లునట్లయ్యెను. ఈలెక్కలను బరిశీలించుటచే దీర్ఘకాలము పట్టుచుండినందునఁ గరణములు తామింక నందుండుట కష్టమని విన్నపములను వ్రాసికొనసాగిరి. వారిలో నొకరిట్లు మనవి జేసికొనిరి:— "క॥ శీతజలస్నానంబును। భూతలశయనంబు వంట♦పూటశనంబుకా। నాతిగలబ్రహ్మచర్యము। నాతరమా పూటగడుప ♦ నారయభూపా॥"

చరస్థిరాస్తులుం గూడ సంస్థానమంతయు విభాగింపఁబడవలెనని సోదరులు దెచ్చిన యభియోగము పరిష్కరింపఁబడకపూర్వమే శ్రీరాజా నారయ్యాప్పారావుబహదరుగారు 1877 జులై 19 వ తేదీని స్వర్గస్థులైరి. సంస్థాన విభాగము జరిగినపిమ్మట వీరికి వచ్చిన యాఱవభాగమగు వెంట్రప్రగడయెస్టేటు వీరి పుత్రులు పాలనార్హవయస్కులగు నంతవఱకును గోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి యధీనమునకు దీసికొనిపోఁబడెను.

శ్రీరాజా నారయ్యాప్పారావుబహదరుగారికి ప్రథమభార్యయగు వెంకటరమణయ్యమ్మగారివలన సుబ్బమ్మారావుగారను నొకపుత్రికయును ద్వితీయభార్య యగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారివలన రాజగోపాలప్పారావుగారు, రామచంద్రప్పారావుగారు, వరదరాజప్పారావుగారు నను మువ్వురుపుత్రులు జనించిరి.

ఈమువ్వురకును నూజవీడుసంస్థానములో నాఱవభాగమై వీరి తండ్రిగారికివచ్చిన వెంట్రప్రగడయెస్టేటు మఱల వెంట్రప్రగడ,

మునుసూరు, గన్నవరము ననుమూఁడుభాగములుగ భాగింపఁబడి ముప్వురు సోదరులకును బంచిపెట్టఁబడెను.

ఈముప్వురుసోదరులలో నగ్రజు లగు శ్రీరాజా రాజగోపాలప్పా రావుబహదరుగారు తమకు సంతతిలేనందునఁ దమద్వితీయసోదరు లైన శ్రీరాజా రామచంద్రప్పారావుగారి రెండవకుమారు లగు శ్రీరాజా సింహాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారిని దత్తుగఁ దీసికొనిరి. వీరే ప్రస్తుతపు వెంట్రప్రగడయెస్టేటున కధీశులు. వీరు 1892 జులై 31 వ తేదీని జన్మించిరి.

శ్రీరాజా సింహాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారు ప్రజారంజకంబుగఁ బాలించుచు బీదబ్రాహ్మణబాలుర కన్యకల కుపనయనవివాహాది కార్యంబులకు విశేషద్రవ్యసాహాయ్యము జేయుచుఁ బుద్ధిబలమునందును దేహబలమునందును మిన్న లై ప్రజల కృతజ్ఞతను బాత్రులగుచుఁ దమ యెస్టేటునం దేకొఱంత లే కుండునటుల నేలుకొనుచుండిరి.

ii మునుసూరు.

శ్రీరాజా నారయ్యాప్పారావుబహదరుగారి ప్రథమపుత్రసంతానమును గుఱించి వర్ణింపఁబడియె. ఇఁక ద్వితీయపుత్రులగు శ్రీరాజా రామచంద్రాప్పారావుబహదరుగారు మునుసూరుజమీ కధీశు లైరి. వీరు నూజవీడు గ్రామపారిశుద్ధ్యసంఘాధ్యక్ష (యూనియర్ చైర్మెన్) పదవి నొందిన పిమ్మట గ్రామమునందు దీపస్తంభము లెక్కువ చేయింపఁబడినవి. గ్రామమునందలి రాజమార్గము లన్నియుఁ జక్కగ సంస్కరింపఁబడినవి.

వీరు మిగుల భూతదయాపరు లై తమపూర్వుల యౌదార్య విశేషమును బ్రకటించిరి. నూజవీటిలో వృద్ధాప్యముచేత జీవనోపాధి సంపాదించుకొనలేని బీదకుటుంబీకుల కొందఱకో మనువృత్తులఁ గల్పించి మాసమాసమునకు నిర్ణీతముగఁ దమజీవితాంతముదనుక ద్రవ్యసాహాయ్యము జేసిరి. ఎందఱకో గృహదానములఁ జేసిరి. వీరికి భాషాభిమా

నమును మెందు. వీరికి సంస్కృతాంధ్రతురుష్కాంగ్లేయభాషలయందుఁ బ్రావీణ్యము గలదు. వీరి యాస్థానపండితులలో నొకరగు మరింగంటి రంగాచార్యులుగారు శ్రీరాజాగారి ప్రేరణమున సర్వలక్షణవిశేషభాష్యము, భాష్యార్థసుబోధిని, యతిరాజవాణీస్తవము, ప్రాఘ్నుతిసూత్రార్థదర్పణము, శ్రుతిసత్యవాదము నను గ్రంథముల వ్రాసిరి. శ్రీవారణాశి రామమూర్తిపంతులుగారు సంగీతశమంతకమణి యను నొక పొత్తమును రచించి శ్రీరాజాగారికి కృతి నిచ్చిరి. శతావధానులు శ్రీతిరుపతివేంకటకవుల కీరాజావారు నూటపదారులవార్షిక మేర్పఱచిరి.

వీరికిఁ గలముగ్గురుపుత్రులలో ద్వితీయులు దత్తస్వీకారు లైనట్లు వ్రాయఁబడి యుండెనుగదా. ఇఁకఁ బ్రథమపుత్రు లగు శ్రీరాజా నారయ్యాప్పారావుబహదరుగారు 1890 వ సంవత్సరమునందును దృతీయు లగు శ్రీరాజా రాజగోపాలప్పారావుగారు 1898 వ సంవత్సరమందును జన్మించిరి. వీరిలోఁ బ్రథము లగు శ్రీరాజా నారయ్యాప్పారావు బహదరుగారు ప్రస్తుతపు మునునూరు యెస్టేటునకుఁ బరిపాలకులు.

వీరు తండ్రిగారి జీవితమునందే పాలనాభారమును వహించి నాఁటినుండి నేఁటిదనుకఁ బ్రజారంజకముగఁ బాలించు చుండిరి. వీరి భాషాభిమానము ప్రశంసనీయము. తమపూర్వులకుఁ గృతు లీయఁబడి రచింపఁబడిన పూర్వగ్రంథముల నచ్చొత్తించుటలో మిగుల శ్రద్ధను వహించి యిప్పటికి కుమారధూర్జటికృత మైన యిందుమతీపరిణయమును ఆణివిళ్ల వేంకటసోమయాజికృత మైన యప్పారాయయశశ్చంద్రోదయమును బ్రకటింపఁ జేసిరి. శ్రీరాజాగారికి హూణాంధ్రభాషలయందుఁ బ్రావీణ్యము గలదు. అయినను సంస్కృతభాషయం దెక్కుడభిలాషగలిగియుండుటచే నిరంతరమును దద్భాషాభివృద్ధికై పరిశ్రమ చేయు చుందురు. వీరికి వీణానాదనప్రౌఢిమయుఁ గలదు.

---

iii గన్నవరము.

ప్రథమద్వితీయులనుగుఱించి చెప్పఁబడెను గదా? ఇఁకఁ దృతీయు లగు శ్రీరాజా వరదరాజప్పారావుబహదరుగారు గన్నవర

మను నెన్నేటను జాగరూకతతోడను ప్రజాహితముతోడను నేలుచోను చుండిరి.

2 ఉయ్యూరు.

(నూజవీడు సంస్థానము.)

సీ॥ వివిధభాషావేది ♦ వేంకటరంగయ
అప్పారావుబహాద ♦ రెవ్వానితండ్రి
పలుపాఠశాలల ♦ నిలిపినరంగయ
అప్పారా వెవనిఁ బ్రీతిఁ ♦ బడసినపిత
ఆంధ్రభాషోద్ధర ♦ ణాభిరతుండగు పీఠి
కాపురీనాథుఁ డే ♦ ఘనునిబావ
భాషాభిలాషు లై ♦ పరగు మైలవరాఖ్య
మేదినీశు లెవని ♦ మేనమామ
తే॥గీ॥ లగుచు విలసిల్లు చుండిరో ♦ యట్టి ఘనుఁడు
విపులసద్గ్రంథరచనావి ♦ వేకధనుఁడు
వేంకటాద్ర్యప్పరాయప్ర ♦ భ్వాతలేశుఁ
డాయురారోగ్యములతోడ ♦ నలరుఁ గాత॥

శ్రీకపిలేశ్వరపురాధీశ్వరునిపుత్రులును, స్వర్గీయ శ్రీరాజారంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారి దత్తపుత్రులును నగు శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగా రుయ్యూరుసంస్థానాధిపతులు. వీరు 1893 ఏప్రిల్ 29వ తేదీని జన్మించి తమ యెనిమిదవయేట ననగా 1900 ఆగస్టు 13వ తేదిని దత్తస్వీకారపుత్రులైరి.

వీరి పాలకజనకు లగు శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరు గారుతమ బాల్యమునందు హయాణవిద్య యంతగాఁ బ్రబలి యుండక పోవుటచే సంస్కృతాంధ్రముల యందును, పర్షియను భాష యందును

మాత్రమె ప్రవీణు లైరి. సంస్థానము స్వాధీన మై నప్పుడు వీరు తమ తండ్రిగారియొద్దనుండియు నన్నగారియొద్ద నుండియు గ్రహించిన లోకానుభవ మెంతయో సాహాయకారి యై రాజ్యపాలనమునకుఁ దోడ్పడెను. ఘనతగాంచిన రాజకీయోద్యోగులుగూడ శ్రీవారి రాజ్యకౌశల్యమును గుఱించి మిక్కిలి పొగడియుండిరి. అందులకు—

* "మార్టిన్‌దొరవారి సంస్కరణములను నాచరణములోఁ బెట్టఁ దలచినయెడల శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుగారి యభిప్రాయములను గమనించినఁ గాని మిక్కిలి సుకరములు గాఁ జాల" నని శ్రీరాజాగారిపాలనమును గుఱించి సంస్తుతించిన కృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగా నగు అటికిన్‌సన్‌దొరగారి వాక్యంబులే ప్రబలనిదర్శనంబులు. కృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగా నగు జె. జి. హార్సుఫాల్ (J. G. Horsfall) దొరగారు నూజవీడుసంస్థానవిభజనమునకుఁ బూర్వము సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సురక్షణములో నున్నకాలమందు రాజా రంగయ్యప్పారావుగారిని గుఱించి—§ "రాజారంగయ్యప్పారావుబహద్దరుగారు నసాధారణగౌరవమునకర్హు" లని నుడివిరి. అంతమీఁద రెవెన్యూబోర్డువారు, దొరగారు చెప్పినదానికి తాము నేకీభవించుచున్నామనియు, జమీందారుగారి (అలవెన్సు) ను వృద్ధిచేయవలయు ననియును జెప్పిరి.

గోదావరిజిల్లాకలెక్టరుగా నగు హాపెల్ (Mr. W. A. Happel) దొరవారుకూడ శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుగారిని గుఱించి— ¶ "రాజా రంగయ్యప్పారావుగారు నాకత్యంతమిత్రులు. వారు మిక్కిలి సమర్థులును గౌరవపాత్రులును నని నాయభిప్రాయ" మని సెలవిచ్చి యుండిరి.

---

* "I think that with a little trouble Mr. Martin's scheme can be amended so as fairly to satisfy all the objections, to which end, the hints given by Rajah Rangayya Apparow Bahadur will be of no little service."

§ "Rajah Rangayya Apparow Bahadur deserves special respect."

¶ "I am acquainted with Rajah Rangaiah Apparow, the eldest of the Nuzvid Zamindars and I consider him an able and honorable man."

ఇటులనే మొదట కృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగ నుండి పిమ్మట రాజప్రతినిధిసభలో సభ్యుఁడుగ నుండిన అరండేల్ (Mr. A. T. Arundel) దొరగారు రాజా రంగయ్యప్పారావుబహదరుగారు "కృష్ణాజిల్లాయందుగల జమీందారు లందఱిలోను ప్రాముఖ్య" (Leading Zamindar of Kistna) లని నుడివిరి. అట్లే మారిస్ (Mr. R. Morris) దొరవారుకూడ ☧ "రాజా రంగయ్యప్పారావుబహద్దరుగారు బహువందనీయు లగుపెద్దమనుష్య" లని పలికిరి.

కృష్ణవరదలలోఁ ప్రజాసౌఖ్యమునకై మిక్కిలి శ్రమచేసినట్టి యీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహదరుగారి యౌదార్యకార్యములను గుఱించి పార్సన్సు (Mr. F. C. Parsons) దొరగారు తమ వివరణపత్రిక (Report) యందు $ "నాకును రంగయ్యప్పారావుబహదరుగారికిని బదమూఁడుసంవత్సరములనుండి యున్న స్నేహము వలన రాజాగారు నిరుపేదలఁ గాపాడుటయం దెప్పుడును ముందంజ వేయునట్టివా రనియు, నేకార్యమువచ్చినను రాజకీయోద్యోగులకు సాహాయ్యము నిచ్చునట్టివా రనియు నేను దృఢముగాఁ జెప్పఁ గలను. ఈ కారణములచే దొరతనమువారీమహాదాతను గుఱించి యెక్కుడుగ గౌరవింపవలయు"నని యుదహరించిరి.

ఇండియాచక్రవర్తిని యగు శ్రీస్వర్గీయ విక్టోరియా మహారాణిగారి 'గోల్డెన్‌జూబిలి' యొక్క యుత్సవజ్ఞాపకార్థమై శ్రీ రాజా రంగయ్యప్పారావుబహదరుగారు బందరులోని హిందూహైస్కూలునందుఁ జదువుకొను చుండి తరువాతఁ గళాశాలకు విద్యాభ్యాసార్థమై

☧ "Rangayya Apparow Bahadur is a very worthy and estimable old gentleman."

$ "A friendship extending over 13 years with Rangayya Apparow Bahadur enables me to testify to the fact that he is always ready to come forward in this way to relieve the distressed and assist Government Officers in any benevolent or charitable undertaking, and I think he deserves to be prominently brought to the notice of Government as a public benefactor."

యేఁగెడి యొక్కవిద్యార్థికి విద్య పూర్తి యగునంతవఱకు జీత మును దా మిచ్చున ట్లేర్పఱచి యందుకుఁ గావలసిన మూలధనమును ముందుగనే యిచ్చివేసిరి.

ఈరాజాగారు తమ నూజవీడునం దొక సెకండరీస్కూలును స్థాపించిరి. అది పట్టణాంతికమున విశాలావరణముగల యొకభవనమునం దుండెను. దీనికి నూతనభవనము నేర్పఱచుట కై ముప్పదివేలరూప్యముల నొసఁగి 1905 వ సంవత్సరము ఆగష్టునెలలోఁ గృష్ణాజిల్లాకలెక్టరుగా రగు పార్సన్సు (Mr. Parsons) దొరవారిచే శంఖుస్థాపనమును జేయించిరి. మఱియు సంవత్సరమున కాఱువేలు వెచ్చించుచుఁ బాఠశాలపోషణార్థమై మూఁడువేలు రాబఁడిగల మన్తెనగ్రామమును గూడ నిచ్చివేసిరి. ఇవియకాక సెకండుగ్రేడుకళాశాలాభవనమునకై వేలూరుగ్రామమును మఱి యిరువదివేలరొక్కమునుగూడ నొసఁగి యభినవదానకర్ణుఁడో యనఁ బేరువడసిరి. ఆపాఠశాల; శ్రీవారికిని, నిడదవోలుసంస్థానాధిపులకును గొంతకాలమువఱకు దివాన్జీగా నుండి గతించిన మాడపాటి వెంకటేశ్వరరావుపంతులుగారి యాధిపత్యము క్రింద నుంపఁబడెను.

1903 వ సంవత్సరములో నాపాఠశాలనుండి పరీక్షార్థమై పంపఁబడిన పదుమువ్వురిలోఁ బండ్రెండుగురు కృతార్థులైరి. నూజవీటియొక్కయుఁ, దత్ప్రాంతస్థజనపదములయొక్కయు జనులబీదస్థితి ననుసరించి శ్రీరాజాగారు రూపాయికి పావలాచొప్పునఁ దగ్గించియే వేతనములను దీసికొనున ట్లేర్పాటు చేయుటయకాక మహమ్మదీయబాలు రుచితముగ విద్య నభ్యసింప నగున ట్లొనర్చిరి. మఱియు బీదబాలు రనేకులు విద్యార్థివేతనము నొందుచుండిరి.

శ్రీరాజాగారు భాషాపోషకత్వమున కై చేసిన మహోపకారంబు లిన్ని యని వర్ణింప నలవికాదు. అయినఁ గొన్నిఁటిమాత్ర మిందుఁ బేర్కొనియెద:—ఉయ్యూరుగ్రామమునం దొక లోవరుసెకండరీస్కూలును స్థాపించి దానిభవనముకొఱకై యయిదువేలరూప్యము

లోసంగిరి. మచిలీపట్టణపురభవనమునఁగల పుస్తకభాండాగారమున కొఱకు వేలరూప్యముల వెలగల గ్రంథసముదాయ మొసంగిరి. అందు సంస్కృతము, ఇంగ్లీషు, తెలుగు, పర్షియన్, ఉరుదుభాషల యందలి యుద్గ్రంథములు చాల గలవు. గుంటూరుమండలములోని నర్సారావుపేటయందుఁగల సంఘ (Club) పుస్తకభాండాగారమును, దిరుచునాపల్లిజిల్లా శ్రీరంగములోని హైస్కూలునందలి పుస్తకభాండాగారమును శ్రీరాజాగారి యశోముద్రితములె. మఱియు గుంటూరు మండలములో నొక సంస్కృతపాఠశాల ద్రవ్యలేమిచే నెత్తివేయఁ బడుటకు సిద్ధముగా నున్న సమయమున శ్రీరాజాగారు వలయుధనము నొసఁగి దానిని బునర్జీవింపఁ జేసిరి.

ఈపైనఁ జేర్కొనఁబడిన వేకాక విద్యాభివృద్ధి కై శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహదరుగా రొనర్చిన సత్కార్యము లింక ననేకములు గలవు. చెన్నపురియందు న్యాయవాదిత్వ (B. L.) పరీక్షలకును భిషక్ (Doctor) పరీక్షలకును జదువఁ బోయెడి విద్యార్థులకు వేతనాదివ్యయముల కగు ధనము నిచ్చి విద్యాదానమును జేసిరి. సంవత్సరమునకు నూటయిరువదిరూప్యముల చొప్పునఁ జంతాద్రి పేటలోని బాలికాపాఠశాలకును, నలువది రూప్యముల చొప్పునఁ దిరువళిక్కేళిబాలికాపాఠశాలకును విరాళ మొసంగిరి. మదరాసునందలి పేద లగు విద్యార్థులకుఁ బ్రతివత్సరమును భోజన మిడుట కై యర్బత్ నాటుకంపెనీవారివశమున మూఁడువే లుంచిరి. మఱియు నుయ్యూరు సత్రమునకును, వీరంకిలాకు సత్రమునకును బదివేలు నిరాఘాటముగ నిచ్చివేసిరి. నూజవీడుగ్రామమున మార్కెట్ గట్టుట కయి చాలధనము నొసంగిరి. బెజవాడలో బీదసాదలకుఁ బ్రతిదినమును నేబదిమందికి భోజనసౌకర్యము గలిగింప నెంచి యొకయింటిని గట్టించి యిచ్చిరి. దానిని నిర్వహించుట కయి తాము స్వయముగ గణించినట్టి కొలఁపాడుగ్రామమును, యేపూరు రాయనపాడుగ్రామములలోని కొన్నిభూములను నెనమదలగ్రామమునుండి వచ్చు శిస్తులోఁ బ్రతిసంవత్సరమును నాఱువందలరూపాయలను నిచ్చుచు

న్యాబాలగోపాలముచే నన్న దాత యని పేర్కొనఁబడిరి. జిల్లాబోర్డు వారు నూజవీడునందుఁగల వైద్యాలయమును ద్రవ్యలేమిచే నెత్తివేయఁ దలఁచు చుండఁగా శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు ప్రజా సౌఖ్యమునకు భంగము గలుగు నని తలంచి తమ సౌధమునందుఁ బ్రత్యేకముగ నొక వైద్యశాల యుంపఁబడినను బై వైద్యాలయమునకుఁ బ్రతి వత్సరము నాలుగువందలరూపాయల నిచ్చున ట్లేర్పఱచి వైద్యశాల యెప్పటియట్లు స్థిరీభూతముగ నుండునట్లు చేసిరి. మదరాసునందలి విక్టోరియా ఘోషా ఆసుపత్రిలో రెండువేల రెండువందలరూపాయల వ్యయముమీఁద 'ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సు' గారిపేర రోగుల కొక శయ్య నేర్పఱచిరి.

శ్రీవా రాంధ్రభాష నభివృద్ధిచేయఁ దలఁచి పండితుల ననవరతము సత్కరించుచునే యుండిరి. వీరిసత్కారము నొందినపండిత బృందము తిరిగి మఱియొక రాజానుగ్రహము నపేక్షింపవలసిన యవసరము లేకుండెడిది. రాజాగారికి పర్షియాభాషయందుఁ గలప్రావీణ్యము తద్భాషయందుఁగల 'షాహనామా' యను పరిషియాదేశపు రాజులచారిత్రమును దెలుఁగున భాషాంతరీకరింప సమకట్టుటనుబట్టియె యెఱుంగ నగును. ఈగ్రంథము మహాభారతమునుబోలిన గొప్ప గ్రంథము. గద్యపద్యాత్మకముగఁ గొంతభాగమును సొంత మొనరించి శ్రీరాజాగారు తమసౌధమునందుగల స్వకీయముద్రణాలయమున ముద్రింపింపఁ జేసిరి. మఱియుఁ గృష్ణామండలసంఘమువారిచేఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడిన కృష్ణాపత్రికానిర్వహణార్థమై ముద్రణాలయమును నెలకొల్పుటకు సహస్రద్వయరూప్యంబు లొసంగిరి.

ఈవిధముగ నెన్నికకువచ్చిన దానవిశేషము లనేకములు గలవు. ఇవిగాక యాగోచరము లగుగుప్తదానములును బెక్కులు గలవు. శ్రీరాజాగా రొకసారి సమీపవాసు లగు నొకజమీందారుగారికి పది వేలరూపాయ లొసఁగి వారియాపదనుండి తొలఁగించిరి. ఇది శ్రీరాజా గారి గుప్తదానములలో నొకటి.

“శ్లో॥ దదతో యుధ్యమానస్య। పఠతో పులకోద్భవేత్। ఆత్మనశ్చ పరేషాంచ। తద్దానం పౌరుషం స్మృతం॥” అను నార్యోక్తి కనుగుణంబుగ శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావు బహద్దరుగారి పవిత్రచారిత్రంబును బఠించుపాఠకుల కేరికి పులక లంకురితంబులు గాకుండును?

1906వ సంవత్సరారంభదినమున దొరతనమువారు శ్రీవారికి ‘రాజా’ యనుబిరుదంబు నొసంగిరి. ఈబిరుదము బహుకాలమునుండి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచుండిన దయ్యును సంస్థాన మనేకభాగంబులుగ విభజింపఁబడిన దను నెపంబునఁ గొంతకాలంబు నుండి యంతర్హితం బయ్యెను. అట్టిబిరుదమును దిరిగి దొరతనమువారివలన స్వీకరింపఁ గలుగు నట్లు శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహద్దరుగారు తమ సుగుణపుంజంబుచే దిగంతయశోవిశాలు రయి విరాజిల్లి— తే.గీ. స్వీయపూర్వార్జితంబయి ♦ వెలయుదాని। వంశపరముగావచ్చుచుఁ ♦ బరగుదాని। ‘రాజ’ యనుబిరుదము దాని ♦ రంగయప్ప। రావుగారు వహించి రౌ♦రా యనంగ॥ అను జనానుమోదంబున కెంతయు నర్హులైరి.

శ్రీరాజాగారియెడ నిఖిలజనులకును గలగౌరవభావ మీబిరుదము లభించినసమయంబునఁ దమసంతోషసూచకంబుగ నివేదించిన యభినందనపత్రికలవలనఁ దెల్లము కాఁగలదు. అందులోఁ గొన్నింటి నిక్రిందఁ బొందుపఱచెద—

చెన్నపురిగవర్నరుగా రగు లార్డు యాంప్థిల్ (His Excellency the Right Honourable Arthur Oliver Villiers, Baron Ampthill, G. C. I. E.,) దొరగారు— * “మి మ్మీబిరుదమున

---

* My Dear Rajah!

It gave me very great pleasure to recommend you for the title by which I now address you and on which I now offer you my hearty congratulation.

I trust that you are pleased at the distinction and that you will live long to enjoy the public recognition of your admirable qualities as a land-holder.”

కర్హు లని ప్రశంస చేయుటకు నా కెంతయు సంతస మగుచున్నది. ఆ బిరుదమునకై మి మ్మిప్పు డభినందించు చున్నాను. దీని ననుభవించుటకు మీరు చిరాయువులు గాఁగల రని నమ్ము చున్నాను."

మదరాసుకౌన్సిలులోఁ బ్రథములగు థామ్సన్ (The Honourable Sir J. Thomson, K. C. S. I.) దొరగారు—* "దొరతనము వారు తమకు 'రాజా' బిరుదమును బ్రసాదించినట్లు తెలిసికొని తద్బిరుదమును దాము చిరాయువులై యనుభవింపఁ గోరుచున్నాను."

వైస్రాయిగారి కౌన్సిలుమెంబరగు సర్. ఎ. టి. అరండేల్ కె. సి. ఐ. ఇ. (The Honorable Sir A. T. Arundel, K. C. I. E.) దొరగారును, రెవెన్యూమెంబరగు అట్కిన్సన్ (The Honorable Mr. J. N. Atkinson, C. I. E., *Member, Board of Revenue.*) దొరగారును, గవర్నరుగారి ప్రయివేటు సెక్రటరీయగు విన్చ్ (L. M. Wynch Esquire, C. I. E., *Private Secretary to His Excellency the Governor*) దొరగారును, తంజావూరుజిల్లా జడ్జిగారగు ఓల్డుఫీల్డు (F. D. P. Oldfield Esq., *District Judge of Tanjore.*) దొరగారును, నెల్లూరుజిల్లాకలెక్టరుగా రగు (R. Morris Esq.) మారిస్‌దొరగారును, నింక మఱికొందఱు పాశ్చాత్యప్రముఖులు మన శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహద్దరుగారు పొందిన 'రాజా' బిరుదమునకై సంతసించుచు వేనోళ్ళ నభినందించిరి.

ఇటులనే మన దేశీయప్రముఖులు కూడ శ్రీవారిగౌరవమున కభినందించుచుఁ దమ యామోదము ననేకరీతుల వెల్లడించిరి. అందు † శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలిమహారాజాగా రిట్లు తంతి నంపిరి :— "మనఃపూర్వక మైన నాయభివందనములను బరిగ్రహింపుఁడు."

---

* "My Dear Sir!

I saw Government had honoured you with the title of Rajah and I hope you will live long to enjoy it."

† "Please accept hearty congratulations."

* మదరాసు హైకోర్టుజడ్జిగా నుండిన భాష్యం అయ్యంగారు పంపిన తంతి—"మీ కర్హబిరుదము లభించినందులకు నామనఃపూర్వకాభివందనములను స్వీకరింపుఁడు."

§ శ్రీరంగమునుండి శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహాదరుగా రిట్లు వ్రాసిరి :—"ఇప్పుడే స్వీకరింపఁబడిన తంత్రీవార్తమూలమునఁ దమకు దొరతనమువారు 'రాజా' బిరుదము నొసంగినట్లు తెలియవచ్చినది. కావున మిక్కిలి సంతసించు చున్నాను."

తత్కాలంబున మధుర సబ్ జడ్జిగ నుండిన శ్రీయుత వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యముపంతులుగారు—"దొరతనమువారు తమకు 'రాజా' బిరుదము నొసఁగి రని వినుట కెంతయు సంతసించు చున్నాను. మిమ్మాయుష్మంతులుగఁ జేయ భగవంతుని బ్రార్థించుచు నింతకన్న నెక్కుడుబిరుదముల నొందుదురుగాత మని కోరు చున్నాను."

మండలన్యాయమూర్తిపదవినుండి ప్రస్తుతము విరమించుకొనిన మొల్లేపెద్ది జానకిరామయ్యపంతులుగారు—"తమ రీబిరుదమున కెంతయు నర్హు లని నేను మిక్కిలి యభినందించు చున్నాను. తమ రిదివఱకె జననమువల్లను, సముత్కృష్టస్థితివల్లను, బరోపకారపరాయణత్వము వల్లను నీబిరుదమున కర్హులై యున్న త మ్మిప్పుడు దొరతనము వారుగూడ గౌరవించిరి. ఇది సర్వజనసమ్మతము. తమమిత్రుఁడ నైన నా కిది మఱియు సంతోషదాయకము. తమకు భగవంతుఁ డాయురారోగ్యైశ్వర్యములఁ బ్రసాదించునుగాక." అను నభిప్రాయముగల లేఖను వ్రాసిరి.

కొంతకాలము చట్టనిర్మాణసభాసభ్యులుగ నుండిన మ.రా.రా. గంజాం వెంకటరత్నముపంతులుగారు :—"మీ కీబిరుదమును దొర

---

* "Accept hearty congratulations on well deserved and appropriate honor"

§ "My Dear Uncle!

Extremely happy to learn from the telegram just now received that the title of 'Rajah' has been bestowed on you by the Government."

తనమువా రొసంగినందులకు నే నభినందింప నెల వ్రసంగుడు. వీరు మనరాజధానియందుఁ గలజమీందారు లందఱిలో నొకమార్గదర్శకు లుగ నుండిరి. తమసంస్థానమును మిక్కిలి చాకచక్యముతోఁ బరిపాలింపఁ గలిగిరి. ఈవిషయమై తమ దివాన్‌గా రగు శ్రీ వేంకటేశ్వర రావుపంతులుగారిని గూడ యభినందింపవలసి యున్నది. మీ ధర్మ కార్యములు రాజధానియంతటను ప్రఖ్యాతివహించి యున్నవి. వానిలో నొక టగు నూజవీడునందలి హైస్కూలు శాశ్వతధర్మకార్య మై యున్నది. మీ కనవరతాయురారోగ్యములు సంఘటింప భగవంతుని ప్రార్థించు చున్నాఁడను."

కొంతకాలము చెన్నపురిలోని చట్టనిర్మాణసభయందు సభ్యులుగ నుండిన కృత్తివెంటి పేర్రాజుపంతులుగారు కాకినాడనుండి శ్రీ మాడపాటి వేంకటేశ్వరరావుపంతులుగారిపేర నిట్లు వ్రాసిరి:—

"శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగా రిట్టియర్హ బిరుదము నొంది నందులకు నే నెంతయు సంతసించి వారికి నాయభివందనముల సమర్పింప మిమ్ము గోరు చున్నాను. నాకు శ్రీవారియెడఁ గలపరిచయము స్వల్పమె యయినను వారియౌదార్యమును మాత్రము చక్కగ గ్రహింపఁ గలిగితిని. శ్రీరాజాగారు కాకినాడలోని నీటిగొట్టములకుఁ (Water-Works.) జేసినసాహాయ్యమువలన మాపురజను లెల్లరును గృతజ్ఞులు."

మదరాసుమెయిల్ పత్రిక యిట్లు వాక్రొనెను:—* ఇండియాదేశము యొక్క యీభాగములవారు సంపాదించినబిరుదములలో లోకప్రఖ్యాతిగాంచిన నూజవీడు నిడదవోలుల కధీశులుగ నుండిన రంగయ్యప్పారావుగారికి వచ్చి యున్న బిరుదము మిగులఁ బ్రాశస్త్యమును, జనసమ్మతమును గాంచు చున్నది."

---

* "Of other honors concerning this part of India, the title of Rajah bestowed on Sri D. M. Rangayya Appa Row, the well-known Zamindar of Nidadavole and Nuzvid in the Kistna District, who lately promulgated a scheme of Industrial Scholarships, will be regarded with general satisfaction."

మదరాసు స్టాండర్డుపత్రిక :— * "దానకర్ణుఁ డని ప్రసిద్ధిగాంచిన రంగయ్యప్పారావుజమీందారుగారు రాజా బిరుదమును వహించిరి. కొలఁదిదినములక్రిందటనే శ్రీవారు, జపాన్ దేశమునకుఁ బోయి విద్య నభ్యసించు నేవిద్యార్థి కైనను రెండుసంవత్సరములవఱకు రతుణీయ మై నట్టి సహస్రత్రయరూప్యముల విద్యార్థి వేతనము నీయ నుండినట్లు సంతసపూర్వకముగఁ దెలియపఱచి యుంటిమి."

హిందూపత్రిక :— † "నూజవీడుసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీ రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు 'రాజా' బిరుదము నొందిరి. వారు నవనాగరికులును, నీబిరుదమున కెంతయు నొప్పినవారును నగుదురు."

ఇండియన్ పేట్రియట్ :— ‡ "దేశీయులు బొందిన బిరుదములలో రాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగా రొందిన 'రాజా' బిరుదము వారియోగ్యగుణమున కెక్కు డర్హ మైనది."

ఇంతియకాక పట్టణములయందును, బల్లెల యందును గొప్ప సభలను గావించి తత్సభాధిపతులద్వారా యనేకులు తమయభివందన పూర్వకము లగు దీర్మానములను నివేదించి యుండిరి. అందులోఁ గొన్ని మచిలీపట్నములోని రావు బహాదరు శ్రీపురాణం వెంకటప్పయ్య

* "Rangayya Appa Row, Zamindar, who is known both for his public spirit and philanthropy gets the title of Rajah. Only the other day we had the pleasure to announce that he had offered a scholarship of Rs 3,000 tenable for two years to any student who may go to Japan for the study of an Industry."

† "Mr. Rangayya Appa Row Bahadur, the Zamindar of Nuzvid, has been made a Rajah. He is an enlightened Zamindar and is very deserving of the title now bestowed on him."

‡ Among the purely Indian titles that of Rajah conferred upon Rajah Rangayya Appa Row Bahadur is an appropriate recognition of the public spirit shown by him."

పంతులుగారియొక్కయు, రాజమహేంద్రవరమునందుఁగల శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారియొక్కయుఁ, గాకినాడయందలి శ్రీ కృత్తివెంటి పేర్రాజుపంతులుగారియొక్కయు నాధిపత్యములక్రింద జరిగినసభలును మఱికొన్నియును ముఖ్యముగఁ బేర్కొనఁదగి యున్నవి.

1906 వ సం॥ జనవరినెలయందు శ్రీ ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సువారు సతీయుతముగఁ జెన్నపురిని దర్శించినసందర్భమందు జరిగిన సభలో లార్డు యాంప్థిల్ (Lord Ampthill) దొరగారు శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహదరుగారికిని, వారిపుత్రరత్న మగు శ్రీ కుమారరాజాగారికిని శ్రీవారల దర్శనోత్సుకము సంఘటింపఁ జేసిరి.

శ్రీరాజాగారు ధర్మాచరణపరతంత్రులు. వా రెట్టిసందర్భముల యం దైనను వెనుదీసి యుండ లేదు. కాకినాడపురభవనమును గట్టుటకును, గాకినాడయందే నీటిగొట్టముల నెలకొల్పుటకును, రాజమహేంద్రవరములోని కంభమువారిచెఱువును మరమ్మతుచేయించుటకును, గుంటూరునం దొకపురభవనము (Town-hall) ను గట్టుటకును, వ్యవసాయవస్తుప్రదర్శనముల జరుపుటయందును, విద్యార్థుల కితరదేశంబు లందు విద్య నేర్పించుటకును మున్నగు ననేకసత్కార్యంబులకు శ్రీరాజాగా రమితధనంబును వెచ్చించిరి.

స్నేహితుల యౌదార్యమును నమ్ముకొని కర్మవిద్య నభ్యసించుట కయి జపాన్ దేశమునకుఁ బోయిన బళ్లారివాసు లగు యస్. రామారావుగారు ద్రవ్యలోపముచేఁ గడు దుస్థితిలో నుండినప్పుడు శ్రీ రాజాగారు వేయిరూపాయిల నిచ్చి యుద్ధరించిరి. వెండియుఁ దమసంస్థానోద్యోగియులమన్ననకుఁ బాత్రు లై వివాహాదికార్యము లందు దగుసాహాయ మొనరించు చుండెడివారు.

నూజవీటికోట పట్టణమునకు మధ్యభాగమునం దుండి యన్ని వైపులను విశాలము లగురాజవీధులను గలిగి యున్నది. ప్రతిజమీందారుగారును గోటయందును, గ్రామమునందును గొంతభాగమున కధికారు లై యుండుటచే మన శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుగారును,

శ్రీ వెంట్రప్రగడ, ముసునూరు పరిపాలకులును గాక తక్కినకాలె ల్ల రును గోటలోని సౌధము లందే నివాస మొనరించుకొని యుండిరి. రమారమి యేబదివత్సరములక్రిందట శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుగారు గ్రామమున కొకమైలుదూరమునఁ గల నన్నూఱెకరముల విస్తీర్ణపుఁ దోట యందు లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యొక యున్నత హార్మ్యమును గట్టించిరి. ఆతోఁటయందుఁ బదివేలకుఁ దక్కువగాని ప్రశస్తమైన యంటుమామిడిచెట్లు గలవు. శ్రీరాజాగారి యధీనములో నుండిన జంతుకోటి యంతటిలో ముఖ్యముగ నాలుగుమత్తగజములు ప్రశంసనీయములై యున్నవి.

శ్రీరాజాగారు, తమపినతల్లిగారును నిడదవోలుసంస్థానాధిపు రాలును నగు శ్రీరాణి పాపమ్మారావుగారికి రాజకీయాలోచనములందు ముఖ్యసాహాయకారులుగ నుండి యామెయనంతరము తామె యధి కారులై పిమ్మట 1900వ సంవత్సరములోఁ గోర్టువారు రిశీవరుగారి యధీనముసేయునంతవఱకుఁ దామే పాలకులుగ నుండిరి.

ఆఱుభాగములలో నొక టయిన యుయ్యూరెస్టేటు శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావు బహద్దరుగారి పాలనమునకు వచ్చెనుగదా. శ్రీవారు పాలనమునకు వచ్చినతోడనే నూతులను ద్రవ్వించుట, కాసార ముల నేర్పఱచుట, యడవులను గొట్టి సాగుచేయించుట, సొంతసాగుబడి చేయించుట మున్నగు పురోభివృద్ధికరములగు ననేకసదుపాయంబు లొనర్చి రాజ్యతంత్రకౌశల్యంబు జూపి యభ్యున్నతస్థితికి వచ్చిరి. మఱి యుఁ గృషీవలులయెడ నేవిధమైన రాజ్యాంగవ్యవహారములును లే కుండఁగ మిగుల దక్షతతోఁ బాలించిరి.

శ్రీరాజాగారికి పుత్రసంతానము లేకపోవుటచేఁ గపిలేశ్వరపురా ధీశ్వరు లయిన శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహద్దరుగారి ప్రథ మపుత్రు లగు శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారిని దత్త పుత్రులుగ స్వీకరించిరి. అంతఁ గొంతకాలమున కనఁగ 1906వ సం॥ జులై 20వ తేదిని శ్రీరాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు వ్యాధి

పీడితులై డాక్టరు క్లారెన్సుస్మిత్ (Dr. Clarence Smith) దొరగారి వైద్యసహాయ ముండుచుండినను స్వర్గాభిముఖులుగాక తప్పినదికాదు.
"తే. గీ. రెండి యవతరించిన ధర్మ♦జుండొ యనఁగ । ధర, జనించిన యర్థిమం♦దారమనఁగ । నలరి శ్రీరంగయప్పరా♦యక్షితీంద్రుఁ । డరిగె దివి కెల్లరకు ఖేద ♦ మలము కొనఁగ॥" ఇట్లా శ్రీరంగయప్పారావుబహదరుగారి మరణవార్తను వినవలసివచ్చినందుల కెంతయుఁ జింతాక్రాంతులై వారికుటుంబమువారికి దమతమహృదయ సంతాపములను బెక్కువిధంబుల వెల్లడించిరి.

అంత యువరాజులుగ నుండిన శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావు బహదరుగారు పాలనార్హ్యవయస్సున లే కుండుటచే సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణములోనికిఁ గొంపోవఁబడెను.

శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారు మూఁడవఫారము వఱకు రాజాగారిస్కూలునందే విద్య నభ్యసించిరి. శ్రీవారి యప్పటి ప్రత్యేకోపాధ్యాయులు పి. శంకరనారాయణశ్రేష్ఠి యం. ఏ. గారు. సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణములోనికిఁ బోయినపిమ్మట శ్రీరాజాగారు మదరాసునందు విద్య నభ్యసించి 1912వ యేట మిట్రిక్యులేషను పరీక్షయందు త్తీర్ణులై 1914 ఏప్రిల్ 20వ తేదీని బట్టాభిషిక్తులైరి.

శ్రీరాజావా రాంధ్రమున మంచి పాండిత్యమును వహింపఁ గలుగుటయగాక కవిత్వమునుగూడఁ జెప్పఁ గలరు. శ్రీవారికవితాకన్య మనోహరాలంకారభూషితయు, మృదుపదవిభాసితయు, సరసాభిరామయు నై యింపెసలారుచు నుతిపాత్ర మై యుండును. శ్రీరాజావారిచే నిప్పటికి గోవర్ధనోద్ధారణము, దుర్యోధనాంతము, పృథ్వీరాయు నియంతము, స్నేహలత, శ్రీశోభనాచలమాహాత్మ్యము నను గ్రంథములను మఱికొన్నిఁటిని రచించిరి. శ్రీవా రనుదినమును దప్పక కొంతకాలమును బండితగోష్ఠి కై వినియోగించెద రన్న నింక శ్రీరాజాగారి భాషాభిలాషనుగుఱించి వేఱుగ వ్రాయ నవసరము లేదు.

ఈరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారు తమమాధ్యాహ్నిక భోజనానంతరమున స్వీయవిశాలసౌధప్రదేశమునందు విశ్రమించి దర్శనార్థమై యేతెంచు నెల్లరకును శేపుమా పనక తప్పక దర్శన మొసంగుచుఁ దమసహజశాంతరసము లొలుక సంభాషింపు చుందురు. పిమ్మట రాజకీయవ్యవహారములఁ జూచుకొందురు. ఆసమయమునం దైనను దర్శనోత్సాహు లై యేతెంచు నాగంతికులకు శ్రీవారు దర్శన మిచ్చి స్వయముగనే యుక్తసమయము నెఱింగించి భాషించెదరు. వీరినియమము లన్నియు నవనాగరికంబు లనియు, దేశాభ్యుదయకరంబు లనియు జను లిప్పటికే గ్రహింపఁగలుగుటచే స్వర్గీయ రాజా రంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు లేనికొఱత యీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారి పరిపాలనంబున నంతర్హితం బగు చుండెను. శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావు బహాదరుగా రాచంద్రార్క యశోవిరాజితు లై చిరకాల రాజ్యసౌఖ్యంబు లనుభవించెదరుగాక.

---

3 మీర్జాపురము.

శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారి ప్రథమద్వితీయపుత్రుల చారిత్రంబులు వర్ణింపఁబడెనుగదా. తృతీయపుత్రు లగు వేంకటజగన్నాథప్పారావుగారు సంస్థానవిభాగము గాకమునుపే హైదరాబాదునందు గతించిరి. వీ రశ్వారోహణమునం దత్యంతకౌశలు లై తుద కా కారణముననే గతించిరి. కావున వీరిచరిత్ర మేమియు మనకు మిగిలి యుండ లేదు.

ఇఁక చతుర్థపుత్రు లగు శ్రీరాజా వేంకటనృసింహాప్పారావుబహాదరుగారు తమకు లభ్య మైన మీర్జాపురపు ఎస్టేటున కధీశు లైరి. వీరును జతుర్విధభాషాపరిచయు లై యుండిరి. వీరు తండ్రిగారియనుమతిచే సొంతకమతము మొదలైనవ్యవహారము లందు గృషిసేయుచు

సోదరులిందులకు సాహాయకులుగా నుండుటచే భాగములకై కలహింపఁదొడఁగి ప్రీవీకౌన్సిలువఱకును వ్యాజ్యములను నడిపి తుదకు విజయులై సంస్థానవిభజనము జరిగించుకొని ప్రత్యేకభాగముల కధీశులై తమకు లభ్యమైన మిర్జాపురపుటెస్టేటును బాలించుకొనిరి. వీరి ప్రథమభార్య మైలవరపుజమీందారుగా రగు సూరానేని లక్ష్మీరాయణముగారి పుత్రిక యగు వేంకటచిన్నయ్యమ్మారావుగారు. ఈపెవలన ముగ్గురుపుత్రికలను నొకపుత్రుని గాంచిరి. అయినను నీపుత్రుఁడు తన పదునేఁడవయేటనే స్వర్గాభిముఖుఁ డగుటచేఁ దలిదండ్రు లపారదుఃఖాంబుధి మునింగియు వంశాధారమునకై శ్రీరాజా వేంకటనృసింహాప్పారావుగారు ద్వితీయవివాహమును జేసికొని యాపెవలన సంతానభాగ్యము లభింపకుండుటచేఁ దృతీయవివాహమును జేసికొనిరి. ఈతృతీయకళత్రము పేరు రాణీ వేంకయ్యమ్మారావుగారు. ఈసాధ్వీమణివలన 1897వ సంవత్సరమునందు రాజా వేంకట్రామయ్యప్పారావుగారిని 1898వ సంవత్సరమున రాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారిని గాంచిరి.

శ్రీరాజా వేంకటనృసింహాప్పారావుబహద్దరుగారు నాలుగేనుఁగులను ముప్పది గుఱ్ఱములను విశేషపరివారమును గలిగి తమయెస్టేటును మంచి వైభవముగ నేలుకొనిరి. వీరికి నిడదవోలెస్టేటున నొకభాగమును మేడూరియెస్టేటున నొకభాగమును లభించెను. సామాన్యకుటుంబీకుల నెందఱనో భిక్షాధికారులనుగఁ జేసిన యార్బత్నాట్ కంపెనీయందు వీరి కెనిమిదిలక్షలరూప్యములు నష్టమాయెను. అయినను వీరి వ్యవహారదక్షతచేతను, గార్యకౌశల్యతచేతను మంచి ధనాఢ్యులుగనే యుండి 1911వ సం॥ మే 13వ తేదీని స్వర్గస్థులైరి. అంతఁ బాలనార్హావయస్కులుగాని శ్రీరాజా వేంకట్రామయ్యప్పారావుగారును శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారును దమయెస్టేటుతోఁ గూడఁ గోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణమున నుండి కొలఁదికాలముక్రిందటనే పట్టాభిషిక్తులైరి. ఈసోదరద్వయమునకు భగవంతుఁ డాయురారోగ్యంబులఁ గూర్చుఁగాత.

4 కపిలేశ్వరపురము

(నూజవీడు సంస్థానము)

సీ॥ శ్రీరంగపతిపద ♦ సేవాభిరతు లయి
జపతపాదులభక్తి ♦ సలుపు నెవరు?
ఇంద్రలోకముబోలె ♦ నెంతయుఁ దనసభా
స్థల మలంకృతముగ ♦ నిలిపి రెవరు?
మిఱుమిట్లుగలిగించు ♦ మెఱపుదీపములచే
నగరంబు దివ మట్లొ ♦ నర్చి రెవరు?
సహజశాంతౌదార్య ♦ సద్గుణవ్రజముచే
వినుతచరిత్రు లై ♦ వెలసి రెవరు?

ఆ॥వె॥ సుస్థిరముగ నట్టి ♦ సుగుణు శ్రీవేంకట
రంగయప్పరాయుఁ ♦ బ్రాజ్ఞ గేయు
నాయురున్నతు లిడి ♦ యనిశ మాశ్రితుండు
బ్రోచుఁగాత విపుల ♦ భూతి వరల॥

యుద్ధనైపుణ్యమునందుఁ బ్రాముఖ్యతవహించిన యోధవీరులచే స్వీకరింపఁబడినదియు, బహుపురాతన మైనదియు నగు నూజవీడుసంస్థానమట్లు 1882వ సంవత్సరమున నాలుభాగములుగ విభజింపఁబడినట్లు చదువరు లిదివఱకే చదివియుంటిరిగదా! ఆయాలుభాగములలో నొకటగు 'కపిలేశ్వరపురము' శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారి పాలనమునకు వచ్చెను. వీరు శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారి మైదవకుమారులు. తమబాల్యమునందే శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు తండ్రిగారిశిక్షణమున భాషేతర మగు పరిష్యాభాష నేర్చుకొనిరి. ఆ భాషయందును స్వభాష యగుతెలుఁగునందును మంచి పాండిత్య మలవడుటయగాక కవితారచనశక్తియు లభించి యుండెను.

వీరు నరసారావుపేటజమీందారు లగు శ్రీ మల్రాజు కొండలరావుగారి యేకపుత్రి యయిన శ్రీరాణీ వేంకటరామలక్ష్మీకనకమ్మారావుగారిని బరిణయ మయి యాసాధ్వీమణివలన మన ప్రస్తుతకథానాయకులును, శ్రీకపిళేశ్వరపుర వరాధీశ్వరులును నగు శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహదరుగారిని గాంచిరి.

శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహదరుగారు తమ మూఁడవయేటనే తండ్రిగారిని గోలుపోయినందున జమీయొక్క పరిపాలనము శ్రీవారి పినతండ్రిగా రగు శ్రీరాజా సింహాద్య్రప్పారావుబహదరుగా రవలంబించిరి. కాని పిమ్మట రాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహదరుగారిజనని యగు శ్రీరాణీ వేంకటరామలక్ష్మీకనకమ్మారావుబహదరుగారే స్వీకరించిరి. వీరు తమపుత్రునితోఁ గూడ మఱికొందఱు రాజబంధువులను వెంట నిడుకొని మనదేశమునందుఁ గలపుణ్యక్షేత్రంబులకుఁ బోయి తీర్థయాత్రలు సేవించివచ్చిరి. జమీ వీరిపాలనము క్రింద నొకసంవత్సరముమాత్రమే యుండెను. అంతఁ గోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారు సంస్థానమును దమస్వాధీనములోనికిఁ దీసికొని శ్రీరాజాగారిని విద్యార్థమై ప్రథమమున మచిలీపట్నమునకును బిమ్మటఁ జెన్నపట్నమునకును గొంపోయిరి. అచ్చట పచ్చప్పాస్కాలేజిలో మెట్రిక్యులేషను వఱకు జదివిరి. శ్రీరాజాగారిట్లు ఆర్. యు. పాట్సు (Mr. R. U. Potts) దొరగారిసాన్నిధ్యమున నున్నకాలమునందు మనదేశమునందును సింహళద్వీపమునందును గల పెక్కుపట్టణములకుఁ దీసికొనిపోఁబడుటచే శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహదరుగా రసమానబుద్ధివైశద్యంబును, ప్రాపంచికజ్ఞానవిశేషమును సంపాదింపఁ గలిగిరి.

తమ జనకపితామహులంబోలె శ్రీరాజాగారును భాషాభిలాషులగుటయగాక యాంధ్రంబున మంచికవిత్వమునుగూడఁ జెప్పఁగలరు. పరిషియాభాషయందును నిరుపమాన మైనపాండిత్యము గల దనుటకు శ్రీవారిచే భాషాంతరీకరింపఁబడిన "బాబిలోనియా" గ్రంథమే ప్రబల నిదర్శనము. మఱియు శ్రీరాజాగారిచే రమారమి మున్నూఱుపుటలకు

మించి 'ఢిల్లీదర్బారుచరిత్ర' మనుపేర రచింపఁబడిన గ్రంథరాజము వీరికిఁ గలరాజభక్తిని వెల్లడింపఁగలదు.

శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు స్వానుభవమునఁ గాంచిన దేశపర్యటనఫలితంబుల నీక్రిందివాక్యానుసారంబుగ వివరించిరి:—

"ప్రతిమనుజుఁడును, గూపస్థమండూకముంబోలె నింటనుండి సంతసించుటకంటెఁ దనస్థితిగతులకొలఁది యిలు వెడలి దేశాటనం బొనరించు టుచితము. మనభాగ్యవశముననే మన మీహిందూదేశమునందు జన్మించితిమి ఏల యనఁ బ్రపంచమునందుఁ గలసకలసృష్టినిర్మాణవైచిత్ర్యంబులును నీదేశమునందు గలవు. ఈదేశమునందే యుష్ణమండలములోని పలుతెఱంగుల వృక్షజాలంబులును, భీకరజంతుసంతానంబును గాన నగును మఱియు శీతమండలంబులంగూడ సైత ముల్లంబు రంజిల్లఁ జేయు నీహారసాంద్రశైలేంద్రంబులును, దేశమును సస్యవంతముగఁ జేసి కనులపండువ గావించు నిర్మలవారిపూరనదీనదంబులును, మనోహరంబులై చూపరుల కచ్చెరు వొందఁ జేయు ప్రవాహపతనంబులును, నిరుపమాన మగుశిల్పకళాద్భుతంబులును గలిగి విభాసిల్లు శోభస్కరంబును గాన నగును. ఇంతియకాక మఱియొకదేశమునకుఁ బోవకయే పెక్కుజాతులవారిని జూచుటయుఁ బెక్కు భాషల వినుటయుఁ దటస్థించును."

శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు పరిపాలనార్హవయస్కు లగునంతదనుక కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణమునందుండి తత్కాలమునందు వా రొనరించిన మేలును గొనియాడుచుఁ బెక్కుక్షేత్రముల సేవించుభాగ్యమును దమకుఁ గలిగించినందుల కెంతయుఁ గృతజ్ఞులై యుండిరి.

శ్రీవారు యుక్తవయస్కు లయినయ[illegible]డనే 1894 సెప్టెంబరు 9వ తేదీనిపరిపాలనాభారంబును స్వీకరించి పాట్సు (Mr. Potts) దొరగారి సాన్నిధ్యంబున లభించిన పాండిత్యపటిమచే దొరతనమువారిసలహాలను శిరసా వహింపుచు మిగుల జనానుకూలంబుగఁ బరిపాలించు చుండిరి.

శ్రీరాజాగా రమితధనంబును వెచ్చించి తమ హర్మ్యరాజంబు నత్యంతశోభాయమానంబుగ నొనరించిరి. మన యార్యుల శిల్పకళా నైపుణ్యంబును జూడవలయు నన శ్రీవారిసౌధమునందే చూడవలయును. ఈసౌధమునందలి సభామంటపము వర్ణనాతీత మై యుండును. రజిత మయ మయి, శృంగారముగ బంగారునీటిపూఁత బూయఁబడిన యున్న తాసనంబు లనేకంబులు గలవు. ఇం దొక్కొక్కటి దాదాపుగ సహస్రరూప్యంబుల విలువ గలిగి మనోహరంబుగ నుండును. వీని నిర్మాణనైపుణ్య మసమాన మై శ్లాఘనీయంబుగ నుండును. ఇట్టి యాసనంబులం గలిగి యొకవిధ మగుపింగాణివంటి గాజుమీఁద విచిత్ర వర్ణంబులచే నలంకరింపఁబడిన పనితనముగల నలుచదరము లగుపలకలు సభామంటపము (Durbar Hall) నందలి భిత్తికలయందు స్థాపింపఁ బడి యుండుటయు కాక, గవాక్షద్వారోపరిభాగంబు లందుఁ గలశోభా యమానం బగువిచిత్రవర్ణరచనాద్భుతంబును, విద్యుద్దీపికానిర్మాణ వైభవంబును గాంచువారి కల యింద్రసభ యిదియే యనుభ్రాంతిని గలుగఁజేయక పోదు. ఈసభారంగశృంగారంబును గాంచినయొకకవి పుంగవుం డిట్లు వర్ణించెను:—

ఉ॥ బంగరుపూఁత బూయఁబడి ♦ భాస్వదనూనరుచిం జెలంగు ను
త్తుంగమహాసనంబుపయి ♦ తీరపు వేడుక విష్ణుమూర్తిభా
తిం గడు ఠీవి మై గొలువు ♦ దీరి ప్రజాపరిపాలనంబు సే
యం గనుఁగొన్న చోఁ బులక ♦ లంకురితంబులు గావె మేనులన్॥

సీ॥ అష్టభోగములచే ♦ నలరు మీ కలసురే
శ్వరుఁ డంపుకొనిన య♦ప్సరస లొక్కొ
మేదురాదరమతి ♦ మేఘేశుఁ డంపిన
కలితవియచ్చర♦కాంత లొక్కొ
నాగాధినాథుఁ డా♦నందుఁ డై తమకీర్తి
గాంచి పంపిన నాగ♦కన్య లొక్కొ
భవదీయపూర్వులు ♦ లవని పైఁ దమప్రతా
పమున నిల్పినశత్రు♦భామ లొక్కొ

తే॥గీ॥ యనఁగ యంత్రపాంచాలిక ♦ లనవరతముఁ
బార్శ్వభాగంబులను నిల్చి ♦ బంధురముగఁ
గరయుగమున విద్యుద్దీప♦కాంతు లడరఁ
బరగు సొంపు వర్ణింపంగఁ ♦ దరమె యహహా!

తే॥గీ॥ శ్రీమహావిష్ణు మిము పుర♦స్కృతులఁ జేసి
వెనుకఁ దా నుండి యనిశంబు ♦ వివిధరాజ్య
కార్యముల దిద్దు చుండిన ♦ కరణిఁదోప
నిలిపి తౌర శ్రీరంగేశు ♦ నీదువెనుక॥

ఈరాజాగారి తనూజాగ్రజు లగు శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పా రావుబహాదరుగారే యుయ్యూరుపురవరాధినాథులు. వీరికి మఱి యిరువురుపుత్రులును, నలువురుపుత్రికలును గలరు. కుమారులపేళ్లు శ్రీమన్నారాయణాప్పారావుగారు, శ్రీనివాసాప్పారావుగారు. మఱియు నాంధ్రభోజుఁ డనియు, నర్థిజనమందార మనియు భరతమాత కనుపారఁ గన్న యనుంగుబిడ్డఁ డనియుఁ బ్రఖ్యాతివహించిన పీఠికాపురాధీశ్వరు లగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతిసూర్యారావుబహాదరుగారి సతీవతంస మగు శ్రీమదాంధ్రాంబామ్మగారి రాజాగారి ప్రథమ పుత్రికామణియు.

శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహాదరుగారు తమ తండ్రిగారిచే నాచరింపఁబడిన ధర్మకార్యంబుల కావంతేని భంగంబు రానీయక తమశక్తికొలఁది వాని నభివృద్ధి సేయు చుండిరి. వీ రెంతయో దైవభక్తిపరాధీను లై యనుదినంబును బ్రభాతంబుననే స్నానాది విధులఁ దీర్చికొని జపతపాదు లాచరించినఁగాని యన్యవిషయంబు లందుఁ బ్రవేశింపరు.

రాజకీయవ్యవహారదక్షు లగు శ్రీయుత పిరివేళ్ళ వెంకోబరావు పంతులు బి. ఏ., బి. యల్., గారు రాజాగారి కెల్లవిషయంబులందును సహకారులుగ నుందురు. శ్రీరాజాగారికి పంతులుగారియెడ విశ్వాస గౌరవములు మెండు. అందువలన నెల్లకార్యములను శ్రీరాజాగారు

పంతులుగారి యభిప్రాయానుసారముననే యాచరింపు చుండురు. శ్రీపంతులుగారును సమస్తవిషయములను గడు సామర్థ్యముతో నిర్వహింపుచు జనుల స్తుతిపాఠంబులకుఁ బాత్రుఁ లయిరి.

ఇట్లు రాజకీయవ్యవహారనిపుణు లగునుద్యోగియులతో సంస్థాన పాలన మొనరించుకొనుచు, రైతులయెడ వాత్సల్యభావంబును గలిగి శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావుబహదరుగారు దైవానుగ్రహంబుచే నఖండైశ్వర్యములతో విరాజిల్లుచున్నారు.

---

5 తేలప్రోలు.

శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారి యాఱవపుత్రు లైన శ్రీరాజా సింహాద్ర్యప్పారావుబహదరుగారు తేలప్రోలెస్టేటున కధీశు లైరి. కాని వీ రీయెస్టేటు నాలుసంవత్సరములు మాత్రమె నేలుకొనఁగలిగిరి. పిమ్మట వీరికుమారు లగు శోభనాద్ర్యప్పారావుగారు మూఁడుమాసముల బాలు రైయుండఁగ శ్రీరాజా సింహాద్ర్యప్పారావుగారు 1889వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థు లైరి. అంత వీరియెస్టేటు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణమునకుఁ బోయెను. అంతఁ గుమారరాజాగారగు శ్రీశోభనాద్ర్యప్పారావుగారు ప్రథమమున మచిలీపట్నమునందును బిమ్మటఁ జెన్నపట్నమునందును హూణవిద్యాభ్యాస మొనర్చి మెట్రిక్యులేషన్ బరీక్ష యందుఁ గృతార్థు లైరి.

శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారు తమయుపాధ్యాయు లగు సి. మారిస్‌దొరవారితో నిండియాయందుఁ గల ముఖ్యపట్టణముల నన్నియుఁ జూచి వచ్చి 1910వ సంవత్సరము ఆగష్టు 15వ తేదీని బట్టాభిషిక్తు లైరి. వీరు శ్రీజటప్రోలురాజాగారి పుత్రికను బరిణయమైరి. ఈపె తనయెనిమిదవయేట నొకపెద్దపులిని వేటాడినట్లును నశ్వారోహణమునందు సమర్థురా లనియుఁ జెప్పుదురు. మఱియు నీపె సంస్కృతాంధ్రభాషలే గాక హిందూస్థానిహూణభాషలుగూడ నేర్చి

యుండెను. శ్రీరాజాగారు తమపూర్వీకులచేఁ గట్టింపఁబడిన హనుమద్దేవాలయమును నాగిరిపల్లిలోని కొత్తాయిని మఱల నూతనవిధానముగఁ గట్టించిరి. మఱియు వీరసమానధార్మికబుద్ధిచే నఱువదివేలరూప్యములవఱకును వెచ్చించి సర్వజనోపయోగ మగునటుల నొక ఘోషా వైద్యశాలను నిర్మింపఁ జేయుచున్నారు. భగవంతుఁ డైశ్వర్య మొసంగి నందులకుఁ దమయైశ్వర్య మిట్టి జనోపయోగకార్యములకు వినియోగించుటచేతనే సార్థక మగును. నూజవీటిగ్రామమధ్యమున వీరి కత్యంత విశాలస్థల మొండుగలదు. ఈస్థలమం దొకదేవాలయమును నిర్మింపఁ దలంచి యొకభక్తు డర్థింపఁగాఁ దత్క్షణమ యుచితముగ నొసంగిరి. దీని నాయాభాగము లందు సంస్కృతాంధ్రపుస్తకభాండాగారము, అన్నసత్రము, పఠనమందిరము, దేవాలయము ననునవి నిర్మితములయ్యెను.

ఇట్టి ధర్మాచరణపరాయణు లగు శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావు బహదరుగారికి భగవంతుఁ డష్టైశ్వర్యచిరాయువులఁ గూర్చుగాత.

---

6 మేడూరు.

శ్రీరాజా శోభనాద్ర్యప్పారావుగారి సప్తమపుత్రు లగు శ్రీరాజా వేంకట్రామయ్యప్పారావుగారు మేడూరియెస్టేటును గైకొనిరి. అటు పిమ్మట వీరి పెదతల్లియు నిడదవోలుజమీందారిణియు నగు శ్రీపాపమ్మారావుగారివలన దత్తుడుగఁ దీసికొనఁబడి రెండుజమీలను బాలించుకొను చుండిరి. అయినను స్వల్పకాలములోనే గతించుటచే వీరి పుత్రు లగు శ్రీరాజా నారయ్యప్పారావుగారిని మఱలఁ బాపమ్మారావుగారు దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించిరి. కాని వీరు నపుత్రకులుగనే 1894వ సంవత్సరమున గతించుటచే నీమేడూరుజమీని గుఱించి వ్యాజ్యములు దేఁబడి తుదకు నిడదవో లుయ్యూరుజమీల నేలు చుండిన

శ్రీరాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుబహాదరుగారి కొకభాగమును మీర్జా పురపు జమీా నేలుకొను చుండిన శ్రీరాజా వేంకటరామయ్యప్పా రావుబహాదరుగారి కొకభాగమును బ్రీవీకౌన్సిలువారివలనఁ దీర్మానింపఁ బడి మేడూరియెస్టేటు స్వాధీనపఱుపఁబడెను.

ఇట్లు లభ్య మైన నీమేడూరి యెస్టేటును దమ తమ పూర్వార్జిత భాగంబులకుఁ జేర్చుకొని శ్రీయుయ్యూరు మీర్జాపురాధీశ్వరు లఖం డైశ్వర్యముతోఁ బ్రజారంజకముగఁ జిరకాల మేలుకొనెదరుగాత.

శ్రీరస్తు.

చార్ మహల్ సంస్థానము.

(గురజ—కృష్ణాజిల్లా).

సీ॥ చారుమహాలుసం ♦ స్థాన మేలఁగఁబూర్వు
లిపుడు బొబ్బిలిపాలె ♦ మేలు నెవరు ?
తమవంశజులు మహా ♦ ద్ధతి రాజ్యమేలిన
గుఱుతుగ నలవెన్నుఁ ♦ గొండు రెవరు ?
ధర్మపరులు వీరి ♦ తరతరంబులవార
లను సద్యశంబున ♦ కర్త లెవరు ?
సదసద్వివేచన ♦ సమధికు లయి కడు
హూణాంధ్రభాషల ♦ నెప్పి రెవరు ?

ఆ॥ వె॥ వినుతచరితు లట్టి ♦ వేంకటవరదరా
ట్శోభనాద్రిరాయ ♦ సూరిగేయు
నాయు రున్నతుల న ♦ హర్నిశంబును శ్రీశుఁ
డేలుఁ గాక శుభము ♦ లిచ్చుఁ గాక॥

వేగవరబొబ్బిలిపాలెముల కధీశ్వరు లగు శ్రీరాజా కమదన వేంకటవరదరాజశోభనాద్రిరావుబహాదరుగారి చారిత్రమునుఁ గొండొక కాలమున సుప్రసిద్ధిని గాంచి యున్న దయి శ్రీరాజాగారిపూర్వీకుల చేఁ బాలింపఁబడిన దగు ‘ చారుమహాల్ ’సంస్థానచారిత్రమే యగును గావునఁ దచ్చారిత్ర మిటఁ బేర్కొనఁబడెడిని.

కృష్ణామండలంబునందుఁ గల గుడివాడ కయికలూరు తాలూకాలలోని యొకగొప్పభాగము పూర్వదినములలో 'చిన్నకోట, కలిదిండి, గుడివాడ, బిత్తరజల్లి'యను నాలుగుపరగణాలుగ నేర్పడి యుండి 'చార్ మహాల్ సంస్థాన' మనుపేరఁ బరగి యుండెను. దీనికి దక్షిణమున బందరు, ఉత్తరమున నేలూరు, తూర్పున నర్సాపురము, పశ్చిమమున నూజవీడుతాలూకాలు సరిహద్దులుగ నుండి యయిదుకోటలును, పెక్కుతోఁటలును మేటి యేటికాలువలును, విశాలతటాకంబులును, బచ్చికబయిళ్ళును గలిగి సమస్తసౌభాగ్యశోభిత మై నన్నూఱుచదరపు మైళ్ళ వైశాల్యముతోడను, నిన్నూటఱువదిజనపదంబులతోడను విరాజిల్లు చుండెను.

(ఒరిస్సాలోని పాంచిమహాల్ దేశప్రభువులును, బల్లవవంశజులును నగు క్షత్రియు లాదియందు దీనిపాలకులుగ నుండిరి. వీరిలోఁ గడపటివాఁ డగు లాంగుల్యగజపతి కొల్లేటికోటను రాజధానిగ నేర్పఱచుకొని 1237 మొదలు 1282 వ సంవత్సరమువఱకును బాలించినట్లు మెకంజిదొరగారు నుడివి యున్నారు.) వీరియనంతరమునఁ గొంతకాలము గడచినపిమ్మట 1328 మొదలు 1424 వఱకుఁ బ్రబలి యున్న రెడ్డివంశజుల యధీన మయ్యెను. * కానుకొల్లుకోట నీ రెడ్డిప్రభువులే కట్టి రఁట. పిదప నీకోట 1759 సం॥ మార్చి 3వ తేదీని కేప్టన్ మెక్ లీన్ (Caption Maclleane) దొరగారికి స్వాధీన మయ్యెను.

మెకంజిదొరగారు వ్రాసిన ట్లీ చార్ మహాల్ సంస్థానము కమదనవారికి నూజవీటిసంస్థానాధిపతులవలన లభించినట్లు తచ్చరిత్రము నందుఁ జెప్పబడెను, గాని వీ రట్లుగాక యోరుగల్లుప్రాంతముల సామంతులుగ నుండి రాజ్యకాంక్షచేఁ గ్రమక్రమముగ నీదేశమున కేతెంచిన వారిలో నొకరనియు, నైజాముచే నిజమీని వశపఱచుకొని ప్రప్రథమమునఁ గానుకొల్లుకోటయందును దదుపరి గుడివాడ చేతవోలుగ్రామ

* 'The fort at Kanukollu is said to have been built by the Reddies'. (217 page of Kist. Dt. Manual.)

ము లందును బిదప సంస్థానమధ్యప్రదేశ మగు గురజగ్రామమునందును నివసించుచు నైజాముప్రభువులచే రాజా బహాద రిత్యాది బిరుదముల నంది యున్నట్లును జెప్పుదురు.)

ఈ కమదనకుటుంబములో సుప్రసిద్ధుఁ డయిన కమదన గుర వయ్యగారి కిరువురు పుత్రులును, దౌహిత్రులును, మనుమలును, నెనమండ్రు మునిమనుమలును గల యొకపెద్దకుటుంబీకు లై యుండిరి. ఈమనుమ లలో నిరువురు 1738 వ సంవత్సరప్రభృతి నైజామువారి పరిచయము ను సంపాదించుకొనఁగలిగిరి. వీరిలో మునిమనమ లగు మఱియిరువురు నూజవీడుసంస్థాన మంతకును సన్నదు (పట్టా) లను సంపాదించిపాలింపఁ గలిగిరి. ఈ మనుమలయొక్కయు, మునిమనుమలయొక్కయు నలువుర పేళ్లు గల యొక సన్నదు 1757 వ సం॥ రంలో శ్రీరాజా వేంకటా ద్రిఅప్పారావుగారిచే చార్ మహల్ పైనొసఁగఁబడినట్లు కనఁబడు చున్నది. 1759 ఫిబ్రవరి 4 వ తేదీని ఫ్రెంచివారిచే వీరిలో మఱి యిరువుర కొసఁగబడిన ట్లింకొకసన్నదు గనిపించు చున్నది. ఆసంవత్సరములోనే మే నెల 28 వ తేదీని సాలబత్ జంగ్ చే మఱియొకసన్నదును స్వీకరిం చిరి. ఈగురవయ్యగారి సంతతివారే యగు మఱియిరువురు 1765 సం వత్సరములో నేలూరువద్ద జనరల్ కెయిలాడ్ (General Caillaud) దొరగారిని సందర్శించి యింగ్లీషుదొరతనమువారిచేఁ గూడ 1771 ఏప్రిల్ 25 వ తేదీని, 1774 మే 3 వ తేదిని, 1777 మే 25 వ తేదిని సన్నదులను సంపాదించి రాజ్యవిస్తీర్ణము నభివృద్ధిసేయఁ జొచ్చిరి. ఇట్లసామాన్యరాజ్యలక్ష్మిని సంపాదించిన వీ రెల్లరును గురవయ్యగారి మనుమలు మునిమనుమలు నై యవిభక్తకుటుంబీకులుగ నుండి సామ్రా జ్యాభివృద్ధి గలిగి యుండిరి.

ఇట్లింగ్లీషువారి పరిచయారంభకాలములో ననఁగా 1770వ సంవత్సరములో మచిలీపట్నములోనిముఖ్యులగు విన్చి (Mr. Wynch) దొరగారు చార్ మహాల్ సంస్థానాధిపతులతో వ్యవహారవిషయాదులఁ ప్రవేశించిరి. దొరతనమువారిచే గుత్త కీయఁబడిన పరగణాలకొఱకై

1771వ సంవత్సరమున మూఁడుసంవత్సరములవఱకు స్వాధీన మొనరించుచు నీమూఁడు సంవత్సరములకు నీయవలసిన కప్పమునకు (పేష్కష్) మొగల్తూరిజమీందారు లగు కలిదిండి తిరుపతిరాజుగారు పూఁచీపడునట్లు చేసిరి. 1774 వ సంవత్సరములో వైటిహిల్ (Mr. Whitehill) దొరగారిచే మఱియొకనిర్ణయము జరిగెను; గాని గతించినసంవత్సరములలో పేష్కష్ చాల దిగఁబడుటచేఁ దిరుపతిరాజుగా రామొత్తమును దొరతనమువారికి చెల్లింపవలసివచ్చిరి. అందువలన సంస్థానాధిపతులు తిరుపతిరాజుగారికి (84,000) యెనుబదినాలుగువేలవరహాలు బాకీపడిరి. ఈఋణవిముక్తికై చార్ మహాల్ సంస్థానము మఱియాఱుసంవత్సరములాయనస్వాధీనములో నుంపఁబడెను.

ఇంతలోఁ దత్సమయమున సంస్థానాధిపతులుగ నున్న యిరువురిలో నొకరయిన గురవయ్యగారి మునిమనుమఁ డగు అంకప్పగారు 1773 జూలైనెలలో దేహయాత్రను విరమించిరి. అంత వీరి సోదరుఁ డయిన చినపాపయ్యగారు పరిపాలకులుగ వచ్చిరి. ఇఁక రెండవవారును గురవయ్యగారి మనుమలలోఁ గనిష్ఠులునైన పెదపాపయ్యగారు 1774వ సంవత్సర మక్టోబరు నెలలో స్వర్గస్థులైరి. ఈస్వల్పకాలములోనే వీ రనేకధర్మకార్యము లాచరించి పండితాదరణులై కీర్తి గాంచినట్లు తెలియవచ్చు చున్నది. వీరియనంతరమునందు జమీపాలకులుగ రాఁ దగిన వీరికుమారుఁ డగునరసింహరావుగారు పసిబాలురై యుండిరి. ఈదినములలోనే నూజవీడుసంస్థానాధిపతులగు శ్రీరాజా నరసింహప్పారావు బహదరుగారు, చార్ మహాల్ సంస్థానముపైఁ దమకే యధికారము గల దనియు నిదియు నూజవీడు సంస్థానమునకు సంబంధించినదే యనియు మున్నగు విషయములతో నొకదావా తెచ్చిరి; కాని దానిని మచిలీపట్నపు కౌన్సిలులోని ముఖ్యాధికారి త్రోసివేసి తమక్రింద దుబాష్‌గా నుండిన కాంద్రేగుల వేంకట్రాయఁడుగారికి, చార్ మహాల్ సంస్థానమును నదివఱకుఁ దిరుపతిరాజుగారితోఁ గల యాఱుసంవత్సరముల కట్టడి యంత మగుటచే మఱిపదివత్సరములవఱకు నొసంగిరి.

మఱియు నప్పుడే బాలుఁడుగా నుండిన యీ కమదన నరసింహారావుగారి పోషకత్వాదియాజమాన్యములు శ్రీరాజా నరసింహాప్పారావుగారికే యొసఁగుచు చార్ మహాల్ సంస్థానమునుండి సంవత్సరమున కెనిమిదివేలవరహాలను బాలుని సంరక్షణార్థ మివ్వబడినట్లు తెలిసెడిని. ఇంతలోఁ జార్ మహాల్ సంస్థానమునందుఁ గలవరములు జనింపసాఁగెను. నూజవీడుసంస్థానమునుండి మన నరసింహారావుగారు తప్పించుకొని వచ్చిరి. ఉభయసంస్థానము లందును నించుక కలవరములు గలిగెను.

1783 వ సంవత్సరములోఁ జార్ మహాల్ సంస్థానాధిపత్యమును వహించి యున్న కాండ్రేగుల వేంకట్రాయలుగారు చనిపోయిరి. వీరి పిమ్మట దుబాష్‌గా వచ్చిన వీరి పితృవ్యపుత్రుం డగుజగ్గప్పగారు సంస్థానపాలనము జూచుచుండిరి; కాని 1787 వ సంవత్సరములో వీరుద్యోగమునుండి తొలఁగింపఁబడుటచే సంస్థానము మచిలీపట్నములోని యాలోచనసభాముఖ్యుల నిర్వాహకమునకు వచ్చి పిమ్మట మదరాసు దొరతనమువారి యనుజ్ఞచే 1788 జనేవరి నెలలో ఓరామ్ (Mr.Oram) దొరగారి యాధిపత్యముక్రింద హవేలీభూములతోఁ జేర్పబడెను.

కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారు 1791 వ సం॥ లో జార్ మహాల్ సంస్థానమును దదధిపు లైన కమదనకుటుంబమువారి కీయవలసినదనియు, నూజవీడుసంస్థానాధిపతులదావాను త్రోసివేయవలసిన దనియు, దీర్మానించిరి. ఈతీర్మానముప్రకారము మదరాసుదొరతనము వారు కమదన చినపాపయ్యగారు, కమదన నరసింహారావుగారు ననువారలను జమీందారులుగఁ బ్రకటించి వీరిపోషణార్థ మై సంవత్సరమునకుఁ బదివేల వరహాలుమాత్ర మిచ్చుచు సంస్థానమును మాత్రము స్వాధీన మొనరింప రైరి. ఇది కమదన వేంకటరా వనువాని కెంతయు నసంతృప్తిగ నుండుటచే నియన కొంతకలహామునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను; గాని తత్కాలమునమాత్రము నిష్ఫల మయ్యెను.

1791 వ సంవత్సరములోఁ గమదన చినపాపయ్యగారు గతించిరి. వీరి కప్పు డిరువురుపుత్రులు గలరు. 1792 వ సంవత్సరములో దొరతనమువారీయిరువురిలో నగ్రజుఁడగు శోభనాద్రిరావుగారిపేరను వీరి పితృవ్యపుత్రుఁడగు నరసింహారావుగారిపేరను సమిష్టిగ జమీ పాలింపఁబడుచుండున ట్లొసఁగిరి; కాని నరసింహారావుగా రామఱుసంవత్సరముననే గతించుట తటస్థ మయ్యెను.

కలహాకారుఁడుగ నుండిన వేంకటరావుగారి నీసందర్భమున జమీపాలకులుగ నొనరించిన కల్లోలము లడఁగు నని బందరుబోర్డువారు తలంచిరికాని మదరాస్ దొరతనమువా రట్లు సేయుట కంగీకరింపక శోభనాద్రిరావుగారినే సంస్థానాధిపతిగఁ జేసి వేంకటరావుగారిని బందరులోనే యుంచి నెల కయిదువందలవరహాలను సంస్థానమునుండి స్వీకరింప నగున ట్లొనరించి వానిని శాంతపఱచిరి.

రాజా శోభనాద్రిరావుగారు 1792వ సంవత్సరములో సంస్థానాధిపతులుగ వచ్చినప్పుడు దొరతనమువారి కీయవలసిన కప్ప మెంతయో దిగఁబడి యుండెను. దీని నంతయుఁ జెల్లించుట కెంతయో యవస్థ పాలు గావలసివచ్చెను. కౌన్సిలులో ముఖ్యాధికారి యగు గాడినర్ (Mr. Gardiner) దొరగారి సలహా మీఁద 1794వ సంవత్సరములో హసన్ ఆలీఖాన్ యొక్క జ్యేష్ఠకుమారుఁ డయిన కుత్బుమల్క్ (Cutb Mulk) నొద్ద నలువదిరెండువేల వరహాలను ఋణముగఁ దీసికొనవలసి వచ్చెను. పిమ్మట నీఋణము నూటికి పదిరూపాయలవడ్డితోఁ గూడఁ దీర్పఁబడెను. సంస్థానదైన్యమున కీపెద్దవడ్డియు నొకకారణ మాయెను.

1798వ సంవత్సరములోఁ గలెక్టరుగా రగు ఓక్సు (Mr. Oakes) దొరగారు సంస్థానసంబంధ మగు నాదాయవ్యవహారమును ఖచితముగ నుంచున ట్లొత్తిడి సేయఁ జొచ్చిరి. అంత జమీందారుగారు కొత్తవరగ్రామనివాసి యైన తాళ్లూరి జోగయ్య యనునొకధనికుని దివానుగ నేర్పఱచుకొనిరి; కాని వీనికాలమునందలి పాలనము మిగుల దూష్యముగను గఠోరముగను నుండెను. సమయము దొరికెఁగదాయని

యీయన తనప్రతాపమును ప్రజ్వరిల్లఁజేయుచుండెను. జనకంటకులగు వారు లోకాపవాదమునకు వెనుదీయరుకదా! 'ఈతరుణమునం దడ్డపడి మమ్మీజాగయ్యనుండి విముక్తులనుగఁ జేయుమో యంబా'యని గ్రామదేవతపైఁ జెప్పఁబడిన ప్రార్థనారూప మగు పద్యములను నేఁటి వఱకును గుడివాడతాలూకాలోఁ బాడఁబడుచుండెనని మెకంజిదొరగారు వ్రాసి యున్నారు. ఆహా! ఎంతజనకంటకుఁడుగ నుండెనోకదా! రైతులనేకులు దమపొలములను విడిచిపెట్టి పారిపోయిరి. దొరతనమువారికి చెల్లింపవలసినకప్పములు దిగఁబడు చుండుటచే మితిమించి పెఱుగు చుండెను. ఈదుష్టవర్తనుఁ డగుదివానుతోఁబాటు పాపము మనజమీందారుగారుగూడ బంధీకృతులు గావలసివచ్చిరి. జమీ లాగుకొనఁబడెను. ఆహా! ప్రభువులకుఁ గీర్తిదెచ్చినను నపకీర్తిదెచ్చినను వారిమంత్రులే గదా కారకులు!

మచిలీపట్నము నందుఁ గడచిన యీ తేఁడుసంవత్సరములనుండి మనువృత్తి నొందుచున్న కమదన వేంకటరావు సమయము చిక్కెఁగదాయని చార్ మహాల్ సంస్థానమును గొంత యల్లరిమూఁకతోఁ బ్రవేశించి జరిగించినయల్లరులు మితిమించి యుండెను. అంత దొరతనమువారితనిని నైజామురాష్ట్రమునకుఁ దరిమివేసిరి.

1803వ సంవత్సరములో దొరతనమువారి కంతకుఁ బూర్వము దిగఁబడి యున్ననిలువబాకీ లన్నియు విడిచిపెట్టఁబడి సంస్థానమున నూతనముగఁ దిరిగి శ్రీరాజా శోభనాద్రిరావుగారిని నెలకొల్పిరి. అయినను దురదృష్టదేవత వీరి నింకను నావరించియే యుండెను. వీరియొద్ద నుండి సంస్థానము నద్దెకుఁ దీసికొనిన దీఁడువని తిమ్మయ్య బొమ్మదేవర నాగన్ననాయఁడుగార్లకును మనరాజాగారికిని వ్యవహారిక మైనచిక్కులనేకములు దటస్థించెను. ఇంతలో నైజామురాజ్యమునకుఁ బారిపోయిన వేంకటరావుగారు తిరిగి ప్రవేశించి సంస్థానమును దోఁచుకొనుచు నెక్కుడు కలవరమును గావించిరి. అంత దొరతనమువారితని నెక్కుడు క్రూరముగ దండించెడివారే కాని యీలోపల నే బందరునందు మృతి నొందెను. శ్రీరాజా శోభనాద్రిరావుగారికింతటితోఁ దమకనుదనకుటుంబ

మునందు స్పర్థగలవా రెవరును లేరు కాని యీవిముక్తి బహుకాలము నకు లభ్య మయ్యెను. అయినను నేమిప్రయోజనము ? ఇప్పటికే ఋణములు పెరిగి పోయెను. దొరతనమువారి నిలువబాకీలకుఁగాను నిరువదివేలవరహాలను దదితరులకు నిరువదియేడువేల వరహాలను నీయ వలసి యుండిరి. ఈకారణములచే 1813వ సంవత్సరములో బిత్రజల్లి కలిదిండి పరగణాలు విక్రయమునకుఁ బెట్టఁ బడెను. బెజవాడ జమీం దారునిచేఁ గలిదిండిపరగణా 3,525 వరహాలకును, బిత్రజల్లి మైలవరా ధీశ్వరులచే 7,125 వరహాలకును విక్రయింపఁబడెను. వీ రిరువురును మనశోభనాద్రిరాజాగారికి ముఖ్యబంధువు లగుటచేఁ దిరిగి యిచ్చి వేయు దలంపున స్వల్పమొత్తములకే కొనిరి. కాని య ట్లొనరించుటకుఁ బూర్వమె వారి జీవితము సరిపోయెను.

చారుమహాల్ సంస్థాన మంత గుడివాడ, విన్నకోట యను రెండు పరగణాలే యయి యుండెను. అప్పుడు కలెక్టరుగారు జమీని దమ యాధిపత్యమునకుఁ దీసికొని ప్రతిసంవత్సరమును వచ్చు నాదాయ ములోఁ గొంత జమీందారుగారిఋణతీర్మానమున కై వినియోగించు చుండిరి. ఇట్లు శ్రీరాజా శోభనాద్రిరావుగారి జీవిత మంతయు వ్యవహార మందే నిమగ్న మై తుదకు 1820 సెప్టెంబరు 16వ తేదిని విరతి నొందెను. అప్పటికి శ్రీరాజాగా రార్గురుపుత్రికలును బదిమందిపుత్రు లును గల సంతానవంతు లై యుండిరి.

జమీయాధిపత్యమును గుఱించి కుటుంబములో 1832 వ సంవ త్సరమువఱకును గలహములు జరుగుచునే యుండెను. పిమ్మట నెట్లనో శ్రీరాజా శోభనాద్రిరావుగారి జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డయిన పాపయ్యగారు పరి పాలకులుగ నుంట కంగీకరించిరి. దొరతనమువారుగూడ తమకు రావల సియున్న ఋణమును వదలుకొని యీరెండుపరగణాలకును బాపయ్య గారి నధిపులుగఁ జేసిరి. అయినను విధి బలాఢ్యుఁడుగదా ! దొర తనమువారు దమఋణమును దిగనాడిన నేమి ? వైరివర్గము నిర్మూల మైన నేమి ? ఈ సంస్థానమున కదృష్టదినములు రానే లేదు.

"మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రపథానాంగుఁ డై
త్వరతో డగ్గఱ బిల్వ వృక్షము చేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్ఛిరమున్ దత్ఫలపాతవేగమున విచ్ఛిన్నా శబ్దయోగంబుగాఁ
బోరి దైవోపహతుండు వోవుకడకుం బోవుంగదా యాపదల్."

అను భర్తృహరివాక్యానుసారంబుగఁ గష్టంబులు వీరి వెన్నంటియే వచ్చు చుండెను. 1833 వ సంవత్సరములో దుర్భరం బగు క్షామబాధయుఁ దటస్థించెను భూములు ఫలింప వయ్యెను. ఇఁకఁ గప్పము లెట్లు చెల్లఁగలదు? గోరుచుట్టుపై రోఁకటిపోటుం బోలె ద్వితీయ సోదరుఁ డప్పుడె సంస్థానములోని భాగమునకై యొకవ్యాజ్యమును దెచ్చెను. ఇంతియకాక యీసంస్థానక్షైణ్యకారణములలో దొరతన మువారికిఁ జెల్లింపవలసిన కప్ప మధిక మై యుండుటకూడ నొకటి యై యుండెను. * ఈసంస్థానముయొక్క పేష్కష్ మిక్కిలి యెక్కువగ విధింపఁ బడె నని మెకంజిదొరగారు వ్రాసియున్నారు.

ఈ పైకారణములచే దొరతనమువారు 1836 వ సంవత్సరములో జమీని జప్తుచేసి తమయధీనములో నుంచుకొనియు, భావిభాగ్య సూచకము గనిపింప కుండుటచే 1843 వ సంవత్సరములో విక్రయ మునఁ బెట్టి మూఁడులక్షలరూప్యములకు దొరతనమువారే స్వాధీన మొనరించుకొనిరి. కాలగతిచే నోడలు బండ్లు బండ్లోడలు నగునుగదా!

"చ॥ లలితనికేతనప్రియవిలాసవతీధవళాతపత్రస
ద్విలసితవైభవం బనుభవింపఁబడుఁ సుకృతానువృత్తిచే
జెలు వగుపుణ్యకర్మము నశించిన నంగజసంగరత్రుట
త్కలితగుణోరుమౌక్తికనికాయము లట్లు దొలంగు సంపదల్."

భర్తృహరి.

1836 వ సంవత్సరములో సంస్థానమును దొరతనమువారు స్వాధీన మొనరించుకొనినదాదిగ శ్రీరాజా పాపయ్యరావుబహదరుగారికిని వారి

---

* "In some cases, especially that of Charmahal, the Zamindars peshcush was fixed too high."
District Manual.

సోదరులకును గలిపి నెల కైదువందలరూపాయల మనువృత్తి నిచ్చుచు నుండిరి. వారు తమజమీని దిరిగి తమస్వాధీన మొనరింపవలసిన దని దొరతనమువారికి విజ్ఞాపనమును బంపుకొనిరి కాని కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సువారు 1848 నవంబరు 29వ తేదీని దమయసమ్మతమును దెలియఁ బఱచిరి. కాని మనువృత్తిమాత్రము 1843 నవంబరు 20వ తేదీ నుండి నెలకు వేయిరూపాయిలచొప్పున నిచ్చుట కంగీకరించిరి. ఈమనువృత్తి 1850 వ సంవత్సరములో జమీందారుగారికే యిచ్చున ట్లుత్తరవు పుట్టెను.

శ్రీరాజా పాపయ్యారావుగారు 1876వ సం॥ జనేవరి 17వ తేదీని స్వర్గస్థు లయిరి. వీరి కప్పటి కిరువురుపుత్రులును నైదుగురుపుత్రికలును గలరు. బోర్డువారు తమ 1982 నెంబరుగల 1876 ఆగస్టు 5 తేదీ యొక్క ప్రొసీడింగ్సులో నా వేయిరూపాయిల మనువృత్తి జ్యేష్ఠు లగు శ్రీరాజా పాపయ్యారావుగారికుటుంబమున కాఱువందలును, నొక్కొక్క కుటుంబమున కొకవందచొప్పున వీరి నాలుగు సోదరకుటుంబములకు నాలుగువందలు నిచ్చునట్లు నిర్ణయించిరి.

శ్రీరాజా పాపయ్యారావుగారికి వేంకట్రామగోపాల జగన్నాథ శోభనాద్రిరావు, వేంకటనరసింహరామచంద్రరావుగారు నను నిరువురు పుత్రులు గలరు. వీరిలో ప్రథములు బుత్రసంతానము లేకయే 1884 మార్చి 17వ తేదీని గతించిరి. ద్వితీయు లగు శ్రీరాజా వేంకటనరసింహరామచంద్రరావుగా రదివఱలోఁదమతండ్రిగారిచేఁ గొనఁబడిన మొర్నగూడెము తాలూకాలోని వేగవరము బొట్టింపాలెము నను రెండెస్టేటులను బాలనము జేసికొని తమపూర్వప్రతిష్ఠను గాపాడుకొనుచుఁ దమరైతుల గౌరవమునకుఁ బాత్రులై 1912 మార్చి 17వ తేదీని స్వర్గస్థులైరి. వీరికి ముగ్గురు పుత్రులును నిరువురు పుత్రికలును గలరు. పుత్రసంతానములోఁ ప్రథములును ప్రస్తుత వేగవర బొట్టింపాలెముల జమీందారులును నగు శ్రీరాజా వేంకట వరదరాజ శోభనాద్రిరావు బహదరుగారు చారుమహల్ సంస్థానచిహ్నం

బుగ దొరతనమువారిచే నొసఁగఁబడుచున్న మనువృత్తి నందుచు గురజయందే నివసించుచుండిరి. ద్వితీయ తృతీయ సోదరులును స్వస్థానమునందేయుందురు. మైలవరాధిపులైన శ్రీరాజా వేంకటపాపయ్యారావుగా రీసోదరత్రయములో మూఁడవవారగు శ్రీరాజా కమదన వేంకటరామారావుబహదరుగారికి తమ పుత్రికారత్నము నొసంగి పరిణయ మొనరించిరి. వీరును, శ్రీరాజా వేంకటవరదరాజశోభనాద్రిరావు బహదరుగారును దమపూర్వకులసుగుణసంపదలయందును దీసిపోవక బీద సాదలయందు దయార్ద్రభావము గలిగి మెలంగుచున్నారు. వీరికిని వీరి కుటుంబమునకును భగవంతుఁ డిష్టైశ్వర్యములను నాయురున్నతులనుఁ గూర్చుఁగాత.

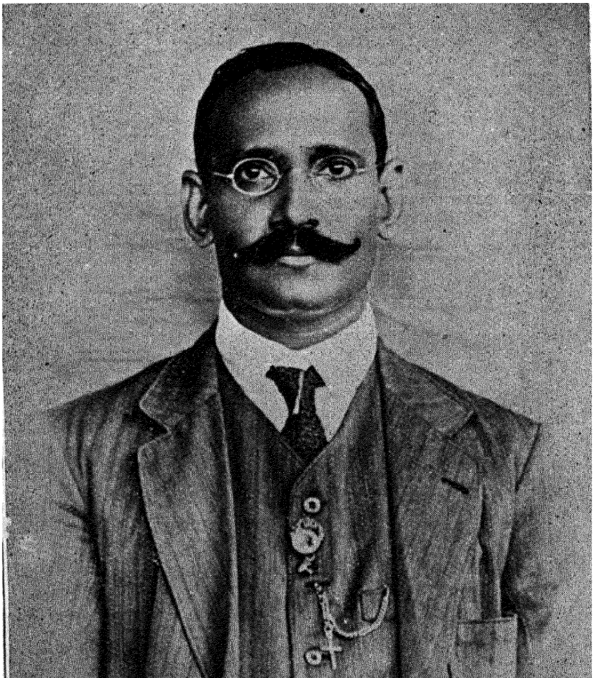

శ్రీ రాజామంత్రి ప్రెగడ భుజంగరావు బహదర్
జమీందారుగారు.

శ్రీరస్తు.

మంత్రిప్రెగడవారి సంస్థానము.

ఏలూరు-కృష్ణాజిల్లా.

సీ॥ విద్వత్ప్రభుం డయ్యు ♦ విద్వత్సభల సల్పి
విద్వాంసులను గౌర ♦ వించు నెవరు?
బహుమతు లిచ్చు స♦త్ప్రభుఁ డయ్యు నవధాన
గరిమఁ దా బహుమతుల్ ♦ గాంచి రెవరు?
సత్కావ్యరచనావి♦శారదుం డయ్యును
కృతికన్యకల వరి♦యించు నెవరు?
రాజేంద్రుఁ డయ్యును ♦ రాజభక్తిప్రపూ
ర్ణత గ్రంథరాజముల్ ♦ వ్రాసి రెవరు?
గర్తపురసత్రనిర్మాణ♦కర్త యెవ్వ
రట్టి మంత్రిప్రెగడ నిర్మ♦లాన్వవాయ
జలధిచంద్రుఁ డై తగు శ్రీభు♦జంగరాణ్ణృ
పాలు నాయురున్నతి నీశుఁ ♦ డేలుఁగాత॥

శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహదరుగారు

"సీ॥ అఖిలరాజాధిరా♦జాస్థానజనహృద్య
విద్యావిహారు లా♦ర్వేలవారు
కల్పకబలికర్ణ ♦ కలశార్ణవోదీర్ణ
వితరణోదారు లా♦ర్వేలవారు

సజ్జన స్తవనీయ ♦ సతతనిర్వ్యాజప
రిపరోపకారు లా♦ర్వేలవారు
ఘనదుర్ఘటస్వామి ♦ కార్యనిర్వహణప్ర
వీణతాధారు లా♦ర్వేలవారు
గీ॥ విమతగర్వాపహారు లా♦ర్వేలవారు" అనియు—

"సీ॥ ఒకచేత గోముఖం ♦ బొకచే శిలీముఖం
బెవ్వారు ధరియించి ♦ రేపుమీఱ
నొకవంక వేదంబు ♦ నొకవంక భేదంబు
నెవ్వారు దాల్చి ర♦హీనబుద్ధి
నొకకంట యోగంబు ♦ నొకకంట భోగంబు
నెవ్వారు వరియించి ♦ రిద్ధశక్తి
నొకచో నుపేంద్రుని ♦ నొకచో సురేంద్రుని
నెవ్వారు సేవించి ♦ రింపుతోడ
గీ॥ నాగ్రహానుగ్రహసమర్థు ♦ లైరి యెవరు
శాపమునఁ జాపమున శక్తిఁ ♦ జూపి రెవరు
బ్రాహ్మ్యమున క్షాత్రమునఁ గూడఁ ♦ బ్రబలి రెవ్వ
రట్టివా రాఱువేలవా ♦ రవనియందు॥"

అనియు సనాతనాధునికకవిపుంగవులచేఁ గొనియాడఁబడిన శ్రే ష్ఠమగు నియోగిశాఖయం దుద్భవించి కృష్ణాగౌతమీ మండలముల రెంటియందును బ్రసిద్ధము లై యున్న లక్కవరము, జంగారెడ్డిగూడెము, బయ్యనగూడెము, బిల్లుమిల్లి, పెల్ల మొదలగు ముఖ్యగ్రామములకుం బరిపాలకు లై ప్రజలం గన్నబిడ్డలభంగునం గాంచిరి.

వీరిపరిపాలనముక్రింద 48 చతురపుమైళ్ళ వైశాల్యము గల ప్రదేశము గలదు. దీనిపై సంవత్సరమునకు రు 50,000 ల యాదాయము వచ్చుచున్నది. ఇంకను గృష్ణా గోదావరీ మండలములయం దచ్చ టచ్చట నీనాములు మొదలగు నితరాదాయముగూడ మఱికొంత

వచ్చు చుండును. ఏ టేట దొరతనముకారి కన్ని బాపతులును గలపి మొత్తము రు 10,000 లు పేష్కషు చెల్లింపఁబడు చున్నది.

ఈవంశమునకు మూలపురుషు లగు మంత్రి పెగడ గుఱ్ఱాజుగారు కులప్రతిష్ఠలం గాంచి శివపూజాధురంధరు లై బంధుమందారు లయి రనుటకు—

"మ॥ అతఁ డేలూరుపురాన శైవపు లట తా ♦ మర్చించినంగాని ము
న్నితరుల్ శంభుని బూజసేయవల దం ♦ చేర్పాటుగా దేవతా
యతనం బద్దఁగ నాగ్రహించి యపుడే ♦ యన్యాలయంబున్ లస
ద్గతిఁ గట్టించి ప్రతిష్ఠఁ జేసె నల మా♦ర్కండేయగంగాధరుఁ॥"

అను నీపద్యమువలన నెల్లరికిఁ దేట తెల్లము గాఁ గలదు. ఇట్లు దైవకార్యములయందును, రాజకార్యములయందును భక్తిశ్రద్ధలు గలిగి యసమానుండని పలువురిచేఁ గీర్తింపఁబడి భోగదేవేంద్రుం డయిన గురురాజామాత్యప్రభువతంసమునకుఁ గీర్తిరాశియు, నశేష సుగుణభూషణుండును, నాశ్రితకల్పద్రుముఁడును నగు నప్పలరాజమంత్రిశేఖరుం డుదయించి—

"శా॥ శ్రీమంత్రిప్రెగడాన్వయం బవికల♦శ్రీ నొప్పఁ దజ్జాతుఁ డై
హేమాద్రిస్థిరధైర్యుఁ డప్పలధరా♦ధీశుండు వైమానిక
స్వామిం గన్నడ సేయుభోగమున భూ♦ చక్రంబు పాలించెఁ బ్రో
ద్దామప్రాభవశక్తి నర్థికులమం♦దారం బతం డల్పుఁడే॥"

అను దిగంతవిశ్రాంతకీర్తిం గాంచి మించిన యప్పలధరాకాంతుం డొనర్చిన సకలజనోపయోగంబు లగుకార్యంబు లనేకంబులు గలవు.

"సీ॥ ఏచారిఁ గనుగొన్న ♦ నాదయామయు నన్న
సత్రముల్ మృష్టాన్న♦సమితిఁ బెట్టు
నేభూమిఁ గాంచిన ♦ నాభోగి శించిన
కొలఁకులు నిర్మల♦జలము లొసఁగు
నేదిక్కుఁ జూచిన ♦ నాదాత ప్రోచిన
వనపఙ్క్తు లుత్కృష్ట♦ఫలము లీను

నేనేలఁ జుట్టిన ♦ నానేఁత గట్టిన
దేవళంబులు స్వామి ♦ సేవ లిచ్చు
గీ॥ నేనెలవు సెుట్టినను గాని ♦ యానృపాలు
చరిత మానందకంద మై ♦ సజ్జనులకు
వాంఛితార్థంబు లెల్ల స♦ఫలము సేయు
రాజమాత్రుండె యప్పల♦రాజవరుఁడు॥"

ఈమహామహునకు వాక్పటుత్వమును, భూభరణనిపుణత్వమును సత్యసంధతయు, నుదారధైర్యసాహసంబులును గల భుజంగరాయాభిధేయుండు నందనుఁడై జన్మించె. అయ్యనఘుండు లక్కవరాదిముఖ్య గ్రామపరిపాలకుండై యుండి రాజా బహదూరు బిరుదంబులను సంపాదించి వంశంబునకు వన్నె వెట్టెను.

"సీ॥ నైలింపసైంధవ ♦ నవనవపరిష్కల్ల
సారసపజ్క్తి ♦ సరస మాడి
మందరాహార్యని♦ర్మథితదుగ్ధపయోధి
డిండీరకాండంబు ♦ డిందు పఱచి
పూర్ణిమాచంద్రికా ♦ స్ఫూర్తి విస్ఫుటతర
కైరవసారంబుఁ ♦ గేరడించి
రాజితగిరిచర♦ద్రాజశేఖరగాత్ర
కమనీయకాంతులఁ ♦ గలఁత పఱచి
గీ॥ దశదిశాభిత్తికాసుధా♦దశ వహించి
రాజిలు భుజంగరాయ ని♦ర్మలయశంబుఁ
గనులఁ గాంచిన ముద మందఁ ♦ గల్గుఁ గాక
దాని వాక్రుచ్చు నంత మే♦ధావి గలఁడె॥"

కీర్తిసాంద్రుం డగు భుజంగేంద్రుండు బంధ్వాదరణం బనునాభరణభూషితుండును, దానశౌండత యను రూపవంతుండును, నజాతశత్రుత్వం బనుసుగుణసంపన్నుండును నై

"సీ॥ చిన్నమాదేవితోఁ ♦ జిన్నారిపొన్నారి
చిన్నెలు జూపెను ♦ చిన్ననాఁడు

శేషమాదేవి క♦శేషవిలాసవి
శేషము ల్జూపె వి♦శేషవృత్తి
సీతమాదేవిఁ గా♦శీతలవాహినీ
శీతభోగంబుల ♦ చేతఁ దనిపె
రంగమాదేవిని ♦ రంగారుప్రాసాద
రంగంబులం దల ♦ రంగఁ జేసె

గీ॥ ఇట్లు చతుర్వర్గలక్ష్ముల ♦ నెనసి నట్లు
నల్గు రింతులతోడ మ♦నంబు దనియ
భోగదేవేంద్రుఁ డనఁగను ♦ బొలుపు మీఱె
నితని సామాన్యవిభునిగా ♦ నెంచ వశమె."

సకలవేదశాస్త్రేతిహాసపురాణగాథల యందు నిపుణుం డై దుష్టశిక్షణశిష్టరక్షణదక్షుం డై బుద్ధికౌశలంబునఁ గోటానకోట్లు ధనంబు సంపాదించి, యగణితంబు లగుసౌధరాజంబుల నెలకొల్పి ప్రాభవాధికు లగు రాజన్యులతోఁ దాల్యంబుగ మైత్రి నెరపి జగంబునం బూజ్యతం గాంచెను.

"సీ॥ గోత్రపావనుఁ డయ్యు ♦ గోత్రాధిపతి యయ్యు
భూరిభోగమున గో♦త్రారి యయ్యెఁ
గమలనేత్రుం డయ్యుఁ ♦ గమలాప్రియుం డయ్యు
నౌదార్యమునఁ గమ♦లారి యయ్యె
దానవీరుం డయ్యు ♦ దానశూరుం డయ్యుఁ
బాలనంబున దాన♦వారి యయ్యెఁ
బురపాలకుం డయ్యుఁ ♦ బురుషోత్తముం డయ్యు
నరిఖండనమునఁ బు♦రారి యయ్యె

గీ॥ ననుచు జగదభినుతిఁ గాంచె ♦ నమ్మహేంద్రుఁ
డాకళానిధి యానృపా♦ర్యకుఁ డాప
రాజితద్విజరాజమూ♦ర్ధన్యుఁ డాభు
జంగరాజన్యుఁ డాభృత ♦ సజ్జనుండు॥"

"సీ॥ అఖిలవిపశ్చిజ్జ♦నావళి కెడయక
కాంక్షితార్థము లిచ్చు ♦ కల్పశాఖ
బహుతర ప్రత్యర్థి♦బంభర సమితికిఁ
బృథుపుష్పభరతఁబాం♦పేయ శాఖ
దారిద్ర్యసంతాప♦తప్తార్థులకుఁ బత్తి
గురుభరం బైన న్య♦గ్రోధ శాఖ
యమితఫలంబుల ♦ నాశ్రితులకు నిచ్చు
సురుచిరవాసంత♦చూతశాఖ

గీ॥ చిత్రము భుజంగరాయఁడే♦ చెట్టునందు
మల్లికార్జునపుష్పము♦తల్లి గల్గి
భవ్యమంత్రిపెగడవంశ♦వనము నెల్ల
వాసి మీఱంగ వాసింపఁ ♦ జేసె నహహ!॥"

ఈ భుజంగనృపాలతిలకంబునకు మల్లిఖార్జునపుత్త్రతిలకంబు బుట్టి తండ్రితాతలయశంబులకు వన్నియ వెట్టుటంగాంచి లోకంబున—

"మ॥ ఒనరన్ దానము లొక్క చేత నిడ వే ♦ లుండంగదే మల్లికా
ర్జునరాయండు భుజాసహస్రకముచే ♦ శోభిల్లునో కార్తవీ
ర్యునిపోల్కిం దగ దానవేళ నిదియే♦యూహింప నౌ వాని య
ర్జునసంజ్ఞాపద మిట్టియర్థమును సం♦సూచించు నం డెల్లరున్॥"

ఈతండు రాజశేఖరుండై యెల్లెడల నన్నదానసత్త్రంబులును, భూదానపత్త్రంబులును నిల్పె. హేలాపురంబున మార్కండేయేశ్వ రాలయంబున భక్తిప్రపత్తులు రాజిల్ల వీరభద్రేశ్వరుం బ్రతిష్ఠించె. వెల్లము న్నగుపంటపొలంతుల ధర్మనియుక్తిం బరిపాలించె. తనపాల నంబున విజయలక్ష్మిం గైకొని విజయలక్ష్మీవరుండై యేకపత్నీ వ్రతస్థుం డనుబిరుదంబు రాజా బహదూరు బిరుదంబులకు వన్నెయు, వాసియుం గల్పింపం బ్రవర్తిల్లు నమ్మహామహుం గీర్తింపఁ దరంబు గాదు.

"సీ॥ ఎవనిపరాక్రమం బినుప్రతాపముఁ గ్రిందు
పఱుప భానుఁడు శీత భానుఁ డయ్యె
నెవనిదానము కల్పవృక్షంబు మీఱఁగా
దేవత లెల్ల భూదేవు లయిరి
ఏసభ్యుకీర్తి నదీసంగమంబున
వార్ధి యిమ్మహి క్షీరవార్ధి యయ్యె
నేమహీపాలుండు భూమిపాలింపఁగ
రాజ్యంబు శ్రీరామరాజ్య మయ్యె
గీ॥ నతఁ డతిగభీరుఁ డతిధీరుఁ డత్యుదారుఁ
డభ్రగంగాప్రవాహశుభ్రాంశుహంస
హీరసీహారఘనసారసారకీర్తి
మల్లికార్జునరాయాఖ్యమహితమూర్తి॥"

ధర్మాత్మురా లగు శ్రీమహావిజయలక్ష్మి సహధర్మిణి యై తన సేయుధర్మకార్యంబులకుఁ దోడగుటం జేసి సత్రంబులం గట్టించి యభ్యాగతులకు షడ్రసోపేతభోజనంబు లిడి బీదలదుర్భిక్షభయంబు మాన్పె.

అట్టి దానశీలురును, దయాస్వరూపులును, బంధుహితులును, నిజరాజ్యదేవేంద్రభోగులును నగు దంపతులకు సుగుణసంపన్నుండును, సత్యసంధుండును, విద్యావంతుండును, శాంతస్వరూపుండును నగు భుజంగరాయాభిధేయుండు నందనుం డై విరాజిల్లెను. వీరు 1877 వ సంవత్సరమున నేలూరునందు జన్మించి, యేలూరు సి. యం. యస్. హైస్కూలులో నాంగ్లేయవిద్య నభ్యసించిరి. చిన్నతనంబునుండియు సంస్కృతాంధ్రభాషాభిలాషు లై తత్తద్భాషలయందుఁ బ్రజ్ఞను సంపాదించిరి. హిందుస్థానీభాషనుగూడ నభ్యసించిరి.

ఈ భుజంగప్రభుని బాల్యంబున రాజ్యంబు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు వారి యాధిపత్యంబున నుండి వీరికి విద్యాబుద్ధు లలవడినపిదప ననఁగా 1897 వ సంవత్సరము, ఏప్రియల్ 26వ తేదిని రాజ్యంబు నొప్పఁ

జెప్పిరి. నాఁటంగోలె స్వయముగ ధర్మంబుఁ దప్పక పరిపాలించుచుండిరి. స్వయముగ వీరియాధిపత్యముక్రిందనే పరిపాలనాప్రదేశం బంతయు నుద్యోగిజనంబుల నియమించి కొలిపించి, తొల్లింటి యిజారా పద్ధతిని రైతులయిష్టంబుననే మార్చి రయితువారీపద్ధతిని నెట్టివైషమ్యములును బ్రజలయందుఁ బుట్టకుండ శిస్తు కట్టిరి. 1907 వ సంవత్సరమున శ్రీరాజావారు తమ పరిపాలనలోని హనుమాన్‌లంకలో నీటియంత్రము నొకదానిని స్థాపించి రయితుల కుపదేశముసేయునిమిత్తము వేలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి పరీక్షలయందారితేరిన వ్యవసాయపరిజ్ఞాతలను దూరదేశములనుండి పిలిపించి చెఱకు, ఉరలగడ్డలు, వేరుసెనగ, ప్రత్తి మొదలగు పలువిధములగు సస్యములను బయిరుసేయించి జనంబులకుఁ బ్రదర్శించిరి. తమ జమీలోఁ బండించుటకు వీలులేని వనప్రదేశములను బహిరంగ మొనర్చి పుడమిని బంటపొలంతిగ నొనర్చిరి. నిర్జనప్రదేశములును, నిర్జలప్రదేశములును నగు మఱికొన్ని తావులయందు గ్రామంబులు గట్టించి జలాధారంబు లేర్పఱచి భూములొసంగి సర్వసంపన్నములగుస్థలములుగా మార్చిరి. శిథిలములయిన చెరువులను బరిశుభ్రముగా బాగుచేయించి వానికిందగిన నీటికాలవల వాటంబుగ నెలకొల్పి యనేకప్రదేశములయందుఁ దూములు మున్నగునాధారంబులు సమకూర్చి రయితులకు మహోపకారం బొనర్చిరి. రయితులకును దమకును నెట్టికలతలును లేకుండుటయే వీరియోగ్యపాలనంబునకు నిదర్శనము.

1900వ సంవత్సరమునఁ గఱవుబాధచే గోయవాండ్రు జంగారెడ్డిగూడెముచుట్టునుంగల గ్రామములపయిం బడి బాధించుచున్నతఱి నట్టి కష్టంబును మాన్పుటకై దొరతనమువారు సైనికోద్యోగులఁ బంపఁ దత్సమయంబున శ్రీరాజావారును జంగారెడ్డిగూడెమున నివాసము చేసి కోయవాండ్రదౌర్జన్యము నణంచువిషయమునఁ జాల సాహాయ్యము దొరతనమువారియుద్యోగిజనంబున కొనర్చుటయేకాక, బందిపోటు రాటునం బడి పాడయిన రాష్ట్రజనంబులలోను జాలమందికి వేలకొలఁది ధనముచితముగను,బదులుగను నొసంగి వారి నెల్లర నాదరించిరి.

"సీ॥ బీదసాదలు సేయు ♦ విజ్ఞాపనంబులు
బింక మింతయు లేక ♦ వినెడివాఁడు
విని పరామర్శించు ♦ నప్పుడ వారి వారిలో
మంచిసెబ్బరలను గుర్తించువాఁడు
గుర్తించి ధర్మంపు ♦ గురితప్ప కురువ మై
యొసఁగుతీరుపులు దా ♦ నొసఁగువాఁడు
ఒసఁగి తా నొసఁగిన ♦ యసమానున్యాయముల్
నడుపఁగా సంతోష ♦ పడెడువాఁడు

గీ॥ నిజమునకు ఠాణ నలువరా♦ణికి ఠికాణ
విడుపునకుఁ డెంకి లుబ్ధుల ♦ విఱుచు వంకి
కరుణకు బిడారు మేల్రాచ♦సిరి గుడారు
తారు సరదారుఁ డా జమీఁ♦దారుఁ డరయ."

అని వీరిసద్గుణాతిశయంబుఁ గూర్చి వేనోళ్ళ నుద్ఘోషించుచున్నారు. మఱియు వీరు గుఱ్ఱపుసవారునం దసమానులనుటకుఁ గ్రింది పద్యము నుదాహరించెద—

"సీ॥ పల్లంబుపై నెక్కి ♦ వాఁగె వట్టినఁ జాలు
గోడలు మేడలు ♦ గుప్పళించు
జాళెంబు గొలిపి ను♦వాళించి వదలినఁ
బేటలుఁ గోటలు ♦ పెక్కు దూఁకు
మఱి గరాళించి హు♦మాయించి విడిచినఁ
దరువులు చెరువులు ♦ దాఁడు వాఱుఁ
గళ్లెంబు సడలించి ♦ కావాతరటు గొల్ప
గుంటలుఁ గొండలుఁ ♦ గూల దాఁటు

గీ॥ నౌర యాస్కందితము వారె ♦ ధౌరితమ్ము
యారె ప్లుత మారె రేచిత ♦ మహహ వల్గి
తమ్మనుచుఁ దోడుదొరలు చి♦త్రమునఁ జూతు
రతని జుహురాణబహదుర్ధాటి ♦ కరిది సాటి."

వీరు పురాతన మగు వేగాయమ్మపేటజమీందారువా రగు మహారాజశ్రీ వాడ్రేవు సుందరప్పగారిమనుమరాలిం బరిణయ మైరి. శ్రీఖాశింకోట పోలవరము జమీందారులకు బంధువులు. ఏలూరు మునిసిపాలిటీలోను, తాలూకాబోర్డులోను, జిల్లాబోర్డులోను గొంతకాలము సభ్యులుగా నుండి దొరతనమువారిచే గౌరవపత్రముల నందిరి.

"సీ॥ రాజౌట నిజ మయ్యు • రశ్మి కాశింపఁడు
కందు లే దెచటఁ జ•క్రములఁ బ్రోచు
నరసింహుఁడే కాని • పరుసముల్ వలుకఁడు
శాంతి యొప్పెడు పుణ్య•జనుల నేలు
ఘనుఁడు వాస్తవ మయ్యు • గర్జించి మినుముట్టఁ
డప్పులు లేవు రా•యంచ లెనయు
నినుఁ డంట సత్యంబు • హృదయభేదము సున్న
స్థైర్య మెక్కుడు చల్ల•దనము నొమ్ము

గీ॥ తాను భోగీంద్రుఁ డగుట త•థ్యంబె కాని
క్రిందఁ గ్రాలఁడు నాలుకల్ • రెండు లేవు
నోట నమృతంబు చిలుకుఁ గ•నుంగొనంగఁ
జిత్రము భుజంగరాయ చ•రిత్రగరిమ."

అని వీరిచరిత్రమును, గుణాతిశయంబులును దేశంబున నెల్లెడల వ్యాపించె ననుట కించు కంతయు సందేహము లేదు. వీ రేలూరులోను, బెజవాడలోను నన్నసత్రములును, గోదావరీమండలమునందలి వీరిపరిపాలనలోని వెల్ల యనుగ్రామసమీపమునం గల సావర మను నూర రోగిష్టిజనంబులు నివసించుట కొక సత్రంబును నిర్మించుటయ కాక గుంటూరుపురంబున మిషన్ ఘోషా వైద్యశాలాసమీపంబున రుగ్ణజనసౌకర్యార్థంబు ముప్పదికుటుంబంబు లన్యోన్యసమ్మర్దంబు లేకుండ నివసించుట కనువగు నొక్క గొప్పసత్రమును నిర్మించి దిగంతములయందుఁ దమకీర్తిచంద్రికలు వెల్లివిరియు నట్లొనరించిరి.

"సీ॥ చూచెనా సరసార్థ ♦ సూచనాయతి మృగీ
లోచనాహృదయముల్ ♦ దోలఁచి చూచుఁ
జూచెనా కనకాభి♦షేచనాయతదృష్టి
యాచనాగతుల నిం ♦ పారఁ జూచుఁ
జూచెనా క్రూరాగ్ని♦లోచనాహుతిఁ బరా
లోచనాహతముగాఁ ♦ నేచి చూచుఁ
జూచెనా భవబంధ♦మోచనానూనవి
వేచనాశక్తిఁ గా♦న్పించి చూచుఁ

గీ॥ జూపు లన నిన్ని చూపులు ♦ సూడ నేర్చెఁ
బేరునకు వేయికన్నుల ♦ వేల్పు గాక
యిట్టిమహిమంబు లతనియం ♦ దేడఁ గలుగు
నింద్రుఁ డెట్లీడు భుజగమ♦హేంద్రమణికి."

విద్యావిషయంబున వీరు మొదటినుండియు నాసక్తిగలవారనుటకు వీరు పలుమందివిద్యార్థుల కన్నదానాది సౌకర్యంబు లొనర్చుటయు, నితరదేశంబులకుఁ బలువిధంబులగు విద్యల నభ్యసించువారిం బంపి వారి కగు ధనవ్యయమును సహించుటయుఁ బ్రబలనిదర్శనము.

మఱియు వీరు 1899 సంవత్సరము డిశంబరు 31వ తేది భానువారము మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకు వీరిసత్రిభవనమునం దష్టావధానవినోదమును విద్వత్కవిసభయందుఁ గావించిరి. తత్సమయంబున మహామహోపాధ్యాయ బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులవారు రంగాసనాధిపత్యము వహించి యుండిరి. అవధానంబున శ్రీవారవలీలగ నవధానంబు లన్నింటిని జక్కఁగ నిర్వహించిరి. పరీక్షకు లెల్లరు సరిసరి యనిరి. తర్వాత సభాధిపతిగారు శ్రీవారి యోగ్యతాతిశయంబు సమయసముచితంబుగం బ్రశంసించిరి. మఱియుఁ దమ యానందాధిక్యముం దెలుప శ్రీవారినిగుఱించి తమరచియించిన యమూల్యమయిన బంగారుపద్యంబు లను బాచరత్నంబులం దమరే పఠించిరి. అందలి యొకటిరెండుపద్యముల నిం దుదహరించెద—

బంగారము. "శ్రీహర్షునివలెను ♦ జెలఁగు మీా వంశమూ
శ్రీహర్షుఁడవె యయి ♦ చెలఁగు చుండు ♦ సిద్ధముగా
విక్రమాదిత్యుని ♦ వితమున నగు మన
నీవె త్రివిక్రమ;నీతి మింతు ♦ నిరుపమతన్
భోజునియోజను ♦ బొగ డొందు మందుమా
భూవిభుధేంద్రుండ ♦ నీవె సుచరి♦తావనతన్
జయి వయి కృష్ణుని ♦ సత్కీర్తిఁ గనుమునా
నతని కన్న యభిఖ్య ♦ నలరె దీవె ♦ యతనికన్న

గీ॥ యత్నమున నేని నిఁక దొర♦యం గలారె ♦ యావిబుధుల్
మానవులమాట యేటికి ♦ మఱికవి యిట ♦ మాన్యత మై
యిట్టు లాశీర్వదించు ని ♦ న్నెలమికలిమి ♦ హితముగ నే
క్షమను గ్రహియింపు రాజభుజంగరాయ ♦ సద్విధేయ.

బంగారము. వాకట్టుఁ గట్టించి ♦ వర లెద వఁట నీవె
యందఱ కిష్టమృ♦ష్టాన్న భుక్తి ♦ హర్షముగాఁ
గట్టింతు వఁట నీవె ♦ పుట్టంబులనె యొంద
ఱను ప్రబంధుం డన ♦ నెనయ ముదము ♦ ఘనుఁడవుగా
ముసుఁగు వేయించుచు ♦ నెసఁగెద వఁట నీవె
సత్పండితులకును ♦ సాలువులను ♦ శ్లాఘ్యముగాఁ
జేకట్లు కట్టించి ♦ చెలఁగెద వఁట నీవె
కవివరులకుఁ బైఁడి ♦ కడియములనె ♦ ఖ్యాతిగదా

గీ॥ భర్మభూయంత్రములను స్తం ♦ భన మొనర్చి ♦ వంన్యాఁడె యూ
నాప్రభాకరునే యాగి ♦ తఁట యెటువలె ♦ నారసినో
యొక్కఁ డిక్కవిమణి నీకుఁ ♦ జిక్కె నిపుడు ♦ చక్కఁగాను
సత్కవీశ్వరరాజ భుజంగరాయ ♦ సర్వగేయ."

అని పొగడిరి. తదనంతరము మంచి వెలగల స్వీయము లైన రెండుకాశ్మీరపుసాలువుల శ్రీవారికి భూసురాశీర్వచనపూర్వకంబుగఁ గప్పి బహూకరించిరి. అంతియకాక, 'శ్రీమద్విద్వత్కవిరాజునలై

బ్ర॥ మ॥ శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహదరు జమీం దారువా రష్టావధానబిరుదాంచితు లయి' రని పేర్కొనిరి. ఆయొప్పి దముం గని—

"సీ॥ సిన్నటిమనరాజు ♦ నెగడెను గవిరాజ
నం గళాపూర్ణుం డ♦నంగఁ గొంద
ఱం తెగా దీతఁ డ♦ష్టావధానిగఁ దగె
నిది యచ్చెరువె యంచు ♦ నెంచఁ గొంద
ఱది యచ్చెరువె మెచ్చి ♦ యీకవివరునకుఁ
గవిరత్న మిచ్చె సా♦ల్గ వనఁ గొంద
ఱదియొంత వింత ప♦ద్యంబులు బంగార
ములు పంచరత్నముల్ ♦ పోలు పలరెడు
గీ॥ ననఁగఁ గొందఱు భాగ్యమా ♦ ననఁగఁ గొంద
ఱీకను బ్రతిసత్కృతి య దెట్లు ♦ నెగడునొ కన
వలయు ననఁ గవిరాజులు ♦ చెలఁగి రంత
రెండుకన్నులవలెఁ బొల్చి ♦ రొం డొరువులు."

ఈవిధంబున సభ్యు లానందకందళితహృదయారవిందు లై యున్నతఱి రత్నకవిగారికిఁ దిరుగ ననర్ఘ్యంబు లగు సాలుజోడు నొసంగి శ్రీవా రాదరపూర్వకంబుగ గౌరవించిరి.

శ్రీవారు కవితాధోరణి యలవడినపిమ్మటఁ గేవలకవిత్వవిషయముననే మనస్సును నిర్బంధపఱుపక పూర్వకవికృతసంస్కృతాంధ్రగ్రంథముల నామూలాగ్రముగఁ బఠించి వానిసారముం గ్రహించిరి. పఠించుటయేకాక యుత్తమగ్రంథములలో నెన్నికం గన్న పద్యరాజంబులఁ గంఠస్థంబుగ నొనరించుకొని సమయస్ఫూర్తిగఁ బఠించు చుండు నలవాటు గలవారు. బాల్యంబునుండియు గ్రంథరచన యం దారితేరి సద్గ్రంథనిర్మాణమునకుం గడంగినవారు. వీరు శ్రీవిక్టోరియామహారాజ్ఞీగారిచరిత్రమును వసంతకుసుమ మను ప్రబంధంబుగ రచియించు నప్పు డిట్లు తాము తమగ్రంథరాజమున నుడివి యున్నారు—

సీ॥ కవిత నా నున్మాదకల్పమీ యది గల్గ
సాగింప కుండంగ శక్య మగునె
యది నాకు విద్యల నభ్యసించుచు నుండఁ
గల్గి బాల్యంబుతోఁ గలసి కొఱఁతఁ
గన నీయ కుంట శృంగారరసప్రవా
హిని నలనాటకమును మొద లగు
గ్రంథముల్ రచియించి కాలాంతరమున స
త్కవికావ్యరత్నముల్ గాంచి యందు

గీ॥ ధ్వనిరసచమత్కృతి యాదుల మనము నంటి
నా యపాండితి రసవిహీనత మొద లగు
లోపము లెఱింగి గ్రంథవిలోకనమ్మె
కర్జముగఁ గొంతకాలము గడపి మఱియు."

మంజువాణీముద్రాక్షరశాల నొకదాని స్థాపించి జీర్ణములు కానున్న యనేకము లగుపురాతనసంస్కృతాంధ్రగ్రంథముల నుద్ధరించి ముద్రింపించి సర్వజనోపయోగముగఁ బ్రకటన మొనరించి నట్లీదిగువ పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది—

"గీ॥ సంస్కృతాంధ్రకృతుల్ గొన్ని చదువఁ జదువ
వాని యం దభిలాష మనూన మగుట
ఘనత మంజువాణీపత్రికాముఖమునఁ
బ్రకట మొనరించు చుంటిని వానిఁ బిదప."

ఈవసంతకుసుమమును రచించుటకుఁ బూర్వమే యనేకగ్రంథముల నొనర్చిరి.

"సీ॥ లోకానుకారసమాకలితంబుగా
నలవరించితి రాజహంసి యొకటి
కమనీయమృదుకథారమణీయ మై యుండ
రచియించితిని మనోరమ యొకండు

వారనారీసుష్టుభావంబు లెఱిఁగింపఁ
గావించితిని వారకాంత యొకటి
కల్మషంబుల నెల్లఁ గడకొత్తఁగా రచిం
చితిని మార్కండేయశతక మొకటి

గీ॥ యమరఁ దారావళులును బ్రహ్మాసనములును
జేసి యష్టావధానంబుఁ జేసి వేడ్క
మఱియు విక్టోరియారాజ్ఞిమహితచరిత
చంపువును జేయఁ గడగితి నింపుగులుక."

అని శ్రీవారు రచించినపోల్కిఁ దమకవితాశయ్య పరిపాకదశం జెందినయనంతరం బింపుగుల్కు నాటకంబు లెన్నియో రచియించి క్రైస్తవవేదగ్రంథ మగు బైబిలును రసవంత మగు శైలిని బద్యకావ్య మగ నొక్కయుత్కృష్టగ్రంథమును రచించి సర్వపండితాదరణమును వహించిరి. గౌరవార్థంబుగ లార్డు బిషప్ (Lord Bishop) దొరగారు శ్రీవారి కొక స్వర్ణమయాలంకారచిహ్నము (gold Locket) నొసంగి సన్మానించిరి.

వసంతకుసుమమును రచించునప్పటికే పూర్వరాజన్యచరిత్రంబు లన్నియుఁ బండితులచే గ్రంథస్థము లగుటం జేసి—

"మ. ధరణిం బూర్వమహీశసత్కథలు పెద్దల్ కావ్యము ల్సేయుటన్
విరచింపం దొరకొంటి నే నిపుడు శ్రీవిక్టోరియారాజ్ఞిస
చ్చరితం బాధునికావనీపతులలోఁ జర్చింపఁగా నీమెతోన్
సరి యేవారు లభించు టబ్బురము శశ్వత్కీర్తిసంపత్తులన్."

అని రాజభక్తియు—

"శా॥ ఆరాజ్ఞీమణిసచ్చరిత్రమును గావ్యంబుగా రచింపఁగ నే
నారంభించితి సాహసించితిఁగదా హాసాస్పదం బౌదునో
గౌరీనాథుఁడు వంశదైవతము మార్కండేయశంభుండు నా
కారాధ్యుండయి యుండ బెగ్గిలఁగ నేలా యిందు మున్మున్నుగాన్"

అని దైవభక్తియుఁ బ్రకటించుచు నేతద్గ్రంథము నాస్వామివారికే యంకిత మొనర్చిరి. పదంపడి శ్రీజార్జిప్రభువువారి పట్టాభిషేకసమయసూచకంబుగ నాఁటిదినంబున భక్తజనాహ్లాదంబుగ భక్తసులభుఁడగు మార్కండేయేశ్వరస్వామివారిమండపముం గట్టించి యుత్సవంబు నెరపిరి.

ఈ యుదారసాహసవిద్యాసంపన్నుండగు భుజగేంద్రుం డిరువదియేడుపద్యకావ్యంబులను, బదినాటకంబులను, బదునాలుగువచనకావ్యంబులను, మూఁడాంగ్లేయగ్రంథంబులను రచియించెను. ఇతరపండితకవులచే రచియింపఁబడిన కొన్నిగ్రంథములకుఁ గృతినాథుఁడై తత్తద్గ్రంథకర్తల ఘనంబుగ గౌరవించెను. మఱియు వీరు పదునేను పురాతనకవికృతకావ్యరాజంబుల నచ్చొత్తించిరి.

1903 సంవత్సరపు జనవరి 1వ తేదిని శ్రీ యెడ్వర్డుచక్రవర్తిగారి పట్టాభిషేకమహోత్సవసమయమున శ్రీవారి విద్యాపరిశ్రమముం గూర్చి సంతసించి శ్రీభారతనమువారు గౌరవపత్రంబు నొకదాని సమహనీయున కొసంగిరి.

1910వ సంవత్సరమున కొల్లూరు విబుధవిద్యాసంవర్ధనీసభకును 1916వ సంవత్సరమున గుంటూరులో జరిగిన మొదవసంవత్సరచెన్నపురాంధ్రసాహిత్యపరిషన్మహోత్సవసభకును నగ్రాసనాధిపత్యమును వహించిరి.

శ్రీవారు రచించిన గ్రంథములలోఁ గొన్నింటిని భారతనమువారు పాఠశాలాపఠనగ్రంథములుగా నంగీకరించి యున్నారు.

1909వ సంవత్సరమున శ్రీవారికి బావమఱఁదులును, దొడ్డమపేటజమీందారులును నగు శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి విశ్వసుందరరావు బహద్దరు జమీందారువారి పరిణయోత్సవసమయమున బందరులో నొకవిద్వత్కవిపండితసంఘముం గూర్చి శ్రీ భుజంగరాయబహద్దరు జమీందారువారు చాల సత్కరించి విశేషఖ్యాతి నందుటయేకాక 1913వ సం॥ డిశంబరున వీరి ప్రథమపుత్రికారత్నవివాహసంతోషసమయమునఁ

గూడ నొక గొప్పవిద్వత్కవిపండితసమావేశముం జేసి మితిలేని ద్రవ్యమును విద్యావిషయమై సంతోషపూర్వకముగ వినియోగపఱచి తత్తత్కవికృతపద్యరత్నంబుల నెల్ల నొక యుద్గ్రంథముగాఁ గూర్చి కవుల జీవితములతోఁ గూడ ముద్రింపించి రెండువందలముప్పదిముగ్గురు పండితకవులకు నాగ్రంథముల నుచితముగా నొసంగి వారి యౌదార్యమును బ్రకటించిరి. తత్సమయంబునఁ గవినిచయంబున కొనర్చిన బహుమానంబులు వేనోళ్ళ నుద్ఘోషింపంబడియె. ఆవివాహ మైదుదినములు నే యింటఁ జూచిన నేలూరునందుఁ బండితకవులతో నిండి యుండెను. అప్పుడు శ్రీవా రొనర్చిన యన్నదానముం గూర్చి గొప్పగఁ జెప్పుకొననివారే లేరు.

"క॥ రాజాభుజంగరాడ్కవి। భోజుఁ డహా! దేవదుందుభుల మ్రోగించెన్। భోజనములఁ బూజనముల। భోజనములఁ దనిపి ప్రథమపుత్త్రిక పెండ్లిన్."—అనిమహాకవీంద్రు లెల్లరునైకకంఠ్యముగఁ గొనియాడిరి. మఱికొందఱు కవీంద్రులు తమయానందాతిశయంబులను బట్టఁ జాలక—

"చ. కల రిల నెంద రేని నృపకాంతు లుదారులు మిమ్ము మించి ప్రో
జ్జ్వలదురుదేశదేశపరిపాలనముం బొనరించు నట్టి నే
తల నొక రైన నిట్లు కవితాదరముం గని రే కవీట్చరి
త్రలఁ బ్రచురింప నెంచిరి నరాధిప! సత్కవి పీవ యౌటచేన్."

ఇవ్విధమునఁ బలువురు పలువిధముల నీనృపాలోత్తముని గుణగణంబుల నెన్ని కొనియాడి యున్నారు. అప్పుడు కాదు; ఇప్పు డేని యీసుగుణరాశిని సంతోషపూర్వకముగాఁ బండితులు ఫలాపేక్షను గా కుండఁ బొగడి రచించినపద్యంబుల నన్నింటిని జేర్చి ముద్రింపించితిమా యొకయమూల్య మగు నుద్గ్రంథము గాక పోదు.

ఈ రాజన్యుని ప్రథమపుత్త్రికాపరిణయోత్సవమునకుఁ జాలదూరమునం గల హైదరాబాదు, మైసూరు, గంజాము, విశాఖపట్టణము, నెల్లూరు, చెన్నపురి మున్నగుప్రదేశములనుండి పండితు లేతెంచిరి. వచ్చినపండితుల కెల్లరకు బహుమానముల నొసంగుటయే కాక ప్రయాణంబునకు రాకపోకల కయినధనం బంతయు నొసంగిరి.

"సీ. తావకసత్కీర్తి ♦ ధావళ్యమున కోడి
యిందుబింబము కళా♦హీన మయ్యె
నీధైర్యరమఁ గాంచి ♦ యలువకి చలియించి
వైశాఖగిరి పరి♦భ్రమణ మందె
నీదానవిఖ్యాతి ♦ నెగడిచభీతిచే
సురమహీజము కోట♦కరకుఁ జేరె
క్షమ నీకు సాటి రా♦కయె యచలం బయ్యె
నవని యంతయుఁ గంప ♦ మందఁ దొడఁగె

గీ. నీసమానుఁడ వీవె యౌ ♦ భాసమాన
నిర్మలసుకీర్తి భుజగావ♦నీపమౌళి
సారసుకవిసమాజమం♦దారభూజ
మంత్రిపెగ్గడసద్వంశ♦మండనంబ."

అని బహుభంగుల గుణరత్నాకరు లగు భుజంగరాయరత్నాకరపాలకుం గొనియాడి పండితు లాశీర్వదించిరి.

ఇట్లే శ్రీవారు తమద్వితీయపుత్రికావివాహోత్సవమునం గూడ సర్వపండితమండలంబును గౌరవించి విద్యాభోజుం డని యెల్లరుఁ గొనియాడ యశశ్చంద్రికల నెల్లెడల వెదజల్లిరి.

శ్రీవారు విద్యాభిమానులను లోకమునకు వెల్లడించుటయేకాక దొరతనమువారియెడఁ దమకుఁ గలవిశ్వాసమును విక్టోరియాతారావళి, వసంతకుసుమము, విక్టోరియాస్వర్గయాత్ర, కారొనేషన్ ఓడ్లు ము న్నగు గ్రంథములే తెలుపఁ గలవు. శ్రీజార్జిచక్రవర్తిపట్టాభిషేకసమయమున నీ కారొనేషన్ ఓడ్లు గ్రంథములను బదివే లచ్చువేయించి కంటికిఁ గాన్పించిన ప్రతిమానవునకు నొసంగిరి. తత్పట్టాభిషేకోత్సవసందర్భమున వీరికి దొరతనమువారు దర్బారుపతకమును గౌరవపూర్వకముగ నొసంగిరి. ఈ కారొనేషన్ ఓడ్లు నందలి ముఖాంతపద్యముల రెండింటి నిక్రిందఁ బొందుపరచెద.—

"శా. శ్రీమేరీరమణీకటాక్షరుచిరశ్రీమీభాగాతదిక్పాలక
స్తోమానంతకిరీటదీధితిప్రజాస్తోకప్రమోదోర్మికల్
భూమీకాంతనితాంతశాంతియుతసామ్యుల్లాఁగ ఢిల్లీపురీ
సామ్రాజ్యంబువహించుజార్జికిడుకన్ సమ్మోదముల్ వేదముల్."

మ. స్థిరకారుణ్యయశఃపయోధి వయి బ్రన్స్విగ్వంశభూషుండ వై
గురుధర్మాభిరతుండ వై సమధిక్రోధైకసంహర్త వై
పురుకుత్సు న్నలునిం బురూరవుని రాముం గార్తవీర్యార్జునున్
భరతుం బోలి సమస్తభూపలయ మందం బొప్పఁ బాలింపుమీ."

ఈ కుశాగ్రబుద్ధు లగు శ్రీరాజాగారు ఏలూర నొకరత్నకంబళముల నేయు కార్ఖానాను నెలకొల్పి మంచిమంచిపనివాండ్రచేఁ జిత్రవిచిత్రము లగురత్నకంబళముల నేయించి చిత్రవస్తుప్రదర్శనసంఘంబులకుం బంపి యనేకము లగు గౌరవపతకముల నంది పేరంది యున్నారు. వీరు నేయించిన రత్నకంబళములను జెన్నపురి దొరతనమువారు పనివానితనమునకు మెచ్చి పుచ్చుకొనుచుండెడివారు. ఇంకను నమెరికా, యింగ్లండు మున్నగుప్రదేశములకుంగూడఁ బంపుచుండెడివారు.

ఇప్పటికి సుమా రిరువదిసంవత్సరములక్రిందటనే యనఁగా 1897 వ సంవత్సరమున శ్రీవారు శారదావిలాస పుస్తకభాండాగారము నొకదానిని తమభవనంబున నుంచి యున్నారు. 1918 సంవత్సరము జనవరి 1వ తేదిని శ్రీరాజా భుజంగరాయ పుస్తకభాండాగారమను పేర (శ్రీ)వారిసౌధంబున నొకపెద్దచావడి (హాలు) కట్టించి సర్వజనోపయోగంబుగ నుంచిరి. ఈపుస్తకభాండాగారమున సంస్కృతాంధ్రాంగ్లేయగ్రంథములు 3000 లకు మించి యున్నవి.

పరోపకారప్రవణమతులును, విద్యాభిమానులును, నిగర్వచూడామణులును, సర్వసద్గుణసంపన్నులును, నుదారస్వభావులును, బ్రాహ్మణప్రభువులును నగు శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహద్దరు జమీందారువారు చిరాయువులై పుత్రపౌత్రసంపద్రాజిచే భోగదేవేంద్రులై యాచంద్రార్కస్థిరయశోభిరాములై పురుషోత్తమఖ్యాతి నుల్లసిల్లుదురుగాతమని త్రికాలములయందును భగవంతుని బ్రార్థించుచున్నాను.

శ్రీరస్తు.

మైలవరసంస్థానము.

(కృష్ణాజిల్లా)

సీ॥ తమ్ముల సహితభా♦నమ్ముగం జూచు నా
ప్రథితరాజాఖ్యుఁ డే♦పాటిరాజొ ?
గోత్రాభ్యుదయమున♦కును బ్రతికూలుఁ డౌ
శతముఖుఁ డేటిశ♦శ్వద్ఘనుండొ ?
గురునింద్యచరితుఁ డై ♦ పరగ జనించిన
బుధనాముఁ డెక్కడి ♦ బుధవరుండొ ?
కువలయద్వేషంబు ♦ గూర్పఁ జంకని లోక
బాంధవుం డెంతటి ♦ బాంధవుండొ?
తే॥ గీ॥ యనుచు సహజవాత్సల్యగు♦ణాంచితులును
వంశవర్ధనులును బుధ♦ప్రకరనుతచ
రిత్రులును సర్వలోకసం♦ప్రీతికరులు
నగుచు మించిరి మైలవ♦రాధిపతులు॥

ఈ మైలవరసంస్థానము కొండపల్లిపరగణాయందుఁ గల హావేలి స్థలములలో నొకగొప్పభాగము నాక్రమించుకొని యున్నది. హావేలి యనఁగ నింగ్లీషులో 'డిమీన్' (Demesne) అని యందురు. బహుశః యిది తురుష్కపద మై యుండును. పూర్వకాలమం దొకప్రభువు స్వోపయోగమున కై యుంచుకొను ప్రదేశముల కీపేరు వాడఁబడు చుండెడిది. ఇట్టి హావేలీప్రదేశములు కొండపల్లిసర్కారునందుఁ బెక్కులు గలవు. ఈ హావేలీభూములు 1802 డిశంబరునెలయందు విక్రయింపఁబడెను. బహుమతిగ నొసంగఁబడిన దివి (తాలూకా)

మాత్ర మట్లు విక్రయింపఁబడక 1807వ సం॥లో జమీందారీస్వామ్య మునకు పైబస్ (Mr. Pybus) దొరగారి దుబాషయిన కాంద్రేగుల జోగిపంతులుగారికిని వారి కుమారునకును బిమ్మట మనుమ డయిన కాంద్రేగుల గోపాలరావుగారికిని నొసఁగఁబడెను. జోగిపంతులుగారు దుబాష్‌గా 1765వ సంవత్సరప్రాంతము లం దుండిరి. ఈ దివి కొంత కాలమువఱకు జామీందారిగా నుండి పిమ్మట 1853 సం॥ మార్చి 25వ తారీఖున విక్రయమునకుఁ దేఁబడి రూ 25,000 లకు దొరతనమువారి వలనఁ గొనఁబడెను. మిగిలిన కొండపల్లిహవేలీభూములను, నిజాము పట్నపుహవేలీభూములను, బందరుదగ్గఱఁ గల యాకులమన్నాడు- ఇను గుదురు హవేలీలను వాశిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయఁడుగారును; బెడనహవే లీని జల్లపల్లిజమీందారు లగు యార్లగడ్డ నాగేశ్వరనాయఁడుగారును; గొండవీడుహవేలీలను రేపల్లిజమీందారుగారును; వల్లూరు—గూడూరు హవేలీలను బొమ్మదేవర నాగన్ననాయఁడుగారును గొనిరి. రేపల్లి జమీందారులుగాక మిగిలినవా రెల్లరు నిప్పటివఱకు నఖండైశ్వర్యము లతోఁ దమభూములఁ బాలించుకొనుచునే యుండిరి.

ఇట్టి హవేలీభూములలో నొక టయిన కొండపల్లి పరగణాలోఁ జేరి యుండినభూభాగమును మైలవరపుజమీందారులు స్వాధీన మొన రించుకొనిరి. వీరికి మూలపురుషుఁడు నల్లసూరానాయఁ డనియు, నీయన వేంకటగిరిసంస్థానమువారికి మూలపురుషుఁ డని చెప్పఁబడిన బేతాళనాయనిసంతతిలోఁ బంద్రెండవతరమువాఁ డనియు వెలుగోటి వారి వంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. బేతాళనాయనివంశ వృక్షము శాఖోపశాఖలుగ విజృంభించినపిమ్మటఁ బలువురు పలుతావుల కేఁగి నూతనరాజ్యముల స్థాపించుకొనఁ దొడఁగిరి. వారిలో నీమైలవరము వా రొకరు. వీరు బహునాటఁవశతాబ్దాంతమునఁ గొండపల్లి పరగణా లోని కొంతభాగమును స్వాధీన మొనరించుకొని యేలు చుండిరి.

ఆదినములలోఁ గొండపల్లి మహోన్నతదశ యం దుండెను. ప్రాచీన మై నట్టిదియుఁ జారిత్రాత్మక మై మనోహర మై నట్టిదియు

నగు కొండపల్లి దుర్గము బెజవాడతాలుకాయందు మిగులఁ బ్రసిద్ధిని గాంచి నేఁటివఱకును దన శిథిలచిహ్నంబులచేఁ బూర్వోన్నత్యంబులను సూచించుచునే యుండెను. ఇది కొండవీడు నేలు చుండిన రెడ్డివంశజు లయిన యనవేమారెడ్డివలన 1360 వ సం॥లోఁ గట్టఁబడెను. ఈరెడ్డి వంశజు లోరుగల్లురాజ్యనాశనానంతరమున రాజ్యాధిపత్య మవలం బించి వచ్చినవిధాన మించుక మునగాలచరిత్రయందు వివరింపఁబడి యుండెను. ఈదుర్గమును గట్టుటకు నలయుప్రదేశమును రెడ్లప్రభువు లకుఁ గొండఁ డనునొకగొల్లవానిచేఁ జూపఁబడిన దగుటచే దానికి కొండపల్లి యనునామము గలిగెను. రెడ్లవంశానంతరము న నిది యొరిస్సారాజులపా లయ్యెను. అంత 1471వ సంవత్సరములో రెండవ మహామ్మద్ పాచేఁ దీసికొనఁబడెను. ఇతఁడు బహామనీరాజులలో నొకఁ డయి 1463 వ సంవత్సరము మొదలు 1482 వఱకు నుండెను. ఈమహా మ్మద్ పాహాచేతిలోని కిది రాకపూర్వ మట నొరిస్సారా జయిన యంబర రాయఁడు తనతమ్ముఁడగుమంగళరాయనిబాధ కోర్వఁజాలక మహామ్మద్ పా ముఖ్యమంత్రి యగుమహామ్మద్ గవానుని సాహాయ్య మర్థించి పిమ్మట నీకొండపల్లిని, రాజమహేంద్రవరమును వానియధిపుఁ డగుమహా మ్మద్ పా కొసంగెను. పిమ్మట 1515 సంవత్సరములోఁ గృష్ణరాయలవశ మాయెను. అయినను రాయలవారును నొరిస్సారాజులును గృష్ణానదిని సరిహద్దుగా నేర్పఱచుకొనుటచే నిది తిరిగి యొరిస్సారాజులవశ మయ్యెను. పిమ్మట 1512 నుండి 1543 వఱకుఁ బాలించిన కులీకుతుబ్ పాహా యీకొండపల్లినిఁ గూడిన తెలుఁగునా డంతయు నాక్ర మించుకొనుటచే నిది తిరిగి 1530వ సంవత్సరప్రాంతములో నాతని యధీన మయ్యెను. అ ట్లైబదివత్సరములవఱకు నది మ్లేచ్ఛాధీనము లోనే యుండెను. హిందూసామ్రాజ్యమునం దున్న కొండవీటిదుర్గ మును దురుష్కు లీకొండపల్లిదుర్గముయొక్క గోడలమీఁదనుండి చూచుచుండెడివా రఁట. ఇది శత్రురాజన్యులకు సమీపమునం దుండి నను గోలకొండరా జయిన యిబ్రహింపాకుఁ బ్రియనివాసముగను నతనిపాత్రుఁ డగు సుల్తాన్ అబ్దుల్లాకు రాజధానిగను నుండుటచే నందు

'బాలహిస్సార్' అను నొక సౌధరాజము బర్మాదేశపు టేకికలపచే మనోహరముగఁ గట్టింపఁబడెను. ఇది 1687 వ సంవత్సరము జులయిలో నౌరంగజేబుఫాదుషాయొక్క సైనికులవశ మాయెను. పిమ్మట నింగ్లీషు వారి కిది 1766వ సం॥ మార్చి 10వ తేదిని జనరల్ కెయిలాడ్ (General Caillaud) దొరగారిచే స్వాధీన మొనరింపఁబడెను. ఇచ్చట విశాల ప్రదేశము గలదు. కావున దీనిని గాపాడుట కై కొంతసైన్యమే కాని కొద్దిదండు చాల దనియును బెజవాడకనముల రక్షణార్థ మీవిశాల ప్రదేశమం దొకకోటను గట్టవలె ననియు స్టైవెన్సు (Chpt. Stevens) అనునొక యింజనియరు వచించెను. అయినను స్వల్పసైన్యమును మాత్రమె యుంచి 1859 వ సంవత్సరములో దానినిగూడఁ దీసివేసిరి. అప్పుడు సిపాయిల నివాసశాలలుగ నుండిన విప్పుడు బాటసారుల విశ్రాంతిభవనములుగ నుండెను.

పూర్వ మొకప్పుడు మహోన్నతదశ నంది యున్న యీకొండ పల్లియుదంత మిట నప్రస్తుతమే యయినను జరిత్రప్రసిద్ధ మైన దగుటచే నించుక వివరింపఁబడెను.

అట్లు కొండపల్లి ఖిల్లాదారులయొద్దనుండి కొన్నిగ్రామములను గుత్తకుఁ దీసికొనినవారిలో సూరానేని వేంకటపతిగారు 'ముస్తజార్' అనుబిరుదము గైకొనిరి. వీరితరువాత వీరికుమారుఁ డగునారాయణుఁడు గారు జమీందారుబిరుదును వహించి పాలనాధికారు లై మైలవరము లోనికోటను గట్టిరి. వీరియనంతరమున వీరిసోదరపుత్రుఁ డగు వేంకట పతిరాయణింగారు సంస్థానాధిపత్యమును వహించి యిరువదియొనిమిది వత్సరములు పాలించిరి. వీరికాలములోనే రుస్తుమలీఖాన్ దండు వెడలి యొకసారి వీరికోటపైఁ బడెను. అంత నీజమీందారుగారు నూజవీడునకుఁ దప్పించుకొనిపోయి యచ్చటనే గతించిరి.

ఈ రుస్తుమలీఖాన్ మొగల్ చక్రవర్తుల యనంతరమున గోల కొండరాజ్య మార్కాటు, కడప, కర్నూల్, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళములను నయిదుభాగము లై యాయానవాబుల యధికారమున

నుంచఁబడినప్పు డీకృష్ణాజిల్లాతోఁ గూడుకొనియున్న రాజమహేంద్ర వరము 1725 వ సంవత్సరము మొదలు 1741వఱకుఁ బాలించిన ప్రస్తుతార్కాటు నవాబునకుఁ బూర్వీకుఁడగు అన్వరుద్దీన్ నవాబుక్రింద నొక ఖిల్లాదారుఁడుగనుండి మిగుల పరాక్రమవంతు డై పేరు గాంచెను.

పిమ్మట నీమైలవర సంస్థానము కొంతకాలమువఱకు దొరతనము వారియాధిపత్యములోనే యుంచఁబడినను 1746వ సంవత్సరములో సూరానేని బుర్ర వేంకటాచలముగారి పాలనాధిపత్యమునకు వచ్చెను. వీరితరువాత సూరానేని పోతన్నగారు రాజ్యభారమును వహించి 1756 మొదలు 1765 వ సంవత్సరమువఱకును బాలించిరి. అంత వీరికుమారుఁ డగు వేంకటరామారావుగారు బాలప్రాయులగుటచేఁ దనసోదరుఁ డగు నరసింహారావుగారిని బోషకులుగ నియమించి పోతన్నగారు స్వర్గస్థులైరి. పిమ్మట దొరతనమువారివలనఁ బొఱపాటుచేఁ దత్సంస్థానమున కిరువురును సమానాధికారులుగఁ బరిగణింపఁబడిరి. దీనిచేఁ గుటుంబము లోఁ గలహములు తఱచుగఁ బ్రబల మయ్యెను. ఈకారణమున సంస్థానమును, వేంకటరామారావుగారు పాలనార్హ వయస్కు లయిన పిమ్మట నిరువురకును విభజింపఁబడు నటుల1788 వ సంవత్సరములోఁ దీర్మానింపఁబడెను. ఈతీర్మానమువలనఁ గలహములు మఱింత ప్రబల మయ్యెను. 1755 వ సం॥లో వేంకటరామారావుగారు తమప్రతాపోన్న తులను జూప సాగిరి; కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను.

1779 వ సంవత్సరములో నరసింహారావుగారు పరమపద మందు టచే వేంకటరామారావుగారే సంస్థానమున కంతకును బరిపాలకులైరి. కాని కొలఁదికాలములోనే దొరతనమువారికి చెల్లింపవలసిన కప్పము దిగబడి బాకీ యేర్పడుటచే సంస్థానము దొరతనమువారి యాధిపత్యములోనికి బోయెను. 1783 వ సం॥లో వేంకటరామారావు గారు, దూరపుజ్ఞాతివర్గములోనివా రగు సూరానేని గోపాలరావుగారిని సూరానేని వేంకటపతిరావుగారిని గలిపి సమిష్టిగా సంస్థానమును బాలించునట్లు నియమించి యపుత్రకులుగనే స్వర్గస్థు లైరి. వీ రిరువు రును దొరతనమువారిచేఁ గూడ సమిష్టిజమీందారులుగఁ బరిగణింపఁ

బడిరి. వీరికాలములోఁ గూడ దొరతనమువారికప్పములు దిగబడు చునే యుండుటచే నయిదుసంవత్సరములకుఁ గృత్తివెంటి వేంకటాచల మనునాయనకు గుత్త కీయఁబడెను. ఆయన కీవైభవము విశేషకాలము నిలువక 1788 వ సంవత్సరములో నాయనతోఁగూడ నదృశ్య మై పోయెను. పిమ్మట సంస్థానము, హావేలిభూములపైఁ గలెక్టరుగ నుండిన ఓరాం (Mr. Oram) దొరగారి యధికారమునకుం గొంపోవఁబడెను.

1792వ సంవత్సరములో సమిష్టిదారులలో నొక రగు సూరా నేని వేంకటపతిరావుగారు దేహయాత్రను గడపుటచే మిగిలిన గోపాల రావుగారు సంస్థానపాలనాధికారమును వహించిరి. వీరియనంతరమునం దనఁగ 1799వ సంIIలో దూరస్థజ్ఞాతి యగు సూరానేని లక్ష్మణరావు గారు జమీపాలనమును వహించిరి. వారికాలములోనే దొరతనము వారిచే శాశ్వతజరాయితీహక్కు (Permanent Settlement) లొసఁగఁ బడెను. ఈ లక్ష్మణరావుగారు మిగుల జాగరూకతతో రాజ్యపాలన మొనరించుచుఁ గ్రమక్రమముగ ధనాగారము నభ్యున్నతస్థితికి దెచ్చిరి. వీరిపుత్రికారత్నములలో నిరువురను శ్రీ చారుమహాలుసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీరాజా శోభనాద్రిరావుగారిపుత్రద్వయమున కిచ్చి యమితవైభవ ముతో వివాహ మొనరించిరి. ఈబాంధవ్యకారణముననే శ్రీరాజా లక్ష్మ ణరావుగారు శైథిల్యదశకు వచ్చుచుండిన చారుమహాల్ సంస్థానముయొ క్క బిత్తరుజల్లిపరగణాను 1813 వ సంవత్సరములో దొరతనమువారి కప్పములుదిగబడుటచే విక్రయమునకుఁ దెచ్చినప్పుడు తాము కొనిరి. అటులఁ గొని తిరిగి తమజామాత కాపరగణా నీయ నిశ్చయించిరికాని య ట్లొనరించుటకుఁ బూర్వమె 1814వ సంవత్సరమునందు స్వర్గాభిముఖులు గావలసివచ్చెను. ఆహా! తా మొకటి దలఁచిన దైవ మిం కొకటి దలఁచునుగద! ఈరాజాగారు కేవలబంధుప్రీతిచేఁ గాకపోయినను—

"ఆII వెII కీర్తిలేనిదానికిని జీవనంబు నిరర్థకంబుసూవె ♦ యవనిమీఁద I
నిత్య మయినధనము ♦ నిర్మలకీర్తియ I యట్టికీర్తి వడయు ♦ టర్శమంబె II
కII ఇలఁ గీర్తి యెంతకాలము I గలిగి ప్రవర్తిల్లె నంత ♦ కాలంబును
నిత్యులకారె కీర్తిగలపుణ్యులు కీర్తివిహీనుఁ డెందునుం బూజ్యుండే॥"

అను భారతనీతి వాక్యానుసారంబుగఁ బడిపో నున్న సంస్థానంబును నిలువఁబెట్టి కీర్తిగాంచవలె నని ప్రయత్నించిరి కాని నిష్ఫల మయ్యెను.

వీరి కిరువురు పుత్రులు గలరు, కాని వారు పాలనార్హవయస్కులు గాకపోవుటచే సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి పాలనములోనికిఁ బోయెను. పిమ్మట వారిలో నగ్రజుఁ డగు రాజా వేంకటపతి రావుగారు పాలనమునకు వచ్చినప్పుడు సంస్థానము వారి కొప్పగింపఁబడెను. ద్వితీయు లగు రాజా రామచంద్రుఁడుగారు యుక్తవయస్కులయినపిమ్మట వారికి రాజ్యభాగ మొసంగుటకు వేంకటపతిరావుగారంగీకరింప కుండుటచే నొకవ్యాజ్యము తేఁబడెను.. అందుమీఁద 1826 వ సంవత్సరములో సంస్థానము విభజింపఁబడవలయు నని తీర్మానించిరి. అయినను ద్వితీయు లగు రాజా రామచంద్రుఁడుగారు 1840వ సంవత్సరములో స్వర్గస్థు లగుటచే రాజా వేంకటపతిరావుగారే సంస్థానమున కంతకును ప్రభువు లయిరి. వీరు పిమ్మటఁ దొమ్మిదివత్సరములు మాత్రము రాజ్యపాలన మొనరించి ప్రజానురాగముగలవా రయి 1849 వ సంవత్సరములో స్వర్గస్థు లైరి. వీరికి రాజా సూరానేని జగన్నాథలక్ష్మణరావుగారు, రాజా సూరానేని వేంకటగోపాల నరసింహరావుగారు నను నిరువురుపుత్రులు గలరు. వీ రిరువురును గొంతకాలమువఱకు సమిష్టిగనే రాజ్యపాలన మొనరించుకొనిరి; కాని పిమ్మట 1855 వ సంవత్సరములో సంస్థానమును విభజించుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. ఇంతలో ననఁగా 1859 వ సంవత్సరములో నగ్రజు లగు శ్రీ రాజా సూరానేని జగన్నాథలక్ష్మణరావుగారు స్వర్గస్థు లైరి. వీరిసహధర్మచారిణి లక్ష్మివేంకమ్మారావుగారు. ఈ పెవలనఁ గలిగిన వేంకటచిన్నయ్యారావుగా రను బుత్రికారత్నమును నూజవీడు జమీందారులలో మీర్జాపుర పరిపాలకు లైన స్వర్గీయ రాజా వేంకటనరసింహాప్పారావు బహదరుగారు పరిణయ మైరి.

అంత మఱికొంతకాలము గడచినపిమ్మట 1866 వ సంవత్సరములో సివిల్ కోర్టువారు లక్ష్మివేంకమ్మారావుగారికిని రాజా వేంకటగోపాలనరసింహారావుగారికిని సంస్థానమును విభజించి యొసఁగిరి. అట్లు

తమకు లబ్ధమైనసంస్థానమును రాజా వేంకటగోపాలనరసింహారావు గారు ప్రజారంజకముగఁ బాలించి తమదేహయాత్రను గడపిరి. వీరికి శ్రీరాజా వేంకటపురుషోత్తమజగన్నాథ గోపాలరావు బహదరుగారు, శ్రీరాజా వేంకటపాపయ్యారావు బహదరుగారు, శ్రీరాజా వేంకటనారాయణరావు బహదరుగారు నను మూవురుపుత్రులు గలరు. ఈసోదరత్రితయమును మఱలఁ దమసంస్థానమును 1896 వ సంవత్సరమున విభజించుకొని ప్రజానురాగమునను, శాంతయుతమునను నేలుకొనుచుండిరి. ఇట్లుండ నిదివఱలో వీరిపెదతల్లిగారికి చెంది యున్నభాగముగూడ 1912 వ సంవత్సరములో వీమువ్వురకును లభించెను.

జ్యేష్ఠసోదరు లగు శ్రీరాజా వేంకటపురుషోత్తమజగన్నాథగోపాలరావు బహదరుగారు డాంబికరహితులై తమరైతుల గన్నబిడ్డలవలెఁ బ్రోచుచుఁ దమజమీను నేలుకొనుచుండిరి. ద్వితీయు లగు శ్రీరాజా వేంకటపాపయ్యారావుగారు నాటకాభిలాషులై సుప్రసిద్ధులైన నటకుల కధిక వేతనము లొసంగుచు, నమితధనవ్యయ మొనరించి బెజవాడయందొక నాటకశాల నెలకొల్పి జీర్ణదశయం దుండిన మనయాంధ్రదేశనాటకకళావిధానమున కొంతయు నూతనవికాసమును గలిగించుచుండిరి. గ్రంథావలోకనమును, లోకానుభవమును లేని పామరజనులకునైతము నీతిదాయకములైన ప్రదర్శనములచే సన్మార్గ మలవడఁ గలదు. అట్టిప్రదర్శనములు మనోరంజకములుగ నుండవలయుఁ గావున నిట్టి ధనాధికుల ప్రోత్సాహ ముండినఁ గాని యట్టినాటకసంఘములు వెలువడఁజాలవు. ఇందులకు శ్రీరాజా వేంకటపాపయ్యారావుబహదరుగారు మార్గదర్శకులై యుండి రనుట నిస్సంశయము. తృతీయసోదరు లగు శ్రీరాజా వేంకటనారాయణరావు బహదరుగారును నిర్మలవర్తనమునను నిష్కల్మషచిత్తమునను బ్రజాగౌరవమునకుఁ బాత్రులుగ నుండిరి. ఈ సోదరత్రయమునకు భగవంతుఁ డాయురారోగ్యైశ్వర్యములఁ గూర్చుఁ గాత.

శ్రీ ర స్తు

బొమ్మదేవరవారిసంస్థానము.

(వల్లూరు—కృష్ణాజిల్లా.)

సీ॥ పులిమీసములఁ బట్టి • మొలివెట్టఁ గలయట్టి
యతులితవిక్రమా•న్వితుఁ డనంగ
నిమ్న జలాశయా•నీకస్థనక్రాళిఁ
బాలకేళిఁ బాఱాడు • బాలుఁ డనఁగ
సారంగవరబద్ధ•శకటాధిరోహణుం
డయి విహారము సేయు • నలఘుఁ డనఁగ
వ్యాఘ్రభల్లూకస•త్వశ్రేష్ఠముల నెల్ల
మేటియై చెండాడు • మృగయుఁ డనఁగఁ
తే. గీ. బరగు బొమ్మదేవరవంశ•వార్ధిచంద్రుఁ
బూతగుణసాంద్రు వల్లూరు•భూతలేంద్రు
వేంకటనృసింహరాయు స•ద్విబుధగేయు
శ్రీశుఁ డాయురున్నతుల ర•క్షించుఁ గాత.

ఈజమీ నైశ్వర్యమునందును నాగరికతావిశేషమునందును నుత్తరసర్కారులందు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి కెక్కినవానిలో నొకటి యయి యున్నది. ఈసంస్థానప్రారంభకుఁడుగ నుండిన శ్రీబొమ్మదేవర నాగన్న నాయఁడుగారు 1798-99 సంవత్సరములలో మైసూరు నేలుచుండిన టిప్పుసుల్తానుకు మన బ్రిటిషుదొరతనమువారికి దటస్థించినయుద్ధము నందు యుద్ధభటులకు వలయు వస్తుసామగ్రిని నాయత్తపఱచుటకై

యేర్పఱచఁబడిన వ్యవహారికశాఖ (Transport Department) యందు ముఖ్యుఁడుగ నుండి క్రమక్రమమునఁ దనకార్యకౌశల్యముచే యుద్ధరంగ మందలి సైనికులకు వలయు సామగ్రిని మోసికొనిపోవఁగల యెడ్లను సమకూర్చుటకై తగుబాధ్యతగల యుద్యోగమున కర్హుఁడుగ నెన్నఁబడునట్లుఁ దననైపుణ్యమును సామర్థ్యమును గనఁబఱచి యట్టి పదవి నచిరకాలముననే వహించెను. ఇందువలన శ్రీనాగన్ననాయఁడు గారు గొప్పధనికు లగుటయేకాక 1803 వ సంవత్సరమునఁ గృష్ణానదీ వామభాగమునఁ గల వల్లూరుయొక్క హవేలీభూములను మచిలీ బందరునకుఁ బశ్చిమమునఁ గొలఁదిదూరమునఁ గల గూడూరును గొనఁ గలిగిరి.

అంత 1807 వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెలయందు శ్రీనాగన్న నాయఁడుగారు మద్రాసుదొరతనము వారితో నొకనిబంధనను జేసికొనిరి. ఇందువలన మచిలీబందరు హైదరాబాదులమధ్యమున నొక మాసము దినములవ్యవధిలోఁ బదునైదువందల యెడ్లను, బండ్లకుప యోగపడు మఱియొకవైదువేలయెడ్లను బదివేల బ్రింజారీలను గాని, పక్షము దినములవ్యవధిలో నీ పైనఁ జెప్పఁబడినవానిలో నర్థసంఖ్య నటుకుఁగాని సిద్ధపఱచఁగలుగు నట్లు నియమితులైరి. ఈనిబంధనవలన శ్రీనాగన్ననాయఁడుగారి కెట్టిజనవశీకరణమును సామర్థ్యమును గలిగి యుండినదియుఁ దెల్లము కాఁగలదు. ఇందువలన దొరతనమువారు మచిలీబాదరునుండి యెట్టిమీఁద నెచ్చటికైనను సైనికులకు వలయు వస్తుసామగ్రిని సమకూర్పఁ గలయుద్యోగమును వీరి కొక్కరికే యిచ్చి యుండిరి. దీనిని వీరును వీరితరువాతివారును నొకయర్థశతాబ్దము వఱకు నెఱవేర్చిరి.

పిమ్మట 1808 వ సంవత్సరమున శ్రీనాగన్ననాయఁడుగారు స్వర్గస్థులైరి. వీరికాలములోనే వీరిముగ్గురుపుత్రులును సంతానహీనులై గతించుటచే బాలుఁడుగనుండిన వీరిచతుర్థపుత్రుఁ డగు రాజా నరసింహులునాయఁడుగారు జమీనాపాలనమును వహించిరి. వీరిపరి

పాలనాదినంబులందేకాక వీరిబాల్యమునందును దొరతనమువారి వ్యవహారమును (Transport business) స్వంతవ్యవహారమును జక్కఁగ నిర్వహింపఁబడెను. అటుతరువాతఁ గొంతకాలమున కనఁగా 1842 వ సంవత్సరములో శ్రీరాజా నరసింహులునాయఁడుగారు గతించుటచే బాలుఁడుగ నుండిన శ్రీరాజా నాగన్న నాయఁడుగారు జమీాపాలకు లైరి. వీరు బాలురుగ నుండినను వీరిపరివారముచే దొరతనమువారి వ్యాపారాదులు జక్కఁగ నిర్వహింపఁబడుచునే యుండెను. పిమ్మట వీరు గోదావరీమండలములోని దివ్యతరము లైన యస్టేటులు నాల్గింటినిగొని తమతాతగారిచేఁ గొనఁబడినవానితోఁ జేర్చి జమీాని విపుల మొనరించుకొనిరి.

ఇంతలో నఁనగా 1857 వ సంవత్సరములో శిపాయిలకలవరమునకు సంబంధించిన శ్రమలు దటస్థించినసమయమునందు దొరతనమువారికి వలయు వస్తుసాహాయసంపదలను మచిలీబందరునుండి హైదరాబాదు, జాల్నా, కాంప్టీలకు నమర్చుటలో నణుమాత్రమే నటుకొఱతలే కుండ శ్రీరాజా నాగన్న నాయఁడుగారు సిద్ధపఱచి యుంచుటలో మిగుల శ్రద్ధవహించి పాటుపడి యుండిరి. మఱియు సింహాళమునుండి సముద్రముమీాఁద మచిలీపట్నమునకు 1857 వ సంవత్సరము డిశంబరు నెలలో వచ్చియుండిన యైరోపీయసేనాదళము (Royal Regiment) లోని యుద్యోగీయులకు శ్రీరాజా నాగన్న నాయఁడుగారు తృప్తికరముగ విందులను గావించి సైనికదళము వెంటనే సికిందరాబాదు చేరఁగలుగుటకుఁ దగుసాహాయ మెల్ల జరిగించి యుండిరి. సైనికదళమునకు వలయు సామగ్రిని మచిలీపట్నమునుండి హైదరాబాదునకుఁ బంపు సందర్భమందును నించుకేనియు నాటంకము గలుగకుండునట్లు మిక్కిలి సమర్థతతో నిర్వహించి యుండిరి. బ్రింజారీలు ముం దంజవేయక వెనుదీసినట్టియు, మేజర్ జనరల్ వైట్‌లాక్ (Major General Whitlock) దొరగారి సైనికవర్గమునకు వలయువస్తువాహన సన్నాహమునకు లోపము వాటిల్లి చెదర నున్నట్టియు విషమావస్థయందు శ్రీరాజాగారు సమయానుకూలమైన సాహాయ మొనరించి సర్ జార్జి వైట్‌లాక్

(Sir George Whitlock) దొరగారు మధ్యరాష్ట్రము (Central India) నుండి వెంటనే ప్రయాణముసాగింపఁ గలుగునటులఁ దోడ్పడియుండిరి. ఈవిధముగ దొరతనమువారికి జరిగించియుండిన సమయానుకూల కార్యములకు సంతసించి పారితోషికముగ నొక స్వర్ణభూషణమును, (భుజబందు) రెండు సుందరములైన శాల్వలను సమస్తగౌరవములతో మచిలీపట్నమునందు 1860 వ సంవత్సరము నవంబరు మూడవ తేదీని శ్రీరాజా నాగన్ననాయఁడుగారికి దొరతనమువారు ప్రసాదించిరి.

ఈవిధముగ నిరువదియెనిమిదివత్సరములు దమ కార్యకౌశల్యముచే మెప్పొంది శ్రీరాజాగారు 1869వ సంవత్సరము ఏప్రియల్ 30వ తేదీని బరమపదమందిరి. వీరికి శ్రీరాజా వేంకటనరసింహానాయఁడు బహాదరుగారు, శ్రీరాజా భాష్యకార్లునాయఁడుబహాదరుగారు నను నిరువురుపుత్రులును మఱి యిరువురుపుత్రికలును గలరు. వీరిలో జ్యేష్ఠపుత్రు లగు శ్రీరాజా వేంకటనరసింహానాయఁడుబహాదరుగారు పాలనాభారమును వహించిరి.

శ్రీరాజాగా రుత్తరసర్కారులందుఁ గలజమీందారు లనేకులలో నొకానొక ప్రత్యేకవిఖ్యాతి కెంతయుఁ దగి యుండిరి. శ్రీవారు సత్వసామర్థ్యమునందును బుద్ధికుశలతయందు నేకాక మృగయావిహారాదులయందును మిగులఁ బ్రసిద్ధిని గాంచి యున్నారు. ఇంతియ కాక వీరికి చేతిపనులయందును నెక్కుడుత్సాహము గలిగియుండుటచేఁ దదభివృద్ధికిని బ్రోత్సాహమును గలిగించుచుందురు. వీరిచే స్వయముగ నిర్మితములైన వీణె లెన్నియో కలవు. అవి మనోజ్ఞనాదము గలిగి మంచి నేర్పరులచేఁ జేయఁ బడిన వానికి దీసిపోవకుండును. కావున సంస్థానగాయకులచే నప్పుడప్పుడు నిట్టి వీణెలను వాయింపఁజేసి వినోదించుచుందురు. వీరిజమీలోని దయిన పంగిడిగూడెమునుండి భీమడోలువఱకును నొక ధూమశకటమార్గమును * నిర్మింపఁజేసిరి. తత్కాలమున వేల్సు రాకొమారులుగ (Prince of Wales) నుండిన స్వర్గీయ సప్తమెడ్వర్డుచక్రవర్తి

* సంస్థానమున మోటారుబండ్లు వెలయుటచేఁగాఁబోలుఁ బ్రస్తుత మిది తీసివేయఁబడెను.

గారు 1875వ సం॥రం డిశంబరు నెలలోఁ జెన్నపురికి వచ్చి యున్న సందర్భమందు శ్రీరాజా వేంకటనృసింహానాయఁడుబహాదరుగారు శ్రీచక్రవర్తిగారిదర్శనార్థమై యేఁగుచు సుశిక్షితములైన నాలుగు హరిణములచేఁ జక్కఁగా లాఁగఁబడు చుండిన యొకబండిని వెంటఁదీసికొనిపోయిరి. అంత రాజాగారిచేఁ ద్రోలఁబడుచుండఁగాఁ జక్రవర్తిగారాశకటమం దధిష్ఠించి గిన్డి పార్కు (Guindy Park) నందు విహారము వెడలిరి. అంత నీశకటమును నింగ్లండునకుఁ దీసికొనిపోఁ బడునట్లు శ్రీరాజాగారు కోరఁగా శ్రీచక్రవర్తిగారిచే నట్లొనరింపఁబడెను.

శ్రీరాజాగారిమృగయావిహారము మిక్కిలి యద్భుతంబును బ్రశంసనీయమును నై యున్నది. వీ రొకసారి యొక మదించిన యేనుఁగు స్వాధీనముతప్పి యూరుమీఁదఁ బడిపోవుచుండఁగా శ్రీరాజాగా రాయేనుఁగు వచ్చుచుండినమార్గ మందలి యొకవృక్ష మెక్కి యాచెట్టుక్రిందుగా నామజము పోవుచున్న సమయ మందు హఠాత్తుగా దానిపై దుమికి పిమ్మట దాని లొంగఁదీసిరి. మరియు బళ్లారిప్రాంత మందలి యరణ్యములకుఁ బోయిపలుమాఱు సివంగి వేఁటను జరిగించి స్వయముగా సివంగులను బట్టుకొను చుండెడివారు. శ్రీరాజాగారు జీవముతోఁ బట్టిన పెద్దపులుల సంఖ్యకు లెక్కయే లేదు. శ్రీరాజాగారు వేఁటయం దత్యంతకుతూహలము గలవారయి యిప్పటికిని దుష్టమృగములను జెండాడుచునే యుందురు. వీరి వేఁటనుగుఱించి వర్ణించినచో నొక పెద్దగ్రంథమగును. వీరి సంస్థానమున నిప్పటికిని రెండుశివంగులు, నాలుగు వ్యాఘ్రములు, ఒకమొసలి, మఱికొన్ని ఘాతుకజంతువులును రాచఠీవికనుగుణ్యమైన కొన్నియొంటెలు, ఏనుఁగులు, శ్రేష్ఠమైన తురంగములు గలవు.

శ్రీరాజాగారు 1911 వ సంవత్సరమున బందరులో జరిగిన శ్రీజార్జిచక్రవర్తిగారి పట్టాభిషేకసందర్భమునఁ దమయేనుఁగుల నంపి మిక్కిలి వేడుకతో నుత్సవమును గావింపఁ జేసిరి. నైజాములో 'శ్రీరాజా నాగన్ననాయఁడుగారిదేవిడి' యనుపేరిటఁ బరగు నొక యెస్టేటుగూడ వీరికి చెంది యుండెను.

ఈ రాజాగారికి వేటయందుగల కుతూహలమును వేఱుగ వర్ణించుటకేంటెం దమ నివాసస్థానమును సంస్థాననామము వహించినది యును నగు వల్లూరును విడిచి వేటాడుట కనువగు నరణ్యములుగల పాంగిరిగూడె మనునొక కుగ్రామమందుం దాము దమ పరిజనమును నివాసయోగ్యములగు గృహముల నేర్పఱచుకొని యుండే శ్రీరాజా గారు తమ యావజ్జీవితమును గడపిరని వ్రాసినంజాలును. శ్రీ రాజాగారు దమ వార్ధికదశయందుకూడ మృగయార్థము (వేట) వెళ్లుచునే యుండిరి.

జరాభారము దేహమును కృశింపంజేయ మొనమొన్న నే యనంగా 1918 వ సం॥ జూన్ 6 వ తేదిని గాలధర్మము నొందిరి. వీరి సుత ద్వయ మగు శ్రీ రాజా నాగన్న నాయండు బహదరుగారును శ్రీరాజా వేంకట్రాయులు నాయండు బహదరుగారును దమ సుగుణపుంజముచే నిదివఱకే ప్రజానురాగమును బడసినవా రగుటచే వీరిపాలనము వీరి పౌరులకు సంతోషదాయకము గాంగల దను నాశయము గలదు. వీరికిని వీరి కుటుంబమునకును భగవదనుగ్రహంబుచే నాయురభీష్టసిద్ధులును, సకలశుభంబులును జేకూరుంగాత.

దక్షిణపల్లూరు.

సీ॥ విద్వాంసులను గౌర ◆ వించుగోష్ఠీ శతావ
ధానముల్ జేయించు ◆ ధన్యు లెవరు?
రాజఠీవి నెలంగఁ ◆ బ్రథితాశ్వహస్తిసం
తతులఁ బెక్కులు గొన్న ◆ చతురు లెవరు?
మృగయావినోదసం ◆ ప్రీతు లై వన్యస
త్త్వభయంబుఁ బాపెడి ◆ దక్షు లెవరు?
సమయానుకూలోత్స ◆ వములచేఁ బౌరుల
సంతసింపఁగ జేయు ◆ సరసు లెవరు?

తే. గీ. అట్టి బొమ్మదేవరసత్కు ◆ లాబ్ధిచంద్రు
సత్యనారాయణవరప్ర ◆ సాదరాయు
ననవరతము శ్రీసత్యనా ◆ రాయణుండు
కృపఁ జిరాయుసంపదల ర ◆ క్షించుఁ గాత.

శ్రీరాజా వేంకటనృసింహనాయఁడుబహదరుగారును వారిసోదరులగు శ్రీరాజా భామ్యకార్లునాయఁడుబహదరుగారును జాలకాలము కలసిమెలసి పరస్పరానురాగముతో నుండిరి. కాని కొంతకాల మైన పిమ్మటఁ గారణాంతరములచేఁ దటస్థించిన చిక్కులవలన యభిప్రాయ భేదములు జనించినందున జమీను విభజించుకొనఁ దలఁచి శ్రీరాజా భామ్యకార్లునాయఁడుబహదరుగారు జమీనువిభాజ్యమున కై 1895వ సంవత్సరమున నొకదావాను దెచ్చిరి. ఈదావావలన నుభయులకును గలిగినధనవ్యయ మింత యని చెప్పుటకంటె నీద్రవ్యముచే మఱియొక క్రొత్తజమీను గొనవచ్చు నని వ్రాసినఁ జాలును. ఈవ్యాజ్యము ప్రీవీ కౌన్సిలువఱకును జరిగెను. అంత ద్వితీయు లైన శ్రీరాజా భామ్యకారు

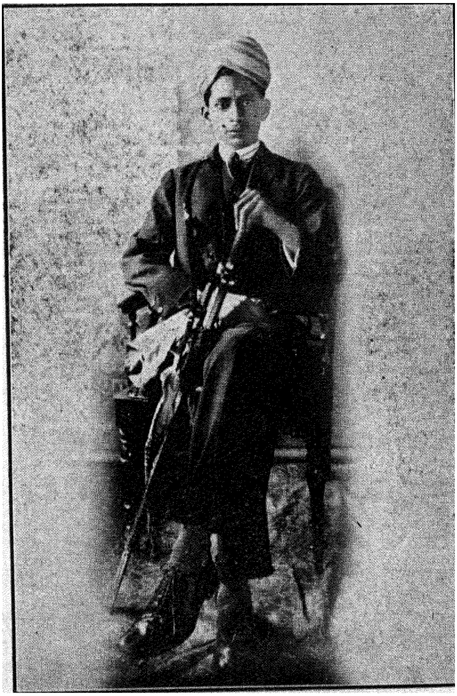

శ్రీరాజా బొమ్మదేవర సత్యనారాయణవరప్రసాదరావు బహదరుగారు,

వల్లూరు.

నాయఁడుబహదరుగారి కనుకూలముగఁ బరిష్కార మగుటచే జమీ రెండుభాగములుగ భాగింపఁబడి 'దక్షిణవల్లూ' రను పేరిటిభాగము 1900వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెలలో శ్రీవారికి స్వాధీన మొనరింపఁబడెను. అటుపిమ్మట శ్రీరాజా వేంకటనృసింహనాయఁడుబహదరుగారి ప్రథమపుత్రు లైన శ్రీరాజా నాగన్ననాయఁడుబహదరుగారు తమ తండ్రిగారిచేఁ దేఁబడిన వ్యాజ్యములో సరియైన విచారణ జరుగఁబడి యుండ లే దనియు, జమీ యవిభాజ్య మైన దనువిషయమును మఱల విచారింపఁబడవలె ననియు రాజమహేంద్రవరమునందలి మండలన్యాయస్థానమున (District Court) నొక క్రొత్తదావాను దెచ్చిరి. కాని వీరి కుటుంబమునకు బంధువులుగ నుండిన గోపిశెట్టి నారాయణస్వామి నాయఁడుగారును బందరులో సుప్రసిద్ధన్యాయవాదు లయి దక్షిణ వల్లూరుభాగమునకు దివాన్జీగా నేర్పడినవా రగు శ్రీయుత వేమూరి వేంకటసుబ్బారావుపంతులు బి. యే. గారును విశేషప్రయత్నము చేసి తమబుద్ధికుశలతచే నిరువురకు ననుకూలముగ సంధిసేసిరి.

అంత శ్రీరాజా భాష్యకార్లునాయఁడుబహదరుగారు శ్రీసుబ్బారావుపంతులుగారి సాహాయ్యనైపుణ్యాదులచే సగురీతిని దమజమీని జక్కఁగఁ బరిపాలించుకొనుచు 1906వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెలలోఁ గాలధర్మము నొందిరి. శ్రీరాజాగారు శాంతస్వభావులును బరులకష్టంబులే తమకష్టంబులుగ భావించు దయామయులును ధార్మికులును నగుటచే వీరివియోగము వీరివారలకేకాక వీరి నెఱింగియుండిన యశేషజనమునకును మిగుల సంతాపకర మయ్యెను. వీరిరైతులు దమ కష్టసుఖంబులను స్వయముగా మనవిసేసికొనఁ దలఁచి వచ్చినప్పుడు, శ్రీరాజాగారు ఏతరుణమునం దైనను వినుటకు సావధానులగుచు, దయతో వారిమనవులను జిత్తగించి తగురీతిని సాహాయము జేయుటలో మిగుల నౌదార్యమును జూపుచుండెడివా రని ప్రఖ్యాతిని గాంచిరి.

పూర్వచరిత్రలయందు మిక్కిలి ప్రసిద్ధిగాంచిన 'పెదవేగి' యను నొకగొప్పగ్రామమును గొని వేగిసంస్థానాధీశ్వరు లని పేరు గాంచిరి. శ్రీరాజాగారి దివాన్జీగా నుండి వ్యవహారము జరిగించు

చుండిన శ్రీసుబ్బారావుపంతులుగారి కార్యకౌశల్యముచే సంస్థానపు రాఁబడి హెచ్చఁ జొచ్చెను. రైతులు సౌఖ్యముతోఁ గాలమును గడుపఁ గలిగిరి. శ్రీరాజాగారిపరివారమును, నుద్యోగిజనంబును శ్రీవారియందు విశేషగౌరవాభిప్రాయములు గలిగి యుండిరి. ఇందువలన శ్రీరాజాగారికి తటస్థించెడి యెట్టిచిక్కులైనను హృదయపూర్వకముగఁ బాటుపడెడి శ్రీవారియుద్యోగిజనంబుచే మటుమాయము చేయఁబడు చుండెను.

శ్రీరాజా భాష్యకార్లునాయఁడుబహదరుగారు మచిలీపట్టణమందు ఆంప్థిల్ (Lady Ampthil) దొరసానిగారిపేరిట నెలకొల్పఁబడిన బాలికాపాఠశాల కొకదివ్యభవన మొసఁగిరి. ఈపాఠశాలను లోవర్ సెకండరీ స్కూలుగా మార్చుటకుఁ దగువసతుల నేర్పఱుపనై యున్న సమయమునఁ బౌరులదురదృష్టముచే శ్రీవారు స్వర్గస్థులైరి. ఈలోపమును వీరిపుత్రరత్నము లనఁ దగు ప్రస్తుతరాజాగారు విద్యాభిమానులగుటచేఁ దండ్రిగారిసదుద్దేశమును నెఱవేర్పఁగల రని యాశయము గలదు.

శ్రీరాజా భాష్యకార్లునాయఁడుబహదరుగారికి శ్రీరాజా సత్యనారాయణవరప్రసాదరావు బహదరుగా రను నొక పుత్రరత్నము జనించెను. తమతండ్రిగారి యిష్టదైవ మగు శ్రీసత్యనారాయణమూర్తి ప్రసాదమున జనించినవా రగుటచే వీరి కీనామ మొసఁగ బడెను. వీరు 1897వ సంవత్సరము నవంబరు 24వ తేదీని జన్మించిరి. వీరికి జ్యేష్ఠకనిష్ఠసోదరీమణు లిరువురు గలరు. శ్రీవారు, శ్రీరాణీ వేంకటరత్నమ్మబహదరుజమీాందారిణిగారి గర్భశుక్తిముక్తాఫలము లనఁ దగి సంస్థానపాలనార్హవయస్కు లగు నంతదనుక కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారి రక్షణముననుండి 1916వ సంవత్సరమున మచిలీపట్నమును ప్రవేశించిరి. ఆసంవత్సరముననే మే నెలలో వీరికి పరిణయ మత్యంతవైభవముతో జరుపఁబడెను. వీరికన్యామణిని జెట్టపట్టుటకుఁ బూర్వ మీసంబంధమును గుఱించి తల్లిగారు సూచించినంతనె శ్రీరాజాగారు దమ యంగీకారమును దెలియఁబఱచిరి. అంత మఱికొంతకాలమున కీసంబంధమును

దప్పించి శ్రీపెదరాజాగారిమనుమరాలిని నిప్పింపవలయు ననుదలంపున శ్రీవారి జననియు, బంధువులును, స్నేహితులును ప్రబల ప్రయత్నము లను జేసిరి. కట్నముగా గ్రామములను, నేనుఁగులను, లొట్టిపిట్టలను విశేషధనమును నిప్పించెద మని చెప్పిరి. ఎవ రెంతప్రయత్నముచేసి నెక్కి చెప్పినను శ్రీరాజాగారు తాము ప్రప్రథమమున నంగీకారమును దెలిపి తిరిగి యుద్దేశమును ద్రవ్యకాంక్షచే మార్చుకొనుట యుచితము గాదని యేకదీక్ష వహించి యుండుటవలన బంధువులు, స్నేహితులు లోనగువారు విరోధు లగుటయకాక విశేషించి మనస్సంకటమును గూడ గలిగించుచుండి రని యట్టివారిని దమ సౌధమునుండి వెడలఁజేసి శ్రీరాజాగారు తమవాగ్దానమును నెఱవేర్చుకొనిరి. ఇందువలన శ్రీరాజా గారిపట్టుదల, నిశ్చలహృదయము వెల్లడికాఁగలదు. వీరియదృష్టవశమున శాంతస్వభావయు, సుశీలయు, నిష్కళంకచరిత్రయు, విద్యావతియు నగు శ్రీరాణీ వేంకటలక్ష్మీనరసమాంబగా రను కళత్రము లభించెను. అటుపిమ్మట నవఁగా 1917 వ సంవత్సరము నవంబరు 24వ తేదిని శ్రీరాజాగారు పాలనాభారమును వహించిరి.

శ్రీరాజా సత్యనారాయణవరప్రసాదరావుబహాదరుగారు హిందూ దేశ మందలి ప్రసిద్ధపట్టణంబుల నన్నింటిని జూచి యుండుటచే మాతృ దేశాభివృద్ధియం దభిరుచిగలవా రయి తదితరులకు మార్గదర్శకులుగా నుండిరి. శ్రీవారు సింహళము, బర్మా మున్నగు నన్యదేశములను గూడఁ జూచి యుండిరి. ఇట్లు దేశసంచార మెంత చేసినను స్వమతనిరసనమును మాత్రము సేయక యార్యమతాభిమానము గలవా రగుటచే మతాభి వృద్ధికై తగు సాయ మొనరించు చుందు రనునాశయమును గలదు.

నోబిల్ కళాశాలావిద్యార్థులకు శరీరవ్యాయామసందర్భమున నొసఁగిన బహుమతులవలనను గలకత్తానగర మందలి శాస్త్రవిచారణ సంఘమున కేర్పాటు జేసిన వార్షికములవలనను, లేడీ ఆంప్థిల్ బాలి కాపాఠశాలకు వీరు పాలనార్హవయస్కులు గాని కాలముననే కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువారికి వ్రాసి యిప్పించిన యేబదిరూప్యముల మాసవిరాళము వలనను శ్రీరాజాగా రౌదార్యవంతు లనియు, భాషాభిమాను లనియు

నీస్వల్పకాలములోనే ధ్రువపడు చున్నది. భాషాభివృద్ధికై వీ రింకను ముందు ధారాళ మైన యౌదార్యమును జూపఁగలుగుదు రని తోఁచు చున్నది. మఱియు సంసారికోత్సవాదుల యందుఁ గేవలఖేల నాదులచేఁగాక వీరు జరిగించుచుండిన పండితసభలయందుఁ బెక్కండ్రు కవిపుంగవుల రావించి పారితోషికము లొసంగు చుండుటచే స్వభాష యందు వీరికిఁ గలయభిరుచి విస్పష్ట మగు చున్నది.

ఇంతియకాక శ్రీరాజాగారికి శరీరపరిశ్రమలయందును నభిరుచి మెండుగాఁ గలదు. అశ్వారోహకు లై యతివేగమునఁ బెక్కు మైళ్ళు స్వారి చేయఁగలరు. ఎట్టి నూతనాశ్వమునైనను స్వాధీన మొనరించు కొని సుశిక్షణమున నుంచఁగల నేర్పు వీరికి కలదు. మఱియు వీరిపెద తండ్రిగారివలెనే వీరికిని వేఁటాడుటయం దత్యంతకుతూహలము గలదు. పాఠశాలాబాలురకు వ్యాయామములయందు బహుమతుల నేర్పఱచి బాలుర శరీరసౌష్టవము నిలుపుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించుటలో శ్రీరాజాగారి కెక్కు డభిలాష గల దని తెలియు చున్నది.

వీరు సంస్థానపరిపాలనాభారమును వహించి యిప్పటికి కొలఁది కాలమే యైనను రైతుల కష్టసుఖంబుల నాలించుటకును వలయు సౌకర్యంబులఁ గలిగించుటకును దమజమీలోని యనేకగ్రామములను స్వయముగాఁ జూచి వచ్చిరి. వీరికి దయామయుం డగుభగవంతుఁ డాయురభీష్టసిద్ధులచే సంతతంబును గాపాడుచుండుఁ గాత.

శ్రీరాజా మోతే గంగరాజుగారు,

ఏలూరు.

శ్రీరస్తు.

విసన్నపేటసంస్థానము.

(ఏలూరు - కృష్ణాజిల్లా.)

సీ॥ శ్రీరమాలోలపా♦దారవిందద్వంద్వ
పూజనాసక్తిప్ర♦పూర్ణమతులు
భూరిక్షుధార్తిప్ర♦జారక్షణీయస
ద్యంత్రాలయస్థాప♦నాభిరతులు
నానాదిశాగంతు♦కానీకవిశ్రాంత
సత్రసంస్థాపన♦సచ్చరితులు
ఆంజనేయాదిదే♦వాలయోచ్చయపరి
ష్కృతనిశ్చయైకప్ర♦కీర్తియుతులు

తే. గీ. మోతెవంశాబ్ధిపూర్ణ సో♦ములునునైన
వేంకయాభిఖ్య గంగరా♦డ్విబుధసఖ్య
వారిసంతతి నిష్టదై♦వంబు శ్రీమ
దాంజనేయుండు ప్రోచుఁ జి♦రాయువొసఁగి.

విస్సన్నపేటసంస్థానము ప్రప్రథమమున వరిగొండవంశజులైన విప్రవర్యులచేఁ బాలింపఁబడెను. వీరిలోఁ బ్రథము లగు వరిగొండ నీలంరాజుగారు తత్కాలమునఁ బ్రభువులుగా నుండిన మహమ్మదీయుల యొద్ద జమలవాయి పరగణాకు దేశపాండియుద్యోగమున నుండెను. ఈదేశపాండియుద్యోగము బహుశః ఇప్పటి తహశీల్ దా రుద్యోగము వంటి దగును. ఇటుల దేశపాండియుద్యోగమునుండి జమీందారుల

హక్కులతోఁ గొన్ని గ్రామములను సంపాదించి విస్సన్నపేటసంస్థాన మనుపేరిటఁ దమజమీని జిరకాలము నేలుకొనఁ గలిగిరి.

వీరియనంతరమున వీరిసంతతిక్రమములోఁ బదునాలవపురుషుఁడగు వరిగొండరామన్నగారపుత్రకులుగ గతించుటచే వీరివంశములో దూరస్థజ్ఞాతియగు రమణప్పగారిని దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించిరి. శాశ్వతజిరాయతీహక్కు (Permanent Settlement) కాలమునాఁటికి విస్సన్నపేట జమీంపాలకులుగ నీరమణప్పగా రుండిరి. పదునేనవ పురుషులగు నీ రమణప్పగారు హేలాపుర (ఏలూరు) వాస్తవ్యులగు కావలి వేంకటసుబ్బయ్యగారి పుత్రికారత్నమైన లక్ష్మిదేవమ్మ యనునామెను బరిణయమైరి.

ఈమెసోదరులు వరిగొండ రమణప్పగారికిని వానియనంతరమునఁ దమసోదరియైన లక్ష్మిదేవమ్మగారికిని ద్రవ్యమును బెట్టుబడి పెట్టుచుండిరి. ఈఋణతీర్మానమునకై తృతీయసోదరుఁడైన లక్ష్మయ్యగారు 1838 వ సంవత్సరమునఁ దమసోదరిపై నొక వ్యాజ్యమునుదెచ్చి ముప్పదిసంవత్సరముల కనఁగాఁ బ్రీవీకౌన్సిలువారి కడసాఁతీర్మానమైన 1867 వ సంవత్సరమునఁ గృతకృత్యుఁడయ్యెను.

ఇట్లు కావలివారు తమహస్తగతమైనజమీని స్వల్పకాలము మాత్రమే యేలుకొనిరి. తరువాతివారు జమీవిభజననిమిత్తమై దావాలలోదిగి కోర్టుల కెక్కిరి. అందు ముఖ్యరాజధాని యగు విస్సన్నపేటయు మఱికొన్ని గ్రామములును జెన్నపట్టణవాస్తవ్యులగు కావలి చినవేంకటసీతారామయ్యగారికి రాఁబడి తదాది వారి పరిపాలనములో నుండెను. అటుపిమ్మట ననఁగా 1886 వ సంవత్సరములో వీరినుండి విస్సన్నపేట, తాతగుంట్ల, కొర్లమండ యను మూఁడుగ్రామములను నీగ్రామములకు సంబంధించిన యెనిమిది శివారుగ్రామములును నేలూరుపురవాస్తవ్యులును, వైశ్యవంశసంభూతులును, ధనాఢ్యులును నగు మోతే వారివలనఁ గొనఁబడెను. అప్పటినుండి నీ మోతేవారు విస్సన్నపేటజమీందారులుగ దొరతనమువారిచే స్థిరపఱుపఁబడిరి.

వీ రీయెస్టేటును గొనినవెంటనే యాగ్రామములలో మిక్కిలి జీర్ణస్థితిలో నున్న పంటచెరువులు మొదలగువానిని మిగుల ధనమును

వెచ్చించి సంపూర్ణ మైన మరమ్మతులను జేయించి యెల్లప్పుడును బాట లవిచ్ఛిన్నముగఁ బాడుటకుఁ దగిన నీటివసతుల నేర్పఱచిరి. ఆగ్రామములో శిథిల మయి యున్న దేవాలయమును బాగుచేయించి మంచిస్థితికిఁ దెచ్చిరి. పరిపాలనవిషయములోఁ దమ యెస్టేటులోని ప్రజల కనేకము లైనసౌకర్యములఁ గావించి ప్రజలసౌఖ్యమును వృద్ధిపఱచిరి. ఇంగ మురుగు లనుమాట లే కుండ వ్యవహరించుచుఁ బ్రజాసౌఖ్యమును గాపాడు చుండుటచే వీరి యెస్టేటులోని ప్రజలకు వీరియం దత్యంతగౌరవము గలదు. వీరికిని నీగ్రామాదులయాదాయము వృద్ధి గలిగియుండెను.

ఈకుటుంబమువారు దామరతింపరగ వర్ధిల్లు చుండినను నవిభక్త కుటుంబీకు లై పరస్పరానురాగము గలిగి యుండిరి.

ఈ మోతేవారు తమనివాసస్థానమయిన యేలూరు పురంబున వ్యాపారవృద్ధి గావించి లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును నార్జించుటంబట్టి మిగుల ధనవంతు లనుప్రసిద్ధిని గాంచిరి.

ధర్మకార్యములవిషయములో లక్షలకొలఁది ద్రవ్యము చేరునట్లుగ నేలూరువర్తకసమూహమువారివలన జరిగింపఁబడు చున్న వర్తకములమీఁదఁ బలువిధము లైన కట్టుముల నేర్పఱచి యందువలన లక్షల కొలఁది రాఁబడినద్రవ్యముచే నేలూరువైశ్యవర్తకబృందము వారిపేరిట నొకధర్మసత్రమును, మఱియొకనిరతాన్నసత్రమును, చలివేంద్రయును శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీనగరేశ్వరుల దేవాలయములను గట్టించి యందు ప్రతిష్ఠలు సేయించి నిత్యనైవేద్యదీపారాధనోత్సవాదులను మిగుల భక్తిశ్రద్ధలతో జరుగునటులఁ దగినయేర్పాటు జేయించిరి. ఇవి శాశ్వతముగ జరుగునటుల స్థిర మైనవసతులను గూడ నేర్పఱచిరి. ఇట్లు లక్షలకొలఁది వెచ్చించి యేర్పఱుపఁబడిన యీదేవాలయాదులకుఁ బ్రథమము నుండియు నీకుటుంబమువారే ధర్మకర్తలుగ నుండి తగినకట్టుబాటులతో యాజమాన్యము సేయు చుండిరి. వీరి యాజమాన్యమునఁ గొంత మూలధనమును సమకూడెను. దీనివలనను మఱికొంతధనమును సమకూ

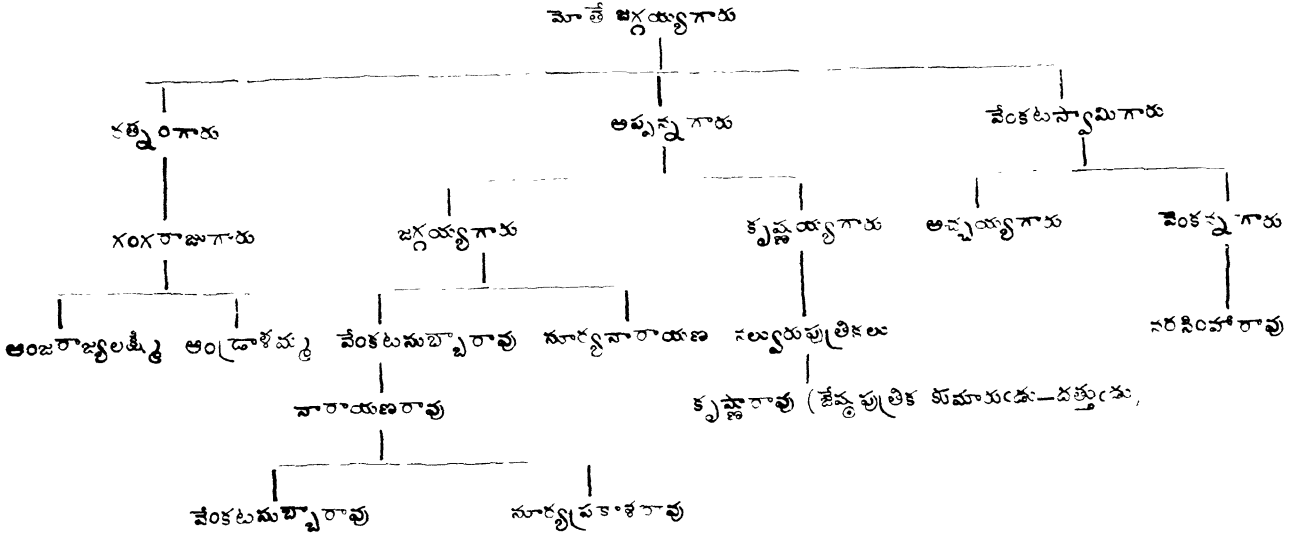
మోతే జగ్గయ్యగారు
రత్నంగారు
అప్పన్నగారు
వేంకటస్వామిగారు
గంగరాజుగారు
జగ్గయ్యగారు
కృష్ణయ్యగారు
అచ్చయ్యగారు
వెంకన్నగారు
ఆంజరాజ్యలక్ష్మి
ఆండ్రాళమ్మ
వేంకటసుబ్బారావు
సూర్యనారాయణ
నల్వురుపుత్రికలు
నరసింహారావు
నారాయణరావు
కృష్ణారావు (జేష్ఠపుత్రిక కుమారుడు—దత్తుడు,
వేంకటసుబ్బారావు
సూర్యప్రకాశరావు

చ్చియు శ్రీజనార్దనస్వామియాలయమును నిర్మాణము చేయించిరి. ఏలూరునందు వీరు గొప్పధనవంతులుగను గొప్పవర్తకులుగను నుండుట చేత నేగాక నీగ్రామ మందు వీరు పూనుకొని చేయుచున్న ధర్మకార్యములచేతను వైశ్యబృందమేగాక యితరపురప్రముఖులును వీరి యందత్యంతగౌరవము గలిగి యుందురు.

వీరిలో దాదాపుగఁ బదిసంవత్సరము లప్పన్నగారు పురపారిశుద్ధ్యసంఘమున సభ్యులుగ నుండిరి. వేంకటస్వామిగారును నెడతెగక ముప్పదిసంవత్సరములు పురపారిశుద్ధ్యసంఘసభ్యులుగను హానరెరీ మేజస్ట్రీటుగను దాలూకా బోర్డు మెంబరుగను నుండి వీరు ప్రజల కనేకోపకారంబులఁ గలిగించి యుండిరి.

ఈ ముప్పురుసోదరుల యనంతరమున వీరిసంతతి వారైకమత్యమును గలిగి పరస్పరానురాగముతోఁ దమ జమీాయొక్కస్థితిగతులను విచారించుకొనుచుఁ దమ యెస్టేటులోనిప్రజలకు సౌఖ్యకరముగను దమకు లాభకారియగునటులను బాలించుకొనుచుండిరి. ఒక జమీాపాలనవిషయములోనే కాక వ్యాపారమునందును ధనాభివృద్ధి గాంచఁ గలిగి యీజిల్లాలో మిక్కిలి ధనవంతు లనిపించుకొనిరి. మఱియు నెర్నకూడెముతాలూకాలోఁ జేరి దంతులూరి పెదవేంకటజగన్నాథరాజుగారిదైన గుండేపల్లి యెస్టేటును నేలూరు సబార్డినేటుకోర్టు వారివేలములో వీరిచేఁ గొనఁబడెను. అందు గుండేపల్లి, క్రొత్తచోడవరము, ప్రాఁతచోడవరముయొక్క పూర్వుపాయ యనుగ్రామములు గలవు. ఈగ్రామమందు లం దత్యంతశిథిలస్థితిలో నున్న నెట్టకాలువసంబంధ మగు సీటివసరునకు దాదాపుగఁ బదివేలరూప్యముల వెచ్చించి స్థిర మైనమరమ్మతును జేయించిరి. ఇందువలన రైతులకును విశేషలాభకారి యగుటచే నాగ్రామస్థులు వీరియం దత్యంత భక్తిశ్రద్ధలతో గౌరవమును జూపుచుందురు. వీరు దొరతనము వారి కాదాయపుపన్ను (ఇన్కంటాక్సు) గఁ బదివేలును, జమీాలపేష్కష్ క్రింద నైదువేలును, నితరభూములు మున్నగు వానికి రెవెన్యూశిస్తులక్రింద నాలుగువేలును బ్రతిసంవత్సరమును జెల్లింపుచుందురు.

ఈకుటుంబమువారు దమతండ్రిగార్లచే నెలకొల్పఁబడిన ధర్మ కార్యములను వృద్ధిపఱచుచు నింక ననేక నూతనధర్మకార్యములను గావించుచు మిగుల ఖ్యాతిని బడయు చున్నారు. వీరితండ్రిగార్ల కాలములో నిర్మింపఁబడిన జనార్దనాలయమును వర్తకసమూహము వారిచే ననేకము లైనకట్టడముల నేర్పాటుచేయించి యందువల్ల ధనమును వృద్ధిపఱచి దివ్యస్థల మగునట్టుల లక్షలకొలఁది వెచ్చించి యనేకాలయములను నిర్మింపఁ జేసిరి. అందు శ్రీజనార్దన శ్రీరంగనాయక స్వామివార్ల ప్రతిష్ఠలను జేయించిరి. మఱియు నిత్యనైవేద్యభోగ కైంకర్యాద్యుత్సవము లత్యంత వైభవముగ జరుగు నటుల స్థిర మైన భూవసతుల నేర్పఱచిరి. ఈయాలయములకును శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీ నగరేశ్వర దేవాలయములకును ధర్మసత్రసిరతాన్న దానసత్రాదులకును సీకుటుంబమువారే ధర్మకర్తలుగ నుండి వ్యవహరించుచు మంచి స్థితిలో నుంచిరి. ఇట్టుల దైవభక్తి పరాయణులై తమ భక్తిశ్రద్ధలను జూపుటయకాక శ్రీజనార్దనాలయమునందు శ్రీయాంజనేయదేవాలయ మొండు నిర్మించి, యందు బహుసుందర మైన పాలరాతివిగ్రహమును బ్రతిష్ఠించి నిత్యనైవేద్యదీపారాధనాద్యుత్సవములను వీరు సొంతముగ జరిగించుచు శ్రీయాంజనేయస్వామిని దమయిష్టదైవముగాఁ బూజింపు చుందురు.

స్వలాభమున కై వీరిచేఁ గావింపఁబడు చున్న వ్యాపార బాహుళ్యమును బరోపకారముగనే పరిణమించు చుండెను. ఎట్లన నేలూరుపురమునఁ బ్రప్రథమమున నుప్పుడుబియ్యము జేయు నొక యంత్రశాల (రైసుమిల్లు) ను రెండులక్షలధనమును వెచ్చించి నిర్మాణము సేసిరి. ఇందు ప్రతిదినమును బదివందల బియ్యపుబస్తాలు దయారు చేయఁబడును. దీన వందలకొలఁది కూలిజనమునకు జీవనోపాధి గలిగెను. వీరికిని నెక్కుడు ధనాదాయమును గూర్చెను. ఈ గ్రామమునకే డెనిమిదిమైళ్లదూరమునఁ గొల్లేరనుసరస్సు గలదు. అది యేలూరు గుడివాడ కయికలూరు తాలూకాల పల్లపుగ్రామముల నంటి, ముప్పదిరెండుమైళ్ల పొడవును బండ్రెండుమైళ్ల వెడల్పును

కలిగిన పల్లపుమురుగుప్రదేశమై యుండెను. కృష్ణాగోదావరీనదుల నుండి వచ్చెడిమురుగునీ రీప్రదేశమున నిలిచి సముద్రమునఁ గలియు చుండును. ఈజలమయప్రదేశ మం దక్కడక్కడ కొన్నిలంక లేర్పడి విస్తీర్ణము గలిగి యున్నవి. మెరకతావులయందుఁ జిన్నచిన్నగుడిసెలు గల కొన్నిగ్రామములును గలవు. ఈగ్రామస్థులు లంకలయందు నీటి నేతాములతోఁ దోడుకొని కొద్దిగా సాగుచేసి జీవించు చుందురు. దీని నీకుటుంబమువారు గనిపెట్టి ప్రథమమునఁ గైకలూరుతాలూకా లోని గుడివాకలంకగ్రామముతాలూకు పదివందల యెకరముల భూమిని దొరతనమువారివలనఁ గౌలునకుఁ బుచ్చుకొని యందు మిగుల ధనమును వెచ్చించి నీరు తోడు మంచిసామర్థ్యముగల గొప్పయింజను దెప్పించి దానిసాహాయమున సాగు చేయించు చుండిరి. ఇందువలనఁ బంటలు విశేషముగఁ బండి రైతులకును దదితరప్రజకును మహోపకారము గలిగెను. కొల్లేటిసరస్సులోని మొదటియింజ నిదియ. పిమ్మట మఱి రెంటిని దెప్పించి సాగు సేయించుచుండిరి. వీరిమార్గము ననుసరించి మఱికొందఱు కొన్నియింజనులను బెట్టించిరి కాని వానియన్నిటిలో నివియ గొప్పవి యై దినమునకు నూ రెకరములనుసైతము దడుపు చుండెను. ఇందువలనఁ బ్రజలకు మహోపకారమును దమ కాదాయ వృద్ధియుఁ గలిగెను. ఇట్టిదియె మఱియొకటి గలదు. అదేదన వీరి ప్రోత్సాహముచే నేలూరున నెలకొల్పఁబడిన ప్రత్తిజనపనారల యంత్రశాల (Kistna Jute & Cotton Mills) స్వలాభకారి యగు టయు కాక పరజనోపకారియు నై విరాజిల్లు చుండెను. ఎట్లన నీయంత్రశాలయం దనవరతమును బదునైదువందల స్త్రీపురుషాదు లైన కూలిజనమునకుఁ బని గలిగి వారి జీవనమున కాధారముగ నున్నది. ఈ యంత్రశాలాస్థాపనార్థ మై వీరు భాగస్వాములుగ నుండి యొసంగిన యేబదివేలరూప్యములుగాక స్వల్పపువడ్డితో మూఁడునాలుగులక్షల ద్రవ్యమును ఋణ మొసంగిరి. ఆ బదులుమొత్తము తీర్మానింపఁబడి ప్రస్తుత మిది పదిపంద్రెండులక్షలవఱకు వృద్ధి గావింపఁబడెను. ఇందు గోఁగునారను బదును జేయుట, దారములను వడకుట, గోతాలు

నేయుట మొదలైనపనులు గావింపఁబడు చుండును. విద్యుద్దీపికాళి తోడను, యంత్రవిశేషములతోడను, నీ శాలయంతయు నేత్రపర్వమై కనిపించును. ఈయంత్రశాలను స్థాపించువిషయమునను నింతవఱకు నుంచి యున్నతస్థితికి దెచ్చువిషయమునను మోతే గంగరాజుగారు మిగుల శ్రమ సేసిరి. ప్రారంభములోఁ గొందఱు నూఱురూప్యములు వెలగల తమభాగములను నేబదిరూప్యములకే యమ్ముకొనఁ జూచిరి; కాని యిప్పు డిన్నూటేబదిరూప్యము లిచ్చినను భాగము నమ్ముకొనువారు లేరైరి. ఇప్పుడు భాగస్వాముల కత్యంతలాభకారిగ నుండెను. ఇది యంతయు గంగరాజుగారి కార్యకౌశల్య మని భాగస్వాములెల్లరును గొనియాడు చున్నారు. ఈ కంపెనికి బ్రథమమునుండియు గంగరాజుగారే కార్యదర్శకులుగను ధనాగారాధిపతులుగను నుండి వ్యవహరించు చుండిరి.

ఈ కుటుంబమువారు మొదటినుండియు ధర్మపరాయణులై 'యద్దదాతి యదశ్నాతి తద్ధైవ ధనినాంధన' మనువాక్యార్థ మెఱింగి పెక్కు ధర్మకార్యము లొనరించు చున్నారు. వానిలోఁ గొన్నిటి మాత్ర మీదిగువ నుదహరించెదను. తమ నివాసస్థానమైన యేలూరులో నొకవిశాలప్రదేశమం దిరువదియైదువేలరూప్యముల వ్యయముతో నొక గొప్పసత్రమును నిర్మింపఁ జేసిరి. ఇందు బాటసారులనేకులు దమకుటుంబములతో నివసించుటకు విశాలములైన గదులుగల సత్రశాలయును, గౌరవనీయులు నివసించుటకుఁ దగిన విశాల సౌధమును, నొక నిరతాన్నసత్రమును నిర్మాణము సేయించిరి. ఇందు దిగువారికి పాకపాత్రలు మొదలగునవియు నియ్యఁబడును. మఱియు నిం దనేకపరికరముల నేర్పఱచి యీధర్మసత్ర మవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుటకుఁ గొంతమూలధనము నుంచిరి. ఇది బాటసారుల కత్యంత సౌఖ్యదాయకముగ నుండెను.

వీరికి బ్రాహ్మణభక్తి మెండు. కాశీక్షేత్ర మందు బ్రాహ్మణులకు రాత్రిభోజనము దొరుకు టరు దని యం దొకయన్నసత్ర మునుంచి పదునెనిమిదిసంవత్సరములనుండి పోషించు చుండిరి. ఏలూరుపురమున

సర్వజనోపయోగార్థమును బహువులకొఱకును మంచినీటివసతిగల యొక తటాకమును ద్రవ్వించిరి. అచ్చట నొకముసాఫుఖానాయును నొక విశ్రాంతిశాలయును నెలకొల్పఁబడెను. అట్లే కొల్లేటిసరస్సు మధ్య నున్న యనేకగ్రామప్రజలకు వేసవికాలమందు మంచినీటివసతి లేమిఁ గనిపెట్టి యం దైదాఱువేలరూప్యములవ్యయముతో నొక గొప్పతటాకమును ద్రవ్వించి పసుకోటికిని బ్రజాసమూహమునకును మహోపకారమును గావించిరి. ఒకబ్రాహ్మణుఁడు గృహమున కై యాచింపఁగ నాలుగువేలరూప్యముల వెచ్చించి యొకనూతనగృహ మును నిర్మింపఁజేసి సమస్తపరికరములతో దాన మొసంగిరి. ఇంక బ్రాహ్మణు లనేకులకు భూదానాదు లొసంగి స్థిరజీవనోపాధి కలుగఁ జేసిరి. తదితరులకును వివాహగృహనిర్మాణాదుల కని వచ్చి యాశ్ర యింపఁగఁ దగురీతి సాయ మొనరించు చుండిరి.

బందరులోని జాతీయకళాశాలకు బదునాలుగువందల రూప్యము లొసంగిరి. ఏలూరులో ఘోషా ఆసుపత్రి (స్త్రీలకొఱకై ధర్మవైద్య శాల) కట్టించు నెడల నిరువది వేల రూప్యముల విరాళ మొసంగెద మని వాగ్దాన మొనరించిరి, కాని దొరతనమువా రీయుద్యమమును బ్రస్తుతఘోరసంగ్రామకారణమున నింకను బ్రారంభింప రైరి.

వీరి యౌదార్యములలోఁ బ్రశంసనీయ మగు మఱియొకవిష యము గలదు. పదిపండ్రెండు సంవత్సరములనుండి ప్రతిదినమును బగలు మూఁడుగంటలవఱకు గూలినాలి చేసికొను బీదజనమునకును గుంటిగ్రుడ్డి మొదలగువారికిని నూకలజావను గాయించి పోయించుచు నిందు కొఱకై తగిన శాశ్వతపునౌకర్లను బరికరములను స్థలమును నేర్పఱచి ప్రతిదినమును ననంఖ్యాకు లగు బీదల క్షుదార్తిని బోఁగొట్టు చుండిరి.

ఏలూరులో వీరిచే నేర్పఱుపఁబడిన తోఁట యొకటి మిగుల రామణీయకము గలిగి నానావిధఫలపుష్పభరితంబు లైన వృక్షరాజం బులచే నేత్రపర్వ మై యుండును.

ఇట్లు సర్వజనోపయోగకార్యము లేగాక విద్యావిషయమునం

దును ఈ రెక్కుడుధనమును వెచ్చింపుచున్నారు. బెజవాడలోని శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీహైస్కూలున కొకసహస్రరూప్యము లొసంగిరి. ఏలూరులోని దొరతనమువారి బాలికాపాఠశాలకు నెలకుం బది రూప్యముల వేతనముచొప్పున నొకసంగీతబోధకుని నేర్పఱచి యిప్పటికి మూఁడునాలుగుసంవత్సరములనుండి బాలికలకు సంగీతవిద్య గఱపించుటయ కాక యిట్లే చిరకాలము జరుగున ట్లేర్పాటు సేయ నుండిరి. "సైద్ అహమ్మద్ మిమోరియల్ ప్రెసిడెన్సి చాంపియన్‌షిప్పు టూర్నమెంటు" నకు సంబంధించిన టెన్నిసునకు 'షీల్డు' అను నొకరజితమయచిహ్నము నొసంగిరి. ఏలూరులోని "హిందూయువజనసభ" యను పుస్తకభాండాగారమున కేనూఱురూప్యములు వెలగలగ్రంథము లొసంగిరి. ఆర్యవైశ్యవిద్యానిధికి పదివేలరూప్యములను ధారాళముగ నొసంగి తమయౌదార్యమును వెల్లడించిరి. రాజభక్తియందును వీరు వెనుదీయనివారై ప్రస్తుతయుద్ధనిధికై పదునైదువేలఋణము (War-Loan) నొసంగిరి. తా మొసంగుటయకాక పౌరులచేఁ బెద్దమొత్తము నిప్పించుటలో వీరు చూపినశ్రద్ధకు దొరతనమువారు సంతసించి యొక యోగ్యతాపత్రిక (Certificate) నొసంగిరి. ఇట్లే వీరు శ్రీ జార్జిచక్రవర్తిగారి పట్టాభిషేకసందర్భమునందు డిల్లీకి వెళ్ళి దొరతనమువారిచే యోగ్యతాపత్రికల నంది యుండిరి.

కుటుంబజ్యేష్ఠులైన వెంకన్నగారు పది పండ్రెండు సంవత్సరములనుండి యేలూరుపురపారిశుద్ధ్యసంఘసభ్యులుగా నుండి పురజనులకెన్నియో సదుపాయములఁ జేయు చుండిరి. గంగరాజుగా రెక్కుడు ప్రసిద్ధిని గాంచి బెజవాడలోని శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీహైస్కూలున కధ్యక్షులుగను, నేలూరుపురయువజనపుస్తక భాండాగారమునకును నన్నదానసమాజమునకును గోసంరక్షణసభకును ధర్మకర్తలుగను, బళ్ళారిలో జరిగిన యార్యవైశ్యమహాజనసభకు నధ్యక్షులుగను నుండిరి. మఱియు నీ గంగరాజుగారు డిస్ట్రిక్టు బోర్డు మెంబరుగ నిదివరలో నాఱుసంవత్సరము లుండి యిప్పుడు తిరిగి యాపదవి నలంకరించిరి. పదునైదువత్సరముల నుండి ఆనరెరీ మేజస్ట్రేటుగఁ గూడ నుండిరి.

ఏలూరులో జరిగిన సప్తమార్యవైశ్య మహాజనసభ కాహ్వానసంఘా ధ్యక్షులుగ నుండి మిక్కిలి దీక్షతో కార్యభారము నిర్వహించిరి.

నారాయణరావుగారు తరుణవయస్కు లయ్యుఁ గీర్తికరములైన కార్యములకుఁ దోడ్పడుచు నేలూరు హిందూయువజనసంఘమునకు వైసు ప్రెసిడెంటుగ నుండి సంఘమునకు మిగులఁ బాటుపడు చుండిరి. మఱియు వీరు హూణభాషాలంకృతులై యొకసారి పాశ్చాత్యదేశమునకును వెళ్లి వచ్చిరి.

ఈ మోతేకుటుంబమువా రివ్విధంబున నెల్లకాలమును నవిభక్త కుటుంబీకులుగ నుండి పరస్పరైకమత్యంబును విడనాడక సర్వజనా నురంజనముగ వర్థిల్లు నట్లు సర్వేశ్వరుం డగు, శ్రీమన్నారాయణమూర్తి కరుణించుఁ గాత.

శ్రీరస్తు.

కొచ్చెర్లకోటవారి సంస్థానము.

పోలవరము (గోదావరిజిల్లా).

సీ॥ కవుల కాశ్రయ మిచ్చి ♦ కవులపాలిటికల్ప
కం బనుసత్కీర్తిఁ ♦ గాంచి రెవరు?
సంస్కృతాంగ్లాంధ్రభాషావేత్తలై పెక్కు
గ్రంథముల్ దెలుఁగున ♦ వ్రాసి రెవరు?
కవిపోషకులెగాక ♦ కవులును దా రయి
పండితప్రభు లనఁ ♦ బరఁగి రెవరు?
భాషాభిలాషచేఁ ♦ బ్రాచీనగ్రంథాళి
వెలయింపఁ బత్రిక ♦ నిలిపి రెవరు?
తే॥ గీ॥ రాజభక్తి సూచింప ‘స♦రస్వతి’ యను
పత్రికాత్మజ శ్రీజగ్గ♦ప్రభున కొప్ప
గం బొనర్చి రెవ్వ రట్టి ♦ సమావిభాసు
నిరత మాయురున్నతిఁ గల్గి ♦ నెగడు చుండు.

శ్రీరాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుబహాదరు బి. ఏ. గారు తమ యసమానపాండితీవిభవంబుచేతను, సహజౌదార్యాదిసుగుణసంపదలచేతను సుప్రసిద్ధిగాంచిన ప్రభువరులై యున్నారు. ఉత్తరసర్కారుల (Northern Circars) యందుఁ గల జమీందారులందఱిలో వీ రొక్కరె ప్రప్రథమమునఁ బట్టపరీక్షయందుఁ గృతార్థులైనవారు. జనోపయోగంబు లగు సత్కార్యముల నాచరించుటయందు

వీరికిం గల యభినివేశమే వీరి యశోవల్లరికి ముఖ్యావలంబనము. శ్రీరాజాగారిచే సంకల్పింపఁబడి యాచరింపఁబడ నున్న ప్రతికార్యమును సోత్సాహముగను, నిర్విఘ్నముగను, సాంగోపాంగముగను నెఱవేర్పఁబడు చుండును. శ్రీవారిచే నెలకొల్పఁబడి రమారమి పదియాఱువత్సరముల నుండి నిర్విఘ్నముగను, సర్వజనశ్లాఘాపాత్రముగను నడుపఁబడు చుండిన సరస్వతీపత్రికారాజమే యింగులకుఁ బ్రబలనిదర్శనము.

ఏవంశమునం దీజమీందారుగా రుద్భవించిరో యావంశము గొప్పరాజకీయాధికారముగలిగినదియు, మహదైశ్వర్యయుత మైనదియు నై యలరారెను. ఈవంశజులలో నొకరగు శ్రీవేంకటరాజుగారు కృష్ణాగోదావరీజిల్లాలలో మిగుల సుప్రసిద్ధు లగుటయేకాక గౌరవస్థాన మగు శిరస్తాదారుపదవి నధిష్ఠించిరి. వీరు లక్ష్మీకటాక్షవైభవంబు కల్మిఁ గృష్ణాజిల్లాలో నొక జమీని సంపాదించిరి. ఆజమీని వీరికింగల వేంకటరాయఁడుగారు, రామన్నగారు, పెదసుబ్బారాయఁడుగారు, చినసుబ్బారాయఁడుగారు నను నల్వురుపుత్రులలో జ్యేష్ఠు లగు శ్రీవేంకటరాయఁడుగారు దమకుఁగల బుద్ధికుశలతచేతను, సామర్థ్యాతిశయముచేతను నవిభక్తకుటుంబీకులుగనే యుండి సంస్థానము నెక్కుడభివృద్ధిలోనికిం దేఁ గలిగిరి. అనతికాలంబుననే వీరి దానశీలత్వాది సద్గుణగణంబులు నలుదెసలఁ బ్రసరింప సాగెను. వీరి ధర్మాచరణము లం దన్నింటిలో వీరినివాసస్థాన మగు రాజమహేంద్రవరము నుండి వారణాసిదనుకం గల మార్గమధ్యంబునం దచ్చటచ్చట నెలకొల్పఁ బడిన సత్రశాల లాచంద్రార్కయశోవిరాజితంబు లై శ్రీరాజాగారి మహోదార్యగుణంబును బ్రకటింపు చున్నవి. మఱియు వీరు రెండు పర్యాయములు సువర్ణంబునఁ దులాభారంబునఁదూఁగి తద్ద్రవ్యంబును దమమండలంబునందుఁగల విప్రశ్రేష్ఠులకును నన్నాతురు లగు నిరుపేదలకును బంచిపెట్టి యభినవదానకర్ణుఁడో యన నైహికఖ్యాతియు, నాముష్మికసుఖంబును బడయఁగలిగిరి. సంస్థానము క్షామబాధాపీడిత మై యున్నకాలంబున వీరు తమపేదరైతులయొద్దనుండి పన్నులను జ్జుకొన కుండెడివా రని తత్సంస్థానకృషీవలులు నేఁటిదనుక వేనోళ్ళఁ

గీర్తింపు చుండుటచే వీరు కీర్తికాముకు లనియు, మృతజీవులనియుఁ బ్రశంసింపఁ బడు చుందురు.

ఇట్లు సర్వజనశ్లాఘాపాత్రంబుగ జరించి దేహయాత్రను విరమించినపిదప వీరియర్థాంగలక్ష్మి సంస్థానకార్యభారంబును వహించెను. అయినను సంస్థానమువిశాలమైనదగుటచేతను వ్యవహారదక్షత యామెకు లేకుండుటచేతను ననతికాలములోనే సంస్థానమును గోలుపోవలసిన దాయెను. ప్రస్తుత ముండినపోలవరము, తాడువాయి, జంగారెడ్డిగూడెము, గణపవరము, గూటాలపరగణాలు వేంకట్రాయఁడుగారి సమీపజ్ఞాతియగు జగన్నాథరావుగారి సొంతము లయ్యెను. ప్రస్తుతకాలమునందు వలెఁ బూర్వ మివి యంతగా నాదాయసమృద్ధిగలవి గా కుండుటచేఁ దదధిపతుల కెక్కుడు లాభకారులుగ నుండక పోయెను. వేంకటరాయనింగారిపరాబీ కుటుంబమును జిరకాలమునుండి యాశ్రయించుకొని యుండి నందున గూటాలపరగణా సర్వాధికారంబులతో నాయనకొసఁగఁ బడెను. పూర్వకాలమునుండియు నవిభక్తముగ నుండిన కుటుంబ మాతరుణమునందే విభజింపఁబడఁ బ్రయత్నములు సాగుచుండెను. జగన్నాథరావుగారు తమ సొంతమునకై పోలవరముజమీను నుంచుకొనిరి. రంగారెడ్డిగూడెము, తాడువాయిపరగణాలు సుబ్బారాయఁడుగారి యధీనము లయ్యెను. గణపవరము రామన్నగారికిలభించెను. ఈ తుదిరెండుజమీలందును జాలభాగము విక్రయింపఁబడెను. మిగిలిన స్వల్పభాగముసైతము దొరతనమువారికి గోలుపోఁబడెను.

పోలవరమున కధిపతులుగ నుండిన జగన్నాథరావుగారు రామచంద్రకృష్ణారావుగా రను బుత్రకుని గాంచిరి. వీరును దమబాల్యదశయందే సుగుణాభిరాము లై తండ్రిగారిచే సుశిక్షితులు గాఁ బడియుండుటచే వారియుక్తవయస్కాలమునందును బ్రజాగౌరవంబున కెంతయుఁ బాత్రతఁ గాంచఁ గలిగిరి. వీరికి వేంకటజగన్నాథరావుగారనునొకపుత్త్రుఁడును మఱియొకపుత్త్రికయును గలదు. ఈ వేంకటజగన్నాథరావుగారు తల్లిదండ్రుల కనుంగుబిడ్డఁడై యమందానందమును గూర్చుచుండెను గాని దైవాజ్ఞ నుల్లంఘింపఁ జాలక తన యిరు

వదిమైదవయేటనే స్వర్గాభిముఖుండు గావలసి వచ్చెను. నిజపతివియోగ దుఃఖసాగరనిమగ్న యై యున్న కామాయమ్మగారు భర్తచే నిచ్చుకు వచ్చిన బాలు నొకని దత్తపుత్రకునిగ స్వీకరించుకొనఁ దగు నట్లనుజ్ఞ వడసి యున్న కారణంబునఁ దమసోదరీపుత్రులును, మనప్రస్తుతకథానాయకులును నగు శ్రీరాజా రామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుగారిని బుత్రస్వీకార మొనరించుకొనిరి. ఈరామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుగా రున్నతవంశోద్భవు లనుట నిస్సంశయము. వీరిపూర్వీకులు రాజకీయోద్యోగంబులం దున్నతపదవుల నధిష్ఠించి యుండిరి. శ్రీవారి పెదతాతగారగు శ్రీ పెద నగరాజరావుగారు మచిలీపట్టణమునందుఁగల న్యాయసభాస్థానంబున (ప్రొవిన్షల్ కోర్టు) న్యగన్యాయవాదిగ (Bar-at law) నుండి తదితరన్యాయవాదిబృందంబునకు మార్గదర్శకులుగ నుండిరి. వీరు న్యాయార్జనంబునందే కాక యసమానపాండిత్యమునందును బేరు గాంచిరి. సంస్కృతాంధ్రభాషల యందు మంచికవిత్వమును జెప్పఁగల రనుటకంటె సంస్కృతమునుండి వీరిచే నాంధ్రీకరింపఁబడిన 'శాకుంతలాపరిణయము' ను, సంస్కృతగ్రంథంబులలోఁ బెక్కింటికి వ్రాయఁబడిన వ్యాఖ్యానంబులను జేర్కొనినఁ జాలును.

శ్రీయుత కామాయమ్మగారు పూర్వాచారపరాయణలవలెఁ గాక తన దానశీలత్వంబున నవనాగరికప్రపంచమున దగ్రగణ్యురాలుగ నెంచఁబడెను. విద్యార్థుల కెందఱకో ద్రవ్యసాహాయ్య మొనరించి విద్యాదాన మొసంగుటయు యాయమ చేసినమహోపకారము. ఈ సాధ్వీమణిసాహాయ్యంబునఁ బట్టపరీక్షయం దుత్తీర్ణులై యున్నవారు ద్యోగంబుల నానందించుచుండినవా రామండలంబునందు నేఁటికిని నామెమహోపకారంబును సంస్మరించుచునే యున్నారు. ఇట్లొకవిద్యావిషయంబునందే కాక సర్వజనోపయోగంబు లగుసత్రములు మున్నగున వెన్నియో యామెయౌదార్యభావంబును జాటుచునే యున్నవి.

శ్రీరాజా రామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుగారు 1871 వ సంవత్సరము నవంబరు 11 వ తేదీని గోదావరీమండలములోని స్వసంస్థానమయిన పోలవరములో జనన మందిరి. తమమైదవయేట శ్రీయుత కామా

యమ్మగారిచే దత్తతఁ జేసికొనఁబడిరి. ఇంగ్లీషుతో పాటు సంస్కృతాంధ్రభాషల నభ్యసించుచుఁ ప్రవేశవిద్యను స్వసౌధమునందే ప్రారంభింపఁ గడంగిరి. అయినను జెన్నపురిదొరతనమువారు, రాజకీయవ్యవహారకార్యభారమును నిర్వహించుటలో శ్రీకామాయమ్మగారి సామర్థ్యాతిశయములకు సంతసించియును శ్రీకుమారరాజాగారికి సరియైన విద్యాభివృద్ధి గలుగుచుండుట లేదని సూచింపఁ దొడంగిరి. కుమారునియందుఁ గలయనురాగవిశేషంబుచే నెడఁబాసి యుండుట కష్టతరమని ప్రప్రథమమున భావించియును లోకమునందలి ధనికులలోఁ గొందఱు ప్రేమ యనునెపంబునఁ దమయాత్మజులకు సరియైనవిద్యాబుద్ధులఁ గఱపక తుదకుఁ దమకుఁదామె పగతురగు నట్లుగాక నుదకు విద్యాభ్యాసమునకై 1884 వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బంపకి తప్పినదికాదు. ప్రేమాతిశయముచేఁ బ్రారంభమున నొకించుక శంకించినను విద్యయే జ్ఞాననేత్రమని యెఱిఁగి యున్నదగుటచేఁ దదుపరి నొక్క రాజమహేంద్రవరమునకే కాక దూరస్థమగు జెన్నపురి మొదలగు పట్టణరాజంబులకును బంపి సంపూర్ణవిద్యావంతునిగఁ జేయ నెక్కుడు పట్టుదలను వహించియుండెను.

ఇట్లు రాజమహేంద్రవరమునందలి పాఠశాలయందుఁ బ్రవేశించి యుపాధ్యాయులమెప్పు వడయునట్లును, సహపాఠకులకు మార్గదర్శకులుగ నుండునట్లును బఠించుచుఁ దమ పదియాఱవయేట ననఁగా 1887 వ సంవత్సరమునందే ప్రవేశపరీక్ష (Matriculation Examination) యందు జయ మందిరి. శ్రీకృష్ణారావుగారు తమదృష్టిపథమునందుఁ గలప్రతివిద్యను బట్టుదలతో నభ్యసింప నుత్సాహముగలవారగుటయ కాక, నభ్యసింప మొదలిడినప్రతివిషయమునందును గృతార్థులగుచునే యుండిరి. శ్రీవారికి గణితశాస్త్రమునందును, భాషావిషయమునందును నభిలాష యెక్కుడుగ నుండెను. అంతియే కాక దేశచరిత్రలయందుఁ గనఁబఱచిన యభినివేశమునుబట్టి భాషాప్రపంచమునం దగ్రస్థానమును దప్పక శ్రీవా రధిష్ఠింపకపో రనువిషయమును దమవిద్యార్థికాలమునందే సూచించిరి. అంత 1888 వ సంవత్స

రమున రాజమహేంద్రవరమునందుఁ గల కలాశాలలో యఫ్. ఏ. (F. A.) చదువుటకుఁ బ్రారంభించిరి. కాని యాసంవత్సరమునందే (ఆగస్టు నెలలో) పాలకజనని యైన కామాయమ్మగారు పరమపదమందుటచే శ్రీరాజాగారి విద్యాభ్యాసమునకు కొంత యాటంకము గలిగెను. అంతట మఱుసంవత్సరమునఁ దిరిగి కాలేజిలోఁ బ్రవేశించిరి. కాని యాసంవత్సరమునందుఁ గూడఁ గొన్ని యసందర్భములు దటస్థమాయెను. ఈకుటుంబమునకు నేమియుసంబాధము లేని వేంకటరాజుగారను నొకరు శ్రీకృష్ణారావుగారిదత్తత చెల్లఁదగినది కాదని యొక దావాను దెచ్చిరి. ఈవ్యాజ్యములోఁ జిక్కుకొనవలసివచ్చుటచేతను దీర్ఘవ్యాధిపీడితులగుటచేతను 1891వ సంవత్సరమువఱకు విద్యాభ్యాసమొనరించుట కవకాశము చిక్కినది కాదు. విధిబలము చాలనిదినములయందుఁ గష్టములన్నియు నొక్కసారియే పైకొనుచుండునుగదా!

1891 వ సంవత్సరాంతమున శ్రీరాజాగారి కనుకూలముగనే వ్యవహారసంబంధ మగువిషయము లన్నియుఁ బరిష్కరింపఁ బడెను. మనశ్శాంతి గలిగి తిరిగి విద్యాభ్యాస మొనరించుట కవకాశము లభించెను. ఎన్ని యాటంకములు దటస్థమైనను బట్టపరీక్షయందు జయ మందవలయు ననుదృఢనిశ్చయములోఁ జెన్నపురియందుఁ గల క్రిస్టియన్ కాలేజిలో యఫ్. ఏ. తరగతియందుఁ బ్రవేశించి 1893 వ సంవత్సరములో నుత్తీర్ణులైరి. ఆమఱుసటిసంవత్సరమునందు బి. ఏ. చదువ నారంభించి 1896వ సంవత్సరమునం దుభయభాషలయందును సంపూర్ణజయ మందిరి. ఇఁక ఏశచరిత్రమునందుఁ గృతార్థతఁ గాంచవలసినభాగముమాత్రము మిగిలి యుండెను గాని యాసంవత్సరముననే సెప్టెంబరునెలలో దేహారోగ్యము చెడుటయేకాక జీవితాశ వదలుకొనవలసినంతదవస్థకు వచ్చిరి. 'విద్యా నేవ విజానాతి విద్వజ్జనపరిశ్రమ' మనునట్లు భాషావేది యగు నిట్టివిద్వత్ప్రభుండు భాషాసేవకుల పరిశ్రమ లాలించి తత్తదుచితానుసారంబుగ నొనర్పవలసిన మహోపకారంబు లెన్నియో మిగిలి యున్న వనుసంశయము దయామయుఁ డగు భగవానుఁ డెఱుఁగనిది కాదు. కావునఁ దిరిగి క్రమక్రమముగా మన

శ్రీరాజాగారి కాలోగ్యదశ సంప్రాప్త మయ్యెను. అంత దేశచరిత్రల (History branch) యందును జయ మొందఁ గోరి పరీక్షకు వెళ్లి యాసంవత్సరమునం దనగా 1900వ సంవత్సరమునఁ గృతార్థు లైరి. ఇట్లు పట్టపరీక్షయందు సంపూర్ణజయ మంది పదంపడి సంస్థానమును స్వపాలనమునకుఁ దీసికొని కాకినాడను నివాసస్థానముగ నేర్పఱచుకొనిరి.

శ్రీరాజా రామచంద్ర వేంకటకృష్ణారావుగారికి దేశచరిత్రలయందుఁ గల యభిరుచ్యుత్సాహముచే వీరు హిందూదేశమునందుఁ గల ముఖ్య పట్టణముల నన్నిటిని దర్శించి యుండిరి. మనపూర్వీకులు తీర్థయాత్రా సేవన మను నెపంబున దేశసంచారమున కెంతయు నుద్రేకంబును గలిగించి యనవకాశ మొసంగి యుండిరి. ఇందలి యాముష్మికవిషయము నటుండ నిచ్చినను, నైహికవిషయమునందుఁగూడ నొకగొప్ప యాదర్శము లేకపోలేదు. దేశసంచార మొనరించువారికి భూతదయయును, బరోపకారపరాయణత్వంబును, లోకానుభవజ్ఞానవిశేషంబును నిరుపమానము లని వేఱుగఁ బ్రశంసింప ననవసరము.

శ్రీరాజాగారు పునహానగరమున్న సైన్సు కాలేజీ (Science College) యెడ సదభిప్రాయు లై యది మంచి యుపయోగస్థితియందున్న కళాశాల యని వాకొనిరి. ఫెర్గూసన్ కాలేజీ (Ferguson College) యందుఁ గూడ నట్టి యభిప్రాయమునే సూచించిరి. మఱియు సర్వజనిక్ సభను గూర్చి "జనోపయోగంబున కంతగా నుపకరింపక జనుల నుచ్ఛదశకుం దీసికొనివచ్చుట కావంతేనియుఁ బాటుపడని కొన్ని దక్షిణదేశసభలవలెఁ గాక యీసభ దేశభక్తిపూరిత మై జనసామాన్యము నత్యంతోన్నతపదవికి దెచ్చుటకై మిగులఁ బాటుపడుచున్న" దని సెల విచ్చిరి.

ఇట్లు గావింపఁబడిన దేశసంచారవిశేషముననో లేక విద్యాప్రభావముననో కాని సంస్కరణశీలు రై దేశాభ్యుదయకరము లగు ప్రతియుద్యమమునందును ముందంజ వేయువా రైరి. ఉన్నతవిద్యాభ్యాసమున కై యింగ్లాండుదేశమునకుఁ బోవఁ గృతనిశ్చయు లై వలయు

వస్తులనుఁ బరికరములనే కాక టిక్కెట్టును గూడఁ గొని సంసిద్ధులై యున్న సమయమునఁ గొందఱు భిషగ్వరులు (Doctors) తద్దేశకాలానుకూల మైన యారోగ్యదశకుఁ దగినస్థితిలో లేకుండుటను నెఱింగించుటచేఁ బ్రయాణము మానుకొనవలసి వచ్చెను. జాతీయసభను (National Congress) గుఱించి 'రాజకీయాందోళనము చట్టముల ననుసరించియును మితము దప్పకుండఁగను జేయఁబడవలయు' నని శ్రీకృష్ణారావుబహదరుగారి యభిప్రాయ మై యున్నది. జాతీయసభాసభ్యులు కొందఱు మితము నతిక్రమించుట కిల దనియుఁ దాముమాత్ర మీయుద్యమమునందుఁ బరిపూర్ణసానుభూతి నొందు చుంటి మనియుఁ దెల్పుచున్నారు. హిందూదేశపు రాజ్యపరిపాలనాస్వాతంత్ర్యవిషయములో నెక్కువపట్టుదలతోఁ బనిసేయు ఎ. ఒ. హ్యూమ్ (A.O. Hume) దొరగారియెడల వారికిఁ గడుగౌరవము గలదు. సాంఘికమహాజనసభోద్దేశముల విషయమునఁ గూడ వారి కట్టిగౌరవమే కలదు. కాని యందు జేయఁబడు దీర్మానములు జాలవఱకు నాచరణలోఁ బెట్టఁబడు చుండనందున నాయీసంఘములు విశేషజయప్రదములుగ లే వని వారు సందేహపడు చుందురు. తమయభిప్రాయానుసారంబుగ ధైర్యసాహసంబులతో వర్తింపఁగలవా రొక్క కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారేయని వారియెడల శ్రీరాజాగారికి విశేషగౌరవభావము గలదు. శిథిలస్థితి యందున్నయాంధ్రభాషను బునరుద్ధారణ మొనరించుటకయి 1895 వ సంవత్సరమున "ఆంధ్రభాషోజ్జీవని" యనుపేర నొక సంఘము స్థాపింపఁబడెను. ఆసంఘమునకు గౌరవనీయు లగు శ్రీయానందాచార్యులుగారు రగ్రాసనాధిపతులుగ నుండ శ్రీరాజాగా రుపాధ్యక్షులుగ (Vice President) నుండిరి. మఱియుఁ గందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారిచేఁ జెన్నపురిలో స్థాపింపఁబడిన యనాథశరణాలయంబునకు వీరు సహస్రరూప్యవిరాళమును నిరాటంకముగ నొసఁగి యుండిరి. స్వసంస్థాన మైన పోలవరములో జనోపయోగమునకై యొకచికిత్సాలయమును నెలకొల్పిరి. ఈచికిత్సాలయము తత్ప్రాంతస్థగ్రామవాసుల కెంతయు నుపకారకారిగ నుండెను. స్వర్గీయకామాయమ్మగారిచేఁ

గాకినాడకు సమీపమునందుగల క్రొత్తపల్లి గ్రామంబునఁ గట్టింపఁబడిన సత్రమును శ్రీరాజాగారు నిరాక్షేపముగ నేఁటిదనుకఁ బోషింపుచునే యున్నారు. విద్యావిషయికప్రయత్నము లసమానము లని చదువరులు ముందు గ్రహింపఁ గలరు.

శ్రీయుత న్యాపతిసుబ్బారావుపంతులుగారిచే రాజమహేంద్రవరమునందు బ్రచురింపఁబడు చుండిన యొకియాంధ్రపత్రిక చెన్నపురిలో నున్న శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారి యాజమాన్యమునకుఁ గొంపోవఁ బడుటచే మనశ్రీకృష్ణారావుగారు 189ర వ సంవత్సరమున 'సరస్వతి'యనుపేర నొకపత్రికను బ్రచురింపఁ బ్రారంభించి యంతకు బూర్వము ప్రచురింపఁబడు చున్నపత్రిక చెన్నపురికి మార్పఁబడిన దను లోపము గానరా కుండఁ జేయుటయేకాక యంతకు వేయిరెట్లధిక ఖ్యాతిగలదానినిగఁ జేసిరి. మఱియు నీపత్రికావతంసంబునందు సర్వజన శ్లాఘాపాత్రంబులును బూర్వాధునికకవిపుంగవకృతంబులును, నముద్రితంబులును నగు గ్రంథరాజంబులను బెక్కింటిని బ్రకటించి, యాంధ్రభాషామతల్లి కొకనూతనాలంకారము గలిగింపుచుండిరి. శ్రీరాజాగారు కేవల కవిపండితపోషకు లగుటయకాక, తాము పండితప్రభువులును గవిపుంగవులును నైయుండుటచేఁ బత్రిక నిట్టియుచ్ఛదశలో నడుపు చుండు టొక వింతగాదు.

మఱియుఁ దమ యసమానప్రజ్ఞావిశేషంబుచే లోకప్రసిద్ధిని గాంచినవారును శతావధానులును నగు బ్రహ్మశ్రీ తిరుపతివేంకటేశ్వర కవివరులు శ్రీరాజావారియాస్థానకవు లయి యుండుటచే నింకఁ బత్రిక యొక్క ప్రాశస్త్యంబును గుఱించి యిచ్చట వేఱుగ వర్ణింప నవసరము లేదు. ఈ పత్రికయందు జక్కనిపద్యకావ్యములు, భాషాంతరీకరణ మొనరింపఁబడిన నాటకములు, చరిత్రములు నూతనశోభాస్పదము లగువింతకథలు (Novels) మున్నగునవి ప్రకటింపఁబడు చుండును. నెల కేబదిపుటలు చొప్పున సంవత్సరమున కయిదారు దివ్య మగుగ్రంథములు సమకూడు చుండును. మరియుఁ బత్రిక స్థాపింపఁబడిన యీ పదియాఱువత్సరములనుండి నేఁటిదనుక రమారమి

నూఱుసంపుటములకుఁ దక్కువ గాకుండ వెలువడి యున్నవి. ఈకార్య స్థానము నందు శ్రీనాథుఁడు, మారన, అనంతభూపాలుఁడు, కందుకూరి రుద్రయ్య, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు మున్నగు పూర్వమహాకవిప్రణీతంబులును దిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు, వడ్డాది సుబ్బారాయకవి, మున్షి షేక్ అల్లీ సాహేబు, కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు యం.ఏ., మున్నగు నాధునికకవిపుంగవప్రణీతంబులు నగు నుద్గ్రంథంబు లిందు గలవు. మఱియు నేతత్పత్రికాధిపతులును, మనకథానాయకులును నగు శ్రీరాజా రామచంద్ర వేంకటకృష్ణారావు బహదరు (బి. ఏ.) గారిప్రణీతములు గూడ నిందుఁ బెక్కులు గలవు. వానింగూర్చి యీక్రింద నించుక సంక్షేపముగఁ బొందుపఱచు ట ప్రస్తుత మని మాచదువరులు దలంప కుందెదరుగాక.

1 రాజతరంగిణి:—ఇది సంస్కృతభాషలోఁ గల్హణపండితునిచే వ్రాయఁబడిన కాశ్మీరదేశప్రభువులచరిత్రము ననుసరించి తెలుఁగున నిర్దుష్ట మగుశైలిలో రచింపఁబడినది. ఇది యిన్నూటేబదిపుటలతో రెండు సంపుటములుగను, సప్తతరంగములుగను విభజింపఁబడి యున్నది. ఈ గ్రంథమునుగుఱించి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నెక్కుడు విపులముగ వివరింప నోపక, యాయా తరంగప్రారంభంబుల రచింపఁబడినపద్యము లెంతయు మనోహరంబులుగ నుండుటచే వానిలోఁ గొన్నింటినిమాత్ర మీక్రిందఁ బొందుపఱుచు చున్నాఁడను—

"గీ. భూమణాహిఫణారత్న♦భూరికాంతి । తనదు నెమ్మేన నిచయమై♦తనరుచుండ
శివముక్తావళీరాజ♦మాన మగుచు । నలరు హారకల్పవృక్షము♦నాశ్రయింతు.

సీ. ఏమహామహుఫాల♦సీమఁ జెన్నలరారు, వహ్నిశిఖాంక వి♦భ్రమముతోడ
నేధన్యుకర్ణంబు♦లెసకంబు వహియించు, జృంభితకుండలి♦శ్రీలతోడ
నేవేల్పువక్షమం♦దావహిల్లఁగఁ జేయు, సురుచిరాహీన కం♦చుకముతోడ
నేగణ్యుకంధరా♦భాగంబు చెలువారు, స్వచ్ఛమౌ జలధిజ♦చ్ఛాయతోడ

తే. నేమహాదేవుఁ డర్ధనా♦రీశుఁడగుచు । వృషభవాహనుఁడని ధర♦వినుతికెక్కె
పరగు నాతని దక్షిణ♦వామభాగ । ములను నేదేని సిరులిచ్చి♦ప్రోచుఁగాత.

మ. అజగోశృంగములన్ ఘటించి విలు సే♦యంజాలునో యున్నఁ దా
త్మజుఁ దేహంబునఁ గూర్చునో యెవఁడు మ♦ర్త్యత్వంబు దంతిత్వమున్
నిజదేహంబునఁ దాల్చునో యెవఁడు త♦న్నీపుంస్వరూపంబు ల
ట్టి జగన్మాన్య విచిత్రకార్యకుశలుం ♦ డెందంబునన్ నిల్పెదన్.

చ. కలదిభకృత్తి దీని కెం♦పొందు కుచోచిత మౌక్తికాళి కే
లలికగతాగ్ని? దీనఁ గొన ♦ రాఁ గనుగోయుక్తిఁ గాటు కంచు నె
చ్చెలి వపురర్ధసంఘటన ♦ నీయుతిఁ బ్రతి సెప్పి యింకఁ జి
ల్వాలు వల దన్న మార్గులు♦పద్ధతి సెంచు హరుం దలంచెదన్.

మ. శిరమం దున్న ఫణీంద్రు మేనికిని దా ♦ స్త్రీమూర్తిసంశ్లేషము
న్నొగపె న్వేర్కి నెవండు నైజఘనవే♦ణీవేష్టనాలంకృతిన్
గిరిపుత్రీతనువల్లితో సరిగ నే♦కీభావముం గొన్న యా
హరు నిమ్మైను నిరంతరాయముగ ని♦త్యానందముం గూర్చుతన్.

ఉ. పాములు నీకుఁ గల్గి రుచిఁ ♦ బాత్రము లేదు వదంస్నికంబు నా
గోబుగు తావకీనగళ ♦ గహ్వులకున్ వికసించెఁ జూడ నీ
పాములదృష్టి యంచు నొక ♦ వాక్యము ద్వ్యర్థిగ నిర్వ రాడున
ట్టీమెయిఁ బల్కు నద్రిస♦తీశ్వరు నాలుక నమ్ముఁ బ్రోవుతన్.

ఉ. గాలియు వాకులుం దినుచుఁ ♦ గానలలోఁ దప మున్న దాని నే
మో లనుకోరు పట్టితివె సు♦గిరా చిలువల్ వృషభంబు వాని నేఁ
జాలెనె; ప్రేమ చేకొనుము ♦ సామెయి నీ కిదె భర్గుఁ డంచు స
త్స్త్రీలు నుతింపఁగా నలరు ♦ శీతగిరీంద్రకుమారి నెన్నెదన్.

చ. నిను జననిన్ సృజించె విధి ♦ నిర్మల మౌ పితృవంశమందు నీ
వనువుగ సంధ్యవేళల జ♦టాధరపాళికయొద్ద నుందు వం
చును గిరిపుత్రి యీ సెడపు♦చుం గపటస్తుతిఁ జేసి సంధ్యకున్
మనమున మ్రొక్కు నీశ్వరుఁడు ♦ మానుగ లోకము లేలుఁ గావుతన్."

2 సాహసికకథార్ణవము:— ఇందు రాజపుత్రస్థానములోని కొన్ని చక్కనికథలు మనోహరముగు శైలిలో వర్ణింపఁబడి యున్నవి.

3 అపవాదతరంగిణి:— ఇది షెరిడనుయొక్క 'స్కూల్ ఫర్ స్కాండల్' అను నింగ్లీషునాటకమునుండి యాంధ్రీకరింపఁబడిన వచన

రూపముగ నున్న యొక నాటకము. ఇది నీతిబోధకమును హాస్యరసప్రధానమును నై మిగుల సులభశైలిలో రచింపఁబడినది.

4 ప్రభువిశ్వాసము:— ఇందు హూణరాజ్యారంభమునుండి నేఁటిదనుక మన దేశమునకు లభించు చుండిన మహోపకారంబు లెన్నియో విస్పష్టంబుగ వర్ణింపఁబడి యున్నవి. ఈగ్రంథాంతమున నీదిగువ పద్యమును గలదు:—

"ఉ॥ స్వస్తి నిజాధిరాజ్యతల సంతతభాగ్యవిమూర్తికిన్ ద్రిలో
క స్తవనీయకీర్తి కరిగర్వవిజృంభణతానివర్తికిన్
నిస్తులధర్మవర్తికి ననింద్యసమానదయాప్రపూర్తికిన్
శస్తజనానువర్తికిని జార్జిసమాహ్వయచక్రవర్తికిన్॥"

ఈ పైనఁ బేర్కొన్నగ్రంథములను గాక మిల్లర్, కాటన్ మున్నగు సత్పురుషుల జీవితములను, మఱికొన్ని చిన్నపొత్తములను రచించి యుండిరి. శ్రీరాజాగారి కిట్లు భాషావిషయమునందేకాక రాజకీయవిషయములందును నెక్కు డభిరుచి గలిగి యుండుటచే వీ రనేక సభల కాహ్వానింపఁబడి గంభీరోపన్యాసముల నిచ్చు చుందురు. వీరి రాజభక్తి స్తవనీయ మైన దని 1911వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటింపఁబడిన 'సరస్వతి' పదమూఁడవసంపుటము పంద్రెండవసంచిక వలనఁ దెల్లమగు చున్నది. అందు శ్రీజార్జి చక్రవర్తిగారిపట్టాభిషేకసందర్భమును గుఱించి యాంధ్రదేశమునందుఁ గల సమస్తకవిపుంగవులచేతను బద్యముల వ్రాయింపఁ జేసి ప్రకటించిరి. ఈ సంపుటమునందు నూర్గురుకవులు రచించిన భవ్యరుచులుగలపద్యము లనేకములు గలవు. ఇట్లు సంచిక యంతయు రాజభక్తిపూరిత మై పట్టాభిషేకవిషయమును గుఱించి రచింపఁబడిన దగుటచే దీనికి 'కారొనేషన్' సంచిక యని పేరిడి శ్రీ జార్జిప్రభువు కర్పణముసేయు తమయుద్దేశము నీదిగువపద్యద్వయముచే స్పష్టపఱచిరి.

"మ॥ పదమూఁడేఁడుల యీడువచ్చెఁ జదివెన్ భాషాప్రపంచంబు దో
డ్తది మా బ్రాహ్మవివాహకాల మది దాఁటం జేయఁగారాదు, సీ

పదదాస్యం బొనరించుచున్ ముదమునన్ వర్ధిల్లఁగా నెంచు చు
న్నది జార్జీశ్వర! మాసరస్వతిని గాఢస్థం జేతుఁ గైకోఁగదే॥

ఉ॥ పుట్టిన దాదిగా మరుసుపోకలజోలికిఁ బోక, ముగ్ధగాఁ
బుట్టినయింటికిం బరువు పొంపిరి వోవఁ జరించి నట్టి మా
పట్టిని మాసరస్వతిని బట్టపురాజవు నీవు కూర్మిఁ జే
పట్టుట మాయదృష్టపరిపాకము గాదొకొ జార్జిభూపతీ॥"

శ్రీరాజాగారి వదాన్యగుణమును మఱి రెండుపట్టులు వ్రాయ నుత్సాహపడుచున్నాను. వీరు భాషాసేవకుల నాదరించుటలో నగ్రగణ్యు లని చెప్పక తప్పదు. తమ్మాశ్రయింపవచ్చిన వారి కైనను నెట్టిసమయమునం దైనను దర్శన మిచ్చుటయందును, దమపరి వారి వారివిజ్ఞాపనముల నాలకించుటయందును సదా సంసిద్ధులై యుండుట యేకాక తత్తదుచితానుసారంబుగ నాదరించుచునే యుందురు. శ్రీవారి దర్శన మొనరించి విఫలమనోరథులై యేఁగినవా రొక్కరును నుండ రని దృఢముగఁ జెప్పవచ్చును.

ఇట్టి యర్థిజనమందారులును, భాషాపోషకులును నగు శ్రీరాజా రామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుబహదరుగారికి దయామయుఁ డగుభగ వానుఁ డాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధు లొసఁగి రక్షించుఁగాత.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ వత్సవాయ సంస్థానము.

(గోదావరి జిల్లా, తుని.)

సీ॥ తగుకీర్తిఁ బెంప నిత్యంబన్నదానాది
సకలకర్మ లొనర్చు సదమలాత్మ
తమనాశదీపకోద్దామసత్ఫల వ
ర్ణించెడి కవులఁ బోషించు మిన్న
తతకీర్తసియసద్వర్తనప్రాప్తరా
జ్ఞీమహాబిరుదసందీప్తమాన
స్వీయాశ్రితాశేష శేముషీవరజాల
పోషితానవరత పుణ్యశీల
తే॥ గీ॥ యైన శ్రీవత్సవాయాన్వయప్రసిద్ధ
భవ్యచారిత్రముల కెల్లఁ బట్టుకొమ్మ
వేంకటసుభద్రయమ్మ సత్ప్రేమ జిమ్మ
శ్రీరమేశుఁ డాయురభీష్టసిద్ధు లిడుత.

కొత్తాంజమీ యని చెప్పఁబడు నీయస్టేటు ముప్పదియెనిమిది గ్రామములు గలిగి దొరతనమువారి కిరువదియాఱువేల రెండువందల పందొమ్మిది (26219) రూప్యముల పేష్కష్ చెల్లింపుచున్న యొకజమీ యైనను బూర్వ మొకప్పుడు మహదైశ్వర్య మనుభవించి యవక్రపరాక్రమచరిత్రముచే విరాజిల్లిన పెద్దాపురసంస్థానముయొక్క-

శేషచిహ్న మగుటచే నీకొంతాంజమీనెపంబునఁ బూర్వోక్తపెద్దాపుర సంస్థానచారిత్ర మిం దొకింత వర్ణింప నవకాశము గలిగెను. ఇందును గుఱించి తదన్వయులచే విపులముగ వర్ణింపఁబడి యుండుటచేఁ జర్విత చర్వణము గాకుండు నటుల నిందు సంక్షేపముగ వర్ణింపఁబడెడిని.

(ఈ సంస్థానాధిపులు సూర్యవంశసంభవు లగు క్షత్రియులనియు, వీరికి మూలపురుషుఁడు సాగి పోతరా జనియుఁ బూర్వకవిప్రణీత గ్రంథములవలనఁ దెలియు చున్నది.) ఈ సాగిపోతరాజు నందిగామ తాలూకాలోని గుడిమెట్టను దనకు రాజధానిగఁ జేసికొని యాప్రాంతము నేలి నట్లు లక్ష్మణకవి తన రామవిలాసమునందు:—

"గీ॥ సహ్యజాతీరమునకు భూషణ మనంగ
సిరుల కిర వగు గుడిమెట్ట ♦ పురముఁ దనకు
రాజధానిగ సత్కళా♦భోజరాజు
సాగి పోతక్షమాభర్త ♦ జగతి యేలె॥"

అని చెప్పెను. (ఈ సాగి పోతరాజు పల్నాటివీరయుద్ధమున నలగామ రాజునకు సాహాయ్యముగా వచ్చి యున్నట్లు చెన్నపట్నమునందలి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక భాండాగారమునందుఁ గల పల్నాటివీరచరిత్రమను గ్రంథమునఁ గానవచ్చు చున్న దనియు నాయుద్ధము 1178—1182 సంవత్సరముల మధ్యను జరిగి నట్లును స్థానికచరిత్రమయిన పెద్దాపుర సంస్థానచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచే నీ సాగి పోతరాజు గారును నాసంవత్సరప్రాంతముననే యుండిరని చెప్ప నగును.)

ఈ సాగి పోతరాజు ప్రథమమునఁ గాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున సామంతమండలేశ్వరుఁడుగా నుండి గుడిమెట్టదుర్గమున కధీశ్వరుఁడై త్రిపురాంతక కాశ్మీర మల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడ నారాయణస్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి, సింహాగిరియందు నృసింహాస్వామికి సాగి పోతసముద్రం బను జెఱువును ద్రవ్వించి శ్రీశైలమల్లికార్జునాలయమున నందికేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి దేవభోగములకై కంభముపాడు, ముచ్చింతల బూదవాడ మొదలగుగ్రామముల నిచ్చి మహాప్రఖ్యాతిని గాంచి

యుండెను. ఈ సాగి పోతరాజునకు నరసింహరాజును నీ నరసింహ రాజునకు మనుమపోతరాజు మాచరాజు ననునిరువురుపుత్రులును జనించి నట్లు రామవిలాసములోని యీ దిగువపద్యములవలనఁ దెలియఁ గలదు:—

" క॥ ఆ సాగి పోతనృపతికి
భూసురరక్షకుఁడు మదరిపుత్రాసదబా
హాసత్త్వుఁడు నరసింహుఁడు
భాసురతేజుఁడు జనించి ప్రజలన్ బ్రోచెన్.

ఉ॥ ఆ నరసింహభూపతి కహార్పతి యామవతీశతుల్యతే
జోనిధు లశ్వసీతనయసుందరు లిద్దరు గల్గి రాత్మజుల్
భూనుతకీర్తి యౌా మనుమపోతమహీతలనాథచంద్రుఁడున్
మానధనాగ్రగణ్యుఁ డగు మాచనృపాలుఁడు వంశవర్ధనుల్॥"

ఈ మనుమపోతరాజు గుడిమెట్టయందును బెజవాడయందును బెక్కు దేవాలయములఁ గట్టించి నట్లు తెలియు చున్నది. వీనిసోదరుఁ డగుమాచరాజు రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలి పరాక్రమమును జూపించెను. ఈ మాచనృపాలున కెఱపోతరాజును వీనికి దెలుఁగు రాయఁడు రామరాజు నను నిరువురుపుత్రులును జనించిరి. ఈ రామ రాజు యవనాధీశ్వరులఁ బెక్కండ్రను జయించి వారిచే మదగజరత్నా భరణాంబరాదులఁ గానుక లంది యర్థిజనమందారుఁ డై వత్సవాయ నగరంబును రాజధానిగఁ జేసికొనియెను. ఆకారణముచేఁ దదాది నీ సాగివంశమునకు వత్సవాయనామము గలిగెను. ఈవత్సవాయ రామరాజునకుఁ గల నల్వురుకుమారులలోఁ దెలుఁగురాయఁడు మేరు సమానధీరుఁ డై రేకపల్లిదుర్గమును సాధించి విద్వత్ప్రియుఁ డై విక్ర మార్కచరిత్రం బను నొకయుత్తమకావ్యమునకుఁ గృతిపతి యై నట్లు లక్ష్మణకవి:—

"మ॥ అచలాధీశ్వరధీరు రేకపలిదుర్గాధ్యక్షు విద్వేషిరాట్
ప్రచయోద్వేల బలావలేపతిమిరప్రద్యోతనున్ విక్రమా

ర్కచరిత్రోత్తమ కావ్యనాయకుని వేడ్కన్ బ్రస్తుతింపం దగున్
సుచరిత్రాఢ్యుని వత్సవాయ తెలుఁగుక్షోణీశచూడామణిన్॥”

అని వర్ణించి యుండెను. ఇట్లీవత్సవాయాన్వయమునందుఁ బెక్కండ్రు వీరాగ్రగణ్యు లుద్భవించి తమ పరిపాలనమును వీర్యవంతముగఁ జేసికొను చుండిరి. ఇట్లు కొంతకాలము స్వతంత్రులుగను మఱికొంత కాలము పరతంత్రులై మహమ్మదీయుల పక్షమునను మఱికొంతకాలము గజపతుల పక్షమునను నుండి వైరివీరుల నుగ్గాడుచు నందందు బలిష్ఠములైన దుర్గంబుల నెలకొల్పి రాజ్యవిస్తారమును గావించుకొను చుండిరి. ఇంతలో ననఁగా క్రి॥ శ॥ 1323 సంవత్సరములో నోరుగంటి ప్రతాపరుద్రగజపతి డిల్లీషాహుపాచేఁ గొనిపోఁబడుటచేఁ దద్రాజ్యము దురుష్కులవశ మయ్యెను. నంత నీ కాకతీయప్రభుత్వమున సర్వాధికారులుగ నుండిన రాచవా రనేకు లందందుఁ గలదుర్గములను స్వాధీన మొనరించుకొని తద్భాగముల కధీశు లయిరి. అట్లే రెడ్డినాయకులును, బద్మనాయకవీరులును రాజ్యవిస్తారములను గాంచఁ గలిగిరి. పిమ్మట 1326 వ సంవత్సరమున మంచికొండ కూనారెడ్డి యనువీరుఁడు రాజమహేంద్రవరమునుండి తురుష్కవీరులను దఱిమి కోరుకొండకోటను గట్టి కృష్ణాగోదావరీమండలములలోని యుత్తరభాగములను స్వాధీన మొనరించుకొని కోరుకొండరాజధానిగఁ బరిపాలింపఁ దొడఁగెను. దీని కిప్పటికిని రెడ్డిసీమ యనుపేరు గలదు. ఇట్లే ప్రతాపరుద్రు ననంతరమున మఱియొకరెడ్డివంశములోనివారు కొండవీటిసీమ నాక్రమించుకొని తత్ప్రాంత మవక్రవిక్రమంబున నేలికొనిరి. ఇట్లు కోరుకొండరెడ్లును గొండవీటిరెడ్లును బరస్పర సాహాయ్యకారులై కృష్ణాగోదావరీమండలప్రాంతము నేలుకొనిరి. ఇట్లొకశతాబ్దము జరిగిన పిమ్మటఁ గొండవీటిరెడ్డిప్రభువులపాలనము క్షీణింపఁ జొచ్చెను. గజపతుల పరాక్రమము విస్తరిల్లఁ జొచ్చెను. ఆదినములలోనే మహమ్మదీయుల దండయాత్రలు ప్రబలఁ జొచ్చెను. అంత గతానుగతికముగ వచ్చు చుండిన దుర్గములఁ బాలించుకొనుచు రెడ్డివంశవీరుఁ డై రాజమహేంద్రవరదుర్గము నందుండి తత్ప్రాంతము నేలుకొనుచుండిన వేదా

ద్రి రెడ్డియొద్ద రెండు వేల సైన్యంబునకు సరదారుఁడుగ నుండిన వత్సవాయ ముసలి తిమ్మజగపతిరాజుగారు పెద్దాపురదుర్గమును సంపాదించి నట్లు పెద్దాపురసంస్థాన చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. పూర్వ మీ పెద్దాపురపరిసరభూమిని కిమ్మీరుఁ డను రాక్షసుఁడు పాలించి నట్లును వానిపేరిటనే కిమ్మీరుదుర్గము గట్టఁబడి నట్లును నాకారణముచే నీప్రదేశము కిమ్మూరుసీమ యని వ్యవహరింపఁబడు చుండి నట్లును జెప్పుదురు. అటుపిమ్మట నీసీమ రెడ్లపరిపాలనమునకు వచ్చెను. అల్లాడ వేమారెడ్డిసంతతివాఁ డైన రెడ్డివెంకటప్ప యనునాతఁడు కిమ్మూరు ప్రోలనాడులకుఁ బాలకుఁడుగా నుండఁగా వానియొద్ద సరదారుఁ డైన యిసుకపల్లి పెద్దాపాత్రుం డనునాతఁడు కిమ్మూరుసీమకుఁ జేరిన తమిరె యను గ్రామమునకు నుత్తరభాగమున రెండు గుట్ట లుండఁగా వానిని లోపు జేసికొని కోటను గట్టించి, మట్టిగోడను బెట్టించి, వానిపైఁ జుట్టును బురుజులను దీర్పించి దానికి దక్షిణమునఁ బెద్దాపుర మనెడి పేటను నీపెద్దాపాత్రుఁడు గట్టించి నట్లు చెప్పుదురు. వీనియనంతరమున మఱి కొంతకాలమునకు విస్సమ్మ యను రెడ్డివనిత యీసీమలను బాలింపుచు రెడ్లకడ రెండువేల సైన్యమునకు సరదారుఁడుగ నుండిన మన వత్సవాయ ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారియొద్దఁ గుదువ పెట్టెనఁట. ఆమె యనంతరమున ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారు బలవంతు లై పెద్దాపురపు గోటను స్వాధీన మొనరించుకొని, రెడ్డివీరులకును గజపతులకును దురుష్కులకును బ్రబలసంగ్రామములు దటస్థించినప్పుడు తన యవక్రపరాక్రమమును జూపుచు ననేకయుద్ధములలోఁ బోరాడి నట్లు రామవిలాసమున నిట్లు వర్ణింపఁబడి యుండెను—

"సీ॥ రణమున గుఱ్ఱంపు ♦ రౌతులఁ బరిమార్చి
వాసిగా నెఱజెర్ల ♦ వాక లోనఁ
బెద్దాపురంబున ♦ బిరుదాంకపురిలోన
యవనవీరులఁ బరా♦హతులఁ జేసెఁ
బ్రబలిఘటించునరేంద్ర ♦ సుతుని దర్ప మడంచెఁ
దిరుపతిచెంత భూ♦వరులు మెచ్చఁ

దూరుపునాట శ॥త్రుతుక్షత్రనక్షత్ర
రుచిరూపు మాపె సూ॥ర్యుం డనంగ
తే॥గీ॥ వంగవంగకళింగచో॥ళాదిదేశ
వసుమతీనాథ సభలలో ॥ వాసి కెక్క
వత్సవయపేర ధారుణీ॥శ్వరునిసుతుఁడు
రమ్యగుణశాలి శ్రీతిమ్మ ॥ రాజమౌళి॥"

మఱియు నీతిమ్మజగపతిరాజుగా రనేకసత్కార్యములఁ గావించి నట్లీదిగువపద్యము సెప్పుచున్నది:—

"సీ॥ బిరుదాంకపురిని సు॥స్థిరముగా నిర్మించెఁ
బాలమున్నీటిని ॥ బోలుచెఱువు
తిరుపతివల్మీక॥గిరి నూలపల్లిని
ఫలవృక్షవనముల ॥ నిలిపెఁ జాల
స్పృహారిగేహతటాక ॥ నిక్షేపవనములు
గొమరుగాఁ బెద్దాపు॥రమున నుంచె
విశ్వనాథకవీంద్ర॥విరచిత శేషధ
ర్మప్రబంధము సాద॥రముగ నందె
తే॥గీ॥ విశ్వవంశప్రతిష్ఠలు ॥ వెలయఁజేసెఁ
బుత్రులను గాంచె నీతిని ॥ బుడమియేలె
వత్సవాయాన్వయమునకు ॥ వన్నెదెచ్చె
హెచ్చఁ బేరయతిమ్మ ధా॥త్రీశ్వరుండు."

వీరు షేర్ మహమ్మదువలన నొకఖడ్గమును బహుమతిగా నొందినట్లు రామవిలాసములో వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ (షేరుమహమ్మదనునాతఁడు శ్రీకాకుళమునకు నవాబుగ 1657 వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండుటచే నీ తిమ్మజగపతిరాజుగారు నాకాలములోనివారే యై యుందురు ; కాని, స్థానికచరిత్రాదు లందు 1607 వ సంవత్సరముతో వీరిపరిపాలనాదినంబు లంత మైనట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. ఎట్లున్నను వీరు పదియేడవ శతాబ్దమున నుండినదిమాత్రము సత్యము.) వీరు పె

ద్దాపురమునే కాక మన్నెము, తోటపల్లి, జడ్డంగి సైతముగా ముల్లేరు, చాగలనాడు, కిమ్మూరుపరగణాలను సంపాదించి యేబదిరెండు సంవత్సరములు పాలించి 1607 వ సంవత్సరమునఁ గాలధర్మము నొందిరి.

వీరి యనంతరమున వీరికిఁగల ముగ్గురు కుమారులలోఁ బ్రథములగు రాయపరాజుగారు పాలనమునకు వచ్చిరి. ఈ రాయపరాజుగారు—"అలరు జగదేకవీర రా♦జాధిరాజ । రాయవేశ్యాభుజంగాది ♦ రమ్యబిరుద । శాలి శ్రీతిమ్మభూపాల♦మాళి సుతుఁడు । వత్సవయ రాయప క్షమా♦వల్లభుండు" అనునట్లు బ్రసిద్ధి గాంచి కిమ్మూరు, బిక్కవోలు, తుని, కోలాము, మొల్లేరు, పిఠాపురము లను బాలించి నట్లు జెప్పఁబడియుండెను. ఈ రాయపరాజుగారును బెక్కు సత్కార్యములను గావించుటయె కాక కవిజనానురాగు లయి—'ప్రపన్న మగు హరిభక్తిసుధోదయం బను మహాకృతిరత్న మంగీకొనిరె' నఁట. వీరును బెక్కు యుద్ధములను గావించి తమపరాక్రమమును వెల్లడించినట్లును, గోలకొండనవా బైన అబ్దుల్ హాసేన్ కుతుబ్ షాహాచేతను వీని మంత్రులైన యక్కన్నమాదన్నగార్లచేతను గౌరవము లందిన ట్లీ దిగువ పద్యములవలనఁ దెలియఁ గలదు—

"సీ॥ దర్పాంధయవనమ♦ స్తకముల బురుజులఁ
గట్టించె నమ్మయ్య ♦ గట్టుచెంత
లొంపకి లోవలో ♦ గుంపులు గొని పోర
వచ్చిన దొరల గ♦ర్వం బడంచెఁ
జెలఁగి పోల్రాజును ♦ జేపట్టి రాఘవ
రాజుదేశమునకు ♦ రాజుఁ జేసె
శరభరాజును గుహాం♦తరవాసుఁ గావించి
యతని గూడెంబు వీ♦రన్న కిచ్చె
తే॥గీ॥ గడుసుమన్నీల భృత్యులు♦గా నొనర్చి
నిగ్రహానుగ్రహంబులు ♦ నెగడఁ జేసె
వత్సవయతిమ్మధారుణీ♦శ్వరునిసుతుఁడు
రాజమాత్రుండె రాయప ♦ రాజశౌరి॥

మ॥ సులతాన్ శాహ బహద్దరబ్దులహసన్ క్షోణీంద్రుచే బూజ్య పిం
గళమాదన్న బుధేంద్రుచేత బహుసత్కారంబు లందెన్ నవా
బులు సాధింపఁగ లేని దుర్గనికరంబుల్ లీలచే గెల్చె, ది
క్కుల కీర్తుల్ వెలయించె రాయపమహాక్షోణీశ్వరుం డున్నతిన్॥"

ఇట్లు చెప్పఁబడి యుండుటచే నీ నవాబురాజ్యకాల మని సుయెల్ దొరగారి లీస్టు ఆఫ్ ఆంటిక్విటీసు (Lists of Antiquities, Madras, Part II, Page 167) నందుఁ జెప్పఁబడిన 1611-1672 సంవత్సరముల మధ్యభాగముననే మన రాయపరాజుగారును బాలన మొనరించి యుందురు.

వీరియనంతరమునఁ దిమ్మరాజుగారు సంస్థానపాలనమునకు వచ్చిరి. ఈ తిమ్మరాజుగారు రాయపరాజుగారికిని సూరాంబకును జనించిన ముప్వురుపుత్రులలోఁ బ్రథములు. వీ రమితశౌర్యధను లై కావించిన యుద్ధవిశేషము లిట్లు వర్ణింపఁబడి యుండెను :—

"సీ॥ రాజులు మెచ్చఁ బల్లాకోట సాధించి
నరహరిదేవు దుర్నయ మడంచెఁ
గుదురైన బావిణీకోట లగ్గలు పట్టి
యోదుళో టంతయు నుర్వఁ గలిపె
దుగరాజు మొదలైన దొరలను భంగించి
విశ్వంభరుని యుద్ధవిరతుఁ జేసెఁ
దగఁ బూసపాటి సీతారామభూపాలుఁ
డభినుతింపఁగ విజయంబు గాంచె
తే॥గీ॥ సరసమతు యవనాధీశుఁ దురగపతిని
గయ్యమున గెల్చె లోకవిఖ్యాతిఁ జెందె
వత్సవాయాన్వయమునకు వన్నె దెచ్చె
రాయపనృపాలు శ్రీతిమ్మరాజమౌళి."

ఈ వత్సవాయాన్వయజులు భాషాభిమాను లై పెక్కు గ్రంథములను గృతు లంది కవుల సత్కరించినట్లు వీరిచరిత్రము లందుఁ దఱ

చుగాఁ గానవగును. వీరును వీరి తాతదండ్రులవలె భాషాపోషకు లై భర్తృహరిసుభాషిత మందలి పద్యకావ్యరచయితయును రామవిలాస కర్తయును నగు నేనుఁగు లక్ష్మణకవితాత యైన లక్ష్మణకవి తమ్మిరాజున కంకితముగా ద్రౌపదీపరిణయమును రచించినట్లు కలదు. కాని యీ గ్రంథ మిప్పు డెచ్చటను గానరాదు. ఈ తిమ్మరాజుగారి సోదరుఁ డగు బలభద్రరాజుగారు గూడఁ గిరాతార్జునీయమును గృతి నందుటయు గాక తాము శ్రీరామశతకమును రచించి పేరు గాంచిరి.

ఈ తిమ్మజగపతిరాజుగారి కాలములోనే యించుమించుగాఁ గాలచక్రభ్రమణమువలన దేశములో ననేకము లైన నూతనరాజ్యస్థాపనములకుఁ బ్రారంభదశ గలుగుచుండెను. పోర్చుగీసు, డచ్చి, ఇంగ్లీషు ఫ్రెంచివారలు దేశములో వర్తకవ్యాజమునఁ బ్రవేశించిరి. 1686 వ సంవత్సరములో నౌరంగజేబు గోల్కొండమీఁదికి దండెత్తి వచ్చి యచ్చట నవాబుగ నుండిన 'అబూ హుసేన్ కుతుబ్ షాహా'ను జెఱబట్టి గోల్కొండ రాజ్యనాశనకారకుఁ డయి తాను మొగల్ రాజ్యమును స్థాపించెను. ఈ నవాబునే మంచిరాజనునర్థ మిచ్చు తానీషాహా (తానీషా) యను నామమునఁ బిలిచెదరు. ఈ నవాబు హిందూ మహమ్మదీయభేదము లేక యెల్లర సమానభావమున నాదరించుచు నక్కన్న మాదన్న యను వారలకు బ్రధానోద్యోగంబు లిచ్చిన పుణ్యశాలి. ఈ బ్రాహ్మణు లిరువురును స్వమతాభిమానకారణమున మహమ్మదీయ ద్వేషానలంబున కాహుతులై దేశమందలి కల్లోలములకుఁ గారకు లై తుదకుఁ దమ జీవితమును దమ రాజ్యమును మొగలుల కర్పించిరి. అంత మొగల్ చక్రవర్తి యైన యౌరంగజేబు హైదరాబాదునందుఁ దన ప్రతినిధి నుంచి డిల్లీకి వెళ్లిపోయెను. ఈ ప్రతినిధి దక్కన్ సుబేదారుఁ డను పేరఁ బరగుచుఁ దుదకు హైదరాబాదు నైజా మయ్యెను.

దేశములో ని ట్లెన్ని మార్పులు గలిగినను నాయా పరగణాల కధిపతులుగా నుండినవారు మాత్ర మేచలనము లేక తమ పైయధికారులకు సువిధేయు లై తమ పరగణాలను జక్కఁగఁ బాలించుకొను చుండిరి. అంత 1688 వ సంవత్సరములో నీ తిమ్మరాజుగా రపుత్రకులుగనే

గతించుటచే వీరిసోదరపుత్రు లగు రాయపరాజుగారు పాలనమునకు వచ్చిరి. వీరు బలభద్రరాజుగారి కుమారులు. ఈ రాయపరాజుగారి యనంతరమున వీరి ముగ్గురుపుత్రులలో జ్యేష్ఠు లగు దిమ్మరాజుగారు పాలనమునకు వచ్చిరి.

ఈ తిమ్మరాజుగారి జీవితము మిగులఁ గష్టతరముగఁ గడచెను. ఈయన పాలనారంభమునఁ బది సంవత్సరముల ప్రాయమున నుండుటచే వీరి జనని యగు రాగమ్మగారు స్వజనసాహాయ్యముచే రాచకీయవ్యవహారములఁ జూచు చుండెను. ఇంతలో మొగల్ రాజ్య మంతరించుటయు, దక్కనుసుబేదారుఁ డయిన కుమ్రుద్దీన్ అసఫ్‌జా యను నాతఁడు నైజామ్ ఉల్ ముల్కు అను బిరుదముతో స్వతంత్రుఁడై గోల్కొండ సుబాకుఁ జేరిన యార్కాటు, కర్నూల్, రాజమహేంద్రవరము శ్రీకాకుళము సర్కారు లందుఁ దనకుఁ బ్రతినిధులుగ నవాబులఁ గొందఱ నుంచి తాను హైదరాబాదును రాజధానిగఁ జేసికొని పాలించుటయుఁ దటస్థించెను ఇట్లు రాజమహేంద్రవరము శ్రీకాకుళము సర్కారులకు అన్వరుద్దీన్ నియమింపఁబడెను. ఈ యన్వరుద్దీన్ జమీందారులయొద్దనుండి యంతవఱకుఁ జెల్లింపఁబడక నిలువ యున్న కప్పములను రాబట్టుకొనుటకై 'రుస్తుంఖాన్' అనునాతనిఁ బంపించెను. ఈరుస్తుంఖానుఁడుఁ సైన్యసమేతుఁడై వచ్చు చుండఁగఁ గొందఱుజమీందారు లెదిరించియుఁ బరాజితులై పెద్దాపురమునకుఁ బలాయితులై వచ్చి మఱికొందఱసాహాయ్యమును దీసికొని తిరిగి 1734 వ సంవత్సరమున నెదిరించి మఱలఁ బరాజితు లైరి. ఈసందర్భములో శత్రుపక్షమువారికి సాహాయకుఁడయ్యె ననుసిర్ష్యచే రుస్తుంఖానుఁడు మన తిమ్మరాజుగారిని గపటోపాయముచేఁ దన శిబిరమునకు రప్పించుకొని వారిని జిత్రవధ గావించెనఁట. ఈ దుఃఖవార్త విని పెద్దాపురములో నున్న వీరి జననియగు రాగమ్మగారును దదితరశుద్ధాంతకాంతాజనమును దురుష్కునిచే నెట్టి పరాభవమును గలుగకుండు నటుల నగ్నిప్రవేశ మొనర్చిరి.

ఇట్లగ్నిప్రవేశ మొనర్చుతఱి రాగమ్మగారు తనమనుమఁడును తిమ్మరాజుగారిపుత్రుఁడును నగు జగపతిరాజను నేడాదియీడు గల బాలుని వితంతు వగు నొకబ్రాహ్మణాంగన కొప్పగించి విజయనగరమునం దున్న పూసపాటి విజయరామరాజుగారి భార్యయు వాత్సల్యమున సోదరీసమానురాలును నగు చంద్రయమ్మగారి కీ యుదంత మెఱింగించి బాలునామెవశ మొనరింపఁ బంపించెను. అయినను మార్గమధ్యమున నెన్నియో యంతరాయమ్ములు దటస్థించెను. కొందఱు తురుష్కులీమెను నిరోధించి బాలుఁ డెవఁ డని యడుగఁగా నామె యాబాలుఁడు తనకుమారుఁ డని బొంకి వారి సంశయవిచ్ఛేదమున కై యొక ఫలము నా బాలునిచేఁ గొఱికించి యా యుచ్ఛిష్టశేషమును దాను భుజించి తప్పించుకొని మఱికొంతదూర మేఁగెను. అయినను సత్యము బయల్పడుటచే మఱికొందఱు తురుష్కులా బ్రాహ్మణిని బట్టుకొని బాలుని దమవశమున నుంచుకొని కడు జాగ్రతతోఁ గాపాడుచుఁ జెఱ నుంచిరి. అంతఁ బెద్దాపురసంస్థానము మహమ్మదీయుల యధికారమునకుఁ వచ్చెను.

ఇట్లు రుస్తుంఖానుఁడు దన ప్రతాపమును 1732 మొదలు 1739 వఱకుఁ బ్రజ్వరిల్లఁ జేసి రాజమహేంద్రవరపుసర్కారును నేలుకొనెను. అంత నితనిసుతుఁ డగు నూరుద్దీన్ హుస్సేన్ ఖానుఁడు తండ్రిని వధించి తా నా స్థానము వహించెను. ఇతఁడు రాజమహేంద్రవరమున కేకాక, జయించినచోఁ గళింగదేశాధికారమునుగూడ నొంద నగునట్లు ఫర్మానాను సంపాదించి కళింగదేశమునకు దాడి వెడలు చుండఁగా విజయనగరాధీశు లైన పెదవిజయరామరాజుగారు నలువదివేలసైన్యమును వెంటఁ దీసికొని యీ నూరుద్దీన్ హుస్సేనును జయించి చెఱలో నున్న జగపతిరాజుగారిని విడిపించి తమ నగరమునకుఁ దీసికొనిపోయి తమ యన్నకుమారుఁ డైన యానందగజపతిరాజుగారితోఁ పాటు పెంచుచుండిరి. ఈజగపతిరాజుగారు పైనఁ జెప్పఁబడిన విజయరామరాజుగారిభార్య యయిన చంద్రయమ్మగారికి మేనకోడలికుమారులు.

ఇట్లు విజయనగరమునఁ బెరుగు చుండిన జగపతిరాజుగారును నానందగజపతిరాజుగారును వయస్సునందును శౌర్యస్థైర్యగాంభీర్యాది గుణగణంబునందును బరస్పరము దీసిపోవనివారై మెలఁగు చుండిరి. కాని స్నేహభావముమాత్ర మంకురించినది కాదు. అయినను నేకొంతయుఁ గలుగ కుండఁగఁ జంద్రయమ్మగారు మన జగపతిరాజుగారిని సంరక్షించుచునే యుండిరి.

విజయరామరాజుగారికిఁ బడిపోయిన పెద్దాపురసంస్థానమును మఱల నిలువఁ బెట్టవలె నను దీక్షచే విశ్వప్రయత్నములను జేసియు, మహమ్మదీయులకు లంచము లిచ్చియు సఫలీకృతమనోరథులై తుదకు 1749 వ సంవత్సరమున షోడశవర్షవయస్కు లగు జగపతిరాజుగారిని బునరభిషిక్తులుగఁ జేసి వత్సవాయసంస్థానపునస్స్థాపనాచార్యు లను గీర్తిని గాంచిరి.

ఆతరుణమున ముస్తఫానగరు (కొండపల్లి), ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళముసర్కారులను జాఫరాలీ యనునతఁడు పాలించు చుండెను. ఇతఁడు తన క్రిందితాబేదారులు లంచముఁ గొని పెద్దాపురమును వదిలిపెట్టి రని మండిపడి కొంతసైన్యముం గొని మన జగపతిరాజుగారిపైఁ బడి ఘోరసంగ్రామ మొనర్చి యోడిపోయెను. ఈవిషయమై లక్ష్మణకవి యిట్లు వర్ణించెను—

"సీ॥ కన్నుల నుగ్రాంధ ♦ కారంబు వలెఁ గ్రమ్మ
గట్టుపుట్టలు చెట్లు ♦ గాన సీదు
కఱకుగుత్తఁపు గ్రొత్త ♦ గచుసుసంకిలిజోడు
హత్తినగతి హజ్జ ♦ లాడ సీదు
చెవులఁ దాళం బమ ♦ ర్చినమాడ్కి బాధించి
లేమలమొజ్జు లా ♦ లింపసీదు
లలినాటి యున్న గుం ♦ డెలలోనిగాలమై
యూర్పుల సడలింప ♦ నోప సీదు

తే॥ గీ॥ వత్సవయజగపతిమహా♦వసుమతీశ
విజయధాటీసమాటీక♦విజితవిముఖ
జాఫరలిఖానమానస♦స్తంభనప్ర
గల్భరూఢభయావేశ♦గాఢతమము॥”

ఈ కాలములోనే యుత్తరసర్కారులు మహమ్మదీయుల నుండి ఫ్రెంచివారికి స్వాధీన మగుటయు నాబాలగోపాలముచే గానరూపమునఁ గీర్తింపఁబడు చున్న బొబ్బిలియుద్ధము జరుగుటయుఁ దటస్థించెను. విజయరామరాజుగారి యనంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చిన యానందగజపతిరాజుగారు ఫ్రెంచివారిని ద్వేషించుచు నింగ్లీషు వారి కిష్టుఁడై తత్సాహాయ్యమున ఫ్రెంచివారిని దేశమునుండి వెడల గొట్టించుటకును జెన్నపట్టణము నందును గలకత్తాయందును నుండిన యింగ్లీషువారి నీప్రాంతములకు రప్పించి వారిపతాకము నధిష్ఠింపఁ జేయు టకును గృతనిశ్చయు లై రాయబారములను బంపి యింగ్లీషువారికి సర్వవిధముల సాహాయ్యకు లై తుదకు గృతకృత్యు లైరి. ఇట్లానంద గజపతిరాజుగారు స్వసామర్థ్యముచేతను నింగ్లీషుసైన్యముల సాహాయ్యము చేతను బ్రబలు లై రాజ్యవిస్తారమును గావించుకొనుచుండిరి. ఇట్లొక నాఁడు పెద్దాపురముమీఁదుగఁ బ్రయాణము సేయుచు నల్లచెఱువు గ్రామ సమీపమున దండు విడిసి జగపతిరాజుగారిని వంచింపఁ దలఁచి తమ శిబిరమునకు బిలిపించుకొనఁగ వారు వచ్చియు నీకృత్రిమంబు నెఱింగి తప్పించుకొని పోయి యానందగజపతిరాజుగారిచేఁ బరిభవింపఁ బడకుండునట్లు బలవన్మరణము నొంద నున్నతఱి నానందగజపతిరాజుగా రరుదెంచి జగపతిరాజుగారికి—“మీ కుమారుఁడైన తిమ్మరాజు గారిని, మీ రాజ్యమును మా యధీన మొనర్చి మీ యిష్టమైన యేస్థల మునకైనఁ బోవచ్చు” నని రాయబార మంపి రఁట. అంత జగపతి రాజుగా రట్లొనర్చి యసువు లుండినయెడలఁ బైసంగతిఁ జూచుకొన వచ్చునని గోదావరి దాటిపోయిరి. అంతఁ బెద్దాపురసంస్థానము విజయ నగరమువారి యధీన మయ్యెను.

అటుల గోదావరి దాటిపోయిన జగపతిరాజుగారు కంభముమెట్టు నకుఁ బోయి యట నుండి వేలుపుకొండ కరిగి యందుండి కొంతబల గమును సమకూర్చుకొని పెద్దాపుర ప్రాంతమునకు నాలుగునెలలలో వచ్చి చేరి శ్యామలకోట సమీపగ్రామమైన యుండూరువద్ద నానంద గజపతిరాజుగారి నెదుర్కొనిరి. కాని దైవబలము చాలమిచే యుద్ధ భూమిని బడి వీరశయనము నొందిరి. వీరి సహధర్మచారిణి యగు సీతమ్మ గారు భర్తృమరణంబునకు మిగుల దుఃఖించి, తమ కుమారులును బూర్వోక్తరీతి విజయనగరమువారి యధీనములో నున్నవారును నగు తిమ్మరాజుగారిని గురించి వ్యసనాక్రాంతచిత్తయై యనకాపల్లిజమీం దారుఁడగు రామభద్రపాయకరాయనింగారికి తమకుమారరక్షణ భారము నొప్పగించి భర్తదేహముతోపాటు చితిపై కెక్కి సహగమన మొనర్చిరి. అట్లు సహగమన మొనరించుతఱి నానందగజపతిరాజుగారి భార్య లీ సీతమ్మగారికి పసుపుంగుంకుమలను బంపఁగా నాపతివ్రతా శిరోమణి పరాభవానలదందహ్యమానమానసయై "కొలఁదిదినములలో మీరు నిట్టి క్రియకే పాల్పడఁ గలరు. కావున నీపసుపుంగుంకుమల నప్పటి కుంచుకొనుఁ"డని చెప్పి త్రిప్పివేసె నఁట. ఇది జరిగినమూఁడు మాసములకే యానందగజపతిరాజుగారు స్ఫోటకముచేఁ గాలధర్మము నొందుటయు వారిపత్ను లిరువురును సహగమన మొనరించుటయుఁ దటస్థించెను.

ఇట్లు జరిగినపిమ్మట వత్సవాయవంశజులైన రాచవారు విజయ నగరములో నున్న తిమ్మరాజుగారిని విడిపించుకొనిపోయి పెద్దాపుర సంస్థానమున కభిషిక్తుని జేసిరి.

ఈ తిమ్మరాజుగారును విజయనగరపాలకులైన విజయరామగజ పతిమహారాజుగారును సమకాలికులై పరస్పరస్నేహపాశానుబద్ధులై యుండిరి. ఈ తిమ్మరాజుగారి యాస్థానమున నేనుఁగు లక్ష్మణకవియు విజయరామగజపతిమహారాజుగారియాస్థానమున నడిదము సూరకవియు నుండిరి. ఈ సూరకవి తమ ప్రభువుతోఁ బెద్దాపురమునకు వచ్చి రాజసభయందుఁ దనప్రభువు నుద్దేశించి :—

"ఉ॥ రాజు కళంకమూర్తి రతిరాజు శరీరవిహీనుఁ డంబికా
రాజు దిగంబరుండు మృగరాజు గుహాంతరసీమవర్తి వి
భ్రాజిత పూసపాడ్విజయరామనృపాలుఁడె రాజుగాక యీ
రాజులు రాజులా వెనుతరాజులు గాక ధరాతలంబునన్॥"

అను పద్యమును జెప్పె నఁట. అందుల కారాజు లీపద్యచతుర్థచరణము తమ్ముఁ గుఱించి చెప్పి నట్లు భావించి కోపదృష్టిఁ జూడఁ గవి భావమును గ్రహించి తానే చెప్పిన యభిప్రాయమును బదార్థమును జెప్పి వారిని శాంతచిత్తులుగఁ జేసె నఁట.

ఈ తిమ్మరాజుగారి కాలమున సనఁగా 1766 వ సంవత్సరమున నుత్తరసర్కారులు సంపూర్ణముగ నింగ్లీషువారిస్వాధీనము లయ్యెను. అంత మఱికొంతకాలమున కింగ్లీషువారు సర్కారులందు జమీందారు లీయవలసిన కప్పములను నిర్ణయించుట మొదలగు రాజ్యకార్యవిధానములను బ్రవేశపెట్టఁ దొడఁగిరి. ఇట్లుండఁగా 1797 వ సంవత్సరమునఁ దిమ్మరాజుగారు స్వర్గస్థు లైరి. వీరి యనంతరమున వీరికుమారు లైన రాయజగపతిరాజుగారు పాలనమునకు వచ్చిరి. వీరి కాలములోనే దొరతనమువారిచే శాశ్వతపు జిరాయితీహక్కు (పర్మనెంటు సెటిల్మెంటు) ప్రవేశపెట్టఁబడెను. ఇందువలన గోదావరిజిల్లాలోని విశేషభాగము పెద్దాపురసంస్థానమునఁ జేర్పఁబడి రమారమి యేఁడులక్షలరూప్యముల పేష్కషు విధింపఁబడెను. ఇంతలో వీరు 1804 వ సంవత్సరమునఁ బరమపద మందిరి.

ఈ రాయజగపతిరాజుగారికి మూవురు భార్యలు గలరు. వీరిలోఁ బ్రథమపత్నీవతంస మగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారి కొక పుత్రుఁడు జన్మించి యాఱవయేటనే గతించుటచే రాయజగపతిరాజుగారు తమ యవసానకాలమున దత్తస్వీకారమున కనుజ్ఞ యిచ్చి దేహవిముక్తు లైరి. అంత లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారే పాలన మొనరించుచుఁ దమ సన్నిహితజ్ఞాతి యైన నొక బాలుని బెంచుకొనిరి కాని యీ బాలుఁడును దురదృష్టవశమున స్వల్పకాలములోనే గతించెను. అంత నీయమ మఱియొక బాలుని దత్తస్వీకార మొనరించుకొనఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా

నప్పు డున్న వత్సవాయ వంశజు లందఱిలో దగ్గఱవారసులును భీమవర పుకోట నివాసులును నగు వత్సవాయ జగన్నాథరాజుగారు ద్వితీయ దత్తస్వీకారము చెల్లదని దావా తీసికొని రాఁగా బందరులోని ప్రొవిన్షియల్ కోర్టువారు విచారించి యీ ద్వితీయదత్తస్వీకారము శాస్త్ర సమ్మతము గాదని తీర్పు చెప్పిరి. అంత మఱల జగన్నాథరాజుగారు పెద్దాపురసంస్థాన మవిభాజ్యసంస్థాన మగుటచే స్త్రీ పరిపాలనము చెల్ల రాదనియుఁ దాము సమీపపువారసు లగుటచే జమీ తమవశ మొన రింపవలసిన దనియు దావాను తెచ్చిరి. ఈ వ్యాజ్యమును రాజమహేంద్ర వరపు జిల్లాకలెక్టరుగారు విచారించి యీ రాణిగారియనంతరఃమున జమీని స్వాధీన మొనరించు నట్లును, నంతవఱకు నీజమీలోని దయిన కొత్తాము పరగణా నిచ్చునట్లును రాజీనామా కుదిర్చిరి. ఈ రాజీనామా ప్రకారము 1810 వ సంవతరమున జగన్నాథరాజుగారు కొత్తాము పరగణా కధీను లైరి.

లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు 1814 వ సంవత్సరమున గతించిరి. అంత శ్రీరాయజగపతిరాజుగారి ద్వితీయ భార్యయైన బుచ్చి సీతయ్యమ్మ గారు పాలనమునకు వచ్చిరి. కాని జగన్నాథరాజుగారు తమతోఁ గలెక్టరుగారు చేసియున్న రాజీనామా ప్రకారము సంస్థానము దమకు రావలసియున్న దని దావాను దెచ్చిరి. ఈ దావా పదునాలుగు సంవత్సరములు జరిగెను. అంతవఱకు జమీ దొరతనమువారి యధీనమున నుంపఁబడెను. ఎట్టకేలకు రాణుల యనంతరమున నేగాని వారసులకుఁ జెందఁగూడ దని తీర్పు చెప్పఁబడెను.

అంత బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు మఱల 1829 వ సంవత్సరములోఁ బాలనాభారమును వహించిరి. ఈమె సలిపిన సత్కార్యములన్నిటిలోఁ బెద్దాపుర సత్రనిర్మాణమును, ఒంటిమామిడి గ్రామసత్రనిర్మాణమును ప్రశంసనీయములు. ఈ రెండవసత్రము కారణాంతరములచే నట నుండి కత్తిపూడిగ్రామమునకు మార్పఁబడెను. ఈ రెండు సత్రముల యందును వర్ణభేదము లేక రెండుపూటలయందును నన్నదాన మొన రింపఁబడును. పెద్దాపురసత్రమునకు మూఁడు వేలనన్నూఱు రూప్యముల

రాఁబడిగల భూవసతియుఁ, గత్తిపూడి గ్రామసత్రమునకు మూఁడు వేలరూప్యముల రాఁబడిగల భూవసతియుఁ గలిగి ప్రస్తుతమున నీరెండు సత్రములును దొరతనమువారి యధీనములో నుండి చక్కఁగా నిర్వర్తింపఁబడు చున్నవి.

ఈమె యనంతరమున శ్రీరాయజగపతిరాజుగారి తృతీయకళత్రమగు బుచ్చి బంగారయ్యాదేవిగారు రెండు సంవత్సరములు మాత్రమే జమీందారాలుగ నుండి గతించిరి. అంత నీ సంస్థానము శ్రీవత్సవాయ జగన్నాథరాజుగారి జ్యేష్ఠపుత్రు లైన శ్రీ సూర్యనారాయణ జగపతిరాజుగారికి పూర్వోక్తతీర్మానానుసారముగ స్వాధీన మయ్యెను. అయినను నాకాలమున దేశములో దారుణ మైన క్షామము దటస్థించుటచే దొరతనమువారికి చెల్లవలసిన పేష్కష్ నిలిచిపోయెను. ఈ కారణముచే 1847 వ సంవత్సరమునఁ బెద్దాపురసంస్థానములోఁ జేరిన కిర్లంపూడి, దొంతమూరు, వీరవరము, కోలంక, గొల్లప్రోలు, జగ్గంపేట, పలివెల, గోపాలపురము, కపిలేశ్వరపురము, కోటపల్లి మొదలగు గ్రామములు వేలము వేయఁబడి విక్రయింపఁబడెను. ఇటుల దొరతనమువారి పేష్కష్ దిగఁబడుట, యాకారణముచే గ్రామములు విక్రయింపఁబడుట మున్నగు నవస్థలు పలుమాఱుఁ దటస్థించుటచే నిబాధలు పడలేక సూర్యనారాయణ జగపతిరాజుగారు పెద్దాపురసంస్థాన చిహ్నముగఁ గోటాము పరగణాను మాత్ర ముంచుకొని మిగిలిన భాగమును దొరతనమువారి వశ మొనర్చిరి. ఈమాత్రముచే వత్సవాయాన్వయోద్భవులు తమ సామ్రాజ్యమగు పెద్దాపురసంస్థానము పతన మైన దని యనుకొనుట కంతగా నవకాశము గానరాదు. ఏల యనఁ బ్రథమమున గుర్తిట్టయు, రాజ్యవిస్తారము బెం పొందినకాలమునఁ బెద్దాపురమును ముఖ్యస్థానములుగ నుండినట్లు ప్రకృతకాలంబున నీకోటాము నాఁడె నని యేల యనరాదు!

సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారియనంతరమున వీరిద్వితీయపుత్రు లగు శ్రీరాజా వత్సవాయ వేంకటసింహాద్రి జగపతిరాజుగారు కోటాముజమీందారు లైరి. వీరు 1853 వ సంవత్సరమున జన్మిం

చిరి. ఈరాజాగారికి సంస్కృతాంధ్రభాషలయందేకాక హిందూ స్థానీభాషయందును ప్రావీణ్యము గలదు. మృగయాఖేలనమునం దత్యం తాసక్తిగలవారని ప్రసిద్ధిగలదు. తమ పూర్వీకులచేఁ గోల్పోవఁబడిన సంస్థానమును మఱల దయచేయింప వలసినదని దొరతనమువారి కొక విజ్ఞప్తిని బెక్కువిషయములతో విన్నవించుకొనిరి. కాని ప్రయో జనము లేక పోయెను.

శ్రీరాజావారు తునిలో నొకసత్రమును నెలకొల్పిరి. మఱియు వీరు లేడీ డఫరిన్ ఫండు (Lady Dufferin Fund) నకు రెండువేల రూప్యములను, విక్టోరియాజ్ఞాపకనిధికి వేయిరూప్యములను నొసంగి యుండిరి. తమస్వస్థానమునందుఁగల యెనిమిది దేవళములును బోషిం చుచు నుత్సవసమయములం దన్నప్రదానము విశేషముగ జరుపు చుండిరి. 1899 వ సంవత్సరప్రాంతములోఁ దటస్థించిన దారుణక్షామ సమయమున దొరతనమువారికోరికచేఁ బది వేలరూప్యముల వెచ్చించి చెరువులను గాలువలను బాగుచేయించిరి.

వీరియనంతరమున వీరిసహధర్మచారిణి యగు శ్రీరాణీ వత్స వాయ వేంకటసుభద్రయమ్మ జగపతిదేవిగారు సంస్థానమును బాలిం చుకొనుచుఁ దమభర్తగారిచే నెలకొల్పఁబడిన ప్రతిష్ఠాపనముల నన్నింటిని జక్కఁగ నెఱవేర్చుచుండిరి. శ్రీరాణీవారి యోగ్యపాలనమునకు సంత సించి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచుండిన రాణీ బిరుదమును దొర తనమువారునైతము మఱలఁ బ్రసాదించి యీ 1918 వ సంవత్సరారంభ గౌరవము నందఁజేసిరి. ఈసందర్భమునఁ బౌరులును మఱికొందఱు విద్యాధికులును శ్రీరాణీవారికి లభించిన గౌరవమునకై యానం దించుచుఁ దమయామోదమును బలురీతుల వెల్లడించిరి.

శ్రీరాణీవారి యేకపుత్రికావతంసమును బరిణయమైన శ్రీచింతల పాటి వరహాలు రాజుగారు సహజగాంభీర్యౌదార్యాది సద్గుణపుంజంబు చేతనుమనోహరాకారంబుచేతను విరాజిల్లుచుసంస్థానపాలనావిధానంబు నందుఁ దోడ్పాటుజూపుచుండ శ్రీరాణీవారు ప్రజారంజకముగ నేలుకొను చుండిరి. వీరికి భగవంతు డిష్టైశ్వర్యాయు రున్నతులఁ గూర్చుఁగాక.

శ్రీ రాజా శ్రీనివాస రాజమణి రాజదేవ్ బహదరుగారు,

మందసా, గంజాంజిల్లా.

శ్రీరస్తు.

మందససంస్థానము.

మందస (గంజాంజిల్లా.)

సీ॥ అతులయైరోపామ♦హాయుద్ధమునఁ దమ
సర్వస్వ మర్పింపఁ ♦ జాఁటి రెవరు?
తమక్షాత్రధర్మంబుఁ ♦ దలఁచి యాహవభూమి
కేఁగ నెంతయు నుత్స♦హించి రెవరు?
మే[illegible]రాదకమతి ♦ బీదసాదల మొఱల్
విని వారిఁ దృప్తిఁ గా♦వించు రెవరు?
ప్రజలహితము దీర్పఁ ♦ బ్రభవించినట్టి లో
కేశుసేవకుల మం ♦ చెంతు రెవరు?
తే॥గీ॥ రాజమాన్యులు కీర్తివి♦రాజమాన
శేముషీధను లెవ రట్టి ♦ శ్రీనివాస
రాజమణిరాజదేవు శ్రీ♦రమణుఁ డాయు
మిత్రులఁ గూర్చి రక్షించు ♦ చుండుఁ గాత.

గంజాంజిల్లాయందుఁ గల ప్రాచీనసంస్థానములలో మందససంస్థాన మొకటి యై యున్నది. ఈసంస్థానాధిపులు పూర్వకాలంబునఁ బెక్కుయుద్ధభూములయందు జయించి రాజ్యవిస్తీర్ణమును సంపాదించుకొనియుండి విఖ్యాతి గాంచి యుండినట్లు చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రస్తుతమందససంస్థానాధిపు లైన 'సాహెబ్-మేహార్బాౕ

ఐ-దోస్ట్రాక్ శ్రీరాజా శ్రీనివాసరాజమణిరాజదేవుగారు విశాల హృదయమును, జనానురాగమును గలవారయి యభ్యున్నతస్థితి వహించి సర్వజనసమ్మతముగఁ బరిపాలన మొనరించుకొనుచున్నారు. వీరియెడ మండలాధికారులకును, రాజధానిపాలకు లగుప్రభుత్వము వారికిని గౌరవాస్పదమైన సదుద్దేశము గలదు.

ఈరాజన్యులమూలపురుషుఁడు చంద్రవంశములోని యొక గొప్ప క్షత్రియవీరుఁ డగు వామన్ సింగు. సూర్యవంశస్థు లనియుఁ జంద్రవంశస్థు లనియు క్షత్రియులలో గల యీ రెండుతరగతులవారు క్షాత్రమునందును శౌర్యసాహసౌదార్యాదిసుగుణపుంజమునందును సమానులు గనే యుందురు.

ఈవామన్ సింగుగారు పెషావరునుండి పదమూఁడవశతాబ్దమునం దీప్రాంతములకు వచ్చి ప్రఖ్యాతి వహించిరి. నాఁటనుండియు నీవంశమువారిచేతనే మందసాసంస్థాన మవిచ్ఛిన్నముగఁ బాలింపఁబడుచున్నది. వీరినిగుఱించి ప్రస్తుతరాజావారి కంకిత మీయఁబడిన మత్కృతప్రియదర్శికాభిఖ్యగ్రంథంబునం దిటుల వర్ణింపఁబడియె—

ఉ॥ శ్రీమదశేషసద్గుణధురీణుఁడు, సర్వనృపాలపాలనో
ద్దామపరాక్రమాన్వితుఁడు, ధర్మగుణైకరతుండు, కామినీ
కాముఁడు, దీనపోషకుఁడు, కామవిరోధిపదార్చకుండు నా
వామనసింహుఁ డొప్పుఁ బరిపంథివితానమదేభసింహుఁడై॥

చ॥ సమధికధైర్యధుర్యుఁడు పెషావరురాజ్యకనిష్ఠపుత్రకుం
డమితయశస్కరుం డరిభయంకరుఁ డాహవదోహలుండు నై
క్రమమునఁ జేరె నుత్కళ మఖండబలోద్ధతి రాజ్యకాంక్ష నీ
హిమకరవంశవర్ధనుఁ డహీనజయోత్సుకుఁ డై తిరంబుగన్॥

ప్రస్తుతరాజాగారి ప్రపితామహులగు శ్రీరాజా శ్రీనివాసరాజమణిరాజదేవుగారు వారి సహజసుగుణసంపదవలనను ధార్మికభావంబువలనను మిగులఁ బ్రసిద్ధిని వహించి యుండిరి. వీరిదాతృత్వ మసమానమని వీరిచే నెలకొల్పఁబడిన యగ్రహారములవలనను దేవళములవలనను

జనోపయోగకరము లగు దదితరఘనకార్యములవలనను లోకవిదిత మై యున్నది. వానిలో నొకటి యగు హరిపురమునందలి సత్రము కాశీ రామేశ్వరయాత్రికుల కెంతయో యుపయోగకరముగ నుండె ననుటకు నిదర్శనముగ నున్నది.

ఈరాజాగారు ప్రజారంజకులును రాజోచిత మగు నున్నతాదర్శములు గలవారును నగుటచే వీరియెడఁ బ్రజల కెంతయో విశ్వాసగౌరవాభిప్రాయములు గలవు. అందువలన మండలాధిపతు లగు ముఖ్యాధికారులకు సమస్తవిషయములందును సహకారులు గాఁగలుగు నంతకుశలతయు సామర్థ్యమును గలవారుగ నుండిరి. ఆప్రాంతములం దెప్పుడేని యల్లరిమూఁకలవలనఁ గలిగింపఁబడెడి కలవరమును నడచి వేయుటకు వీరు తక్షణమే యాయుధపాణు లగు దమసైనికులఁ బంపి శాంతమును నెలకొల్పుటయు దణుమాత్ర మైనను జాగుసేయక పాటు పడు చుండెడివారు. తిరగబాటుదారులను, బందిపోటుగాండ్రను దొరతనమువారిపక్షమునఁ బట్టుకొని శిక్షించు చుండుటచే మదరాసు దొరతనమువారు శ్రీరాజాగారిని దమరహస్యాలోచనవర్గములోనివారుగ భావించుకొన నగు నంతటి విశ్వాసపాత్రులుగ నుండిరి. ఒకానొకసందర్భమున దీనిసంస్థానప్రాంతమునందు గల యొకజమీందారిలోఁ దిరస్కారములు మున్నగుకలవరములు నిండి యుండుట దొరతనమువారి విచారణమునకు వచ్చెను. అయినను దా మెవరియం దెక్కువ గౌరవాభిప్రాయము లుంచిరో యట్టి మందసరాజావారు పూచీపడుటచే దా మేమియు జోక్యమును గలిగించుకొనక దొరతనమువారూర కుండిరి.

ఈరాజాగారు కవిజనపోషకులును ధర్మపరతులును నై నట్లు పూర్వోక్తప్రియదర్శికయందలి యీదిగువ పద్యము సెప్పు చున్నది.

సీ॥ ఏరాజు ఘనతరో ♦ దారుఁడై బహుళాగ్ర
హారముల్ స్వీయరా♦జ్యమున నొసఁగె
ఏరాజు కీర్తివి♦స్తారుఁడై హరికి కో
వెలలు గోపురములు ♦ వెలయఁ జేసె

ఏరాజు మహాదుపకారుఁడై హరిపుర
 ప్రాంతంబునందు సత్రంబు నుంచె
ఏరాజు దీనమందారుఁడై వార్షికం
 బు లొనర్చి బుధకోటి నలరఁ జేసె
తే॥గీ॥ అతులితోగ్రప్రతాపదావానలమున
 నెవఁడు రిపుకీర్తిలతల దహింపఁ జేసె
 నట్టి యాహవదోహలుఁ డమితభుజప
 రాక్రముఁడు శ్రీనివాసభూరమణుఁడొప్పు॥

శ్రీరాజా శ్రీనివాసరాజమణిరాజదేవుగారియనంతరమున వీరి కుమారులును ప్రస్తుతరాజాగారి పితామహులును నగు శ్రీరాజా జగన్నాథరాజమణిరాజదేవుగారు పరిపాలకులైరి. వీరు విద్యాధికులును, చిత్రకళావిశారదులును, రాజకార్యధురంధరులును నై యుండిరి. బ్రిటీషుదొరతనమువారియెడ వీరికి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచుండిన నిరుపమాన మగు రాజభక్తియు సంస్థానపాలనములోఁ గల చాకచక్యమును దొరతనమువారిని జాల సంతృప్తిపఱచెను. అందువలన 1878వ సంవత్సరారంభదినమున శ్రీవిక్టోరియామహారాణీగారి నలువదియొకటవ సాంవత్సరీకోత్సవజ్ఞాపకార్థముగ శ్రీరాజాగారికి— "హిందూరాష్ట్రము లోని మిత్రుఁడు" అను నర్థమిచ్చు—"కంపేనియన్ ఆఫ్ ది ఇండియన్ ఎంపైర్" (Companion of the Indian Empire) అను బిరుద మొసంగిరి.

ఇంతియేగాక వీరి పరిపాలనము నందలి నైపుణ్యమునకు సంతృప్తిని జెంది శ్రీరాజావారు రెండుశతఘ్నుల (ఫిరంగుల) నుంచుకొను నధికారముగల యాజ్ఞాపత్రము * (License) తో ఫిరంగులనుగూడ నొసంగియుండిరి.

* "No. 49.

GOVERNMENT OF INDIA,
HOME DEPARTMENT, PUBLIC,
Simla, the 22nd August 1887.
LICENSE.

With reference to rule 12 of the rules made by the Governor-General

శ్రీరాజాగారికి 1887 వ సంవత్సరమందు 'రాజా' అను బిరుదమును దొరతనమువారొసంగి యుండిరి. ఆసందర్భమున మదరాసు గవర్నరుగారగు శ్రీ గ్రాంట్‌డఫ్ (M. E. Grant Duff) దొరగారు మదరాసునుండి శ్రీ రాజావారికి, "ఇప్పటికి తమ్ము 'రాజా' యను బిరుదమున నంకితము సేయఁ గలుగు చున్నాను. ఇట్లొనర్చుట నా కెంతయు సంతోషదాయకముగ నుండె నని నొక్కి వక్కాణించుచున్నాను.

ఘనతవహించిన తమ సంస్థానప్రజాక్షేమముకొఱకును, నిట్టి గౌరవాదులచేఁ దమ రింకను నానంద మొందుటకును చిరకాలజీవులై యుండెదరుగాక" యను నభిప్రాయ మిచ్చినటుల యొక * లేఖను వ్రాసి యుండిరి.

ఈ శ్రీరాజా జగన్నాథరాజమణి రాజదేవుగారికిని గవర్నరుగారగు గ్రాంట్-డఫ్ (M. E. Grant-Duff) దొరగారికిని గలస్నేహధర్మ మతివిశేషము. వీరెల్లప్పుడు నేదో యొక విషయమై యుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరుపుకొనుచునే యుందురు. అందులో నొకదాని

---

in Council under the Indian Arms Act, 1878, and published in the notification of this department, No. 518, dated the 6th March 1879, the Zamindar of Mandasa in the Ganjam District of the Madras Presidency is hereby licensed to possess two cannon.

By Order of His Excellency,
The Viceroy and Governor-General,
(Signed) A. P. MACDONNELL,
Secretary to the Government of India."

Madras, January 6th, 1886.

"My Friend,

Now at last I am able to address you as 'Rajah' officially and I need hardly say that it gives me very great pleasure to do so.

Long may you live to enjoy honors and to benefit your people on your noble estate.'

Believe me to be,
Your sincere friend,
(signed) M. E. grant-Duff."

యొక్కయభిప్రాయము నిదిగునఁ బొందుపఱచెదను. * "తమవార్తల నుదెలిసికొనుటకు నాకు నిరంతరమును మిగుల సంతోషకరముగ నుండును. మఱియు నేను యూరోపునం దుండునపుడు సైతము తమ క్షేమసమాచారములు దెలియజేయఁబడుచునే యుండు నని విశ్వసించు చున్నాను.

మందసానుండి యొక లేఖతో నిన్నటిదినమున వచ్చి చేరిన యొకచక్కని శిల్పచాతుర్యముగల బుడ్డిని బంపినది తమరే యై యుందు రని తలంచు చున్నాను.

ఇచ్చట నాజీవితమును గుఱించి ప్రకటింపఁ బడిన యొకగ్రంథమును, హిందూదేశమందలి నా దగు జీవితమునకు సంబంధించిన మఱియొక గ్రంథమును దమకుఁ బంపుకొనుట కనుజ్ఞ నిచ్చెదరా?

తమరు నన్నంతదయతోఁ దమప్రాచీన మైన కోటలోని కాహ్వాన మొసఁగించి యుండుట నా కెంతయు గౌరవదాయక మని తలంచు చున్నాను.

ఇట్లు,

తమ మనఃపూర్వకమైన మిత్రుఁడు,

(సంతకము) యం. ఇ. గ్రాంట్-డఫ్."

ఇట్టి యుత్తరములవలన శ్రీరాజాగారియెడ దొరతనమువారి కెట్టిగౌరవాభిప్రాయము లుండినదియు స్పష్టపడఁగలఁ దని యిందు బొందుపఱచితిని.

November 6th 1886,

* "MY DEAR RAJAH. Guindy.

It is always a great pleasure to me to hear from you and I trust that when I am in Europe I may now and then have tidings of your welfare.

I think it must be you who have sent me a very pretty little carved bottle which came yesterday from Mandasa with a letter.

Will you permit me to offer two books of myself-the one published and relating to my life here-the other privately printed and belonging to my pre-Indian life.

I should feel it a great honour to be thus represented in your ancient castle where you so kindly received me. I am,

With every good wishes,

Your most sincere friend,

(Signed) M. E. Grant-Duff."

తత్కాలమున యువరాజుగా నుండిన స్వర్గీయచక్రవర్తిగారి యాధిపత్యమున లండనులో జరిగిన పరిశ్రామికవస్తుప్రదర్శనసందర్భమున శ్రీరాజాగారు శిల్పచాతుర్యము గలిగి మిక్కిలి సుందరములైన కొన్ని పెట్టెలను బంపి యుండిరి. అందులకు మఱల గౌరవార్థము రెండు పతకములు (Medals) శ్రీరాజాగారికి బంపఁబడినవి.

గంజాంజిల్లాలోఁ బ్రథమమున నింగ్లీషుపాఠశాలను స్థాపించిన దీ రాజాగారే గనుక వీరియెడఁ బ్రజలకుఁ గల గౌరవాభిప్రాయమున కిదియు నొకకారణ మయ్యెను. శ్రీరాజాగారు విద్యావిషయమై కనబఱచు చున్న నిరుపమానాభిరుచికి సంతసించిన జి. యస్. ఫోర్బ్సు (G. S. Forbes) దొరగా రభినందించుచు నిట్లు వ్రాసిరి :—

"పాఠశాలాప్రతిష్ఠాపనమువిషయములోఁ దమరు జూపి యున్న యున్నతౌదార్యమును దక్కుంగలజమీందారు లెల్లరు ననుసరించెదరు గాక యని కోరు చున్నాను. తమరు సంతృప్తికర మగుపనుల నొనరించు చుండి రనియు, నందువలనఁ దమసంస్థానములోని సమస్తగ్రామములవారు జక్కనిలాభము నొందఁగల రనియుఁ గోరుచున్నాను."

మన హిందూదేశమునకు ఘనతవహించిన వేల్సురాకుమారుఁడు దయచేసి యున్న సందర్భమందు శ్రీరాజాగారు, "దీ ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సు స్కాలర్‌షిప్" (The Prince of Wales Scholarship) అను పేరిట నొకవిద్యార్థివేతనమును శ్రీవారిగౌరవార్థముగ నీయ నంగీకరించి యుండిరి.

మదరాసుగవర్నరుగా రగు యం. ఇ. గ్రాంట్-డఫ్ (M. E. Grant-Duff) దొరగారు బెజవాడయందు జరిగించి యుండిన యొక బహిరంగోపన్యాసమునందు మందసాధీశ్వరుని, విజయనగర బొబ్బిలి మహారాజాగార్లతోడను బిఠాపురరాజాగారితోడను జతపఱచి— "ఈ పూర్వోత్తరమండలములందు విజయనగరము మహారాజాగారివలెనె, మందసాబొబ్బిలిసంస్థానాధీశ్వరులు దమప్రాంతమువారి జ్ఞానాభివృద్ధి కనేకమార్గములఁ గృషిసేయుచున్నా"రని ప్రశంసించి యుండిరి.

శ్రీరాజాగా రగు శ్రీజగన్నాథరాజమణిరాజదేవుగారికి గల జనహితైకభావమునకును, బ్రిటీషుదొరతనము వారియెడఁ జూపు చుండిన రాజభక్తికిని దార్కాణముగ మదరాసుదొరతనము వారు 1877వ సంవత్సరమునం దొకయోగ్యతాపత్రికను బంపి యుండిరి. అందు — "శ్రీ గవర్నరు జనరల్ వారి యాజ్ఞానుసారముగ, మహాఘనతవహించిన హిందూదేశచక్రవర్తినియగు శ్రీవిక్టోరియామహారాణిగారి పేరిట మందస సంస్థానాధీశ్వరులును శ్రీనివాసరాజమణిరాజదేవుగారి కుమారులును నగు శ్రీజగన్నాథరాజమణిరాజదేవుగారు, వారిసంస్థానమునం దుండి పోవు చున్న యొకరస్తా (Road) కు వలయుప్రదేశమును నుచితముగ నొసఁగుటయేకాక ప్రజాక్షేమముకొఱకును, రాజభక్తిప్రదర్శకత్వము కొఱకును బెక్కువిధములఁ బాటుపడు చుండి నందులకు గౌరవార్థముగ నీయోగ్యతాపత్రిక నొసఁగఁబడు చున్న" దని వ్రాయించిరి.

వీరినిగుఱించి ప్రియదర్శికయం దిటులఁగలదు.—

ఉ. ఈనరపాలుఁ డాంగ్లధరణీశుల కెంతయు దోడునీడ యై
పూనె శతఘ్నికాయుగళమున్ బిరుదంబుగ 'రాజ'శబ్దమున్
మానితవైఖరిన్ సకలమండలనాథుల కూర్మినేస్తమున్
దీనజనానురాగము సుధీజనవంద్యవిశుద్ధశీలమున్.

శ్రీ జగన్నాథరాజమణిరాజదేవుగారి ముగ్గురుకుమారులలోను జ్యేష్ఠులైన లక్ష్మీనారాయణదేవుగారు బాల్యమునందే స్వర్గస్థు లగుటచేసి ద్వితీయులైన వాసుదేవరాజమణిరాజదేవుగారు మందసాసంస్థానాధీశులైరి. వీరు తమ తండ్రిగారియొక్కయుఁ దదితరోపాధ్యాయులయొక్కయు మిక్కిలి జాగ్రత్తతోఁగూడిన పరిశీలనమువలనను శ్రద్ధవలనను సంస్కృతము, బంగాళి, తెలుఁగు, ఇంగ్లీషు, ఉరుదూభాషల యందు ప్రవీణులైరి.

వీరు బ్రిటీషుదొరతనమువారియెడఁ దమకుఁ గల రాజభక్తిని గనపఱచుటకై సమయముకొఱకు వేచియుండి దక్షిణాఫ్రికాలో బోయరుయుద్ధము జరుగు చుండినసందర్భమందు 'రాష్ట్ర'మునం దవ

కాశముగల ప్రతివారును యుద్ధరంగమునం దుపకరించుటకు గావలసి యుండి రనునభిప్రాయము సూచింపఁబడినప్పుడు శ్రీరాజాగారు తమకు ణమే మదరాసుదొరతనమువారికి తమసంస్థానపాలనము నొప్పగించి తాము యుద్ధరంగమునందుఁ బనిసేయు చుండినదినములలోఁ బాలన మొనరించు నట్లుగఁ జేయవలసినయేర్పాటు లన్నియు నత్యంతాతుర తతోఁ జేయ మొదలిడిరి; కాని యుద్ధరంగమునం దంతగా నవసరము లేనట్లు తెలిసినవెనుక తా మదివఱకుఁ జేసియుండిన ప్రయత్నము నుండి విరమించుకొని నాఁటనుండి యుద్ధవిషయిక విజయవార్తలను విను చుండి నప్పుడెల్ల దమ మందసనంస్థానములోని దేవళములం దభిషేకములు, ప్రార్థనలు మున్నగువానిని జరిపించుచు మిగుల నానందమును గనఁబఱచిరి.

మహాఘనతవహించిన శ్రీవిక్టోరియా మహారాణిగారి మరణవార్తను వినినమీఁదట శ్రీరాజాగారు తమహృదయపూర్వక మైన సానుభూతిని బలు తెఱఁగులఁ గనపఱచిరి. శ్రీ స్వర్గీయ మహారాణిగారి జ్ఞాపకార్థముగ నొక గోషాధర్మాలయమును నెలకొల్పిరి. నీ రదివఱకుఁ బోషించు చుండినదానికిఁ గాక ఘోషాఆసుపత్రియందు మఱియొక శయ్యను నెలకొల్పిరి. మఱియు విక్టోరియామహారాణిగారి జ్ఞాపకార్థమై యేర్పఱచఁబడిన నిధి (Fund) కి పూర్వపురాణిగారును (Dowager-Ranee) ప్రస్తుతరాణిగారును రెండువేలరూప్యము లొసంగిరి. ఈవిషయమునుగుఱించి 1901 అక్టోబరు 3వ తేదీని హెచ్. ఇ. లార్డు అంప్టిల్ (H. E. Lord Ampthill) దొరగారు క్రిందివిధముగల లేఖను బంపియుండిరి.

*"విక్టోరియామహారాణిగారి జ్ఞాపకార్థ మై స్త్రీజనోపయోగమునకయి నెలకొల్పఁబడు చున్న నిధిని బోషించుటలోఁ దమ కుటుంబము

---

* "To

THE ZAMINDAR OF MANDASA,

Dear Sir

I wish, in reply to your letter of the 26th September last, to thank you most sincerely for the generosity with which your family has come forward,

వారు ముందంజ వేయుచుఁ గనబఱచిన యౌదార్యమునకు సెప్టెంబరు 26వ తేదీగల తమయుత్తరమునకు జవాబుగఁ బంపఁబడు చున్నయిం దత్యంతమనఃపూర్వకమైన వందనము లర్పించుటకుఁ గోరు చున్నాను. తమరాణీగారికిని, పెదరాణీ (Dowager Ranee) గారికిని నా కృతజ్ఞతను శ్రుతపఱచెదరుగాక."

శ్రీరాజాగారు విద్యార్థుల వసతిగృహముల కై యెక్కువ శ్రద్ధను దీసికొనిరి. బ్రహ్మపురమునందలి విద్యార్థివసతిగృహమున (Hostel) కధికముగఁ జేర్పబడియున్న భాగ మీరాజాగారి దాతృత్వమే.

మఱియుఁ జెన్నపురమునందు విక్టోరియాచక్రవర్తినిగారి పేరఁ గట్టఁ బ్రయత్నించిన పురమందిరము (Town-Hall) నకు మూడు వేలరూపాయిల విరాళ మొసంగుటయగాక తమ స్నేహకోటియు నిందులకుఁ దోడుపడునటులఁ బ్రోత్సాహ మొనరించిరి.

వీరు బాలురవిద్యాభివృద్ధికొఱ కై యొకబాలికాపాఠశాలను' సంస్కృతపాఠశాలను, బ్రథమతరగతిపాఠశాలను (Primary School) లోవర్ సెకండరీపాఠశాలను బోషించు చుండుటయేగాక పర్లాకిమిడు కాలేజినుండికాని కల్లికోటకాలేజినుండికాని యఫ్. ఏ. తరగతియందు గృతార్థులై విజయనగరములోని కాలేజీయందు బి. ఏ. తరగతిలోఁ బ్రవేశించు నొక విద్యార్థి యొక్క వేతనమును భరించుచుండున ట్లేర్పఱచిరి.

1897వ సంవత్సరములో నిండియాదొరతనమువారు శ్రీరాజాగారి కార్యకౌశల్యమునకును డీకాలువిషయములోఁ బ్రత్యేకముగఁ గనఁబఱచిన యభిలాషకును సంతసించి యొక మన్ననపత్రమును * (Certificate) బంపి యుండిరి.

---

to support the Women's Victoria Memorial Fund. Will you be so good as to express my gratitude to the Dowager Ranee and to your lady the Ranee of Mandasa.

Believe me,
Yours very truly.
(Signed) AMPTHILL."

* "By command of His Excellency the Viceroy and Governor-General in Council, this certificate is presented in the name of Her Most Gracious

ఈ రాజాగారికుమారులే శ్రీరాజా శ్రీనివాసరాజమణిరాజదేవు గారను పేరఁ బరఁగుచుండిన ప్రస్తుత మందససంస్థానాధీశ్వరులు. వీరు తమపూర్వికులచే నెలకొల్పఁబడిన ప్రతిష్ఠాపనములఁ బోషించుచుండు టయేగాక తమసంస్థానమున 'అనాథాంధకశరణాలయ' మనుపేర దిక్కులేనివారికిని, గ్రుడ్డివారికిని నొక నివాసగృహము నేర్పఱచి యందు శరణాగతులైనవా రాజన్మమును బోషింపఁబడఁగలుగున ట్లుపాధిని గల్పించి 'జనుషాంధః ప్రకరావనానుపమదీక్షాలోలురై' యున్నారు. మఱియు ననుదినమును బ్రాతఃకాలంబున ద్వారాంతికమునకు వచ్చి శ్రీవారి దర్శనార్థమై యేతెంచి యుండిన దీనులను నన్నాతురులను నగు నిరుపేదలను స్వయముగ వీక్షించి కుశలప్రశ్నము లడిగి ద్రవ్యవస్త్రదానాదులచేఁ దృప్తిగావించుచుండుట వారి యనుదినవిధాయకకృత్యములలో నొకటిగ భావించి యట్లొనర్చుచున్నారు. శ్రీరాజాగారు ప్రజాక్షేమమును గూర్చుటకే భగవంతుఁడు తమకిట్టి యుచ్చపదవిని గలిగించె ననియు, నట్టి తమవిధాయకమును నెఱవేర్పకుండినయెడల భగవదాజ్ఞను మీఱినట్లే యనియుఁ దలంచి నిరంతరమును బ్రజాహితైకతత్పరులై వర్తించుచుండెదరు. ఇవియే వీరిసుగుణరత్నములకు నాయకమణి. శ్రీరాజాగారు మృగయావినోదపరులు. వేఁటాడుటయందు వీరి కత్యంతసామర్థ్యము గలదు. వీరిప్పటివఱకు నిరువదిపులులకుఁ బైఁగా వేఁటాడి యుండిరి. వీరిచే సజీవముగాఁ గొనిరాఁబడిన రెండుపెద్దపులు లిప్పుడు కోటలో బెంపఁబడుచున్నవి.

ప్రస్తుతము జరుగుచుండిన యైరోపామహాయుద్ధరంగమునకేఁగి తమ యసమానపరాక్రమమును రాజభక్తిని జూపఁగోరి దొరతనమువారికి దెలియఁజేసినవారిలో వీ రొకరు.

శ్రీరాజావారి స్వభావ యుత్కృష్ట(ఓ్రఫము) మైనను సప్తభాషా పరిచయము గలిగి యుండుటయేకాక యాంధ్రభాషయం దెక్కుడభి

Majesty Queen Victoria, Empress of India, to Sahib-i-Mehrban-i-Dostan, Sri Vasudeva Rajamani Raja Deo Garu, Zamindar of Mandasa, son of Sri Jagannadha Rajamani Raja Deo, in recognition of his services as a member of the District Board of Ganjam and of the special interest taken by him in vaccination."

లామగలవా రయి నాచే రచింపఁబడిన ప్రియదర్శిక యను నొక నవలకుఁ గృతిపతు లై తమకుం గల యన్యభాషాభిమానమునుగూడఁ బ్రకటించిరి. శ్రీరాజావారిని గుఱించిన ప్రియదర్శికలోని రెండుమూఁడు పద్యములతో నీచరిత్ర మింక ముగించెద.

సీ. తమకీర్తి వర్ణింపఁ ♦ దగు నందఱునుగాని
యుండ జేటికిఁ టన్న ♦ యీాసు లేదు
అర్థించుకవికోటి ♦ కాశ్రయం బిడుఁ గాని
మాావల్లఁగా దను ♦ మాట లేదు
ఎన్నిసార్లడిగిన ♦ నిచ్చుచుంటయకాని
నాస్తియ న్వచన మే♦నాఁడు లేదు
అనిశంబు దీనార్తి ♦ నాలించుటయకాని
పెడచెవిఁ బెట్టు టొ♦న్నఁడును లేదు
తే. గీ. ఇట్టి సుగుణాళిచే రాజ్య ♦ మేలు చుండు
కీర్తిచంద్రుండు మందస♦క్షితివరుండు
దానరాధేయతుల్యుండు ♦ శ్రీనివాస
రాజమణిరాజదేవధ♦రావిభుండు॥

సీ॥ అనుపమారోగ్యభా♦గ్యం బనవరతంబు
నొప్ప బ్రహ్మాంత♦యాాయువును గలిగి
యింద్రవైభవమున ♦ కెన యైన విభవాతి
శయముచే మీారు రా♦జ్యంబు గలిగి
దోసపంటవిధానఁ ♦ దోర మై సుగుణాళిఁ
దులలేని పుత్రపౌ♦త్రులును గలిగి
సప్తసంతానాది ♦ సత్కృతుల్ కతమున
దశదిశవ్యాప్తస♦ద్యశము గలిగి
తే॥గీ॥ పండితౌఘంబు లెడఁ గవి♦ప్రవరు లెడల
మేదురాదరమతి గల్గి ♦ మించు మయ్య
దీనమందార మనుపేరు ♦ బూనుమయ్య
మందసారాజ రాజస♦న్మాన్య తేజ॥